

lawjourn.naiau.kiev.ua

**Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ**

ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

**Національної академії
внутрішніх справ**

2₍₁₆₎'2018

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 34.63, ICV 2017 = 50.16);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 14, i10-індекс – 24);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2018**

Юридичний часопис

Національної
академії
внутрішніх
справ

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року
• Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідцтво про
державну реєстрацію серія КВ № 17476-6226 ПР від 1 лютого 2011 року
• Включений до переліку фахових видань МОН України з юридичних наук
(наказ МОН України від 15 січня 2018 року № 32) • Рекомендовано
вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня
2018 року (протокол № 19)

2
(16)
2018

Редакційна колегія:

Черней В. В. (голова), д-р юрид. наук, проф.; **Гусарев С. Д.** (заступник голови), д-р юрид. наук, проф.; **Чернявський С. С.** (заступник голови), д-р юрид. наук, проф.; **Орлов Ю. Ю.** (відп. ред.), д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник; **Алієв Б. А. огли**, д-р філософії, доц. (Азербайджанська Республіка); **Бараш Є. Ю.**, д-р юрид. наук, доц.; **Бичкова С. С.**, д-р юрид. наук, проф.; **Братель С. Г.**, канд. юрид. наук, доц.; **Відацкі Ян**, д-р філософії, проф. (Республіка Польща); **Вовк В. М.**, д-р юрид. наук, проф.; **Галаган В. І.**, д-р юрид. наук, проф.; **Джуца О. М.**, д-р юрид. наук, проф.; **Запотоцький А. П.**, канд. юрид. наук; **Кваша О. О.**, д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник; **Колодій А. М.**, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Константинов С. Ф.**, д-р юрид. наук, проф.; **Користін О. Є.**, д-р юрид. наук, проф.; **Кузьменко О. В.**, д-р юрид. наук, проф.; **Осадчий В. І.**, д-р юрид. наук, проф.; **Савченко А. В.**, д-р юрид. наук, проф.; **Удалова Л. Д.**, д-р юрид. наук, проф.; **Чорноус Ю. М.**, д-р юрид. наук, проф.; **Чубенко А. Г.**, д-р юрид. наук, проф.

Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ : наук.
Ю704 журн. / [редкол.: В. В. Черней (голова) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр.
справ, 2018. – № 2 (16). – 408 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

lawjourn.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

LAW MAGAZINE

**of the National Academy
of Internal Affairs**

2₍₁₆₎'2018

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 34.63, ICV 2017 = 50.16);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-index – 14, i10-index – 24);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2018**

Law Magazine

of the National
Academy
of Internal
Affairs

Ўриди́чний часопис Націона́льної академії внутрі́шніх справ

Scientific magazine • Issued two times a year • Founded at 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17476-6226 ПП dated February 1st, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list (order No. 32, dated January 15th, 2018) • Recommended by the National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 19, dated December 21th, 2018)

2

(16)

2018

Editorial board:

Cherniei V. (head), Doctor of Law, Professor; **Husarev S.** (co-head), Doctor of Law, Professor; **Cherniavskiy S.** (co-head), Doctor of Law, Professor; **Orlov Yu.** (corresponding secretary), Doctor of Law, Senior Research Fellow; **Alliev B. A. ohly**, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Republic of Azerbaijan); **Barash Ye.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Bychkova S.**, Doctor of Law, Professor; **Bratel S.**, Ph.D in Law, Associate Professor; **Vidatski Yan**, Doctor of Philosophy, Professor (Republic of Poland); **Vovk V.**, Doctor of Law, Professor; **Halahan V.**, Doctor of Law, Professor; **Dzhuzha O.**, Doctor of Law, Professor; **Zapototskiy A.**, Ph.D in Law; **Kvasha O.**, Doctor of Law, Senior Research Fellow; **Kolodii A.**, Doctor of Law, Professor, Member-correspondent of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Konstantinov S.**, Doctor of Law, Professor; **Korystin O.**, Doctor of Law, Professor; **Kuzmenko O.**, Doctor of Law, Professor; **Osadchyi V.**, Doctor of Law, Professor; **Savchenko A.**, Doctor of Law, Professor; **Udalova L.**, Doctor of Law, Professor; **Chornous Yu.**, Doctor of Law, Professor; **Chubenko A.**, Doctor of Law, Professor

Law Magazine of National Academy of Internal Affairs : scientific magazine / [editorial board: V. Cherniei (head) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2018. – No. 2 (16). – 408 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

ДЖУЖА О. М.

Досвід зарубіжних країн у наступальній стратегії
боротьби з організованою злочинністю 13

ЛЕМАК В. В., КОПЧА В. В.

Захист демократії в Чеській республіці:
аргументи конституційної юриспруденції..... 22

ОСТРОВСЬКА Б. В.

Біоетичні принципи як утвердження
в міжнародному праві нового рівня
захисту прав людини 38

КАНЦІДАЙЛО О. О.

Удосконалення нормативно-правового регулювання
використання несправжніх (імітаційних) засобів
для забезпечення безпеки свідків у кримінальному
судочинстві в Україні (практика захисту свідків
у Сполучених Штатах Америки)..... 55

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗНАВСТВА

БАСАЙ О. В.

Ознаки принципів цивільного права 68

ГУЛЬТАЙ М. М.

Корупція як одна з найактуальніших проблем
сучасного українського суспільства 78

МАКАРЕНКО Н. К.

Професійна злочинність як об'єкт кримінологічного
дослідження 91

ТИХОМИРОВ Д. О.

Міждисциплінарні та філософські підходи
до інтерпретації поняття «безпека» 104

БОНДАРЧУК А. С.

Методологічні засади дослідження кримінальної
відповідальності за погрозу або насильство
щодо журналіста 116

СУПРУН Г. Б.

Проблема визначення обмежень у сфері медіації 129

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

ШАПТАЛА Н. К.

Принципи формування доказової бази
під час розгляду Конституційним Судом України
справ щодо антикорупційного законодавства 139

РИЖУК Ю. М., ПОЛЯКОВА І. М.

Освітній омбудсмен у системі забезпечення
та захисту прав здобувачів освіти 151

BAVANINA V.

Significance of Some Legal Principles
at the Stage of Creation of Criminal Legislation 163

БАЛЮК І. А.

Досудове врегулювання господарського спору:
обов'язок чи право 172

КУЗНЄЦОВ М. В.

Удосконалення кримінального процесуального
законодавства України щодо проведення
окремих негласних слідчих (розшукових) дій
до постановлення ухвали слідчого судді 186

MANDYCH V.

The Formation of the Legislation of Ukraine on the Right
of Common Joint Property in Apartment Houses 198

ІВАНЧИК І. А.

Характеристика кримінальної корупції
в розрізі законодавства України 211

РОЩУПКІН С. В.

Актуальні питання обмеження
щодо одержання подарунків 224

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ВЕРЕША Р. В.

Принцип вини як фундаментальна конституційна
засада кримінальної відповідальності 236

HREBENIUK M.

Modern Threatening Tendencies in the Field
of Providing the Food Security of State
and Possible Ways to Address Them 244

ТҮКНОНОВА О., HERASYMENKO L. Modern Determinants of Crimes Against Financial Security	254
РУДИК В. А., ПРОРОЧЕНКО В. В. Організаційно-правові засади діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану у сфері протидії насильству в сім'ї на стадії укладення шлюбу.....	263
МИРОНЮК Т. В., ЗАПОРОЖЕЦЬ А. К. Кібербулінг в Україні – соціально небезпечне явище чи злочин: визначення та протидія	275
МАРКОВ М. М. Способи вчинення та приховування квартирних крадіжок	285
BEZNONYKH V. Illicit Trafficking and Unlawful Use of Firearms, Explosive Devices and Substances: Arising Threats.....	294
ТАРАН Т. Г. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству, що вчиняють жінки, в Україні	305
ПОЛЯНСЬКА В. С. Кримінологічна характеристика учасників транснаціональних організованих злочинних груповань економічної спрямованості.....	316

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

СТРІЛЬЦІВ О. М., ВАСИЛИНЧУК В. І., ВЯЗМІКІН С. А. Визначення платоспроможності особи як один зі способів перевірки її незаконного збагачення	325
СКРИПА Є. В. Реєстраційні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті.....	334
СІТАЙЛО О. М. Виконання доручень слідчих щодо розшуку осіб, які ухиляються від слідства за господарські злочини	344
ЛЕБЕДЄВА Н. В., ТКАЧОВ А. С. Практична взаємодія поліції та громади як запорука безпеки громадян в Україні	353

ЗЕЛЕНЯК П. А.

Віктимологічна профілактика злочинів
проти життя та здоров'я дітей.....364

КАЛИНОВСЬКА О. І.

Особливості тактики обшуку
під час розслідування злочинів у сфері
нелегального обігу синтетичних наркотиків374

ЗЕЛЬКІНА Т. Є.

Сутність та актуальні питання арешту майна
в кримінальному провадженні на стадії
досудового розслідування385

РЕЦЕНЗІЇ

БЕСЧАСТНИЙ В. М.

Правові й організаційні засади протидії
транснаціональній організованій злочинності
в Україні: концептуальне бачення
*Рец. на кн.: Жаровська Г. П. Транснаціональна організована
злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія :
монографія / Г. П. Жаровська. – Чернівці : Чернів.
нац. ун-т, 2018. – 568 с.393*

БОЧАРОВ Д. О.

Уроборос III, або семіотичний трикутник
і герменевтичне коло
*Рец. на кн.: Павлишин О. В. Правова реальність
як знакова система : монографія / О. В. Павлишин. –
Харків : Право, 2017. – 336 с.398*

ДО УВАГИ АВТОРІВ!403

CONTENT

INTERNATIONAL EXPERIENCE

DZHUZHA O.

The Experience of Foreign Countries in Preventing
the Organized Transnational Crime 13

LEMAK V., KOPCHA V.

The Defense of Democracy in the Czech Republic:
the Arguments of Constitutional Jurisprudence..... 22

OSTROVSKA B.

The Bioethical Principles as the Approval
of a New Level of Human Rights Protection
in International Law 38

KANTSIDAILO O.

Improvement of Normative and Legal Regulation
of Using of False (Imitational) Measure to Ensure
the Safety of Witnesses in Criminal Proceedings
in Ukraine (Practice of Witness Protection
in the United States of America)..... 55

THEORETICAL AND HISTORICAL ASPECTS OF LEGAL SCIENCE

BASAI O.

Signs of the Principles of Civil Law 68

HULTAI M.

Corruption as One of the Most Topical Problems
of the Modern Ukrainian Society 78

MAKARENKO N.

Professional Crime as an Object
of Criminological Research..... 91

TYKHOMYROV D.

Interdisciplinary and Philosophical Approaches
to the Interpretation of the Concept of «Security» 104

BONDARCHUK A.

Methodological Grounds of Research
of Criminal Responsibility for Threat or Violence
Against a Journalist 116

SUPRUN H.

The Problem of Determining Mediation Restrictions 129

LEGAL REGULATION OF LAW ENFORCEMENT

SHAPTALA N.

Principles of Formation of the Evidence Base
when Considering the Anti-Corruption Legislation
by the Constitutional Court of Ukraine..... 139

RYZHUK Yu., POLIAKOVA I.

Educational Ombudsmen in the System of Supply
and Protection of Educational Law's Rights 151

BABANINA V.

Significance of Some Legal Principles
at the Stage of Creation of Criminal Legislation 163

BALIUK I.

Pre-Trial Settlement of a Commercial Dispute:
an Obligation or Right..... 172

KUZNIETSOV M.

Improvement of Criminal Procedure Law
of Ukraine about Carrying Out Separate Secret
Investigative (Searching) Actions Before Decree
of the Investigating Judge..... 186

MAHDYCH V.

The Formation of the Legislation of Ukraine on the Right
of Common Joint Property in Apartment Houses 198

IVANCHYK I.

Characteristic of Criminal Corruption
in Context of Ukrainian Legislation 211

ROSHCHUPKIN S.

Topical Questions about the Limitations
of Receiving Gifts 224

COMBATING CRIMES: THEORY AND PRACTICE

VERESHA R.

The Guilty Principle is a Fundamental Legal
and Constitutional Basis of Criminal Liability..... 236

HREBENIUK M.

Modern Threatening Tendencies in the Field
of Providing the Food Security of State
and Possible Ways to Address Them 244

TYKHONOVA O., HERASYMENKO L. Modern Determinants of Crimes Against Financial Security	254
RUDYK V., PROROCHENKO V. Organizational and Legal Principles of Activity Bodies of Public Registration of Activities of the Civil Situation in the Field of Countervailing Violence in the Family at the Stage of the Planning of the Slave	263
MYRONIUK T., ZAPOROZHETS A. Cyberbullying in Ukraine – Socio-Dangerous Phenomena or Crime: Determination and Contest	275
MARKOV M. Methods of Committing and Concealment of Burglary	285
BEZNOHYKH V. Illicit Trafficking and Unlawful Use of Firearms, Explosive Devices and Substances: Arising Threats.....	294
TARAN T. State of Scientific Development of the Problems of Prevention of the Fraints Made by Women in Ukraine	305
POLIANSKA V. Criminological Characteristics of Personality of Transnational Organized Economic Crime Associations' Members.....	316

LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

STRILTSIV O., VASYLYNCHUK V., VIAZMIKIN S. Determination the Solvency of a Person as One of the Ways of Checking his Illegal Enrichment	325
SKRYPA Ye. Registration Procedures for Road Transport Safety	334
SITAILO O. Execution of Orders of Investigators about Searching Persons who Evade Investigation for Economic Crimes	344

LEBEDIEVA N., TKACHOV A.
The Practical Interaction Between the Police
and the Community is a Guarantee
of the Security of Citizens in Ukraine353

ZELENIAK P.
Victimological Prevention of the Crimes Against
Children's Life and Health364

KALYNOVSKA O.
Certain Aspects of Search Strategy During Crime
Investigation in the Area of Illegal Synthetic Drugs374

ZELKINA T.
Entity and Current Questions of Property
Seizure in Criminal Proceedings at the Stage
of Pre-Trial Investigation.....385

REVIEWS

BESCHASTNYI V.
Legal and Organizational Principles of Combating
Transnational Organized Crime in Ukraine:
Conceptual Vision
*Review of the book: Zharovska H. Transnational Organized
Crime in Ukraine: a Phenomenon, Determination, Opposition :
monograph / H. Zharovska. – Chernivtsi :
Cherniv. nats. un-t, 2018. – 568 p.....393*

BOCHAROV D.
Uroboros III or Semiotic Triangle
and the Hermeneutic Circle
*Review of the book: Pavlyshin O. Legal Reality as a Sign
System : monograph / V. Pavlyshyn. – Kharkiv :
Pravo, 2017. – 336 p.398*

INFORMATION TO AUTHORS.....403

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.9.02

Джу́жа О. М. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Досвід зарубіжних країн у наступальній стратегії боротьби з організованою злочинністю

***Метою** статті є аналіз заходів впливу на організовану транснаціональну злочинність. Окреслено проблемні аспекти в дослідженні організованої транснаціональної злочинності, причин, заходів запобігання їй. Розглянуто елементи наступальної стратегії боротьби з організованою злочинністю, що мають принциповий характер. Не реалізувавши їх, суспільство не зможе розраховувати на успіх у протиборстві зі злочинним світом. Обґрунтовано актуальність наукової та політичної проблеми виявлення шляхів впливу громадянського суспільства на державу, щоб примусити її взяти необхідних заходів з протидії злочинності. **Висновки.** Зарубіжний досвід засвідчує, що для ефективної протидії організованій злочинності слід активізувати механізм зміцнення державної системи руйнівного впливу на злочинність і створити соціальні механізми, які сприяли б усуненню системоутворювальних чинників, які зумовлюють переваги організованої злочинності, а також подолати пріоритет темпів еволюції мафії над темпами еволюції державних антикримінальних, антикорупційних структур.*

Ключові слова: організована злочинність; транснаціональна злочинність; наступальність; державна політика; злочинні співтовариства; мафія.

Постановка проблеми. Досвід протистояння держави й організованої злочинності засвідчив, що остання малочутлива до традиційних заходів впливу. У процесі кримінальної еволюції вона набула імунітет до традиційних систем запобігання злочинам, їх розслідування, здійснення правосуддя та виконання покарання.

Надзавдання суспільства в протидії організованій злочинності полягає в розробленні таких заходів руйнівного впливу на цей кримінальний феномен, під час реалізації яких удалося б запобігти порушення небезпечної межі свавілля й беззаконня.

Завдання кримінологічної науки полягає в пошуку максимально ефективних заходів руйнування організованої злочинності на підставі принципу законності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вивчення аспектів запобігання організованій транснаціональній злочинності значний внесок зробили як іноземні, так і вітчизняні

вчені, зокрема: Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, В. А. Глушков, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. Г. Колб, О. М. Костенко, Н. Ф. Кузнецова, О. Г. Кулик, І. П. Лановенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, П. П. Михайленко, Г. М. Міньковський, А. А. Небитов, М. І. Хавронюк, В. І. Шакун та ін.

Водночас реалії сьогодення потребують розроблення та впровадження в практику нових заходів протидії організованій транснаціональній злочинності. Зазначене й зумовлює актуальність цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Головним фактором успіху в протиборстві з організованою злочинністю є рішучість і політична воля представників влади. Створення ефективного державного механізму, що здійснює руйнівний вплив на організовану злочинність у демократичній державі, спирається на:

- інтеграцію зусиль суспільства;
- категоричну антімафіозну громадську думку, керовану потужною інформаційною журналістською підтримкою;
- обрання лідером держави представника здорових сил суспільства на хвилі антімафіозних настроїв.

Система руйнівного впливу на організовану злочинність лише тоді зможе функціонувати ефективно, коли їй вдасться нейтралізувати захисні механізми мафіозної структури.

Вплив на організовану злочинність має ґрунтуватися на спеціальних принципах, головним з яких є безумовна необхідність довгострокової стратегії. Перевага цього виду злочинності полягає і в тому, що протиправна діяльність у зазначеній сфері вирізняється надзвичайно високим рівнем підготовленості й найпотужнішим забезпеченням (організаційним, матеріальним, ідеологічним). Лідери злочинного світу детально відпрацьовують не лише стратегію, а й тактику злочинної діяльності, розраховану на десятиліття.

Соціальний організм, який має стратегію поведінки, у перспективі буде мати перевагу над структурами, що працюють спонтанно, за принципом «стимул–реакція». Ця закономірність характерна і для наявного в нашому суспільстві протистояння держави й організованої злочинності.

Сутність державної стратегії в боротьбі з організованою злочинністю має полягати в усуненні переваг кримінальних груп і розвитку переваг держави. Без стратегії та конкретної програми на тривалий період протистояння зі злочинністю, шансів на перемогу вкрай мало, а в разі здійснення нетривалих і

малоефективних кампаній з ліквідації організованої злочинності – їх зовсім немає.

Навпаки, за умови правильної організації стратегічного й тактичного протистояння успіх можливий. Це переконливо засвідчив як вітчизняний, так і зарубіжний досвід.

Організація стратегічного протистояння організованих злочинності має передбачати такі елементи:

а) визначення цілей (перспективних і поетапних);

б) створення позавідомчих державних органів боротьби зі злочинним співтовариством, що мають організаційну структуру, адекватні завдання й не поступаються злочинним кланам за ступенем захищеності (від шантажу, фізичних розправ і корупції) [1];

в) забезпечення пріоритету в матеріальному забезпеченні органів боротьби з організованою злочинністю;

г) перехід до державної політики, яка максимально ускладнює діяльність і розвиток організованої злочинності (створення контрольних структур, розроблення законодавчої бази, ідеології, пріоритетів виробничо-господарської діяльності тощо).

Визначення мети зазвичай не становить труднощів. Однак окреслювати потрібно не максимально можливе, а той мінімум, за якого результати можна вважати задовільними. У зв'язку із цим актуальності набирає розроблення функціональної тактичної концепції, на підставі якої можна вибудовувати стратегію.

Помилки державної політики не дозволили реалізувати одну з визначальних стратегій – запобігання виникненню організованої злочинності. Вона стала реальністю нашого життя.

Отже, необхідно шукати нові підходи. Звісно, найбільш оптимальним стратегічним підходом до визначення завдань протистояння суспільства і кримінальних структур є формування концепції деструктивного впливу [2, с. 19; 3, с. 14]. Суть її в контексті аналізованої сфери полягає в поступовому руйнуванні структур організованої злочинності та запобігання її активності за межами країни.

Поетапними завданнями й водночас об'єктивними показниками успіху діяльності правоохоронних органів можна вважати усунення виявів організованої злочинності з певних сфер життя суспільства. Безсумнівно, державне управління (поряд із військовою сферою) у цьому аспекті є пріоритетним.

Глобальною перспективною метою може бути руйнування української структури організованої злочинності та блокування проникнення в нашу країну організованої транснаціональної злочинності. Сутність руйнування полягає в зниженні рівня системності злочинності. Організована злочинність – самоорганізована і самовідтворювальна система високого рівня,

яка вимагає певного рівня політичного, матеріального, кадрового, організаційного, правового й ідеологічного забезпечення.

Рівень забезпечення і рівень завдань знаходяться в безпосередній залежності. Попри те, що в нас декларують благородну мету боротьби зі злочинністю, рівень забезпечення цієї діяльності не дозволяє досягти жодних реальних результатів. Завдання вчених – конкретно визначити, які завдання є досяжними та яких витрат потребує їх досягнення [4–6].

Для руйнування кримінальної мережі необхідно подолати її системоутворювальні чинники:

- складну структуру злочинної організації;
- використання підкупу, погроз і вбивств;
- залучення значних фінансових коштів як інструменту злочинної діяльності;
- інтеграцію злочинних груп у злочинне співтовариство в межах країни та в міжнародному масштабі.

Зростання рівня організованої злочинності в усіх країнах світу в певний період ставило на порядок денний питання про нездатність традиційної поліцейської системи протистояти цьому злу. Недоліки в діяльності й організації правоохоронних органів призводять до глобальної їх корумпованості, унаслідок чого вони починають лише імітувати боротьбу зі злочинністю [7, с. 43].

Низький рівень захищеності та заробітної плати призводить до того, що шляхом підкупу, погроз і фізичного усунення незговірливих мафіозні структури протягом тривалого часу здійснюють злочинну діяльність.

Нейтралізувати можливості підкупу можна лише завдяки поєднанню добору високоморальних фахівців з належним стимулюванням сумлінної служби як поточним (висока зарплата, забезпечення житлом, медичним обслуговуванням), так і перспективним (пенсійне забезпечення після закінчення терміну служби, пришвидшення присвоєння спеціальних звань тощо).

З огляду на зазначене, звідси стратегічним завданням глобальної державної політики має стати кардинальна зміна особистісних установок. Уся система ідеологічних заходів, виховної політики, побутових реалій має бути переорієнтована на це. Негласний пошук кандидатур, попереднє спостереження за ними [8, с. 47], система спеціального виховання й навчання надасть можливість створити підрозділи безстрашних бійців, не вразливих до шантажу, здатних виконати будь-яке поставлене завдання.

Для того щоб служба боротьби з організованою злочинністю могла ефективно виявляти корумповані елементи в усіх відомствах, зокрема правоохоронних, вона повинна бути самостійною та підзвітною лише представницьким органам влади.

Оптимальним є створення спеціальних судів для розгляду кримінальних проваджень щодо найбільш небезпечних злочинців. Діяльність судді, який виносить суворий вирок представникам мафіозних структур, є не менш небезпечною, ніж діяльність оперативників, що затримують цих злочинців. Отже, такі судді повинні мати підвищений ступінь захисту.

Під час вирішення питання матеріального забезпечення органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, слід урахувати, що:

– без пріоритету в цій сфері наступальності в протиборстві зі злочинністю не можна досягти, а оскільки буде створено лише її імітування, що може мати тільки негативні наслідки (уведення суспільства в оману, втрата кращих кадрів, зміцнення в супротивника віри у власну непереможність);

– суспільство здатне створити такий пріоритет, який необхідний лише для оптимального переструктурування витрачання матеріальних засобів. Якщо врахувати обсяг щорічного багатомільярдного витоку вітчизняних фінансів за кордон, його припинення правоохоронними органами могло б позбавити нашу країну від непосильного тягаря іноземних позик і забезпечити достатні джерела фінансування.

Міжнародний досвід боротьби з організованою злочинністю дає підстави стверджувати, що наступальна державна політика [9, с. 17] може істотно ускладнити активність організованих злочинних співтовариств, знизити її ефективність, що зрештою приведе до витіснення мафіозних кланів за межі держави.

До елементів наступальної державної політики, які суттєво ускладнюють активність мафіозних структур, належать:

- а) прийняття ефективного законодавства, яке:
 - ускладнює здобуття коштів кримінальним способом;
 - сприяє виявленню злочинців;
 - полегшує доказування вини злочинців;
 - виключає використання «брудних грошей» [10, с. 72];
- б) створення розгалуженої системи контролюючих органів;
- в) зміна пріоритетів виробничо-господарської діяльності в різних сферах життєдіяльності (приватизація, квотування та ліцензування, оподаткування тощо);
- г) формування ідеології, яка заперечує співпрацю з кримінальними та напівкримінальними структурами.

Аналітичні та прогностичні центри правоохоронних органів мають постійно відслідковувати тенденції та чинники розвитку процесів у сфері організованих злочинних формувань і регулярно надавати органам влади інформацію та рекомендації для корекції державної політики й обрання оптимальної політичної лінії.

Важливо, щоб усі форми правоохоронної діяльності були синхронізовані, відповідали мінливим кримінальним і криміногенним реаліям. Тут важливу роль відіграють кримінологічні дослідження [11].

По-перше, кримінолог на підставі досліджень здатний сформулювати рекомендації про основні засади побудови й удосконалення правоохоронної діяльності у сфері боротьби з організованою злочинністю як єдиної системи. Він бере участь у реалізації відповідного галузевого законодавства. Це надзвичайно актуально, коли йдеться про створення принципово нових правових інститутів, підходів, а фахівці бувають не готові навіть до сприйняття ідеї про їх необхідність. Правові рішення мають приймати взьккі фахівці, хоча і за участю, консультації кримінологів.

По-друге, кримінолог не може й не повинен підміняти фахівця з кримінального права, кримінального процесу, оперативно-розшукової та іншої діяльності. Однак він зобов'язаний своєчасно інформувати цих фахівців про нові явища в злочинному світі, їхні причини та детермінації, про ефективність кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого й іншого законодавства у сфері протидії злочинності.

Наприклад, слідчий, оперативний працівник поліції точніше здійснюють слідчі й оперативні дії, якщо вони обізнані щодо особливостей організованої транснаціональної злочинності, про те, суб'єктом яких відносин у кримінальному середовищі може бути підозрювана чи обвинувачена особа, які вимоги до неї можуть пред'являти в цьому середовищі. Працівники правоохоронних органів і судді можуть прогнозувати поведінку такої особи (групи осіб), розуміти, чого така особа (особи) остерігається, наскільки реальними є її побоювання, і цілеспрямовано працювати з нею. Якщо працівники правоохоронних органів, судді інформовані про особливості механізму організованої злочинної діяльності, вони їх повніше враховують під час вирішення питань про доведеність злочину, ступінь винності кожного учасника організованого злочинного угруповання, диференційовано та в правовому контексті точніше розв'язують проблеми кримінальної відповідальності й покарання.

Значущими є рекомендації кримінологів щодо вивчення особи злочинця, причин та умов індивідуальної злочинної поведінки.

По-третє, кримінолог проводить кримінологічну експертизу як прийнятих і чинних законів, так і законопроектів з метою встановлення відповідності їх насамперед Конституції України, а також уже напрацьованій законодавчій базі.

Оскільки організована злочинність сьогодні є транснаціональним явищем, яке активно поширюється на земній

кулі та зачіпає інтереси всіх країн світу, то й удосконалення законодавства про боротьбу з організованою злочинністю має здійснюватися з урахуванням її кримінологічної характеристики і тенденцій розвитку, а також міжнародно-правових договорів України, передового вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Тобто наявність і діяльність спеціалізованих підрозділів, ударних груп боротьби з організованою злочинністю мають бути передбачені законом, а не підзаконними актами.

Не можна допускати ототожнення двох принципово різних типів організованих злочинних формувань – кримінальних організацій і кримінальних спільнот.

Необхідно ввести в Кримінальний процесуальний кодекс України розділ про особливості кримінального судочинства у справах про злочини організованих злочинних формувань і злочини терористичного [12], корупційного характеру.

Висновки. Розглянуті елементи наступальної стратегії боротьби з організованою злочинністю мають принциповий характер. Не реалізувавши їх, суспільство не зможе розраховувати на успіх у протиборстві зі злочинним співтовариством. У зв'язку із цим, досить актуальною науковою та політичною проблемою є пошук шляхів впливу громадянського суспільства на державу, щоб примусити її вжити необхідних заходів з протидії злочинності.

Зарубіжний досвід засвідчує, що для ефективної протидії організованій злочинності доцільно акцентувати механізм зміцнення державної системи руйнівного впливу на злочинність і створити соціальні механізми, які забезпечать усунення системоутворювальних чинників, що обумовлюють переваги організованої злочинності, а також подолання пріоритетів темпів еволюції мафії над темпами еволюції державних антикримінальних, антикорупційних структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та запобігання : навч. посіб. / за ред. О. М. Джукі, Е. В. Расюка. – Київ : ФСП Маслаков, 2018. – 340 с.
2. Преступность – стратегия борьбы. – М., 1989. – С. 14.
3. Организованная преступность : монография / отв. ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Юрид. лит. 1989. – 352 с.
4. Организованная преступность – 2 : монография / [Ю. Н. Адашкевич, С. С. Бутенин, С. В. Ванюшкин, А. И. Гуров и др.]; под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Юрид. лит. 1993. – 328 с.
5. Организованная преступность – 3 : монография / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Юрид. лит. 1996. – 352 с.
6. Организованная преступность – 4 : монография / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Криминолог. Асоц., 1998. – 280 с.
7. Карпец И. И. Актуальные проблемы борьбы с организованной преступностью / И. И. Карпец. – М., 1990. – 175 с.

8. Минин А. Я. Организация и порядок проведения секретных операций специальными агентами против организованной преступности в США : учеб. пособие / А. Я. Минин, В. И. Попов, Т. Н. Стрельникова. – М. : Моск. ин-т МВД России, 1998. – 60 с.
9. Организованная преступность – угроза культуре и державности. – СПб., 1998. – 326 с.
10. Овчинский В. С. Стратегия борьбы с мафией / В. С. Овчинский. – М., 1993. – 190 с.
11. Мощак Г. Г. Розвиток кримінологічної думки в ФРН і в Україні : монографія / Г. Г. Мощак. – Київ : Право України ; Харків : Право, 2013. – 72 с.
12. Данильченко Ю. Б. Кримінологічна структура терористичних актів в Україні / Ю. Б. Данильченко // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2018. – № 1 (18). – С. 118–127.

REFERENCES

1. Dzhuzha, O.M., & Rasiuk, E.V. (Eds.). (2018). *Koruptsiina zlochyinnist v Ukraini: suchasnyi stan ta zapobihannia [Corruption Crime in Ukraine: Current Situation and Prevention]*. Kyiv: FSP Maslakov [in Ukrainian].
2. *Prestupnost - strategija borby [Crime - fighting strategy]*. (1989). Moscow [in Russian].
3. Dolgova, A.I., & Diakova, S.V. (Eds.). (1989). *Organizovannaia prestupnost [Organized crime]*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
4. Adashkevich, Yu.N., Butenin, S.S., Vaniushkin, S.V., & Gurov, A.I. (1993). *Organizovannaia prestupnost - 2 [Organized crime - 2]*. A.I. Dolgova, & S.V. Diakova (Eds.). Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
5. Dolgova, A.I., & Diakova, S.V. (Eds.). (1996). *Organizovannaia prestupnost - 3 [Organized crime - 3]*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
6. Dolgova, A.I., & Diakova, S.V. (Eds.). (1998). *Organizovannaia prestupnost - 4 [Organized crime - 4]*. Moscow: Kriminolog. Assoc. [in Russian].
7. Karpec, I.I. (1990). *Aktualnye problemy borby s organizovannoi prestupnostiu [Actual problems of the fight against organized crime]*. Moscow [in Russian].
8. Minin, A.Ya., Popov, V.I., & Strelnikova, T.N. (1998). *Organizaciia i poriadok provedeniia sekretnyh operacii specialnymi agentami protiv organizovannoi prestupnosti v SShA [Organization and procedure for conducting secret operations by special agents against organized crime in the United States]*. Moscow: Mosk. In-t MVD Rossii [in Russian].
9. *Organizovannaia prestupnost - ugroza kulture i derjavnosti [Organized crime - a threat to culture and statehood]*. SPb. [in Russian].
10. Ovchinskii, V.S. (1993). *Strategija borby s mafiei [Strategy against mafia]*. Moscow [in Russian].
11. Moshchak, H.H. (2013). *Rozvytok kryminolohichnoi dumky v FRN i v Ukraini [Development of Criminological Thought in Germany and Ukraine]*. Kyiv: Pravo Ukrainy; Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
12. Danylchenko, Yu.B. (2018). Kryminolohichna struktura terorystychnykh aktiv v Ukraini [The criminological structure of terrorist acts in Ukraine]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 1(18), 118-127 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2018

Dzhuzha O. – Doctor of Law, Professor, Chief Researcher Fellow of the Department of Organization of Scientific Activity and Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3107-146>

The Experience of Foreign Countries in Preventing the Organized Transnational Crime

The purpose of the article is to analyze the impact of organized transnational crime. The problematic aspects of organized transnational crime, its causes, measures of its prevention are outlined. Considered elements of the offensive strategy to combat organized crime are of a fundamental nature. Without realizing them, society can not rely on success in confronting the criminal community. In this regard, a very relevant scientific and political problem is finding ways to influence civil society on the state in order to force it to take the necessary active measures of influence on crime. Conclusions Foreign experience shows that effective counteraction to organized crime requires the launch of a mechanism to strengthen the state system of destructive impact on crime and create social mechanisms that would eliminate system-forming factors that determine the benefits of organized crime, as well as eliminate the priority of the pace of evolution of the Mafia over the pace of evolution state anti-criminal, anti-corruption structures. The experience of confronting the state and organized crime shows that the latter is less sensitive to traditional measures of influence. In the process of criminal evolution, she was able to develop immunity to traditional crime prevention, investigation, enforcement and punishment. The task of society in confronting organized crime is to develop such measures of devastating influence on this criminal phenomenon, in the realization of which it would be possible to refrain from rolling down for a dangerous threshold of arbitrariness and lawlessness. The task of criminological science is to find the most effective measures for the destruction of organized crime within the framework of law. The system of devastating influence on organized crime will only be able to function effectively when it succeeds in neutralizing the protective mechanisms of the mafia structure. The impact on organized crime should be based on special principles, the main of which is the unconditional need for a long-term strategy.

Keywords: organized crime; transnational crime; offensive; state policy; criminal communities; mafia.

УДК 342.34(437.3)

Лемак В. В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, суддя Конституційного Суду України, м. Київ;

Копча В. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету, м. Ужгород

Захист демократії в Чеській Республіці: аргументи конституційної юриспруденції

*Досліджено механізм проведення люстрації в Чеській Республіці. Із цією метою проаналізовано відповідне законодавство, яким було встановлено обмеження в доступі до посад для деяких категорій осіб у зв'язку із їхньою поведінкою під час тоталітарного режиму. Увагу акцентовано на аналізі рішення Конституційного суду Чеської Республіки, яким було вирішено питання про конституційність законів про люстрацію. Констатовано, що Конституційний суд визнає сутність люстрації як позбавлення громадян можливості доступу до посад в органах державної влади, яке здійснюють безпосередньо на підставі формальних, категоріальних ознак, а не шляхом індивідуального засудження осіб, за критеріями, встановленими законом, з огляду на обов'язок поважати демократичні принципи. Кожна держава вправі визначати умови доступу до участі в управлінні; однією з таких умов є лояльність до демократії. Водночас жодна особа не обмежується в доступі до політичної функції (делютати, сенатори). У люстраційних законах не йдеться про встановлення вини та покарання. Натомість здійснення люстраційних процедур підлягає судовому контролю. **Висновки.** Застосування люстраційного законодавства в Чеській Республіці безпосередньо вплинуло на напрями, послідовність і темпи системних реформ. Крім того, за допомогою люстраційного законодавства було розв'язано ще одну проблему – захисту прав осіб, яких воно стосується. Ці особи були захищені від протиправного використання архівних матеріалів щодо них.*

Ключові слова: люстрація; Чеська Республіка; демократія; права людини; конституційний суд.

Постановка проблеми. Захист конституційної демократії є однією з ключових проблем розвитку держави, що ґрунтується на верховенстві права. Чеська Республіка, яка постала як незалежна держава 1993 року, продемонструвала зразки державної політики у сфері подолання спадщини комуністичного тоталітарного режиму. Для України, яка розпочала таку практику 2014 року, цей досвід є вкрай актуальним.

Правова та політична наука останніми роками акцентує увагу на різних аспектах люстрації як феномену. Так, Р. В. Костишин вивчав питання конституційних аспектів люстрації [1], О. М. Овчаренко – люстрацію в органах кримінальної юрисдикції [2], О. Г. Степаненко – теоретичний

аспект політичної люстрації [3], Н. Міненкова – механізми люстрації в Польщі та Чехії [4].

Надзвичайно ґрунтовним є дослідження, здійснене Науково-аналітичним відділом Управління правової експертизи Секретаріату Конституційного Суду України 2015 року [5; 6].

З огляду на викладене вище основною **метою** цієї статті є аналіз законодавчого регулювання люстрації та окреслення шляхів розв'язання відповідних проблем конституційності в Чеській Республіці.

Слушною є думка, що люстраційна практика в Чеській Республіці була спрямована на захист, передусім, нової держави від зловживань авторитарного минулого (перспективний тип). Чехія – одна з небагатьох країн посткомунізму, де ця практика мала завершений характер у правовому аспекті. Революційні зміни сприяли досить швидкому прийняттю законів про люстрацію: під тиском суспільства нові еліти вимушені були піти на непопулярні зміни, усупереч домовленостям й особистим упередженням [7, с. 226].

Виклад основного матеріалу. Механізми «очищення» публічної влади в Чехословаччині було застосовано ще в перші місяці після «оксамитової революції», коли на основі конституційних законів було проведено оптацію (включення без обрання) членів опозиційних партій («Громадянський форум» і «Громадськість проти насилля») до федерального парламенту та законодавчих органів республік. Таких заходів було вжито ще до проведення перших вільних виборів улітку 1990 року.

Після початку реформ у Чехословаччині, з огляду на роль і місце силових структур у колишньому тоталітарному режимі, уже в лютому 1990 року було ліквідовано Державну службу безпеки – таємну поліцію попереднього режиму. Ініціатори реформ, а також уперше обраний вільно парламент відштовхувалися від ідеї захисту молодої демократії від впливу колишньої таємної поліції (ДСБ) та активних носіїв тоталітарного режиму, до яких належали апаратні працівники Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ).

Агентурну мережу ДСБ розглядали як загрозу для молодої демократії з двох аспектів. По-перше, кількість офіційних і неофіційних співробітників ДСБ була значною (за деякими даними – понад 100 тис. співробітників й агентів різних категорій). Їхній вплив на різні сегменти демократичної політичної системи міг зберігатися, нав'язуючи їй стиль і зразки поведінки, не сумісні з демократією та верховенством права. По-друге, органи державної безпеки комуністичної

Чехословаччини не були самостійною спецслужбою, зазнаючи істотного впливу КДБ СРСР. Організаційний вплив КДБ на ДСБ мав різні вияви, крім того, за деякими даними, близько 35 тис. громадян було поміщено до реєстрів КДБ [8, с. 115–116]. Таку саму загрозу для незалежної демократичної держави становили кадри колишнього міністерства внутрішніх справ Чехословаччини.

«Очищення» публічної влади й різних сфер суспільного життя від впливу носіїв комуністичного режиму відбувалося засобами громадського тиску. Від перших вільних виборів 1990 року ввійшло в практику те, що політичні партії намагалися самостійно позбутися будь-якого персонального зв'язку з колишніми органами державної безпеки. Однак цей процес потребував законодавчого врегулювання, і тому 4 жовтня 1991 року було ухвалено федеральний закон «Про встановлення деяких передумов для заміщення окремих посад у державних органах і організаціях Чеської і Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР), Чеської Республіки і Словацької Республіки» (так званий люстраційний закон) [9]. Цей законодавчий акт справедливо вважають «класичним» для правового регулювання очищення публічної влади в постсоціалістичному світі.

Механізми та значення люстрації під час реформ у Чехословаччині, у Чеській Республіці уже досліджено у фаховій літературі [10]. Законодавчий акт у ч. 1 § 1 визначає категорії посад, до яких його застосовують у разі їх заміщення шляхом обрання, призначення або затвердження, встановлюючи такі органи державної влади: 1) органи державного управління ЧСФР, Чеської Республіки і Словацької Республіки; 2) чехословацька армія (посади, які відповідають званням полковника і генерала, посади військових аташе); 3) Федеральна інформаційна служба безпеки, Федеральний поліцейський корпус, Корпус поліції Граду; 4) канцелярія президента ЧСФР, канцелярія Федеральних зборів, канцелярія Чеської Республіки, канцелярія Словацької Республіки, президія уряду ЧСФР, президія уряду Чеської Республіки, президія уряду Словацької Республіки, канцелярія Конституційного суду ЧСФР, канцелярія Конституційного суду Чеської Республіки, канцелярія Конституційного суду Словацької Республіки, канцелярія Верховного суду ЧСФР, канцелярія Верховного суду Чеської Республіки, канцелярія Верховного суду Словацької Республіки, президія Чехословацької академії наук і президія Словацької академії наук; 5) чехословацьке радіо, чеське радіо, словацьке радіо; чехословацьке телебачення, чеське телебачення,

словацьке телебачення; чехословацьке телеграфне агентство, чехословацьке телеграфне агентство Чеської Республіки, чехословацьке телеграфне агентство Словацької Республіки; б) державні підприємства й організації, акціонерні товариства, у яких більша частина акцій належить державі, на підприємствах зовнішньої торгівлі, у державних організаціях чехословацьких державних шляхів, державних фондах, державних фінансових інститутах, чехословацькому державному банку. «Люстрації», згідно із цим пунктом, підлягають посади лише керівників зазначених організацій і керівних працівників, які перебувають у їх безпосередньому підпорядкуванні, а у вишах – також посади виборних академічних функціонерів і посади, які схвалює академічний сенат вишу та факультету; 7) уряди місцевих самоврядних одиниць. Згідно з ч. 4 § 1 цього закону, встановлено умови для зайняття посад суддів, засідателів, прокурорів, слідчих прокуратури, державних нотаріусів, державних арбітрів та осіб, що виконують обов'язки «резервних» працівників органів юстиції, прокуратури, нотаріальних контор та арбітражів.

Посади в цих органах державної влади громадянин, відповідно до § 2 Закону, міг зайняти лише за умови, якщо від 25 лютого 1948 року до 17 листопада 1989 року не був: а) співробітником Корпусу національної безпеки в органах державної безпеки; б) не знаходився на обліку в матеріалах державної безпеки як резидент, агент, утримувач конспіративної квартири, наймач квартири, інформатор або добровільний співробітник держбезпеки; в) ідейним співробітником держбезпеки; г) секретарем органу Комуністичної партії Чехословаччини або Комуністичної партії Словаччини від районного та рівного йому рівня і вище, членом президії цих органів, членом Центрального комітету Комуністичної партії Чехословаччини або членом Центрального комітету Комуністичної партії Словаччини; членом Бюро з керівництва партійною роботою в чеських областях або членом Комітету з керівництва партійною роботою в чеських областях, за винятком тих, хто займав ці посади в період з 1 січня 1968 року до 1 травня 1969 року; д) співробітником апарату цих партійних органів на ділянці політичного керівництва Корпусом національної безпеки; е) членом Народної міліції; ж) членом комітету дій Національного фронту після 25 лютого 1948 року; членом перевірочних комісій після 25 лютого 1948 року або членом перевірочних комісій у період «нормалізації» після 21 серпня 1968 року; и) слухачем Вищої школи

ім. Ф. Е. Дзержинського КДБ при Раді Міністрів СРСР для співробітників держбезпеки; Вищої школи МВС СРСР для співробітників Громадської безпеки; Вищої політичної школи МВС СРСР або аспірантом чи слухачем курсів цих закладів освіти зі строком навчання понад три місяці.

Додаткові обмеження накладали на осіб, які мали намір обіймати посади в системі міністерства внутрішніх справ та органах державної безпеки. Зокрема, обіймати посади у федеральному міністерстві внутрішніх справ, Федеральній інформаційній службі безпеки, Федеральному поліцейському корпусі та Корпусі поліції Граду громадянин міг за умови, якщо протягом періоду з 25 лютого 1948 року до 17 листопада 1989 року він також не був: а) співробітником Корпусу національної безпеки, що служив у підрозділі державної безпеки на ділянці контррозвідувального напрямку; б) призначений на посаду начальника відділу й вище в органах національної безпеки; в) у Корпусі національної безпеки на посаді секретаря партійного комітету Комуністичної партії Чехословаччини або партійного комітету Комуністичної партії Словаччини, членом таких партійних комітетів управління або співробітником Корпусу національної безпеки, який служив в Управлінні політичного виховання, освіти, культури і пропаганди федерального міністерства внутрішніх справ (§ 3 Закону).

Положення § 15, 16 Закону визначають, що для прокурорів, слідчих прокуратури, суддів і засідателів невиконання ними люстраційних умов є підставою для припинення їхніх повноважень (для суддів – подання компетентного органу про звільнення).

Процедура застосування люстраційного закону (§ 5) передбачала, що громадянин, який повинен приступити до виконання повноважень в органах або організаціях, на які поширюються обмеження, подає довідку, особисту офіційну заяву або висновок керівнику цього органу чи організації про те, що за попереднього режиму не належав до однієї з категорій осіб, передбачених § 2 цього Закону. Про видачу довідки громадянин робить запит до федерального міністерства внутрішніх справ. Якщо громадянин уже працює на одній із посад, передбачених § 1 Закону № 451, такий запит за нього робить керівник органу чи організації, що вправі призначати (затверджувати) на цю посаду, причому такий запит мав бути зроблений не пізніше ніж 30 днів після набуття законом чинності (§ 6).

З метою перевірки фактів, пов'язаних із проведенням «люстрації», при федеральному міністерстві внутрішніх справ

створено комісію. Голову, заступника голови й одного члена комісії призначала президія Федеральних зборів ЧСФР із числа громадян, які мали бездоганну репутацію та не були депутатами Федеральних зборів. Двох членів комісії призначав міністр внутрішніх справ ЧСФР, по три члени – президія Чеської національної ради та президія Словацької національної ради, по одному члену – директор Федеральної інформаційної служби безпеки, міністр оборони ЧСФР, міністр внутрішніх справ Чеської Республіки, міністр внутрішніх справ Словацької Республіки. Закон вимагав, щоб члени комісії, яких призначають міністри і директор Федеральної інформаційної служби безпеки, мали закінчену юридичну освіту, і причому зауважено, що такою не є освіта, отримана у Вищій школі Корпусу національної безпеки. Засідання комісії проводять у закритому режимі. Громадянину, якого стосується справа, перед початком засідання надають можливість ознайомитися з усіма матеріалами й фактами, серед яких письмові матеріали про нього. Під час засідання комісії йому також надано можливість висловитися з усіх фактів. Особи, яких запрошують, зобов'язані прибути в комісію, говорити правду та нічого не приховувати.

Згідно з §14 Закону, якщо громадянин не відповідає люстраційним вимогам для зайняття посади, трудову угоду припиняють з ним не пізніше ніж за 15 днів з дня, коли про це стало відомо організації. Незаконність припинення трудових або службових відносин громадянином може бути оскаржено в суді не пізніше ніж через два місяці з дня, коли мають бути припинені з ним такі відносини. Скаргу громадянина розглядає крайовий суд у першій інстанції за місцем його постійного проживання (§ 18).

У Чеській Республіці для обмеження доступу зазначених категорій осіб до служби в міністерстві внутрішніх справ, органах поліції та виправної служби цього суб'єкта федерації 28 квітня 1992 року було схвалено окремих закон «Про додаткові умови для роботи на деяких посадах, на які приймають або призначають співробітників поліції Чеської Республіки та співробітників виправної служби Чеської Республіки» («малий люстраційний закон» № 279/1992) [11]. Відповідно до його положень, особи, що підпадали під передбачені федеральним законом люстраційні умови, могли займати нижчі посади слідчих і поліцейських, які жодною мірою не були пов'язані з управлінськими функціями.

Дію Закону 1991 року про люстрацію було подовжено 1996 року ще на п'ять років, а з 2000 року його дія стала безстроковою.

Щодо обсягу застосування люстраційних законів у перше десятиліття необхідно зауважити, що МВС Чеської Республіки видало з 1991 року до 5 листопада 2001 року 366 980 «люстраційних довідок», з них «позитивних» (тобто з підтвердженням відповідності громадян люстраційним підставам) – 3,45 %. Отримавши «позитивні» довідки, 692 громадянина не погодилися з ними й подали скарги, причому в 117 випадках їх було переглянуто [12].

Вплив цього законодавчого акта на реформи в Чеській Республіці помітний також з огляду на істотну відмінність між їх ефективністю та наслідками в цій державі, порівняно зі Словацькою Республікою, у якій люстрацію фактично не було здійснено.

Справа про конституційність люстраційних законів Чеської Республіки 2001 року. Конституційний суд Чеської Республіки за результатами розгляду питання про конституційність «великого люстраційного закону» і «малого люстраційного закону» 5 грудня 2001 року схвалив відповідне рішення, на підставі якого можуть бути сформульовані аргументи «за» і «проти» визнання їх конституційними [12].

Аргументи «проти» у справі про конституційність люстраційних законів було викладено 2 березня 2001 року, коли до Конституційного суду звернулися з відповідним поданням, яке містило пропозицію скасувати люстраційні закони та зміни до них, 44 депутати, представником яких був відомий учений-конституціоналіст Зденек Їчинський (Z. Jičinský).

Зміст їх аргументації зводився до такого.

1. Люстраційні закони не є чинними в незалежній Чеській Республіці (з 1 січня 1993 року), оскільки суперечать нормами ст. 1 Конституції Чеської Республіки, ст. 1, 4 (п. 2 і 4) та ст. 21 (п. 4) Хартії основних прав і свобод, ст. 4 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Конвенції Міжнародної організації праці про заборону дискримінації в галузі праці та професії 1958 року. За місяць до припинення федерації, 26 листопада 1992 року, Конституційний суд ЧСФР вже розглянув питання конституційності «великого люстраційного закону», визнавши його неконституційним. З огляду на повноваження федерального конституційного суду, він зупинив дію «великого люстраційного закону» строком на шість місяців і зобов'язав Федеральні збори внести до нього

відповідні зміни. Конституційний суд ЧСФР схвалив таке рішення, з огляду на ситуацію на час ухвалення оспорюваного Закону (4 жовтня 1991 року) та розуміння того, що цей закон був спрямований передусім на те, щоб на посади в органах державної влади та державних установах, на посади, пов'язані з безпекою держави, не потрапили особи, які у зв'язку зі здійсненням керівних функцій за минулого режиму не могли бути лояльними до демократичних принципів, на яких заснована держава. У такий спосіб закон перешкоджав рецидивам тоталітаризму. Ця позиція суду була підтверджена також обмеженим часом дії люстраційного закону (до 31 грудня 1996 року) – на «перехідний період».

2. У січні 1999 року палата депутатів розглядала й відхилила законопроект, який пропонував скасувати «великий люстраційний закон». У пояснювальній записці до цього законопроекту містилося посилання на позицію адміністративної ради Міжнародного бюро праці, яка закликала уряд ужити необхідних заходів для скасування або зміни «великого люстраційного закону» й надання компенсації всім особам, які несправедливо постраждали від цього. У ній також зазначено, що закон про люстрацію постійно зазнає критики в Раді Європи, Європейському парламенті, європейських і світових неурядових організаціях.

3. Автори подання зазначили про необхідність визнання люстраційних законів неконституційними, з огляду на часовий чинник соціальної динаміки в період з листопада 1989-го до 2000 року в умовах демократичних виборів (парламенту і крайових представництв) та інших змін, які відбулися за цей час. На думку заявників, законодавча, виконавча та судова влада мають демократичні засади; визначальні позиції в уряді й інших державних органах не зайняті особами, пов'язаними з колишнім політичним режимом. Тому причини для люстраційних законів, які впливали з необхідності реструктуризації групи осіб, що займають такі посади, втрачено з плином часу. Керівні посади здебільшого обіймають за конкурсом, тому є змога враховувати лояльність кандидатів до Чеської Республіки як демократичної правової держави, свідченням чого є їхня реальна поведінка в період після 1989 року; причому питання державної служби, збройних сил та органів безпеки вирішують у порядку адміністративного судочинства. Секретну інформацію на всіх рівнях класифікації можуть також отримати лише особи, яким надано відповідний сертифікат. Особу, яка здійснювала діяльність, спрямовану на придушення прав і свобод людини, або для

підтримання такої діяльності, звільняють з відповідних посад на підставі закону про захист секретної інформації (№ 148/1998 Зб).

4. Заявники, крім того, зауважили, що станом на 2001 рік у Чеській Республіці ризик повернення до тоталітаризму внаслідок перебування окремих осіб на посадах значно знизився, порівняно з 1992 року, коли вперше Конституційний суд розглядав справу про конституційність «великого люстраційного закону». Інформацію про будь-які наміри та дії, спрямовані проти демократичних засад Чеської Республіки, зобов'язані відстежувати розвідувальні служби за змістом Закону № 153/1994 про розвідувальні служби Чеської Республіки.

5. Позбавленими сенсу є обмеження, пов'язані з участю в структурах Комуністичної партії Чехословаччини за часів комуністичного режиму. Заявники зазначили, що Комуністична партія Чехії та Моравії в Чехії працює легально як політична партія та має підтримку виборців на парламентських і муніципальних виборах, чим не можна нехтувати. Закони визначають, що в судовому порядку може бути заборонена діяльність політичних партій, діяльність яких спрямована проти демократичних засад держави або на захоплення й утримання влади шляхом перешкоджання іншим партіям і рухам боротися за владу конституційним шляхом. На їхню думку, Чеська Республіка є державою, у якій «демократичний процес завершено», вона протидіє серйозним ризикам цілком іншого типу, зокрема, економічній та організованій злочинності, корупції, расовій ненависті.

Заявники в цьому контексті також стверджували, що 1992 року, після падіння режиму та відновлення демократії, Конституційний суд ЧСФР визнав пріоритет інтересу суспільства й держави (суспільного блага), що можна забезпечити шляхом обмежень у доступі на деякі важливі посади для визначених категорій осіб з метою запобігання ризику підривної роботи, щодо права громадян на доступ на рівних умовах до виборних та інших посад в органах державної влади (п. 4 ст. 21 Хартії основних прав і свобод), а також щодо права на роботу та професію без дискримінації згідно з Конвенцією № 111. Якщо в період з 1992 року суспільне благо було стверджене, то станом на 2001 рік втрачається підстава для обмеження прав, гарантованих Конституцією та міжнародними договорами.

Тому, на думку заявників, подовження дії обох «люстраційних» законів на невизначений термін (законами 422/2000 Зб і

424/2000 Зб) суперечить ст. 1 Конституції, яка визначає Чеську Республіку як демократичну правову державу.

Якщо резюмувати аргументацію заявників, то вона зводиться до двох тез: 1) Конституційний суд ЧСФР ще 1992 року в умовах федеративної держави скасував «великий люстраційний закон» (строком на 6 місяців – згідно з тогочасною юрисдикцією), і в незалежній Чеській Республіці (правонаступник ЧСФР) він не діє; 2) через 12 років після падіння комуністичного режиму втратила значення та суспільна цінність, яка є підставою для обмеження конституційних прав громадян, – захист засад демократичної держави.

Під час розгляду справи Конституційний суд Чеської Республіки ретельно з'ясував обставини справи, висновки фахівців і позицію вищих органів державної влади, у чому виявляється система аргументів на підтвердження конституційності люстраційних законів. Аргументи мають різнопорядковий рівень та різний понятійний обсяг.

1. Держава має право схвалювати в межах свого конституційного порядку та міжнародних зобов'язань такі закони, які охороняють і забезпечують принципи, на яких вона ґрунтується. Демократична держава не може здійснювати владні повноваження за межами права, а тому критерії обмежень у цій сфері мають бути визначені чітко й завчасно, не перешкоджаючи забезпеченню права громадянина на звернення до суду з приводу перевірки обставин, з яких випливають обмеження (наприклад, щодо участі в співпраці з комуністичним режимом) (позиція палати депутатів парламенту).

2. Позбавлення громадян можливості доступу до посад в органах державної влади здійснюють безпосередньо на підставі формальних, категоріальних ознак, а не шляхом індивідуального засудження осіб, за критеріями, встановленими законом, з огляду на обов'язок поважати демократичні принципи. Кожна держава вправі визначати умови доступу до участі в управлінні; однією з таких умов є лояльність до демократії. Демократичний спосіб гарантує особі, що її функціонери будуть з усіх питань дбати про демократичні права громадян. Однією з таких гарантій є «люстрація». Той, хто навмисно брав участь у порушенні прав громадян, є потенційно небезпечним для демократичного суспільства і не відповідає вимогам зайняття посад у державному управлінні. Люстраційні закони не обмежують жодну особу в доступі до політичної функції (депутати, сенатори).

У люстраційних законах не йдеться про встановлення вини й покарання. У випадках, коли встановлено шляхом «люстрації», що особа значиться в реєстрах співробітників державної безпеки, вона вправі звернутися до суду з питання підтвердження реєстраційного запису. Захищатися – право й обов'язок демократії. Критерієм тривалості такого захисту є здійснення того, що суспільство мало б здійснювати самостійно. Допоки цього немає, необхідні примусові правила із цього питання.

Ґрунтуючись на екскурсі до судової практики Європейського суду з прав людини, Конституційний суд дійшов такого висновку: демократична держава (і не лише в перехідний період після падіння тоталітаризму) вправі пов'язувати вступ індивіда до державного управління та державної служби й перебування в них з певними умовами, передусім щодо здійснення вимоги (політичної) лояльності. Такий підхід притаманний і іншим демократичним державам (наприклад, рішення Верховного суду США у справі *Adler v. Board of Education*). Конституційний суд керується тим, що поняття лояльності слід тлумачити як ключове поняття – двома взаємодоповнюваними способами. Це поняття охоплює рівень лояльності кожної окремої дії на державній службі та рівень лояльності державної служби загалом. Отже, йдеться не тільки про те, чи були державні службовці насправді лояльними, а й про те, як їхня лояльність виявляється на публіці. Це необхідно для уникнення будь-яких сумнівів щодо їхньої лояльності. Такі сумніви можуть підірвати суспільну довіру до державної служби, а отже, до демократичної держави, яка втілює державну службу. Ненадійність державних службовців і державного управління своїми наслідками загрожує демократії, тому демократична держава має право захищати себе від цієї загрози шляхом усунення причини для таких сумнівів.

5. Окремим аргументом правомірності законів про люстрацію є широкий досвід застосування законодавчих механізмів люстрації в інших державах Європи. Спільною ознакою цих законів є регламентування посад (індивідуальної поведінки) особи в умовах тоталітарного режиму та зв'язок негативних наслідків цього з її участю в суспільному житті сучасної демократичної держави.

Такі закони було прийнято у Федеративній Республіці Німеччині (Закон про документи Штазі від 20 грудня 1991 року), Болгарії (Закон про додаткові умови, пов'язані з науковими установами і Вищою комісією перевірки, від 9 грудня 1992 року), Угорщині (Закон про перевірку умов зайняття певних ключових

посад від 9 березня 1994 року), Польщі (Закон про визнання трудових або службових відносин осіб, які займали публічні посади в органах безпеки держави чи співпраці з ними в період 1944–1990 років, від 11 квітня 1997 року), Албанії (два закони від 22 вересня 1995 року та 30 листопада 1995 року), Румунії (Закон про доступ громадян до власних справ у «Секурітате» та виявлення характеру організації політичної корупції від 20 жовтня 1999 року), обмежено – в інших державах Європи. Конституційний суд Чеської Республіки констатував, що майже всі ці закони стосуються приналежності осіб до таємної поліції тоталітарної держави чи співпраці з нею, деякі з них – зайняття посад у партійному та державному апаратах.

Парламентська асамблея Ради Європи у п. 11 Резолюції № 1096 (1996) на засадничому рівні припустила сумісність люстраційних законів з атрибутами демократичної держави за умови, що їх метою є не покарання визначених осіб, а захист демократії, що народжувалася.

6. Далі Конституційний суд з'ясував питання, чи є певна поведінка або посада особи в колишній тоталітарній державі, з огляду на інтереси демократичної держави, ризиком «надчасовим» чи тимчасовим. Суд керувався тим, що ставлення особи до демократичного ладу визначається передусім її реальною поведінкою. З плином часу роль поведінки та посади в тоталітарній державі для становища особи в демократичній державі не нівелюється, однак обмежується. На думку Суду, із цього питання в Європі досягають консенсусу. Чинність у часі люстраційних законів зазвичай обмежена або терміном (в Албанії – до кінця 2002 року), або встановленням періоду, протягом якого люстрацію може бути проведено. Конституційний суд Чеської Республіки констатував, що станом на 2000 рік у переважній більшості європейських держав закони залишаються чинними. Саме тому великий і малий люстраційні закони досі захищають наявний суспільний інтерес, тобто зберігається легітимна мета, що полягає в активному захисті демократичної держави від небезпек, пов'язаних із викликаних недостатньо полярними й ненадійними державними службовцями.

7. Конституційний суд у своїй оцінці конституційності люстраційних законів визначає, що встановлені ними вимоги належать до обмеженої групи принципово важливих посад і, навпаки, не обмежують доступ фізичних осіб до більшості посад у державній адміністрації. Згідно з довідкою МВС Чеської Республіки, витребуваної Судом, за вісім місяців 2001 року було

надано 5800 виписок з реєстрів, із яких близько 2 % були позитивними. Ішлося про 120 осіб, яким у січні–серпні 2001 року на практиці було обмежено право на доступ до державної служби.

На підставі цього Конституційний суд Чеської Республіки визнав люстраційні закони такими, що відповідають Конституції Чеської Республіки.

Аналіз проблеми механізму люстрації в Чеській Республіці надає можливість сформулювати низку **висновків**. По-перше, застосування люстраційного законодавства в Чеській Республіці безпосередньо вплинуло на напрями, послідовність і темпи системних реформ. За декілька років було сформовано нову управлінську еліту, не пов'язану з минулим і, головне, між собою неофіційними відносинами. Нове покоління політиків і державних службовців (порівняно молодих за віком) не мало досвіду роботи в попередній системі, керувалося іншими цінностями, що не могло не вплинути на інтенсивність реформи. Політична еліта сконсолідувалася навколо пріоритетів державної політики, що ґрунтувалася на європейських цінностях. Крім того, за допомогою люстраційного законодавства було розв'язано ще одну проблему – захисту прав осіб, яких воно стосується. Ці особи були захищені від протиправного використання архівних матеріалів щодо них, можливого використання компрометаційної інформації та внаслідок цього – маніпулювання ними [13, с. 131–132]. Отже, мета люстраційного законодавства в цій державі відображала суспільний інтерес. По-друге, досвід Чеської Республіки засвідчив відмінність люстрації як феномену від механізмів юридичної відповідальності. Практика люстрації є сумісною із цінностями держави, заснованої на верховенстві права, якщо обрані законодавцем засоби в її втіленні є пропорційними до окресленої мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костишин Р. В. Конституційно-правові засади люстрації: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / Р. В. Костишин // *Держава і право*. – 2014. – Вип. 65. – С. 80–85. – (Серія «Юридичні і політичні науки»). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_65_14. – Назва з екрана.

2. Овчаренко О. М. Люстрація в органах кримінальної юстиції: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід [Електронний ресурс] / О. М. Овчаренко // *Питання боротьби зі злочинністю*. – 2014. – Вип. 28. – С. 145–158. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_28_16. – Назва з екрана.

3. Степаненко О. Г. Політична люстрація: теоретичні засади поняття [Електронний ресурс] / О. Г. Степаненко // *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. – 2014. – Вип. 224. – Т. 236. – С. 17–20. – (Серія «Політологія»). –

Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_236_224_5. – Назва з екрана.

4. Міненкова Н. Люстрація в Польщі та Чехії: розбіжність типів, чинників та наслідків [Електронний ресурс] / Н. Міненкова // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2014. – Вип. 4. – С. 153–157. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spru_2014_4_20. – Назва з екрана.

5. Практика органів конституційної юрисдикції та Європейського суду з прав людини з питань люстрації [Електронний ресурс] // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – № 2. – С. 73–82. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2015_2_15. – Назва з екрана.

6. Практика органів конституційної юрисдикції та Європейського суду з прав людини з питань люстрації (продовження) [Електронний ресурс] // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – № 3. – С. 120–130. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2015_3_24. – Назва з екрана.

7. Міненкова Н. Є. Специфіка процесу люстрації в посткомуністичній Чехії [Електронний ресурс] / Н. Є. Міненкова // Історичні і політологічні дослідження. – 2014. – № 1–2. – С. 222–229. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lipd_2014_1-2_28. – Назва з екрана.

8. Perknerova K. Komu slouži vnitro? – Praha : Grafit, 1992. – 83 s.

9. Zákon ze dne 4. října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky // *Sb. zákonů č. 451/1991*. – S. 2106–2110.

10. Лемак В. «Люстрація» державного апарату в Чехії і Словаччині // Державне управління та місцеве самоврядування в Україні: шляхи реформування : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 17–20 верес. 2000 р.). – Ужгород, 2000. – С. 76–86.

11. Zákon České národní rady ze dne 28. dubna 1992 o některých dalších předpoklady pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Vězeňské služby České republiky // *Sb. zákonů č. 279/1992*. – S. 1546–1549.

12. Nalez Ústavního soudu České republiky ze dne 5. prosince 2001 o návrhu skupiny 44 poslanců na zrušení zákona č. 451/1991 Sb., kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky, ve znění pozdějších předpisů... // *Sb. zákonů č. 35/2001*. – S. 616–636.

13. Лемак В. Законодавство і практика люстрації: досвід Чеської Республіки / В. В. Лемак // *Право України*. – 2014. – № 4. – С. 126–133.

REFERENCES

1. Kostyshyn, R.V. (2014). Konstytutsiino-pravovi zasady liustratsii: zarubizhnyi dosvid [Constitutional and legal principles of lustration: foreign experience]. *Derzhava i pravo, State and Law*, 65, 80-85. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_65_14 [in Ukrainian].

2. Ovcharenko, O.M. (2014). Liustratsiia v orhanakh kryminalnoi yustyttsii: mizhnarodni standarty ta vitchyzniani dosvid [Lustration in criminal justice bodies: international standards and domestic experience]. *Pytannia borotby zi zlochyynnistiui, The issue of fighting crime*, 28, 145-158. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_28_16 [in Ukrainian].

3. Stepanenko, O.H. (2014). Politychna liustratsiia: teoretychni zasady poniattia [Political lustration: the theoretical foundations of the concept]. *Naukovi pratsi*

Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia", Scientific works of Petro Mohyla Black Sea State University of Kyiv-Mohyla Academy Complex, 224, 17-20. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_236_224_5 [in Ukrainian].

4. Minienkova, N. (2014). Liustratsiia v Polishchi ta Chekhii: rozbizhnist typiv, chynnykyv ta naslidkiv [Lustration in Poland and the Czech Republic: divergence of types, factors and consequences]. *Studia politologica Ucraino-Polona, 4, 153-157. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2014_4_20 [in Ukrainian].*

5. Praktyka orhaniv konstytutsiinoi yurysdyksii ta Yevropeiskoho sudu z prav liudyny z pytan liustratsii [Practice of bodies of constitutional jurisdiction and the European Court of Human Rights on lustration issues]. (2015). *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 2, 73-82. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2015_2_15 [in Ukrainian].*

6. Praktyka orhaniv konstytutsiinoi yurysdyksii ta Yevropeiskoho sudu z prav liudyny z pytan liustratsii (Prodovzhennia) [Practice of bodies of constitutional jurisdiction and the European Court of Human Rights on lustration issues (Continuation)]. (2015). *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 3, 120-130. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2015_3_24 [in Ukrainian].*

7. Minienkova, N.Ye. (2014). Spetsyfika protsesu liustratsii v postkomunistychni Chekhii [Specificity of the Lustration Process in the Post-Communist Czech Republic]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia, Historical and Political Studies, 1-2, 222-229. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/lipd_2014_1-2_28 [in Ukrainian].*

8. Perknerova, K. (1992). *Komu slouži vnitro?* Praha: Grafit.

9. Zákon ze dne 4. října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. *Sb. zákonů č. 451/1991.*

10. Lemak, V. (2000). "Liustratsiia" derzhavnoho aparatu v Chekhii i Slovachyni ["Lustration" of the state apparatus in the Czech Republic and Slovakia]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia v Ukraini: shliakhy reformuvannia, State administration and local self-government in Ukraine: ways of reforming: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. (pp. 76-86). Uzhhorod [in Ukrainian].*

11. Zákon České národní rady ze dne 28. dubna 1992 o některých dalších předpoklady pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Vězeňské služby České republiky. *Sb. zákonů č. 279/1992.*

12. Nalez Ústavního soudu České republiky ze dne 5. prosince 2001 o návrhu skupiny 44 poslanců na zrušení zákona č. 451/1991 Sb., kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky, ve znění pozdějších předpisů... *Sb. zákonů č. 35/2001.*

13. Lemak, V. (2014). Zakonodavstvo i praktyka liustratsii: dosvid Cheskoj Respubliki [Legislation and practice of lustration: experience of the Czech Republic]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 4, 126-133 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2018

Lemak V. – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Kopcha V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Uzhgorod National University, Uzhhorod, Ukraine

The Defense of Democracy in the Czech Republic: the Arguments of Constitutional Jurisprudence

The article is devoted to the study of the mechanism of lustration in the Czech Republic. To this end, the relevant legislation was analyzed, which established restrictions on access to posts for certain categories of persons in connection with their behavior during the totalitarian regime. Particular attention was paid to the analysis of the decision of the Constitutional Court of the Czech Republic, which resolved the question of the constitutionality of laws on lustration. It was emphasized that the Constitutional Court recognized the nature of lustration as the removal of citizens from the possibility of access to positions in state authorities, which is carried out directly on the basis of formal, categorical features, rather than by individual conviction of persons, according to the criteria established by law, based on the duty to respect democratic the principles. Each state has the right to determine the conditions for access to participation in governance and one of these conditions is loyalty to democracy. At the same time, no person is limited to access to the political function (deputies, senators). In lustration laws, there is no question of guilt and punishment. Instead, the implementation of lustration procedures will be subject to judicial review. It is concluded that the application of lustration law in the Czech Republic has had an undeniable effect on the directions, sequence and pace of systemic reforms. In addition, lustration law has solved one more problem – the protection of the rights of persons it concerns. These individuals were protected against the unlawful use of archival materials relating to them.

Keywords: lustration; Czech Republic; democracy; human rights; constitutional court.

УДК 608.1:341.231.14

Островська Б. В. – кандидат юридичних наук, докторант відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1791-7400>

Біоетичні принципи як утвердження в міжнародному праві нового рівня захисту прав людини

З розвитком медицини, біології та генетики у ХХ ст. поширеними стали наукові дослідження та медичні маніпуляції над людьми. Це зумовило необхідність збереження життя, здоров'я та гідності людини, а також закріплення на міжнародному рівні універсальних правил щодо втручання в організм людини, оскільки науково-технічний прогрес у цих сферах нерозривно пов'язаний з правами людини та їх захистом у міжнародному праві. Важливу роль у процесі утвердження та захисту прав людини відіграють біоетичні принципи як керівні положення щодо дотримання етичних вимог під час застосування біомедицини стосовно людини. Загалом біоетичні принципи визначають межі допустимого втручання в природу людини, а також встановлюють заборону чи обмеження будь-якої діяльності, яка може становити загрозу життю, здоров'ю та гідності людини. Реалізація біоетичних принципів має розбіжності на рівні національних правових систем. Однак на рівні міжнародного права діяльність міжнародних організацій щодо захисту прав людини у сфері біоетики спрямована на розроблення та заохочення імплементації універсальних принципів, необхідних для запобігання порушенням прав людини в цій сфері. До сфери біоетики належать складні питання права та моралі, які в міжнародному праві відображені в численних деклараціях, конвенціях, резолюціях, рекомендаціях як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Важливу роль у розробленні біоетичних принципів для захисту прав людини відіграє ООН та її спеціалізовані установи, зокрема Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та Всесвітня організація охорони здоров'я, а також Всесвітня медична асоціація, а на європейському рівні – Рада Європи та Європейський Союз. Усі біоетичні принципи знаходяться в тісній взаємодії, оскільки спрямовані на захист життя, здоров'я та гідності людини. До основних біоетичних принципів належать: принцип заборони дискримінації (недискримінації), добровільної інформованої згоди особи (на проведення наукових досліджень і медичних втручань) та конфіденційності, заборони фінансової вигоди стосовно використання тіла людини та його частин, переваги користі над шкодою, пріоритету людини, особистої автономії, цілісності особи. Виникнення проблем, які стосуються складних питань зародження (штучних репродуктивних технологій), продовження (трансплантації), відтворення (клонування) та припинення (штучного переривання вагітності, еутаназії) життя людини, зумовили необхідність розроблення універсальних етичних стандартів у сфері біомедицини та закріплення їх на рівні міжнародного права.

Ключові слова: біоетичні принципи; права людини; міжнародне право; право на життя; право на повагу до гідності людини.

Постановка проблеми. З розвитком медицини, біології та генетики у ХХ ст. поширеним стало проведення наукових дослідів і медичних маніпуляцій над людьми. Це зумовило необхідність захисту життя, здоров'я та гідності людини, а також встановлення на міжнародному рівні універсальних правил, що регулюють втручання в організм людини, вимагаючи поширення захисту прав людини на цю сферу.

Важливу роль у процесі утвердження та захисту прав людини відіграють біоетичні принципи як керівні положення щодо дотримання етичних вимог під час застосування біомедицини до людини. Загалом біоетичні принципи визначають межі допустимого втручання в природу людини, а також встановлюють заборону чи обмеження будь-якої діяльності, яка може становити загрозу життю, здоров'ю та гідності людини.

Виклад основного матеріалу. Реалізація біоетичних принципів різниться на рівні національних правових систем. Водночас на рівні міжнародного права діяльність міжнародних організацій щодо захисту прав людини у сфері біоетики спрямована на розроблення та заохочення імплементації універсальних принципів, необхідних для запобігання порушенням прав людини.

До сфери біоетики належать складні питання права та моралі, які в міжнародному праві відображені в численних деклараціях, конвенціях, додаткових протоколах, резолюціях, рекомендаціях як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Важливе значення в розробленні біоетичних принципів для захисту прав людини відіграють ООН та її спеціалізовані установи, зокрема Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та Всесвітня організація охорони здоров'я, а також Всесвітня медична асоціація, а на європейському рівні – Рада Європи та Європейський Союз.

Усі біоетичні принципи знаходяться в тісній взаємодії, оскільки спрямовані на захист життя, здоров'я та гідності людини. До основних біоетичних принципів належать: принцип заборони дискримінації (недискримінації), добровільної інформованої згоди особи (на проведення наукових досліджень і медичних втручань) та конфіденційності, заборони фінансової вигоди стосовно використання тіла людини, його частин, переваги користі над шкодою, пріоритету людини, особистої автономії, цілісності особи тощо.

Виникнення проблем, які стосуються складних питань зародження (штучних репродуктивних технологій), продовження (трансплантації), відтворення (клонування) та припинення

(штучного переривання вагітності, евтаназії) життя людини зумовили необхідність розроблення універсальних етичних стандартів у сфері біомедицини та закріплення їх на рівні міжнародного права.

У міжнародному праві важливе місце належить захисту права людини на життя, яке в широкому значенні охоплює повагу до гідності людини, свободу від тортур, дискримінації, повагу до приватного життя тощо. Водночас ці біоетичні принципи актуалізують відповідні права, зокрема такі, як: право на особисту автономію, свободу від біомедичних втручань без добровільної інформованої згоди, цілісність особи, свободу від дискримінації.

Уперше на міжнародному рівні біоетичні принципи було закріплено після Другої світової війни в контексті понять воєнних злочинів і злочинів проти людяності (відповідно до п. «с» ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн) [1], заборона на які діяла на рівні звичаєвих норм міжнародного права.

Першим і найбільш резонансним обговоренням міжнародною спільнотою біоетичних проблем у галузі прав людини став судовий процес у м. Нюрнберзі (Німеччина) над нацистськими лікарями, звинуваченими у вчиненні військових злочинів і злочинів проти людяності (зокрема незаконному проведенні експериментів над людьми під час Другої світової війни, серед яких: примусові медичні дослідження, стерилізація та евтаназія, убивства ув'язнених для поповнення анатомічних колекцій), відомий як Нюрнберзький процес (*Nuremberg Trials*), офіційно – справа – справа проти Карла Брандта» («*United States of America v. Karl Brandt*»). Цей процес став не лише правовим прецедентом для подальшого розвитку міжнародної кримінальної юстиції, він став підґрунтям для розвитку біоетичних засад захисту прав людини в міжнародному праві.

За результатами цього процесу за участю медичних експертів (Harold Sebring, Leo Alexander, Andrew Ivy) 1947 року було розроблено та прийнято Нюрнберзький кодекс – перший міжнародний документ, який регламентував проведення наукових досліджень і медичних експериментів над людиною [2]. На підставі викладених у ньому десяти основних етичних принципів, у яких увагу акцентовано на згоді пацієнта та повазі до його гідності й тіла, закладено основи сучасної біоетики [3]. Однак його вимоги не були обов'язковими, адже діяли як етичні норми. Згодом вони дістали міжнародне визнання, були втілені також в інших міжнародних документах і стали імперативними нормами (*jus cogens*).

Надалі відповідні біоетичні принципи відображено в Міжнародному кодексі медичної етики Всесвітньої медичної асамблеї 1949 року [4], Гельсінській декларації 1964 року (з подальшими змінами) [5] та інших її актах, у Керівних принципах і резолюціях ВООЗ, а також низці міжнародно-правових актів Ради Європи, зокрема Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенції про права людини та біомедицину 1997 року (Конвенція Ов'єдо) [6], Додатковому протоколі до Конвенції про права людини та біомедицину стосовно заборони клонування людини 1998 року [7], Додатковому протоколі до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини 2002 року [8], Додатковому протоколі до Конвенції про права людини і біомедицину в галузі біомедичних досліджень 2005 року [9], Додатковому протоколі до Конвенції про права людини і біомедицину, що стосується генетичного тестування в медичних цілях 2008 року [10], Загальній декларації про геном людини та права людини 1997 року [11], Міжнародній декларації про генетичні дані 2003 року [12], Загальній декларації про біоетику і права людини 2005 року [13], Декларації про клонування людини 2005 року [14], Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 року [15] та низці директив, рекомендацій і положень ЄС, а також інших актах міжнародних регіональних організацій, зокрема Американській конвенції про права людини (Пакт Сан-Хосе) 1969 року тощо.

У контексті положень зазначених міжнародних документів здійснено загальний аналіз біоетичних принципів.

Принцип поваги до прав і гідності людини. Усі біоетичні принципи, які стосуються досягнень біомедицини, ґрунтуються на повазі до прав людини. Оскільки гідність людини є частиною сутності будь-якого права, яке захищає міжнародне право, вона є визначальною для основоположних прав людини. Тому принцип поваги до людської особистості, людської гідності є базовим біоетичним принципом.

Положення низки міжнародно-правових актів окреслюють сутність зазначеного принципу: «Сторони цієї Конвенції захищають гідність і рівність усіх людей» (ст. 1) [6]; «Сторони цього Протоколу захищають гідність й індивідуальність кожної людини» (ст. 1) [8–10]; «Кожна людина має право на повагу до її гідності та її прав, незалежно від її генетичних характеристик. Така гідність беззаперечно означає, що особистість людини не може зводитися до її генетичних характеристик, і вимагає поваги до її унікальності та неповторності» (ст. 2); «Жодні дослідження,

що стосуються геному людини, так само як і жодні прикладні дослідження в цій галузі, передусім у сферах біології, генетики та медицини, не повинні превалювати над повагою прав людини, основних свобод і людської гідності окремих людей або, у відповідних випадках, груп людей» (ст. 10); «Не допускається практика, що суперечить людській гідності, така як практика клонування з метою відтворення людської особи» (ст. 11); «Слід забезпечувати загальний доступ до досягнень науки в галузі біології, генетики та медицини, що стосуються геному людини, за належної поваги до гідності і прав кожної людини» (п. «а» ст. 12) [11]; «Має забезпечуватися повна повага до гідності людини, прав людини та основних свобод» (ст. 3) [13]; «До держав-членів спрямовано заклик ужити заходів, необхідних для заборони використання методів генної інженерії, які можуть суперечити людській гідності» (п. «с») [14].

Поняття людської гідності тісно переплітається з поняттям цінності життя людини та поваги до життя. Досліджуючи етичні принципи захисту життя, Ноель Ленуар [16], адвокат, який очолював Міжнародний комітет з біоетики, акцентував увагу на необхідності поширити концепцію захисту людини на всі форми життя. Без відповідного нормативного регулювання принцип поваги до прав і гідності людини є основою для формування норм і розв'язання правових колізій. З гідністю людини в контексті права на життя тісно пов'язано поняття недоторканності фізичного та психічного простору кожної людини, що згодом утілилося в право на цілісність особи.

Принцип пріоритету інтересів і добробуту окремої людини над інтересами суспільства чи науки. Цей базовий принцип застосовують як загальне правило, а також для розв'язання колізії інтересів. Положення Конвенції Ов'єдо, метою якої є захист прав та гідності людини, ґрунтується на принципі пріоритету людини (ст. 2) [6]. Однією з головних сфер застосування цього принципу є проведення наукових досліджень.

Інтереси суспільства й науки мають підпорядковуватися безпосередньо інтересам окремої людини. І лише в чітко визначених ситуаціях та за умови дотримання суворих вимог пріоритет можуть надавати загальному інтересу [17], що визначено в ст. 26 Конвенції Ов'єдо, яка стосується обмежень у здійсненні прав: «Жодні обмеження не можуть бути запроваджені щодо здійснення передбачених у цій Конвенції прав і положень про захист, окрім тих, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадського порядку з метою запобігання злочинам, захисту

здоров'я населення або захисту прав і свобод інших осіб» [6]. Однак жодні обмеження не можна застосовувати щодо: ст. 11 (заборона дискримінації за ознакою генетичної спадковості), ст. 13 (втручання в геном людини з метою його модифікації), ст. 14 (заборона вибору статі), ст. 16 (захист осіб, над якими проводять досліди), ст. 17 (захист осіб, які не спроможні дати свою згоду на участь у дослідженнях), ст. 19 (вилучення органів і тканин у живих донорів з метою трансплантації), ст. 20 (захист осіб, які не спроможні дати згоду на вилучення органу) та ст. 21 (заборона на отримання фінансової вигоди та використання окремих частин людського тіла) цієї Конвенції.

Цей принцип також закріплено в інших положеннях: «Інтереси та добробут окремої людини мають домінувати над інтересами науки або суспільства» (ч. 2 ст. 3) [13]; «Жодні дослідження, що стосуються геному людини, так само як і жодні прикладні дослідження в цій галузі, передусім у сферах біології, генетики та медицини, не повинні превалювати над повагою до прав людини, основних свобод і гідності окремих людей або, у відповідних випадках, груп людей» (ст. 10) [11]; «Інтереси та добробут окремої людини переважають над правами та інтересами суспільства й науковими дослідженнями» (у преамбулі) [12], «Інтереси та добробут людини, яка бере участь у дослідженні, переважають над інтересами суспільства чи науки» (ст. 3) [9]; «У медичних дослідженнях за участю людини добробут кожного об'єкта дослідження має бути пріоритетним серед інших інтересів» (п. 6) [5].

Принцип заборони дискримінації (недискримінації). Заборона дискримінації є постійною важливою ознакою всіх міжнародних актів з прав людини. Здебільшого реалізація одних прав людини є можливою завдяки дотриманню інших прав. Так, право на життя тісно пов'язане з правом на належний медичний догляд, який є необхідним для підтримання здоров'я та від якого безпосередньо залежить людське життя. Саме тому охорона здоров'я є одним із пріоритетних напрямів соціальної політики як на міжнародному, так і на національному рівнях. Загальноприйняте значення цього основоположного принципу (заборона будь-якої форми дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою [18]) доповнено також заборонаю дискримінації за певними характеристиками, зокрема: на підставі генетичних спадкових ознак («За ознакою генетичних характеристик ніхто не

може зазнавати дискримінації, мета або результати якої є посяганням на права людини, основні свободи та людську гідність» (ст. 6) [11]), наявності вродженої чи набутої тяжкої або невиліковної хвороби, зокрема психічної, вад розвитку, інвалідності, генетичних та інших порушень¹ («Держави-учасниці підтверджують, що кожна людина має невід'ємне право на життя і вживають усіх необхідних заходів для забезпечення його ефективного здійснення інвалідами нарівні з іншими» (ст. 10) [19]; «Розумово відстала особа має в максимальному ступені здійснювати ті самі права, що й інші люди» (п. 1)) [20].

Принцип заборони дискримінації тісно пов'язаний з принципом справедливості, передусім у сфері трансплантації органів і тканин людини, оскільки критерії розподілу клітин, тканин або органів людини не повинні ґрунтуватися на факторах, пов'язаних із походженням, статтю, фінансовим станом реципієнта тощо, а виключно на правах людини. Дотримання принципу справедливості передбачає забезпечення рівного обсягу й доступу до медичних послуг виключно за медичними, а не за фінансовими чи іншими показниками.

Дискримінація людей за станом їхнього здоров'я, фізичними чи психічними вадами є порушенням прав людини (права на належний фізичний, психічний розвиток тощо, а головне – права на життя), принципу рівності всіх людей та їх людської гідності. Тому заборона дискримінації, а також запобігання їй та протидія на універсальному міжнародному рівні мають слугувати високій меті захисту та збереження людського життя.

Принцип заборони фінансової вигоди стосовно використання тіла людини та його частин. На концепції добровільності та безоплатності ґрунтується вся система донорства: «Тіло людини та його частини не повинні бути джерелом отримання фінансової вигоди» (ст. 21) [6]; «Тіло людини та його частини не можна використовувати для отримання фінансової вигоди або здобуття порівняльних переваг» (ч. 1 ст. 21) [8]; «Держави-члени мають прагнути до забезпечення добровільного та безоплатного донорства тканин і клітин» (ст. 12) [21]; «Біологічні матеріали не повинні забезпечувати фінансову вигоду» (ст. 7) [22].

Вагомий внесок у розвиток біоетичних принципів, зокрема щодо безоплатності донорства та заборони отримання фінансової вигоди, зробила ВООЗ. Керівні принципи з

¹ Наприклад, синдром Дауна, синдром Ангельмана, альбінізм, рак, ВІЛ/СНІД тощо.

трансплантації клітин, тканин та органів людини визначають: «Надання клітин, тканин і органів живий донор здійснює тільки на безоплатній основі, без будь-якої грошової виплати або іншої винагороди в грошовому еквіваленті. Необхідно заборонити купівлю чи пропозицію щодо купівлі клітин, тканин або органів для трансплантації, їх продаж живим донором чи найближчим родичем померлого. Заборона на продаж або купівлю клітин, тканин або органів не виключає відшкодування розумних і таких, що підлягають контролю, витрат, яких зазнав донором, зокрема втрату доходу або оплату витрат, пов'язаних із доглядом, обробкою, збереженням і переданням клітин, тканин або органів людини для трансплантації» (принцип 5); «Усім медичним установам і фахівцям, пов'язаним із процедурами доставки й трансплантації клітин, тканин або органів, слід заборонити отримувати будь-яку оплату, що перевищує обґрунтований розмір винагороди за надану послугу» (принцип 8); «Під час розподілу органів, клітин і тканин слід керуватися клінічними критеріями й етичними нормами, а не міркуваннями фінансового чи будь-якого іншого характеру» (принцип 9) [23]. Цей принцип на регіональному, європейському, рівні підтверджує Хартія основних прав ЄС 2000 року: «заборона використання тіла людини та його частин як джерела фінансової вигоди» (ч. 2 ст. 3) [15].

Принцип особистої автономії (автономії особи) та цілісності особи. Загалом автономію слід тлумачити як фізичну та психічну недоторканність особи. Біоетичне значення цього принципу полягає в недопущенні будь-яких медичних втручань усупереч волі особи, навіть у випадку, якщо такі дії спрямовані на її благо. Отже, автономія ґрунтується на повазі до права особи відмовитися від будь-якого втручання (лат. *Voluntas aegroti suprema lex* – «Пацієнти будуть вищим законом»). Вона є попередником європейського принципу цілісності особи, що ґрунтується на принципі вразливості (лат. *vulneratio* – ранили, калічити, мучити, кривдити, травмувати).

Цей принцип забороняє втручання у фізичну та психічну сфери життя людини, водночас, є вираженням поваги до цілісності життя кожної людини. Зокрема, він спрямований проти маніпуляцій із життям людини (наприклад, шляхом встановлення заборони на втручання в природу людини методами генної інженерії з метою збереження генетичної ідентичності майбутніх поколінь). Поняття «цілісність» стосується як фізичного (тілесного), так і психічного аспектів життєдіяльності людини.

Аналізований принцип безпосередньо стосується також поваги до гідності. Хартія основних прав ЄС 2000 року містить

важливе положення щодо гідності особи, яке, крім того, що гарантує право на життя та забороняє смертну кару, також забороняє: застосування евгенічних практик, спрямованих, зокрема, на селекцію людей; використання людського тіла та його частин як джерела фінансової вигоди; репродуктивне клонування людей; встановлює необхідність поваги до принципу добровільної та інформованої згоди.

Принцип добровільної інформованої згоди та конфіденційності. Добровільність є засадою свободи волевиявлення особи, що передбачає самостійне прийняття рішення без зовнішнього тиску (фізичного та психічного). Важливою складовою добровільної згоди є інформування особи про характер, мету, майбутні наслідки та можливі ризики, а також альтернативи такого втручання в її організм. Він цілком узгоджений із принципом автономії особи, встановлює обов'язок отримання добровільної інформованої згоди (дієздатних осіб) на будь-яке медичне втручання у сферу здоров'я людини. Щодо немовлят і неповнолітніх діє критерій віку та зрілості. Зокрема, необхідно дотримуватися принципу поваги до прав, гідності та користі щодо тих людей, які не здатні давати згоду на здійснення біомедичних втручань.

Водночас цей принцип доповнюють забезпеченням права на доступ до біомедичної інформації. Тому інформування особи стає обов'язком лікаря та, відповідно, правом людини. Також ці принципи є запорукою цілісності особи, її активної ролі та відповідальності в прийнятті рішень щодо власного життя та здоров'я на підставі права людини на недоторканність приватного життя.

Інформування надає людині можливість самостійно розпорядитися власним життям, завдяки добровільності забезпечує їй свободу вибору. Водночас в окремих випадках (наприклад, щодо «проведення прогностичних тестів на генетичне захворювання») «слід також поважати право не знати» (п. 85) [17].

Одночасно з правом людини на доступ до інформації щодо втручання слід акцентувати увагу на необхідності дотримання принципу конфіденційності з метою захисту персональних даних, передусім якщо неправомірне використання (розголошення) такої інформації може становити загрозу для життя та здоров'я людини та бути підставою для її дискримінації. Наприклад, унаслідок відкритого доступу до персональних генетичних даних кожної людини працедавці можуть відмовляти в прийнятті на роботу чи створювати інші перешкоди особам, які вже працюють, на підставі стану здоров'я або ймовірності розвитку хвороб у

майбутньому, що призведуть до їхньої непрацездатності (інвалідності) чи смерті.

Принцип забезпечення конфіденційності відображено в таких положеннях: «За ознакою генетичних характеристик ніхто не може зазнавати дискримінації, мета або результати якої передбачають посягання на права людини, основні свободи і людську гідність» (ст. 6) [11]; «Слід дотримуватися недоторканності приватного життя відповідних осіб та конфіденційності щодо їх особистої інформації. Таку інформацію не слід використовувати або розголошувати, крім як з метою, для якої її було зібрано, або щодо яких давали згоду, відповідно до міжнародного права, зокрема з міжнародними нормами у сфері прав людини» (ст. 9) [13].

Принцип переваги користі над шкодою (зіставлення користі та ризиків, перестороги, обережності). Наявність цього принципу обумовлена високим ступенем ризику в медичній практиці та необхідністю перестороги в застосуванні досягнень медицини й проведенні медичних досліджень з метою зменшення чи уникнення будь-якого ризику для життя чи здоров'я людини, а також запобігання потенційним ризикам. Застосування перестороги спрямоване на попередження настання негативних наслідків унаслідок застосування досягнень науково-технічного прогресу у сфері біології, медицини та генетики, а також на захист гідності й цілісності людини. Найактуальнішим цей принцип є в певних сферах біотехнологічної діяльності, зокрема у сфері клонування та генетичних модифікацій людини, де міжнародно-правове закріплення норм на його підставі має випереджувальний характер щодо наслідків [24]. Він ґрунтується на принципі обережності (лат. *Primum non nocere* – «Не нашкодь»), що походить з клятви Гіппократа, і спрямований мінімізувати шкоду від біомедичного втручання, зобов'язує не завдавати шкоди людині не лише безпосередньо, а й опосередковано. Якщо ризики переважають над потенційною користю, лікарі повинні негайно припинити дослідження.

Зазначений принцип регламентовано в таких положеннях: «Уживають усіх необхідних заходів для забезпечення безпеки й мінімізації ризику та шкідливих наслідків для учасників дослідження» (ст. 21) [9]; «Фахівці, які беруть участь у процесі трансплантації органів і тканин, уживають всіх розумних заходів для мінімізації ризику передання будь-яких захворювань одержувачу органу або тканини й уникнення будь-яких дій, які можуть вплинути на придатність органу або тканини для імплантації» (ст. 6) [8], «У процесі застосування та розвитку

наукових знань, медичної практики та пов'язаних із ними технологій слід домагатися отримання максимальних прямих і непрямих благ для пацієнтів, учасників досліджень та інших осіб, яких це стосується, а також зводити до мінімуму будь-яку можливу для них шкоду» (ст. 4) [13]; «...особа заздалегідь отримує належну інформацію про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризик» (ч. 2 ст. 5), «ризик, якому піддається особа, відповідає розміру потенційної вигоди від дослідження» (п. «ii») ч. 1 ст. 16) [6]; «Дослідження не має передбачати ризиків і шкідливих наслідків для людини, які не є пропорційними до потенційної користі від їхнього проведення. Крім того, якщо дослідження не може забезпечити безпосередньої користі здоров'ю учасника дослідження, його проведення можливе за умови, якщо воно пов'язане з ризиком і шкідливими наслідками, що не перевищують прийнятних для учасника дослідження» (ст. 6) [9]; «З метою оцінювання та зниження фізичного і психологічного ризику для здоров'я донора до видалення органу або тканини проводять відповідне медичне обстеження і втручання. Видалення не може бути здійснено, якщо є серйозний ризик для життя або здоров'я донора» (ст. 11) [8]; «Дослідження, лікування або діагностика, пов'язані з геномом будь-якої людини, можуть проводити лише після ретельного попереднього оцінювання пов'язаних із ними потенційних небезпек і переваг» (ст. 5) [11]; «Слід сприяти відповідному оцінюванню та належному регулюванню ризиків стосовно медицини, наук про життя і пов'язаних із ними технологій» (ст. 20) [13].

Принцип переваги користі над шкодою є умовою для проведення наукових досліджень, що ґрунтується на вимозі, відповідно до якої користь для людини «має бути реальною і витікати з потенційних результатів дослідження, а ризик не повинен бути надмірним, порівняно з потенційною користю» (п. 103) [17]. Він також є основою безпеки для майбутніх поколінь, що виражається в принципі турботи про них: «Успіхи в галузі біології та медицини слід використовувати на благо теперішніх і прийдешніх поколінь» (преамбула [6]); крім цього, акцентує на необхідності «забезпечення захисту та реалізації інтересів нинішніх і майбутніх поколінь» (ст. 2); «Слід приділяти належну увагу впливу наук про життя на майбутні покоління, зокрема на їхні генетичні характеристики» (ст. 16) [13]; «Прогрес, благо для людини і захист людини можна звести воедино, якщо міжнародний документ, розроблений Радою Європи відповідно

до його призначення², буде сприяти підвищенню інтересу громадськості до цих проблем. Увагу також акцентовано на необхідності міжнародного співробітництва, щоб поширити блага прогресу на все людство (п. 15) [17]».

Принципи автономії, гідності, цілісності та вразливості в сукупності формують європейську концепцію біоправа [25]. Поеднання зазначених принципів разом з принципами справедливості (рівності) та відповідальності можна розглядати як «всесвітню концепцію принципів права на життя» [26].

Отже, нові прогресивні досягнення біомедицини актуалізують необхідність прийняття низки універсальних етичних принципів, на яких ґрунтуються біоетичні норми, що мають на меті захист прав людини. В умовах розвитку інноваційних біотехнологій, зокрема генної інженерії, вони мають бути основою захисту життя, здоров'я та гідності кожної людини. Загалом застосування біоетичних принципів у міжнародному праві для регулювання важливих і складних етичних питань, пов'язаних з інноваційними біомедичними технологіями, сприяє уніфікації міжнародно-правового підходу до проблеми захисту прав, життя та здоров'я людини в умовах науково-технічного прогресу в біомедицині. Аналіз зазначених принципів наочно відображає тісний зв'язок біоетики та права, передусім – міжнародного права прав людини. Однак етико-правові принципи часто є нормами «м'якого права» (*soft law*), оскільки не мають загальнообов'язкового значення, є рекомендаційними. Водночас на них ґрунтуються норми міжнародного права, що відіграють важливу роль у захисті прав людини, пов'язаних з її життям, здоров'ям і гідністю, що відображено в прецедентній судовій практиці, зокрема Європейського суду з прав людини.

Принципи біоетики, пов'язані з регулюванням біомедичної діяльності, яка постійно розвивається, вимагають переосмислення ролі етичних норм. Вони істотно позначаються на утвердженні та захисті прав людини у сфері біоетики в міжнародному праві, слугуючи запобіганню можливим порушенням прав людини, норм моралі та небезпечним змінам геному людини, що може призвести до настання тяжких наслідків для окремої людини та людства загалом.

² Ідеться про Конвенцію Ов'єдо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Charter of the International Military Tribunal – Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis («London Agreement»), 8 August 1945, 82 U.N.T.C. 280 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=47dfb34d>. – Title from the screen.
2. The Nuremberg Code. 1947 [Electronic resource]. – Access mode: <https://history.nih.gov/research/downloads/nuremberg.pdf>. – Title from the screen.
3. Chedeville C. Les normes internationales de la bioéthique [Electronic resource] / C. Chedeville. Institut des Hautes Études Internationales. – Paris II Panthéon-Assas, 2016. – P. 5. – Access mode: https://www.lepetitjuriste.fr/wp-content/uploads/2016/08/M%C3%A9moire_Chedeville_Bio%C3%A9thique-1.pdf. – Title from the screen.
4. The WMA International Code of Medical Ethics. 01.10.1949 [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.wma.net/policies-post/wma-international-code-of-medical-ethics/>. – Title from the screen.
5. WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>. – Title from the screen.
6. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine [Electronic resource] : Convention on Human Rights and Biomedicine, No. 164 (Oviedo, 4.IV.1997). – Access mode: <https://rm.coe.int/168007cf98>. – Title from the screen.
7. Additional Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, on the Prohibition of Cloning Human Beings, ETS No 168 (Paris, 12.I.1998) [Electronic resource]. – Access mode: <https://rm.coe.int/168007f2ca>. – Title from the screen.
8. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin, ETS No. 186 (Strasbourg, 24.I.2002) [Electronic resource]. – Access mode: <https://rm.coe.int/1680081562>. – Title from the screen.
9. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research, CETS No. 195 (Strasbourg, 25.I.2005) [Electronic resource]. – Access mode: <https://rm.coe.int/168008371a>. – Title from the screen.
10. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes, CETS No. 203 (Strasbourg, 27.XI.2008) [Electronic resource]. – Access mode: <https://rm.coe.int/1680084824>. – Title from the screen.
11. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, adopted unanimously and by acclamation at UNESCO's 29th General Conference on 11 November 1997 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/human-genome-and-human-rights/>. – Title from the screen.
12. International Declaration on Human Genetic Data of 16 October 2003 [Electronic resource]. – Access mode: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171e.pdf#page=45>. – Title from the screen.
13. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights of 19 October 2005 [Electronic resource]. – Access mode: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001428/142825e.pdf#page=80>. – Title from the screen.
14. United Nation Declaration on Human Cloning, adopted by the General Assembly Resolution 59/280 on 8 March 2005 [Electronic resource]. – Access mode: https://digitallibrary.un.org/record/541409/files/A_C.6_59_L.27_Add.1-EN.pdf. – Title from the screen.

15. Charter of Fundamental Rights of the European Union of 7 December 2000. Official Journal of the European Communities (2000/C 364/01) [Electronic resource]. – Access mode: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf. – Title from the screen.

16. Lenoir N. Respect de la vie et droit du vivant [Electronic resource] / N. Lenoir // *L'éthique du vivant*. – Paris, UNESCO. – 1998. – P. 175–211. – Access mode: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001127/112789F.pdf>. – Title from the screen.

17. Explanatory Report to the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine [Electronic resource] : Convention on Human Rights and Biomedicine Oviedo, ETS 164 (4.IV.1997). – Access mode: <https://rm.coe.int/16800ccde5>. – Title from the screen.

18. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [Electronic resource]. – Rome, 4.XI.1950, opened for signature in Rome on 4 November 1950 and came into force in 1953. – Access mode: https://rm.coe.int/1680063765http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf. – Title from the screen.

19. Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol, adopted by the General Assembly resolution A/RES/61/106 on 13 December 2006, opened for signature on 30 March 2007 [Electronic resource]. – Access mode: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/500/79/PDF/N0650079.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

20. Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons, Proclaimed by General Assembly resolution 2856 (XXVI) of 20 December 1971 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RightsOfMentallyRetardedPersons.aspx>. – Title from the screen.

21. Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on setting standards of quality and safety for the donation, procurement, testing, processing, preservation, storage and distribution of human tissues and cells [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:102:0048:0058:en:PDF>. – Title from the screen.

22. Recommendation Rec (2006)4 of the Committee of Minister to Member States on research on biological materials of human origin [Electronic resource]. – Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2006 at the 958th meeting of the Ministers' Deputies. – Access mode: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d84f0. – Title from the screen.

23. WHO Guiding Principles on human cell, tissue and organ transplantation [Electronic resource]. – Access mode: https://www.edqm.eu/sites/default/files/who_guiding_principlestransplantation_wha63.22_2010.pdf. – Title from the screen.

24. Seng E. Human cloning: reflections on the application of principles of international environmental and health law and their implications for the development of an international convention on human cloning / E. Seng // *Oregon Review of International Law*. – Spring, 2003. – Vol. 5. – P. 114–138.

25. Beauchamp T. Principles of biomedical ethics. Sixth Ed. / T. Beauchamp, J. Childress. – Sixth Ed. // Oxford University Press. – 2001. – 454 p.

26. Tokarczyk R. O konieczności transformacji koncepcji praw człowieka w koncepcję prawa do życia [Electronic resource] // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin–Polonia*. Vol. LIX, 2. Sectio G. 2012. – S. 81–101. – Access mode: http://dlibra.umcs.lublin.pl/Content/21426/czas4058_59_2_2012_7.pdf. – Title from the screen.

REFERENCES

1. Charter of the International Military Tribunal - Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis («London Agreement»), 8 August 1945, 82 U.N.T.C. 280. (n.d.). www.refworld.org. Retrieved from <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=47dfb34d>.
2. The Nuremberg Code. 1947. (n.d.). history.nih.gov. Retrieved from <https://history.nih.gov/research/downloads/nuremberg.pdf>.
3. Chedeville, C. (2016). Les norms internationales de la bioethique. *Institut des Hautes Études Internationales*. Paris II Panthéon-Assas. Retrieved from https://www.lepetitjuriste.fr/wp-content/uploads/2016/08/M%C3%A9moire_Chedeville_Bio%C3%A9thique-1.pdf.
4. The WMA International Code of Medical Ethics. 01.10.1949. (n.d.). www.wma.net. Retrieved from <https://www.wma.net/policies-post/wma-international-code-of-medical-ethics/>.
5. WMA Declaration of Helsinki - Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. (n.d.). www.wma.net. Retrieved from <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>.
6. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, No. 164 (Oviedo, 4.IV.1997). (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/168007cf98>.
7. Additional Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, on the Prohibition of Cloning Human Beings, ETS No 168 (Paris, 12.I.1998). (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/168007f2ca>.
8. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin, ETS No. 186 (Strasbourg, 24.I.2002). (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680081562>.
9. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research, CETS No. 195 (Strasbourg, 25.I.2005). (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/168008371a>.
10. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes, CETS No. 203 (Strasbourg, 27.XI.2008) (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680084824>.
11. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, adopted unanimously and by acclamation at UNESCO's 29th General Conference on 11 November 1997. (n.d.). www.unesco.org. Retrieved from <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/human-genome-and-human-rights/>.
12. International Declaration on Human Genetic Data of 16 October 2003. (n.d.). *unesdoc.unesco.org*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171e.pdf#page=45>.
13. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights of 19 October 2005. (n.d.). *unesdoc.unesco.org*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001428/142825e.pdf#page=80>.
14. United Nation Declaration on Human Cloning, adopted by the General Assembly Resolution 59/280 on 8 March 2005. (n.d.). digitallibrary.un.org. Retrieved from https://digitallibrary.un.org/record/541409/files/A_C.6_59_L.27_Add.1-EN.pdf.

15. Charter of Fundamental Rights of the European Union of 7 December 2000. *Official Journal of the European Communities* (2000/C 364/01). Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

16. Lenoir, N. (1998). Respect de la vie et droit du vivant. *L'éthique du vivant*, 175-211. Paris, UNESCO. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001127/112789F.pdf>.

17. Explanatory Report to the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine Oviedo, ETS 164 (4.IV.1997). (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/16800ccde5>.

18. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome, 4.XI.1950, opened for signature in Rome on 4 November 1950 and came into force in 1953. (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680063765> http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

19. Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol, adopted by the General Assembly resolution A/RES/61/106 on 13 December 2006, opened for signature on 30 March 2007. (n.d.). *documents-dds-ny.un.org*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/500/79/PDF/N0650079.pdf?OpenElement>.

20. Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons, Proclaimed by General Assembly resolution 2856 (XXVI) of 20 December 1971. (n.d.). *www.ohchr.org*. Retrieved from <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RightsOfMentallyRetardedPersons.aspx>.

21. Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on setting standards of quality and safety for the donation, procurement, testing, processing, preservation, storage and distribution of human tissues and cells. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:102:0048:0058:en:PDF>.

22. Recommendation Rec (2006)4 of the Committee of Minister to Member States on research on biological materials of human origin. Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2006 at the 958th meeting of the Ministers' Deputies. (n.d.). *search.coe.int*. Retrieved from https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d84f0.

23. WHO Guiding Principles on human cell, tissue and organ transplantation. (n.d.). *www.edqm.eu*. Retrieved from https://www.edqm.eu/sites/default/files/who_guiding_principlestransplantation_wha63.22_2010.pdf.

24. Seng, E. (2003). Human cloning: reflections on the application of principles of international environmental and health law and their implications for the development of an international convention on human cloning. *Oregon Review of International Law*, 5, 114-138.

25. Beauchamp, T., & Childress, J.F. (2001). *Principles of biomedical ethics*. Oxford University Press.

26. Tokarczyk, R. (2012). O konieczności transformacji koncepcji praw człowieka w koncepcję prawa do życia. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 2, 81-101. Retrieved from http://dlibra.umcs.lublin.pl/Content/21426/czas4058_59_2_2012_7.pdf.

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2018

Ostrowska B. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of International and Comparative Law of the V. M. Koretsky Institute of State and Law, Kiev, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1791-7400>

The Bioethical Principles as the Approval of a New Level of Human Rights Protection in International Law

Scientific research and medical manipulations on human being became widespread with the development of medicine, biology and genetics in the XX century. This has created necessity to protect life, health and dignity of a human being, and consolidate the universal rules of interference with human body on the international level. For this purpose, bioethical principles play special role in establishment and protection of human rights as guidelines for ethical requirements in case of biomedical achievements application to human being. In general, bioethical principles define the limits of permissible interference in human nature, and also establish a prohibition or restriction of any activity that may endanger the life, health and dignity of a person. Realization of bioethical principles at the national legal systems' level has differences. However, activities of international organizations on protection of human rights in the field of bioethics aims at developing and promoting the implementation of universal principles, that are necessary for prevention of human rights violations at the level of international law. The field of bioethics includes complex issues of law and morals, which are reflected in numerous international declarations, conventions, resolutions and recommendations at the universal and regional level of international law. The UN and its specialized agencies, as well as the World Medical Association, play the important role in the development of bioethical principles for protection of human rights, as well as the Council of Europe and the European Union at the regional European level. All bioethical principles are in close interaction with each other, since they are aimed at protecting human life, health and dignity. The basic bioethical principles include: the principle of prohibition of discrimination (non-discrimination), voluntary informed consent of a person (for scientific researches and medical interventions) and confidentiality, prohibition of financial gain regarding using the human body and its parts, comparison of benefits over harm, primacy of human being, personal autonomy, integrity of a person and others. The emergence of problems relating to complex issues of conception (artificial reproductive technologies), extension (transplantation), reproduction (cloning) and termination (abortion, euthanasia) of human life have led to the need of developing of the universal ethical standards in the field of biomedicine and fixing them at the level of international law. In the international human rights law the protection of human right to life plays an important role, that in its broad meaning includes respect for human dignity, freedom from torture and discrimination, respect for private life. At the same time, these bioethical principles give rise to corresponding rights, in particular such as: the right to personal autonomy, freedom from biomedical interventions without voluntary informed consent, right to integrity of the person, right to equality and non-discrimination, and others. In general, the application of bioethical principles in the international law for regulation of the important and complex ethical issues, related to innovative biomedical technologies, promotes the unification of the international legal approach to the problem of the protection of human rights, life and health in conditions of scientific and technological progress in biomedicine. The principles of bioethics, related to the biomedical activity regulation, have significant influence on the establishment and protection of human rights in the international law, as they serve for prevention of possible violations of morality, as well as irreversible changes in the human genome and negative consequences for both an individual and mankind in general, and also help to form a responsible attitude to life of future generations.

Keywords: bioethical principles; human rights; international law; right to life; right to human dignity.

УДК [343.121.4:343.139](477)(73)

Канĉдайло О. О. – заступник начальника Департаменту оперативно-технічних заходів Національної поліції України, м. Київ

Удосконалення нормативно-правового регулювання використання несправжніх (імітаційних) засобів для забезпечення безпеки свідків у кримінальному судочинстві в Україні (практика захисту свідків у Сполучених Штатах Америки)

Проаналізовано питання нормативно-правового забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, зокрема свідків, у контексті нормативного забезпечення в Україні та практики захисту свідків у Сполучених Штатах Америки. Зазначено, що ефективність реалізації заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, потребує вдосконалення кримінального процесуального законодавства, положень Закону України «Про Національну поліцію», підготовки відомчих нормативних актів, а також створення в структурі Національної поліції підрозділу з відповідними завданнями та функціями, зокрема для вирішення проблемних питань з виготовлення й використання несправжніх (імітаційних) засобів з метою реалізації такого заходу безпеки, як «заміна документів». Запропоновано внести доповнення до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» щодо повноваження поліції із застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Однак зазначене також не забезпечить цілковитого виконання вимог положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Зокрема, у пункті «г» ч. 1 ст. 7 цього Закону передбачено заміну документів як захід забезпечення безпеки. Водночас у Кримінальному процесуальному кодексі України немає норми, яка передбачала б відповідний порядок проведення такого заходу. Тому запропоновано внести доповнення до ст. 273 КПК України щодо можливості виготовлення та використання несправжніх (імітаційних) засобів з метою забезпечення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Констатовано, що норми стосовно питань виготовлення несправжніх (імітаційних) засобів і так само заміни документів з метою вжиття заходів безпеки свідків в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні досі нема, що потребує доповнення.

Ключові слова: заміна документів; несправжні (імітаційні) засоби; заходи; забезпечення безпеки; кримінальне судочинство; негласні слідчі (розшукові) дії; маршали США; програма захисту свідків.

Постановка проблеми. Однією з визначальних умов ефективної протидії злочинності, а саме її організованим і небезпечним формам (тероризм, замовні вбивства, вимагання, поєднані з насильством, застосуванням зброї, незаконний обіг

наркотиків, торгівля людьми тощо), є забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, передусім свідків.

Для того щоб свідки були готові надавати допомогу правоохоронним органам й органам прокуратури, вони повинні довіряти їм, тобто бути впевненими, що одержать підтримку і захист від залякування, а також від шкоди, яку злочинні угруповання можуть намагатися спричинити їм, щоб змусити відмовитися від співпраці або помститися.

Нині в Україні розроблено певну законодавчу базу для створення таких умов, проте не відпрацьовано механізм її реалізації, не створено спеціалізовані підрозділи, не вирішено питання фінансування заходів, передбачених законодавством.

Убачаємо за необхідне виокремити та деталізувати актуальні проблемні питання, що потребують наукового обговорення та розроблення концептуальних положень, які узгоджувалися б з напрацюванням теорії та практики з позиції наукового співтовариства, ураховували б міжнародну практику і законодавче забезпечення, а також мали б подальшу нормативно-правову реалізацію в законодавстві України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям розроблення сучасних методик використання несправжніх (імітаційних) засобів є наукові праці вітчизняних та іноземних учених у галузі криміналістики, кримінального процесу й теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема: С. В. Албула, Р. С. Белкіна, О. А. Білічак, В. І. Василичука, М. Л. Грібова, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, Д. Б. Сергєєвої, Є. Д. Скулиша, М. П. Стрельбицького, М. А. Погорецького, В. В. Топчія, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, С. С. Чернявського, М. Є. Шумила та ін. У працях цих науковців увагу акцентовано на загальнотеоретичних питаннях використання несправжніх (імітаційних) засобів з метою виявлення, документування та припинення кримінальних правопорушень.

Водночас за межами зазначених та інших досліджень залишилися нерозв'язаними проблеми концептуального підходу до використання несправжніх (імітаційних) засобів для реалізації положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Відсутність поглибленого комплексного підходу до дослідження окреслених проблем зумовила актуальність і вибір автором теми цієї наукової публікації.

Метою статті є висвітлення особливостей використання несправжніх (імітаційних) засобів для реалізації положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у

кримінальному судочинстві», огляд міжнародної практики захисту свідків на прикладі США, а також визначення шляхів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Необхідним і доцільним є вивчення міжнародної та всесвітньо відомої практики із зазначених питань на прикладі США.

Щорічно уряд США витрачає близько 60–100 млн доларів на програму захисту свідків, хоча насправді сума може бути значно більшою (за словами експертів, визначити її неможливо через високий ступінь секретності). Відомо, що кожен четвертий із тих, хто погодився співробітничати з владою, раніше мав судимості і схильний знову вчиняти злочини, причому будучи учасником програми. За час її функціонування близько 20 американців загинули від рук свідків під захистом. Посилаючись на ці факти, чимало американських правозахисників стверджують, що програма зазнала фіаско, тому вимагають її відміни.

Так, у кожному федеральному окрузі США є відомство маршала США (US Marshal), що входить до системи Міністерства юстиції. Ці відомства у своїй сукупності створюють федеральну «судову поліцію», службу судових приставів. Головна функція маршалів США та співробітників їх відомств (Deputikes US Marshals) – виконання наказів, розпоряджень та приписів, виданих федеральним судом (за яким вони закріплені), і забезпечення виконання судових рішень, які набули чинності.

У межах справ федеральної юрисдикції маршали США проводять арешти, обшуки та вилучення відповідно до ордерів, виданих судом, забезпечують охорону судів, учасників процесу, утримання під вартою, перевезення арештованих, обвинувачених до приміщення їх до виправних установ, реалізують програму охорони свідків у справах, пов'язаних з організованою злочинністю.

Загальне керівництво діяльністю всіх маршалів США здійснює Служба маршалів США (US Marshals Service).

Маршали США (US Marshals) – посадові особи федеральної системи юстиції, які підпорядковуються Генеральному прокурору США (US Attorney General) через Міністерство юстиції США (US Department of Justice) (аналог Генеральної прокуратури).

Федеральна програма захисту свідків США (WITSEC) – це програма із захисту свідків, яким загрожує небезпека у зв'язку з участю в кримінальних і судових процесах. Законодавчо цією програмою керує Міністерство юстиції, а практично її виконує Служба маршалів США. Декілька штатів, таких як Каліфорнія, Іллінойс, Нью-Йорк і Техас, мають власні програми захисту свідків у доповнення до федеральної державної програми.

У США в програмі WITSEC задіяно три організації:

1) Службу маршалів США безпосередньо забезпечує безпеку та здоров'я не поміщених під варту свідків»

2) Міністерство юстиції США управляє операціями, які проводять. Зокрема, це передбачає прийняття рішення про введення/виведення свідка в/із програму (и), прийняття рішення про виїзд/в'їзд свідка до країни, видачу йому громадянства тощо. Свідками, які можуть підпасти під дію цієї програми, можуть бути люди, показання яких спрямовані проти торговців наркотиками, терористів, мафії та членів організованих злочинних угруповань;

3) Федеральне тюремне бюро – забезпечує безпеку та захист свідків, які знаходяться в місцях позбавлення волі.

У США федеральна програма захисту свідків почала діяти 1970 року після того, як у країні було прийнято Акт про нагляд за організованою злочинністю. За 30 років учасниками програми стали понад 15 тис. осіб, а за результатами отриманих свідчень рівень розкриття злочинів і винесення вироків у судах підвищився до 89 %.

У прийнятті ключових рішень у програмі із захисту свідків завжди вирішальну роль відіграє офіс Генерального прокурора США. Тільки він має право визначати конкретні випадки, у яких свідку може бути запропоновано вступити до програми.

Програму здійснює спеціальна Служба маршалів США, у якої є власна штаб-квартира, десяток регіональних представництв та офіс у поліції кожного міста, де працює інспектор з питань захисту свідків. Крім того, аналогічний департамент є у ФБР. У кожному окремому випадку кінцеве рішення про участь громадянина в програмі приймає міністр юстиції США. Підставою для цього є рекомендації та запити, які направляють йому прокурори з різних штатів. Після того як кандидатуру узгоджено, представники Служби маршалів укладають угоду зі свідком, і його життя змінюється.

Під дію цієї програми підпадають тільки ті особи, показання яких мають вагоме значення для успішного проведення розслідування та судового процесу, які створюють небезпеку для життя особи або членів її сім'ї. Важливим фактором є рішучість свідка давати показання. Перед тим як особа підпадає під дію програми, вона повинна довести свою рішучість брати участь у розслідуванні та судовому процесі до кінця, щоб згодом вона не змогла відмовитися від дачі показань.

Ситуації, за яких особа та її рідні можуть отримати статус свідка, що захищається за Федеральним законом:

– будь-який злочин, пов'язаний з рекетом та організованою злочинністю (розділ 18 Зводу законів США, розділ 1961 (1));

– будь-який злочин, пов'язаний з незаконним обігом наркотиків (розділ 21 Зводу законів США);

– будь-який інший значний федеральний злочин, за яким свідок може надавати свідчення, у зв'язку з чим життя та здоров'я свідка і його рідних знаходяться в небезпеці;

– будь-який інший злочин, який за своєю сутністю схожий до зазначених вище.

Також здійснюють оцінювання ризиків. Процес вступу свідка до програми запускають після подання державними або федеральними правоохоронними органами заявки на його захист. У ній описують усі обґрунтовані й доведені ризики та загрози, пропонують на вибір місця переселення, а також оцінюють ризики.

З огляду на рекомендації, отримані від Служби судових маршалів і прокурорів, генеральний прокурор здійснює власне офіційне оцінювання ризику переселення свідка та членів його сім'ї.

Оцінюють такі фактори стосовно кожного дорослого свідка:

– чи має свідок кримінальне минуле та злочинні схильності;

– чи є альтернативи захисту свідка;

– чи можливо використовувати свідчення інших потенційних учасників процесу розслідування.

Якщо значення показань свідка переважає над небезпекою для нової спільноти, куди планують переселити свідка, генеральний прокурор виносить вердикт про включення його до програми. Після цього свідок і члени його сім'ї підписують меморандум про взаєморозуміння, який підтверджує, що вони цілком розуміють правила програми.

Участь у програмі – справа абсолютно добровільна. Ніхто і ніколи не вправі примушувати до участі в цій програмі. Погоджуючись на такий захист, особа розуміє, що все своє минуле життя, зокрема всі зв'язки, рідню та знайомства, вона «стирає». Віднині вона ніколи не зможе повернутися до минулого способу життя. Її діти не побачать бабусь і дідусів, вона ніколи не зможе посидіти в сімейному колі з братом або сестрою, її друзі зникнуть, залишаючись у минулому. Однак, підтверджують судові маршали, стимул «залишитися живим» для таких свідків дуже сильний, і мало хто з них наважується вийти з програми.

Програма працює стосовно свідка тільки у випадку беззаперечного виконання ним правил і зобов'язань. У разі щонайменшого відступу від інструкції держава лише свідка на призволяще. Тут діє принцип: ти або турбуєшся про власну безпеку й безпеку рідних, а ми тобі допомагаємо забезпечити цю безпеку; або ти турбуєшся про неї сам, і це означає, що вся відповідальність перекладається на тебе. Зазвичай свідком

радять зберегти своє ім'я або принаймні ініціали. Зміну імені та прізвища завжди здійснюють офіційно й законно, проте до цієї інформації має доступ лише обмежено коло осіб. Рядові поліцейські, працівники ФБР, соціальні працівники й інші держслужбовці до такої інформації доступу не мають. Про здійснену зміну особи вони навіть не здогадуються.

Цей процес має відмінності, якщо свідком є позбавлений волі. Навіть перебуваючи у федеральній тюрмі, він також може претендувати на включення себе до програми із захисту свідків, якщо ситуація, у якій він опинився, відповідає певним критеріям. У цьому випадку свідок зобов'язаний пройти тест на детекторі брехні. Йому може бути відмовлено в захисті на підставі результатів. Позбавлених волі свідків супроводжує Федеральне тюремне бюро, і часто відповідно до програми їх просто переводять в іншу тюрму до кінця відбування строку. Однак, вступ до програми – це лише перший крок до «зникнення» свідка.

Після прийняття свідка до програми служба судових маршалів створює йому нову особу, обирає нове місце мешкання. Зазначене потребує координації від низки державних органів, усі ці процеси мають відбуватися швидко, злагоджено та суворо засекречено.

Нове місце мешкання обирають так. Здебільшого свідку пропонують назвати декілька місць у США, у яких він хотів би жити. Дехто говорить про те, що мріяв побувати на Гаваях, «поніжити кісточки» на пляжах Флориди або Каліфорнії, хтось усе життя мріяв мешкати в Неваді або Атлантик-Сіті. Ось у ці місця, які назве свідок, його ніколи не буде направлено за програмою, оскільки він міг озвучувати свої бажання й раніше в бесідах зі знайомими. Такі місця не відповідають умовам зникнення.

Насамперед учасника програми та його сім'ю перевозять до безпечного місця, яке обирають маршали. Потім свідок і його близькі отримують посвідчення особи з новими іменами та прізвищами, а також необхідні засоби на той час, поки вони при звичаються до нових умов. Держава бере на себе обов'язок забезпечити житлом, медичним страхуванням і працевлаштуванням свідка, а служба маршалів – цілодобову охорону учасникам програми під час судового процесу. Крім того, її співробітники слідкують за тим, щоб правоохоронні й судові органи на місця виконували свої обов'язки щодо свідків, яких захищають.

Після вступу свідка до програми спочатку маршали негайно вивозять його та всіх його рідних з попереднього місця мешкання – туди ніхто з них більше не повернеться. На першому етапі свідок

живе в безпечному місці, яке є тимчасовим. Це можуть бути номери готелів. І лише потім його переміщують у так зване нове життя.

Попри створення нової особи, у правоохоронних органах, які здійснюють переховування свідка, залишаються всі дані про його злочини, якщо такі були. Служба судових маршалів під різними вигаданими приводами повідомляє правоохоронні органи за місцем нового мешкання свідка про його кримінальне минуле.

До часу, поки свідку може загрожувати небезпека, маршали забезпечують йому та його сім'ї цілодобовий захист. Мета програми захисту свідка – це його захист, аби він міг свідчити в суді проти членів організованих угруповань, банд або терористичних організацій. Іноді свідку із сім'єю до судового слухання доводиться змінити десятки місць мешкання, перш ніж зможе дати показання.

До суду свідка іноді доставляють на вертольоті, у поштовій вантажівці або на човні рибалки. Щоб відволікти увагу, маршали створюють «картинку», нібито свідка перевозять до суду на броньовику з повним конвоем, а насправді свідок прибув на скромному таксі й зайшов до зали суду через бокові двері. Такі заходи, згідно з даними статистики, досить ефективні. Із часу створення програми 1970 року свідки у 89 % випадків були захищені й дали необхідні показання в суді. За результатами їхніх свідчень було засуджено понад десять тисяч особливо небезпечних злочинців.

Нове життя у свідків складається так. Одним з основних завдань програми захисту свідків є допомога в асиміляції особи з новим середовищем. З-поміж іншого це потребує допомоги в працевлаштуванні. Однак, знаючи про те, що значна частина свідків є злочинцями, судові маршали допомагають, але не вирішують за свідка його фінансові проблеми на новому місці. Тобто свідку «дають вудку, а не рибу». У разі набуття нової особи та в новій оселі від свідка вимагають працювати і налагоджувати своє життя самостійно. На процес повної адаптації передбачено небагато часу, і лише протягом цього періоду держава допомагає їм матеріально. Надалі від них очікують, що вони швидко стануть самостійними, припиняють будь-яку матеріальну допомогу. Тільки у випадках крайньої необхідності про свідка дбають довше, ніж зазвичай.

Учасники програми захисту свідків отримують кошти від держави лише на проживання, оплату їхніх послуг як свідка ніхто не здійснює. Кошти, що виділяють на кожного свідка, у програмі обмежені. Про всі затрати міністерство юстиції та служба маршалів суворо звітують. Проте інколи програма може

оплачувати й проведення пластичних операцій учаснику, виплату пенсійних платежів престарілим батькам свідка, створення йому кредитної історії. Водночас це переважно винятки, а не правило.

Визначальною в програмі є умова, згідно з якою свідок не може вступати в контакт з будь-якими родичами або знайомими, хто не перебуває з ним у цій програмі. Їм заборонено повертатися в місця, де вони жили раніше. У разі невиконання цієї умови, свідок негайно виходить із програми. За офіційними даними Служби судових маршалів, свідки, які стали учасниками програми захисту й дотримувалися передбачених правил, переважно лишаються живими. За період створення програми й донині відомо про 19 таких смертей. Кожна з них завжди стає серйозним досвідом для уникнення помилок маршалами надалі.

Після того як адаптація свідка на новому місці завершена, він може контактувати з представниками програми не частіше ніж раз на рік, крім випадків, коли свідок вирішить змінити місце мешкання. Про цей факт він зобов'язаний повідомити негайно.

Відповідно до опублікованих департаментом юстиції США даних, близько 17 % людей, які стали учасниками програми захисту свідків, знову повертаються на шлях злочинності. Однак це доволі низький відсоток, порівняно зі звичайними злочинцями, які вийшли на свободу з тюрми. Відсоток рецидивів у них сягає 40–50 %.

Цифрові технології також обумовлюють певні особливості в цій діяльності, оскільки програма захисту свідків також зазнає додаткового навантаження цифрової ери. Facebook, Google, смартфони та соціальні мережі, миттєвий доступ до інформації через Інтернет є для судових маршалів новими загрозами. Тому тепер у їхньому штаті працюють хакери та програмісти, фахівців з комп'ютерних технологій, інженери, які можуть забезпечити службі збереження інформації, «зламування» чужих серверів, скачування баз даних, інші комп'ютерні виверти [1].

На підставі іноземного досвіду захисту свідків слід зазначити, що в Україні досі широко не застосовують заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Водночас їх актуальність і необхідність є беззаперечною. Зазначені питання досліджено в публікаціях А. Орлеана [2], М. Копетюка [3] та П. Серебрянського [4]. У цих працях зазначено про ґрунтовне закріплення в українському законодавстві основних міжнародних і європейських стандартів, визначених у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року та протоколах до неї, Європейській конвенції

про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року та Другому додатковому протоколі до неї 2001 року, Директиві Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу щодо встановлення мінімальних стандартів забезпечення прав, підтримання та захисту жертв злочинів від 25 жовтня 2012 року та Рекомендації Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям та в практиці Європейського Суду з прав людини. Водночас усі одностайно дійшли висновку про необхідність подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства.

На нашу думку, про наявні правові можливості, викладені в Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [5], недостатньо поінформовані працівники органів, які мають повноваження щодо застосування відповідних заходів. Крім того, у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» взагалі немає норми щодо повноважень поліції із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Також не прийнято окремих нормативних актів МВС і Національної поліції із цього питання [6].

Водночас у ч. 3 ст. 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», визначено, що здійснення заходів безпеки покладено за підслідністю на органи Національної поліції, у складі структури якої із цією метою створюють спеціальні підрозділи. Проте в Національній поліції, зокрема у складі кримінальної поліції, відповідного підрозділу досі не створено [6].

Тому вбачаємо за необхідне внести доповнення до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» щодо повноваження поліції із застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [6]. Проте зазначене також не забезпечить цілком виконання вимог положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Пунктом «г» ч. 1 ст. 7 цього Закону передбачено заміну документів, як захід забезпечення безпеки. Водночас у КПК України немає норми, яка передбачала б порядок проведення такого заходу [5].

Унаслідок цього на практиці з метою виконання постанов органів, які приймають рішення про застосування заходів безпеки, підрозділи кримінальної поліції заміну документів здійснюють шляхом виготовлення несправжніх (імітаційних) засобів (НІЗ) згідно зі ст. 273 КПК України. У цій нормі визначено, що за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора під час проведення негласних слідчих (розшукових)

дій (НСРД) можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або НІЗ. Із цією метою допускається виготовлення та використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій. Використання заздалегідь ідентифікованих або НІЗ з іншою метою забороняється [7].

Водночас, відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8].

З огляду на таку вимогу Основного Закону, нагальною є потреба у внесенні доповнень до ст. 273 КПК України щодо можливості виготовлення та використання НІЗ з метою забезпечення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Не передбачено норм щодо питань виготовлення НІЗ і так само заміни документів з метою вжиття заходів безпеки в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [9].

Висновки. Ефективність реалізації заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, потребує вдосконалення кримінального процесуального законодавства, положень Закону України «Про Національну поліцію», підготовки відповідних відомчих нормативних актів, а також створення в структурі Національної поліції підрозділу з відповідними завданнями та функціями, зокрема для вирішення проблемних питань з виготовлення й використання НІЗ з метою реалізації такого заходу безпеки свідків, як заміна документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сайт Федеральних маршалів США, книга і інтерв'ю Джеральда Мура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usmarshals.gov/witsec/index.html>. – Назва з екрана.

2. Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів [Електронний ресурс] / А. Орлеан // Актуальні проблеми правознавства. – 2016. – Вип. 3 (7). – С. 87–92. – Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/>

316497/18171/1/%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B5%D0%B0%D0%BD%20%D0%90.pdf. – Назва з екрана.

3. Копетюк М. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні [Електронний ресурс] / М. Копетюк // Історико-правовий часопис. – 2013. – № 2. – С. 126–130. – Режим доступу: <http://evnuir.univer.lutsk.ua/bitstream/123456789/1845/1/2%20kopetuk.pdf>. – Назва з екрана.

4. Серебрянський П. Правовий аналіз забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі [Електронний ресурс] / П. Серебрянський // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 6. – Т. 3. – С. 117–118. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo06/part_3/29.pdf. – Назва з екрана.

5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>. – Назва з екрана.

6. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. – Назва з екрана.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

8. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 26 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>. – Назва з екрана.

9. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та ін. від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Sait Federalnykh marshaliv SShA, knyha i interv'iu Dzheralda Mura [The site of the US Federal Marshal, Gerald Moore's book and interview]. (n.d.). www.usmarshals.gov. Retrieved from <http://www.usmarshals.gov/witsec/index.html> [in Ukrainian].

2. Orlean, A. (2016). Protsedura zabezpechennia bezpeky uchasyvnyk kryminalnoho provadzhennia: adaptatsiia zakonodavstva Ukrainy do yevropeyskykh standartiv [Procedure for ensuring the safety of participants in criminal proceedings: adaptation of Ukrainian legislation to European standards]. *Aktualni problemy pravoznavstva, Actual problems of law*, 3(7), 87-92. Retrieved from <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18171/1/%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%B5%D0%B0%D0%BD%20%D0%90.pdf> [in Ukrainian].

3. Kopetiuk, M. (2013). Osoblyvosti zabezpechennia bezpeky osib u dosudovomu kryminalnomu provadzhenni [Features of security of persons in pre-trial criminal proceedings]. *Istoryko-pravovyi chasopys, Historical and legal magazine*, 2, 126-130. Retrieved from <http://evnuir.univer.lutsk.ua/bitstream/123456789/1845/1/2%20kopetuk.pdf> [in Ukrainian].

4. Serebrianskyi, P. (2015). Pravovyi analiz zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu protsesi [Legal analysis of ensuring the safety of persons involved in the criminal process]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Scientific Bulletin of Kherson State University*, 6, 117-118. Retrieved from http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo06/part_3/29.pdf [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi": vid 23 hrud. 1993 r. No. 782-XII [Law of Ukraine "On ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings" from December 23, 1993, No. 782-XII]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiuu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). zakon1.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19> [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

9. Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny, Sluzhby bezpeky Ukrainy ta in. "Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni": vid 16 lysrop. 2012 r. No. 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Order of the General Prosecutor's Office of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Security Service of Ukraine (et al.) "On Approval of the Instruction on the Organization of the Conduct of Involuntary Investigative (Investigation) Actions and the Use of Their Results in Criminal Proceedings" from November 16, 2012, No. 114/1042/516/1199/936/1687/5]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2018

Kantsidailo O. – Deputy Head of the Operational and Technical Measures Department of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Improvement of Normative and Legal Regulation of Using of False (Imitational) Measure to Ensure the Safety of Witnesses in Criminal Proceedings in Ukraine (Practice of Witness Protection in the United States of America)

Author analyzed question about normative and legal providing of safety of participants (in particular witnesses) of criminal proceeding according to normative providing in Ukraine and practice of witness protection in USA. Supposed that efficiency of measures about protection of persons that take part in criminal proceedings need to be improved by: changing a Criminal Procedure Code and provisions of the Law of Ukraine «About National Police», preparing relevant departmental acts and also creating in National Police of Ukraine unit with related tasks and functions, including solving problems with creating and using false (imitational) measures for the purpose of realization such safety measure as

«replacement of documents». Proposed to add relative norm about police powers with using measures of protection persons that take part in criminal proceeding in Article 23 of Ukrainian law «About National Police». But supposed proposition also will not ensure full compliance with the requirements of Ukrainian law «About protection of persons, that take part in criminal proceedings». In particular clause d) part 1 Article 7 of this law provides for «replacement of documents» as a measure of protection. Simultaneously in Criminal Procedure Code there is no relevant norm which would provide an appropriate procedure for such measure. So also proposed to make addition in Article 273 Criminal Procedure Code of Ukraine about possibility of creating and using false (imitational) measures to protect persons that take part in criminal proceedings. Supposed that there are not any norms about creating false (imitational) measures and «replacement of documents» to protect witness in «Instructions about organization carrying out secret investigative (searching) actions and using their results in criminal proceeding» that needs additions.

Keywords: replacement of documents; false (imitational) measures; protective; security; criminal proceedings; secret investigative (searching) actions; USA marshals; Witness Protection Program.

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВознавства

УДК 347.129

Басай О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Ознаки принципів цивільного права

Встановлено характерні ознаки принципів цивільного права. Розглянуто погляди вітчизняних і зарубіжних учених щодо ознак принципів цивільного права. Проаналізовано їхні праці та оцінено сформульовані в них висновки. Констатовано, що зміст, сутність і склад принципів цивільного права залежать від того, які завдання є для нього пріоритетними в певний історичний період, оскільки в праві можуть бути реалізовані лише ідеї, які не суперечать розвиткові суспільства в конкретний період. Визначено, що стійкість і стабільність принципів залежать від економічних та політичних закономірностей, на яких вони ґрунтуються. Зміна останніх зазвичай зумовлює трансформацію правових принципів, що регулюють відповідні суспільні відносини. У разі кардинальних перетворень у суспільстві та правовій системі принципи цивільного права доцільно переглянути з точки зору їх складу та змісту в нових умовах. У процесі еволюційного розвитку правової системи принципи можуть оновлюватися, наповнюватися новим змістом. Доведено, що ознаками принципів цивільного права є те, що вони: по-перше, виражають головні засади цивільного права, які зумовлюють подальший розвиток цивільного права, об'єднують його норми; по-друге, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-правові норми, потребують урахування під час правозастосування; по-третє, є об'єктивними, тобто відповідають характеру суспільних відносин, зумовлених розвитком економіки держави, залежать від завдань, які є пріоритетними у відповідний історичний період; по-четверте, є стабільними, оскільки зміна якого-небудь принципу цивільного права загрожує гармонії, стабільності, розвитку всього цивільного права; по-п'яте, є мобільними (динамічними).

Ключові слова: цивільне право; принципи; ознаки; правова система; юридичні норми; суспільні відносини.

Постановка проблеми. Законотворча діяльність держави є показником економічних, політичних й інших суспільних відносин у вигляді системи правових норм, закріплених у законодавстві. У правовій державі вона повинна базуватися на засадах принципів, що забезпечують гарантії прав і свобод людини та громадянина, тому необхідною умовою правотворчості є використання правил, засобів і прийомів, притаманних законодавчій техніці правової держави. Це досягається завдяки відповідності змісту нормативних актів ідеї прав людини, загальноприйнятим нормам і принципам міжнародного права.

Тут варто звернути увагу на поширений в американській науці так званий рух критичних правових досліджень, який розглядає правову дійсність здебільшого з позиції того, наскільки в правовій структурі втілюються пануючі в суспільстві принципи й цілі. Невідповідність правової системи соціальному ідеалу визнають вагомою підставою для реформування останньої [1, с. 48–49].

На законодавство впливає також наука цивільного права, коригуючи певні його положення. Водночас закріплені в законодавстві принципи впливають на рівень актуальності й дискусій стосовно їх положень у науці.

Принципами цивільного права є конкретизовані правосвідомістю засадничі положення, які відображають об'єктивні закономірності розвитку та потреби суспільства, що існують у декількох площинах: по-перше, у вигляді правових ідей, що вироблюються юридичною наукою, суспільною практикою як найважливіші, керівні правові ідеї та становлять основу правових поглядів суспільства; по-друге, у вигляді загальних положень, які закріплено в ст. 3 ЦК України й впливають зі змісту інших норм ЦК України та на підставі яких здійснюється правове регулювання цивільних відносин. Принципи цивільного права завжди закріплюють об'єктивні закономірності розвитку цивільно-правових відносин. Причому закономірностями формування та розвитку принципів цивільного права слід вважати обумовленість змін у понятті, змісті й межах реалізації принципів під впливом різних чинників. Процес формування та розвитку принципів цивільного права передусім визначають економічні, соціальні й політичні чинники [2, с. 40].

Виокремленню принципів права з-поміж інших однорідних правових категорій сприяє виявлення специфічних ознак (рис) принципів права. Слід зазначити, що питання ознак принципів права вже неодноразово порушували в юридичній науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню принципів права присвятили свої праці такі вчені, як С. С. Алексєєв, Н. П. Асланян, С. Н. Братусь, В. П. Грибанов, О. С. Іоффе, А. М. Колодій, О. Г. Комісарова, О. О. Красавчиков, О. А. Кузнецова, А. В. Луць, Д. Й. Мейєр, К. П. Победоносцев, І. А. Покровський, Г. В. Свердлик, Є. О. Харитонов, Г. Ф. Шершеневич, Р. Б. Шишка та ін. Проте в науці цивільного права питання ознак принципів цієї галузі права висвітлено неоднозначно, що зумовлює потребу в подальших дослідженнях у цьому напрямі.

З огляду на зазначене, **метою** статті є виявлення характерних ознак принципів цивільного права.

Виклад основного матеріалу. Л. С. Явич вважає найважливішою властивістю принципів права те, що вони є своєрідною єднальною ланкою між панівними виробничими відносинами та правовою системою держави загалом [3, с. 286]. Розглядаючи ознаки принципів права, учені зазначають, що вони виражають те головне в праві, що має бути зорієнтоване та спрямоване на його розвиток [4, с. 152].

На думку В. В. Копейчикова, притаманні принципам права властивості універсального й абстрактного засвоєння соціальної дійсності зумовлює їхню особливу роль у структурі правової системи, механізмі правового регулювання, правосвідомості тощо. Принципи права є синтезуючими засадами, об'єднувальними зв'язками, ідеологічною основою виникнення, становлення й функціонування багатьох правових явищ. Вони визначають нормоутворюючу та правозастосовну діяльність, координують функціонування механізму правового регулювання, є критеріями оцінки правильності рішень органів держави та дій громадян [5, с. 108].

Однією з ознак принципів права, зокрема цивільного, яку традиційно виокремлювали в літературі радянського періоду, є нормативність. О. А. Кузнецова пише: «Принципи цивільного права не можуть існувати без своєї форми – законодавства» [6, с. 58]. Вона наголошує на нормативістському підході до принципів права, який дає змогу застосовувати принципи права на практиці. Адже будь-який цивіліст-практик застосовує не основні правові ідеї, не керівні юридичні засади чи головні законодавчі положення, а реальну норму права. Нормативність принципів права є важливою також для того, щоб природні принципи права набули реальних прагматичних рис. Науковець докладно розглядає питання норм-принципів, які фактично збігаються з поняттям загальних засад законодавства, водночас наголошуючи, що принципи права включають і принципи-норми, і принципи-ідеї.

Учені, які акцентували увагу на нормативному закріпленні принципів права, по-різному визначали рівні такого закріплення. Одні дослідники вважали, що закріплення принципів права є можливим не лише безпосередньо в законодавчому акті, а й опосередковано. Так, принципи права сприймали як такі, що можуть бути спеціально закріплені в загальних юридичних нормах (нормах-принципах), конституціях, преамбулах законів, кодексах, або становити власне право, проникаючи у внутрішній зміст правових норм [7, с. 7].

Інші вчені, розмірковуючи про принципи права, не акцентують увагу на їх нормативному закріпленні, адже тлумачать їх як основні ідеї, що визначають певну галузь права. Наприклад, Б. В. Шейндлін стверджує, що неприпустимо виводити та пояснювати правові принципи безпосередньо з норм права [8, с. 67].

Проте нормативізм у розгляді принципів цивільного права, на нашу думку, значно звужує потенціал і значення такої категорії, як «принципи цивільного права». Наукова думка обмежується законодавчими положеннями та навряд чи може досягти важливих наукових результатів. За такого підходу фактично ми маємо досліджувати принципи позитивного права. Право не тотожне законодавству, а тому принципи права не можуть розглядатися лише в руслі принципів законодавства.

Досліджуючи принципи права, А. М. Колодій визначив їх як західні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності й підвалини відповідного типу держави й права, становлять його ключові риси, вирізняються універсальністю, вищою імперативністю й загальною значущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення суспільного ладу [9, с. 27]. Зазначене тлумачення привертає увагу з огляду на те, що відображає таку ознаку принципів права, як динамізм. Висловлювання «найважливіші закономірності й підвалини відповідного типу держави та права» «об'єктивна необхідність побудови та зміцнення суспільного ладу» дають підстави для висновку, що наповнення змісту принципів залежить від духу часу. Оскільки право відображає суспільні відносини, які регулює, принципи права в певні періоди набувають різного змісту, оскільки залежать від умов життя.

До найбільш суттєвих ознак принципів права А. М. Колодій зараховує також їх регулятивність. Причому він зазначає, що регулятивні властивості принципів права не можна ототожнювати з регулятивними характеристиками норм права, адже в принципів вони більш абстрактні й не такі активні, матеріальні, як у норм. Це – регулювання суспільних відносин з більш високих позицій. За допомогою суто принципів права не можна в усіх випадках урегулювати конкретні правовідносини. Таким чином, слід визнати, що регулятивне значення принципів не є аналогічним регулятивному впливу норм права. Ефективність, дієвість регулятивного впливу принципів права значною мірою залежить від професіоналізму осіб, які їх реалізують.

Попри те, що вітчизняна правотворчість рухається шляхом подальшого текстуального закріплення принципів права, регулятивністю вирізняються й принципи, які не сформульовані

безпосередньо у вигляді норм, а виводяться з певної групи правових норм. У цьому також полягає відмінність між регулятивними властивостями принципів і норм [9, с. 17–18].

Також ознакою принципів права А. М. Колодій вважає їх внутрішню єдність (оскільки джерела їх виникнення, на відміну від норм права, є об'єктивними, регулювати суспільні відносини вони можуть лише за умови внутрішньої збалансованості, несуперечності, інтегрованості й водночас диференційованості на певні види) та об'єктивну зумовленість (відповідність характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються в суспільстві). Тобто принципи права – це такі правові явища, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальними засадами – тими закономірностями суспільного життя, на яких ця правова система базується та які вона закріплює [9, с. 21].

На об'єктивності принципів права акцентували увагу чимало вчених. Зазвичай у літературі наголошують на обумовленості принципів права і розвитком економіки держави. Водночас обумовленість правових принципів наявними економічними відносинами – не єдиний критерій для правових явищ. Об'єктивність у праві – це не стільки співвідношення з суспільним буттям, скільки з іншими явищами суспільного життя [10, с. 116].

В. М. Хропанюк вбачає об'єктивність принципів у тому, що вони закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя та охоплюють найістотніші риси права, визначають його юридичну природу [11, с. 245].

Зміст, сутність і склад принципів цивільного права залежить від того, які завдання є для нього пріоритетними у відповідний історичний період, оскільки в праві можуть бути реалізовані лише такі ідеї, які не суперечать розвиткові суспільства в конкретний період.

Ідеологічність як ознака принципів права, на думку А. М. Колодія, означає, що принципи права, як і право загалом, є формою суспільної свідомості, що забезпечує ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, тобто виконує функцію закріплення суспільних відносин, що дає змогу розглядати їх з позиції певних ідей, керівних засад [9, с. 21].

Важливою ознакою принципів права А. М. Колодій вважає також спосіб їх матеріалізації в праві. Так, розрізняють два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) та виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістове закріплення).

Але навряд чи матеріалізація в праві може бути визнана ознакою принципів права, оскільки не завжди принципи права прямо чи опосередковано закріплені в нормах права.

Важливою ознакою цивільно-правових принципів є стабільність. Якщо зникнення або модифікація несуттєвого правила має переважно епізодичний характер, то вилучення або радикальна зміна певного принципу може спричинити ґрунтовні зрушення в юридичній системі загалом, оскільки ризику підлягає значна кількість юридичних правил [2, с. 55].

Таку ознаку принципів права, як динамізм, іноді називають ознакою мобільності. Її змістове наповнення залежить від визначення принципів права.

Якщо принципи – це лише те, що чітко відображено в нормативних актах, то їхня мобільність безпосередньо пов'язана з динамічністю законодавства. Натомість якщо принципи мають доктринальний характер, то їхня мобільність меншою мірою пов'язана з динамікою законодавства. Це зумовлено тим, що вчені можуть виокремлювати й обґрунтовувати принципи, які безпосередньо закріплені (ще не закріплені) в нормативному акті. Наприклад, дискусійним є питання про наявність принципу об'єктивної істини в цивільному процесі [12, с. 6].

Крім того, принцип динамізму, на перший погляд, суперечить принципів стабільності. Суспільство не може бути сталим, воно постійно розвивається та еволюціонує, що вносить корективи в основні ідеї права.

Стійкість і стабільність принципів залежать від економічних та політичних закономірностей, на яких вони ґрунтуються. Зміна останніх зазвичай зумовлює трансформацію правових принципів, що регулюють відповідні суспільні відносини. У разі кардинальних перетворень у суспільстві та правовій системі принципи цивільного права доцільно переглянути з точки зору їх складу та змісту в нових умовах. У процесі еволюційного розвитку правової системи принципи можуть оновлюватися, наповнюватися новим змістом. Виражаючи вихідні ідеї щодо законодавчого регулювання, норми, які закріплюють правові принципи, є стійкішими, ніж інші види норм. Проте й вони не залишаються незмінними: відображаючи певні закономірності громадського розвитку, принципи правового регулювання вдосконалюються та розвиваються, вони також схильні до складовою якої вони є [2, с. 55].

Визначаючи поняття принципів права, деякі автори включають до нього ознаки, згідно з якими це основоположні

начала, його вихідні ідеї, що наділені універсальністю, вищою імперативністю й особливою загальною значущістю. Універсальність означає, що принципами пронизана вся юридична матерія, а отже їх слід враховувати в кожній правовій ситуації. Імперативність кожного принципу права вказує на його незаперечну обов'язковість, а вища імперативність свідчить про те, що така незаперечність сильніша від будь-яких норм, які не вважаються принципами та які мають впливати з таких принципів і відповідати їм. Загальна значущість принципів права полягає в тому, що втілення їх у життя має досить важливе значення для всього суспільства [13, с. 48].

Є. Р. Сушко зауважує, що принципам позитивного (юридичного) права притаманні такі ознаки: 1) атрибутивні, до яких належать такі ознаки, як відображення загальних закономірностей розвитку суспільства; наявність об'єктивно-суб'єктивних рис (об'єктивні – викликані тим, що принципи права відображають наявні економічні, соціальні, національні та інші суспільні відносини; суб'єктивні – полягають у тому, що принципи права закріплені в юридичних джерелах, які є результатом свідомої, вольової дії правотворчих органів); 2) специфічні (до них можна віднести, зокрема, конкретизованість у безлічі юридичних норм; необхідність урахування цих принципів у кожній правовій ситуації; відсутність усіх елементів норм права); 3) істотні (імперативність; націленість принципів права високим рівнем узагальнення та абстрагування, конкретизація й деталізація в процесі застосування); 4) необхідні (внутрішня єдність принципів права, попри численний поділ); 5) зовнішні (наприклад, закріплення принципів права в об'єктивному юридичному праві або виведення їх зі змісту об'єктивного юридичного права); 6) внутрішні (логічність, послідовність, єдність, збалансованість принципів права).

Що стосується ознак принципів природного права, то, на думку Є. Р. Сушко, слід виокремити: 1) атрибутивні (значна стійкість і стабільність, фундаментальність); 2) специфічні (існування принципів незалежно від закріплення в позитивному (юридичному) праві, формулювання як загального мірила поведінки, без вказівки на права й обов'язки; відображення в позитивному праві основних соціальних цінностей людства); 3) зовнішні (наприклад, загальноновизнаність); 4) внутрішні (єдність, взаємозалежність) [13, с. 49].

Висновки. Отже, ознаками принципів цивільного права є те, що вони: по-перше, виражають головні засади цивільного права, які зумовлюють подальший розвиток цивільного права,

об'єднують його норми; по-друге, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-правові норми, потребують урахування під час правозастосування; по-третє, є об'єктивними, тобто відповідають характеру суспільних відносин, зумовлені розвитком економіки держави, залежать від завдань, які є пріоритетними у відповідний історичний період; по-четверте, є стабільними, оскільки зміна якого-небудь принципу цивільного права загрожує гармонії, стабільності, розвитку всього цивільного права; по-п'яте, є мобільними (динамічними).

Остання ознака трансформується залежно від того, як ми тлумачимо принципи права. Якщо принципи – це тільки те, що чітко виражене в нормативних актах, то їхня мобільність безпосередньо пов'язана з динамічністю законодавства. Натомість якщо принципи мають доктринальний характер, то їхня мобільність пов'язана з еволюцією поглядів учених. Однак принцип динамізму, на перший погляд, суперечить принципів стабільності. Суспільство не може бути сталим, воно постійно розвивається та еволюціонує, що вносить корективи в основні ідеї права. Свійкість і стабільність принципів залежать від економічних та політичних закономірностей, на яких вони ґрунтуються. У процесі еволюційного розвитку правової системи принципи можуть оновлюватися, наповнюватися новим змістом, але норми, що закріплюють правові принципи, є стійкішими порівняно з іншими нормами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сергевнин С. Л. Новые тенденции в развитии американской науки права: «движение критических правовых исследований» / С. Л. Сергевнин // Правоведение. – 1990. – № 5. – С. 48–51.
2. Бондаренко Н. Л. Принципы гражданского права Республики Беларусь, их реализация в нормотворческой и правоприменительной деятельности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Н. Л. Бондаренко. – Минск, 2007. – 612 с.
3. Теория государства и права / отв. ред. А. И. Королев, Л. С. Явич. – Ленинград, 1987. – 560 с.
4. Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М., 2001. – 455 с.
5. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. – Київ, 1997. – 320 с.
6. Кузнецова О. А. Нормы-принципы российского гражданского права. М. : Статут, 2006. – 268 с.
7. Семенов В. М. Принципы советского гражданского процессуального права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / В. М. Семенов. – Свердловск, 1965. – 39 с.
8. Сущность советского права. – Л. : ЛГУ, 1959. – 140 с.
9. Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 206 с.
10. Алексеев С. С. Объективное и субъективное в праве / С. С. Алексеев // Правоведение. – 1971. – № 1. – С. 112–116.

11. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебник / В. Н. Хропанюк. – М. : ДТД, 1995. – 378 с.
12. Демичев А. А. Позитивистская классификация принципов гражданского процессуального права Российской Федерации / А. А. Демичев // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 7. – С. 5–9.
13. Сушко Є. Р. Дослідження принципів права (деякі загальнотеоретичні аспекти) / Є. Р. Сушко // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 4. – С. 45–49.

REFERENCES

1. Sergevin, S.L. (1990). Novye tendencii v razvitii amerikanskoj nauki prava: "dvijenie kriticheskikh pravovyh issledovanii" [New trends in the development of the American science of law: "the movement of critical legal research"]. *Pravovedenie, Jurisprudence*, 5, 48-51 [in Russian].
2. Bondarenko, N. L. (2007). Principy grajdanskogo prava Respubliki Belarus, ih realizatsiia v normotvorcheskoj i pravoprimeritelnoj deiatelnosti [Principles of civil law of the Republic of Belarus, their implementation in law-making and law-enforcement activities]. *Doctor's thesis*. Minsk [in Russian].
3. Korolev, A.I., & Yavich, L.S. (Ed.). (1987). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law]*. Leningrad [in Russian].
4. Matuzova, N.I., & Malko, A.V. (Ed.). (2001). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of state and law]*. Moscow [in Russian].
5. Kopeichikov, V.V. (Ed.). (1997). *Zahalna teoriia derzhavi i prava [General theory of state and law]*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kuznecova, O.A. (2006). *Normy-principy rossiiskogo grajdanskogo prava [Principles of the principles of Russian civil law]*. Moscow: Statut [in Russian].
7. Semenov, V.M. (1965). Printsipy sovetского grajdanskogo processualnogo prava [Principles of the Soviet civil procedural law]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Sverdlovsk [in Russian].
8. *Suscnost sovetского prava [The essence of Soviet law]*. (1959). Leningrad: LGU [in Russian].
9. Kolodii, A.M. (1998). *Pryntsypy prava Ukraini [Principles of law of Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
10. Alekseev, S.S. (1971). Obektivnoe i subektivnoe v prave [Objective and subjective in law]. *Pravovedenie, Jurisprudence*, 1, 112-116 [in Russian].
11. Hropaniuk, V.N. (1995). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law]*. Moscow: DTD [in Russian].
12. Demichev, A.A. (2005). Pozitivistskaia klassifikaciia principov grajdanskogo processualnogo prava Rossiiskoi Federacii [Positivist classification of the principles of civil procedural law of the Russian Federation]. *Arbitrajnyi i grajdanskii process, Arbitration and civil proceedings*, 7, 5-9 [in Russian].
13. Sushko, E.R. (2006). Doslidzhennia pryntsypiv prava (deiaki zahalnoteoretychni aspekty) [Study of the principles of law (some general theoretical aspects)]. *Chasopys Kiivskoho universitetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 45-49 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 22.08.2018

Basai O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil Law and Process of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Signs of the Principles of Civil Law

The purpose of this article is to identify the characteristic features of the principles of civil law. The views of domestic and foreign scholars on the features of the principles of civil law are considered. An analysis of their work is carried out and an own assessment of the conclusions formulated in them is provided. It is established that the content, essence, composition of the principles of civil law depends on what tasks are for him priority in the corresponding historical period, since in the law can be realized only such ideas that do not contradict the development of society in a particular period. It is determined that the principles are stable and stable only to the extent that these are the economic and political laws that underlie them. The change of the latter, as a rule, has the result of a change in the legal principles governing the relevant social relations. In the case of radical, revolutionary transformations in society and the legal system, the principles of civil law can be revised in terms of their composition and content in the new conditions. In the course of evolutionary development of the legal system, the principles can be updated, filled with new content. It is concluded that the signs of the principles of civil law are that they: firstly, express the basic principles of civil law, which determine the further development of civil law, unite its norms; and secondly, they are universal, since they affect all civil norms, which need to be taken into account in every legal process; Thirdly, they are objective, that is, they correspond to the character of social relations caused by the development of the state's economy, depending on the tasks that are priority in the relevant historical period; Fourthly, they are stable, since the change of any principle of civil law threatens the harmony, stability, development of all civil law; fifth, are mobile (dynamic).

Keywords: civil law; principles; attributes; legal system; legal norms; social relations.

УДК 328.185(477)

Гультай М. М. – доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України, м. Київ

Корупція як одна з найактуальніших проблем сучасного українського суспільства

Проаналізовано окремі проблемні питання негативного впливу корупції на права та свободи людини. Розглянуто недоліки антикорупційного законодавства в Україні, назрілі в ній суспільно-економічні проблеми – низький рівень життя населення, бідність, майнову диференціацію соціуму, відчуженість значної кількості громадян від політичного та економічного життя країни, тінізація економіки й легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, як живильне середовище для корупції. Обґрунтовано необхідність запровадження громадського контролю за діяльністю органів публічної влади, посилення організаційної та правової незалежності спеціалізованих антикорупційних органів. Наведено статистику щодо питань, пов'язаних із корупцією. Висвітлено механізми відмивання коштів через корупцію та незаконну економічну діяльність, ризики такого відмивання, зокрема фіктивне підприємництво, ухилення від сплати податків і шахрайство. Констатовано нагальність запровадження діяльності Вищого антикорупційного суду, що є одним з основних напрямів державної антикорупційної політики. Виокремлено причини невиконання заходів, передбачених засадами державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2014–2017 роки.

Ключові слова: права та свободи людини; корупція; протидія корупції; антикорупційне законодавство; побори; добровільні внески; громадський контроль; органи публічної влади.

Постановка проблеми. Проголошення України як демократичної, соціальної та правової держави зобов'язало її до визнання та забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України), спонукало до вжиття заходів щодо запобігання та протидії корупції, яка є одним з негативних суспільних явищ. Актуальним завданням держави та суспільства є і залишається подолання корупції, яка вкрай негативно позначається на всіх сферах суспільної діяльності – від державного управління до забезпечення та реалізації прав і свобод людини та громадянина.

На жаль, це явище в Україні має системний характер, оскільки проникає в усі сфери державного управління та життя суспільства. Зазначена проблема набуває тотальних ознак, що передусім передбачає обмеження вказаних прав і свобод.

Так, згідно з даними Transparency International, у світовому індексі сприйняття корупції за 2017 рік Україна набрала лише 30 балів зі 100 можливих. Сусіди України в рейтингу – Гамбія,

Іран, М'янма та Сьєрра-Леоне. Так, за підсумками 2017 року, наша країна посіла 130-те місце серед 180-ти країн у світовому індексі сприйняття корупції. Таким чином, Україна виявилася однією з найкорумпованіших країн Європи [1].

Більшість українців (85,9 %) вважає боротьбу з корупцією в країні цілком або переважно неуспішною. На це вказують результати опитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології, опубліковані в грудні 2017 року [2].

Дані зазначених громадських організацій засвідчують, що більш як половина українців (60,2 %) вважає боротьбу з корупцією в країні цілком провальною; 25,7 % – переважно неуспішною, але з певними успіхами. Натомість 7,8 % громадян вважають, що боротьба з корупцією є здебільшого успішною, але зазначають, що є чимало нерозв'язаних проблем. І лише 1,2 % українців назвали протидію корупції успішною.

Більшість респондентів відповідальність за відсутність покарань для корумпованих чиновників покладають на Президента України (60,3 %), Верховну Раду України (42,3 %), суди (36,9 %), які ухвалюють рішення щодо притягнення до відповідальності корупціонерів. Водночас 29,5 % опитаних вважають відповідальними нові антикорупційні органи (Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура), а 25,5 % – правоохоронні органи (Генеральна прокуратура України, СБУ тощо).

Причому 60,5 % опитаних вказали, що не давали і не пропонували в 2017 році хабарів, 14,4 % відмовилися відповідати на це запитання, 10,1 % зізналися, що давали хабарі грошима, 7,1 % – у вигляді подарунка, 5 % повідомили, що не давали хабарі, хоча в них просили або вимагали їх.

Така ситуація вкрай невтішна, адже Україна є європейською країною та виголошує євроінтеграційні та євроатлантичні прагнення. Пересічні українці постійно стикаються з ознаками та виявами корупції, які за відсутності належної системи покарання набувають загрозливих масштабів і стають майже повсякденним явищем.

Корупція негативно впливає на довіру суспільства до органів державної влади. Як і раніше, в українському суспільстві залишається високий рівень недовіри громадян до державних і суспільних інститутів. Так, за даними дослідження [3], проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 1 до 6 червня 2018 року, найвищим є рівень довіри громадян до волонтерських організацій (їм довіряють 65,2 % опитаних),

церкви (61,1 %), Збройних сил України (57,2 %), добровольчих батальйонів (50,0 %), Державної служби з надзвичайних ситуацій (51,1 %), Державної прикордонної служби (50,7 %), Національної гвардії України (48,6 %), громадських організацій (43,4 %).

Значно нижчими є показники довіри до патрульної поліції (35,2 % довіряють і 49,1 % не довіряють), омбудсмена (25,2 та 42,1 % відповідно), СБУ (32,2 та 53,3 % відповідно), Національна поліція (32,9 та 55,4 % відповідно).

Ще нижчий рівень довіри демонструють антикорупційні органи: НАБУ довіряють 17,1 % опитаних, не довіряють – 63,1 %, НАЗК довіряють 12,5 % опитаних, не довіряють – 63,2 %, САП довіряють 13,5 % опитаних, не довіряють – 64,3%. Найнижчим є рівень довіри до судової та банківської систем.

Президенту України довіряють 13,8 % опитаних, не довіряють – 80,6 %, Уряду – 13,7 і 80,7 % відповідно, Верховній Раді – 10,3 та 85,6 %, Національному банку – 14,1 і 76,2 %, Верховному Суду – 10,6 і 75,2 % відповідно. Довіру до державного апарату (чиновників) висловили 8,6 % респондентів, недовіру – 85,3 %. Брак довіри громадян до державних інституцій є свідченням негативного впливу корупції на суспільний і державний розвиток.

Високий рівень корупції унеможливорює повноцінне забезпечення всіх основоположних прав і свобод людини та громадянина. Державі та суспільству необхідно й надалі докладати спільних зусиль, зокрема інтелектуальних, для підвищення ефективності подолання корупційних виявів.

Доцільно виокремити низку факторів, які негативно позначаються на запобіганні та протидії корупції.

1. Деякі питання та недоліки антикорупційного законодавства.

Україна як нова європейська незалежна держава ратифікувала низку важливих міжнародно-правових актів, серед яких Конвенція ООН проти корупції, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією тощо. З метою забезпечення закріпленого в Конституції України принципу верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини щодо держави (ст. 1, 3, 8), а також виконання взятих міжнародно-правових зобов'язань стосовно протидії корупції в Україні було започатковано розроблення нового та оновлення вже наявного антикорупційного законодавства.

Так, 2014 року було прийнято Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699–VII, яким затверджено засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційну стратегію) на 2014–2017 роки. Згідно з

Антикорупційною стратегією, розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетних завдань для українського суспільства на сучасному етапі розвитку держави.

Однак оскільки Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки була розрахована на конкретний період часу, на початок 2018 року вона вичерпала свою дію. Причому, на жаль, залишилися нереалізованими передбачені нею завдання. Причини невиконання заходів, передбачених Антикорупційною стратегією, різні. Серед них найбільш суттєвими є:

- недоліки чинного законодавства з питань запобігання корупції та його застосування;
- досить тривале становлення нових антикорупційних інститутів;
- відсутність ефективного організаційно-правового механізму моніторингу й оцінки виконання Антикорупційної стратегії;
- недостатній рівень прозорості в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Таким чином, головними чинниками невиконання Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки є недостатньо інтенсивна діяльність відповідних органів державної влади, які безпосередньо долучені до її реалізації.

Крім того, на заміну Антикорупційній стратегії на 2014–2017 роки не було прийнято нової. Отже, 2018 рік минає фактично без нової нормативно закріпленої загальнодержавної антикорупційної програми.

Важливим та актуальним напрямом державної антикорупційної політики є початок діяльності Вищого антикорупційного суду. Одним із вагомих стримуючих факторів протидії та запобігання корупції на сьогодні є й відсутність сформованого Вищого антикорупційного суду, завданням якого є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Запровадження в державному механізмі України Вищого антикорупційного суду як вищого спеціального судового органу стало можливим завдяки прийняттю Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII та внесенню змін до Конституції України, згідно з ч. 4 ст. 125 якої відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. На підставі

внесених до Конституції України змін було прийнято Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. Сьогодні склад суддів Вищого антикорупційного суду перебуває на стадії формування.

Відсутність Вищого антикорупційного суду в системі судоустрою України негативно позначається на розгляді справ у судах та гальмує його, оскільки суди досить повільно розглядають антикорупційні кримінальні провадження.

Згідно з повідомленням НАБУ, із 166-ти кримінальних проваджень, щодо яких станом на кінець жовтня 2018 року детективи завершили досудове розслідування, а прокурори Спеціалізованої антикорупційної прокуратури передали обвинувальні акти до суду, у 48-ми справах не відбулося навіть підготовчого засідання.

За даними НАБУ лише в 35-ти кримінальних провадженнях ухвалено судові рішення. У більшості з них суди затверджують угоди про визнання винуватості або звільнення від кримінальної відповідальності стосовно другорядних учасників корупційних злочинів. Також у НАБУ вказують, що причини нерозгляду направлених справ є різними: як брак суддів, так і неявка, хвороби або відпустки учасників процесу тощо. Гальмується також розгляд резонансних справ.

Недосконалість законодавства не лише існує на державному організаційно-правовому рівні забезпечення політики запобігання та протидії корупції, а й створює сприятливі умови для її існування, зокрема у сфері освіти та надання медичних послуг у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

Таким чином, побори в закладах освіти, державних та комунальних закладах охорони здоров'я стали сьогодні практично нормою життя.

Згідно з новим Законом України «Про освіту», окрім держави, грантів чи, наприклад, прибутку від надання в оренду приміщень, школа може отримувати фінансування і через добровільні внески, зокрема батьківські. Таку норму закріплено в ч. 1 ст. 79 цього Закону, за якою джерелами фінансування суб'єктів освітньої діяльності відповідно до законодавства можуть бути, зокрема, добровільні внески у виді коштів, матеріальних цінностей, нематеріальних активів, одержаних від підприємств, установ, організацій, фізичних осіб.

На практиці це обертається шкільними поборами для батьків, які під видом добровільних благодійних внесків мають здавати кошти на фонд школи, на ремонт класу, до дня народження класного керівника, учителів тощо.

Що стосується сфери охорони здоров'я, то в чинному законодавстві України немає заборони на отримання коштів від пацієнтів працівниками державних і комунальних закладів охорони здоров'я. У такий спосіб держава потурає корупції, легалізуючи її через добровільні благодійні внески.

Важливо, щоб надання освіти, виховання дітей у дошкільних, шкільних навчальних закладах, надання медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я не ставилося в залежність від благодійних добровільних внесків громадян на користь державних навчальних закладів та закладів охорони здоров'я.

Якщо держава справді зацікавлена в подоланні корупції в освітній і медичній сферах, вона має прийняти відповідні норми в законодавстві, які забороняють надання добровільних благодійних внесків громадян на користь державних навчальних закладів і закладів охорони здоров'я, їх посадовим та службовим особам.

2. Низький рівень життя населення.

Сьогодні ні в кого не викликає сумнівів існування таких соціальних викликів, як бідність і майнова диференціація населення, відчуженість значної кількості громадян від політичного й економічного життя країни, звуження доступу до освіти, медицини та культури. Ці чинники досягли значних масштабів. Держава як інституція, що покликана захищати права й свободи людини та громадянина, втрачає свій авторитет в очах громадськості та міжнародної спільноти.

У Конституції України проголошено, що людина, її честь і гідність є одними з найбільших соціальних цінностей. Тут закріплено право кожного на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 3, 48). Саме необхідність забезпечення зазначеного права є виявом функціонування соціальної держави. Однак питання досягнення гідного рівня життя в Україні постало досить гостро, адже низький рівень життя та корупція спричинили революції 2004 року та 2013–2014 років.

Історичний досвід доводить, що підвищення рівня життя в суспільстві є найбільш дієвим засобом протидії та запобігання корупції. Яскравим прикладом країни, яка досягла вагомого успіху в протидії та запобіганні корупції, є Австралія. Саме ця країна ще майже 100 років тому була однією з найбідніших та найкорумпованіших держав світу, однак сьогодні вона є однією з найбагатших і найменш корумпованих.

Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці констатують нерозривний причиново-наслідковий зв'язок між корупцією та

бідністю. Саме бідність населення є тим середовищем, що сприяє поширенню корупції як соціального явища.

Так, згідно з даними Пенсійного фонду України, показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» враховується для обчислення пенсії, становить 7 500–7 600 грн (станом на серпень 2018 року) [4]. Близько 60 % громадян України отримують такий чи приблизно такий дохід на одну особу, тобто фактично живуть на межі бідності. Світовий банк також досліджував рівень бідності в Україні та відзначив, що за межею бідності живе 25 % населення [5]. Такі висновки є далеко невтішними, оскільки доки в Україні буде високий рівень бідності, доти просунутися на шляху подолання корупції та досягти позитивної динаміки в цій сфері буде вкрай складно.

Важливою в цьому контексті є думка Міністра соціальної політики А. Реви, який заявив, що для зменшення рівня трудової міграції середня заробітна плата в Україні має бути не меншою за 15 000 грн на місяць [6].

Без зростання добробуту українців протидія корупції буде марною, а протидія їй – малоефективною. Лише підвищення рівня добробуту українців виключить соціальні передумови для існування корупції, адже впевнені у завтрашньому дні громадяни України не хотітимуть ризикувати своїм майбутнім, кар'єрою і досягненнями, які вони матимуть у заможному та стабільному українському суспільстві.

Причому в питанні розподілу бюджетних коштів державна політика має ґрунтуватися на положенні ч. 1 ст. 95 Конституції України, відповідно до якої бюджетна система України заснована на засадах справедливого та неупередженого розподілу суспільних благ між громадянами й територіальними громадами.

Тому поряд з протидією та запобіганням корупції одним з головних завдань держави має стати підвищення добробуту всіх українців, передусім найменш соціально захищених верств населення, що відповідатиме змісту соціальної держави, якою є Україна відповідно до ст. 1 Конституції України.

3. Питання тінізації економіки, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Нагальною є також проблема тіньової економіки та відмивання нелегальних коштів. Держава має більш суворо карати осіб, причетних до злочинів щодо відмивання коштів. Криміналізація та тінізація економіки, а також легалізація доходів,

одержаних злочинним шляхом, є джерелом організованої злочинності, зокрема економічної.

Так, ще 2015 року тіньову економіку оцінювали на рівні 42,9 %. Однак Міжнародний валютний фонд визначив показник тіньового сектору в структурі економіки України в 44,8 %.

Водночас у розвинених країнах показник тіньової економіки становить у межах від 7 до 15 % ВВП (США, Нідерланди, Японія, Швейцарія, Сінгапур), а в таких найближчих сусідів України, як Латвія – 16,62 %, Литва – 18,65 %, Польща – 16,67 % ВВП у 2015 році.

Також в Україні існують значні ризики відмивання коштів через корупцію та незаконну економічну діяльність, зокрема фіктивне підприємництво, ухилення від сплати податків і шахрайство. Головними механізмами відмивання коштів в Україні залишаються так звані «конвертаційні центри», через які значні кошти перетікають з реального в тіньовий сектор економіки, та які використовуються для конвертування коштів у готівку та виведення її за межі країни.

Згідно з даними звіту експертів Ради Європи, до 2014 року в Україні в справах про відмивання коштів фігурували лише дрібні чиновники переважно місцевого рівня. Натомість в Україні має проводитися більше розслідувань та ухвалюватися більше жорстких вироків у справах, які стосуються корупції на високому рівні та розкрадання державного майна й активів. Досвід вказує на необхідність запровадження нових правових норм, які уможливлять запровадження більш суворох покарань за злочини у сфері криміналізації та тінізації економіки, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

4. Питання антикорупційного нагляду та контролю громадськості.

У питанні протидії та запобігання корупції вагому роль мають відігравати нагляд і контроль громадськості за діяльністю органів публічної влади. Ледь не щоденною інформацією є повідомлення в ЗМІ про викриття фактів корупції відповідальних працівників правоохоронних органів – поліції, прокуратури, митниці тощо. Однак, як свідчить юридична практика, корупція поширена не лише в середній ланці державного управління, вона проникає і в вищі ешелони влади. Про це, наприклад, свідчить нещодавнє повідомлення детективами НАБУ про підозру Міністру інфраструктури України щодо вчинення ним кримінальних правопорушень, передбачених ст. 366¹ «Декларування недостовірної інформації» та ч. 3 ст. 368-2 «Незаконне збагачення» Кримінального кодексу України і завершення досудового

розслідування за фактами можливого декларування недостовірної інформації та незаконного збагачення [7].

Така ситуація з корупцією на всіх рівнях органів публічної влади є свідченням відсутності належного громадського контролю.

Тому саме громадський нагляд і контроль за діяльністю органів влади, їх посадових та службових осіб набувають особливо важливого значення для протидії та запобігання корупції. Через участь незалежних громадських організацій і громадян у контролі за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб можна підвищити ефективність протидії та запобігання корупції.

На жаль, в Україні система громадського контролю за діяльністю органів державної влади й місцевого самоврядування розвинена недостатньо. Донині немає відповідного закону, який би регулював питання громадського контролю за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Це є суттєвим недоліком у сфері прозорості діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

У законодавстві України є лише натяки на громадський нагляд і контроль. Так, Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 року № 996, якою затверджено Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики та Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів АР Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації.

Згідно з Типовим положенням, громадська рада при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі держадміністрації є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. Таким чином, громадські ради є лише тимчасовими консультативно-дорадчими утвореннями при органах виконавчої влади і не здійснюють громадського контролю за їх діяльністю. Тому ця діяльність існуючих громадських рад є вкрай малоефективною в питаннях протидії та запобігання корупції.

З метою впровадження більш ефективного та вагомого антикорупційного механізму громадського контролю необхідно

прийняти відповідний закон України, який би дав змогу громадськості здійснювати контроль за діяльністю органів публічної влади.

У преамбулі Конвенції ООН проти корупції [8] йдеться, що для досягнення цілей Конвенції держава повинні співпрацювати одна з одною за підтримки й участю окремих осіб і груп, які не належать до державного сектору, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад. Відповідно до ст. 13 Конвенції, кожна держава-учасниця вживає належних заходів для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектору, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею.

Україна ратифікувала Конвенцію Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 8 жовтня 2006 року № 251-V [9]. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України, Конвенція є частиною національного законодавства України, а органи державної влади зобов'язані на виконання положення ч. 1 ст. 9 Конституції України вжити всіх заходів для забезпечення виконання положень Конвенції, зокрема її ст. 13.

Держава в особі органів державної влади, їх посадових і службових осіб має всіляко сприяти впровадженню громадського контролю за діяльністю органів публічної влади. Однак цього поки не можна констатувати.

Наявні в Україні громадські ради, створені безпосередньо органами публічної влади, є підконтрольними тим органам, які їх утворили, а отже, громадські ради є залежними від них. Саме тому ці ради не можуть ефективно діяти як органи громадського контролю в питаннях щодо протидії та запобігання корупції.

Тому питання впровадження ефективного громадського контролю має бути врегульоване законом України.

Основний Закон України визначає питання, які врегульовано виключно законами України, зокрема про: права й свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод, правосуб'єктність громадян, засади утворення та діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, організації і діяльність органів виконавчої влади, прокуратури, досудового розслідування, органів та установ виконання покарань, засади

місцевого самоврядування (п. 1, 2, 11, 12, 14, 15 ч. 1 ст. 92 Конституції України).

Отже, питання функціонування громадського контролю, відповідно до положень ст. 92 Конституції України, має бути врегульовано не підзаконними актами, такими як Постанова, а виключно законом України.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що боротьба з корупцією залишається недостатньо ефективною, організованою та цілеспрямованою управлінською діяльністю. Органи державної влади мають докласти більше зусиль з метою забезпечення правової та організаційної незалежності антикорупційних органів. До антикорупційної діяльності слід активно залучати громадськість, що підтверджує нагальність прийняття відповідного закону України.

Зусилля, яких наша держава докладає для протидії та запобігання корупції, є раціональними, однак вони є недостатніми для того, щоб здолати наявні корупційні вияви й тенденції. Лише узгоджена, цілеспрямована діяльність центральних органів державної влади та громадянського суспільства у сфері створення ефективного організаційно-правового механізму протидії та запобіганню корупції сприятиме позитивним результатам.

Також необхідно посилити незалежність спеціалізованих антикорупційних органів у системі виконавчої та судової влади, які повинні бути вільними від будь-якого політичного впливу, мати належні організаційні та правові гарантії своєї професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Індекс сприйняття корупції 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-spi-2017>. – Назва з екрана.
2. Корупція у повсякденному житті українців: За що даємо хабари? Кому і чому? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/koruptsiya-u-povsyakdennomu-zhitti-ukraintsiv-za-shcho-daemo-khabari-komu-i-chomu345654>. – Назва з екрана.
3. Довіра громадян України до суспільних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf. – Назва з екрана.
4. Показник середньої заробітної плати за 2018 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pfu.gov.ua/32397-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2018-rik/>. – Назва з екрана.
5. Бідних в Україні зараз більше, ніж п'ять років тому – Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2500636-bidnih-v-ukraini-zaraz-bilse-niz-pat-rokiv-tomu-svitovij-bank.html>. – Назва з екрана.

6. Virišennja problemi trudovoї miġracii poľyae u zrostanti rіvnia dohodiv ljoдей, – Andrii Reva [Elektronnij resurs]. – Reġim dostupu: <https://www.msp.gov.ua/news/15975.html>. – Nazva z ekrana.

7. E-deklaruvannja: rozsliduvannja stosovno ministra infrastruktury zaversheno [Elektronnij resurs]. – Reġim dostupu: <https://nabu.gov.ua/novyny/e-deklaruvannya-rozsliduvannya-stosovno-ministra-infrastruktury-zaversheno>. – Nazva z ekrana.

8. Konvencija Organizacii Ob'ednanih Nacij proti korupcii [Elektronnij resurs]: miġnar. dok. vid 31 zhovt. 2003 r. – Reġim dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. – Nazva z ekrana.

9. Pro ratyfikaciju Konvencii Organizacii Ob'ednanih Nacij proti korupcii [Elektronnij resurs]: Zakon Ukraїni vid 8 zhovt. 2006 r. № 251-V. – Reġim dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16>. – Nazva z ekrana.

REFERENCES

1. Indeks spyiniattia koruptsii 2017 [Corruption Perceptions Index 2017]. (n.d). *ti-ukraine.org*. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017> [in Ukrainian].

2. Koruptsiia u povsiakdennomu zhytti ukraintsiiv: Za shcho daiemo khabari? Komu i chomu? [Corruption in the everyday life of Ukrainians: Why do we give bribes? Who and why?]. (n.d.). *dif.org.ua*. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/koruptsiya-u-povsyakdennomu-zhitti-ukraintsiiv-za-shcho-daemo-khabari-komu-i-chomu345654> [in Ukrainian].

3. Dovira hromadian Ukraїny do suspilnykh instytutiv [The trust of Ukrainian citizens in public institutions]. (n.d.). *razumkov.org.ua*. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf [in Ukrainian].

4. Pokaznyk serednoi zarobitnoi platy za 2018 rik [The average wage index for 2018]. (n.d.). *www.pfu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/32397-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2018-rik/> [in Ukrainian].

5. Bidnykh v Ukraїni zaraz bilshe, nizh piat rokiv tomu - Svitovyi bank [The poor in Ukraine now more than five years ago - the World Bank]. (n.d.). *www.ukrinform.ua*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2500636-bidnih-v-ukraїni-zaraz-bilse-niz-pat-rokiv-tomu-svitovij-bank.html> [in Ukrainian].

6. Vyrishennia problemy trudovoї miġratsii poliahaie u zrostanti rіvnia dokhodiv liudei, - Andrii Reva [The solution to the problem of labor migration is to increase the incomes of people, - Andriy Reva]. (n.d.). *www.msp.gov.ua*. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/15975.html> [in Ukrainian].

7. E-deklaruvannja: rozsliduvannja stosovno ministra infrastruktury zaversheno [E-declaration: Investigation on the Minister of Infrastructure has been completed]. (n.d.). *nabu.gov.ua*. Retrieved from <https://nabu.gov.ua/novyny/e-deklaruvannya-rozsliduvannya-stosovno-ministra-infrastruktury-zaversheno> [in Ukrainian].

8. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: vid 31 zhovt. 2003 r. [United Nations Convention against Corruption from October 31, 2003]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 [in Ukrainian].

9. Zakon Ukraїny "Pro ratyfikaciiu Konvencii Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii": vid 8 zhovt. 2006 r. No. 251-V [Law of Ukraine "On Ratification of the United Nations Convention against Corruption" from October 8, 2006, No. 251-V]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2018

Hultai M. – Doctor of Law, Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Corruption as One of the Most Topical Problems of the Modern Ukrainian Society

The article analyses specific problematic issues of the negative impact of corruption on human rights and freedoms, examines the shortcomings of the anti-corruption legislation in Ukraine, and socioeconomic problems in Ukraine, i.e. low living standards, poverty, property differentiation of the population, alienation of a significant number of citizens from political and economic life of country, shadowisation of the economy and legalization of proceeds from crime, as factors that are a breeding ground for corruption. The necessity of introducing public control over the activities of public authorities and strengthening the organizational and legal independence of specialized anti-corruption bodies is substantiated. The publication also provides statistics on issues related to corruption in Ukraine, investigates the mechanisms of money laundering through corruption and illegal economic activity, the risks of such laundering, such as false entrepreneurship, tax evasion and fraud; analyses the importance and relevance of the implementation of the High Anti-Corruption Court, which is one of the main areas of state anti-corruption policy; the reasons for non-fulfillment of the measures envisaged by the principles of the state anti-corruption policy in Ukraine (Anti-corruption strategy) for 2014–2017 are discussed, and others.

Keywords: human rights and freedoms; corruption; fight against corruption; counteraction and prevention of corruption; anti-corruption legislation; extortion; voluntary contributions; public control; public authorities.

УДК 343.9.01-027.561

Макаренко Н. К. – кандидат юридичних наук, доцент, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Професійна злочинність як об'єкт кримінологічного дослідження

Проаналізовано проблеми професійної злочинності як об'єкта кримінологічного дослідження. Розглянуто основні здобутки минулого щодо спектру питань, пов'язаних із професійною злочинністю: сутність, особливостями, детермінантами, заходами запобігання тощо. Встановлено, що проблема професійної злочинності є комплексом кримінологічних і кримінально-правових питань, таких як спеціальний рецидив, повторність, неодноразовість, сукупність злочинів, учинення злочинів у виді промислу. Констатовано, що, попри наявність значної кількості зарубіжних і вітчизняних досліджень, питання професійної злочинності залишаються однією зі складних, гострих і дискусійних проблем кримінології. Констатовано, що в сучасних публікаціях проблему професійної злочинності, її сутності розглядають з різноманітних позицій як окремий вид (різновид) злочинів або ж як частину рецидивної чи організованої злочинності. Термін «професійна злочинність» донині є умовним і невизначеним. Наголошено на тому, що відсутність загальнотеоретичних положень у вченні про професійного злочинця та професійну злочинність призводить до того, що кожен дослідник на підставі емпіричних даних (а іноді й без них) створює «свій» тип професійного злочинця, додаючи до вже наявних у літературі ознак нові. Зрештою це ускладнює поняття злочинно-професійної діяльності, обґрунтування лише її властивих ознак, завдяки яким вона могла б відрізнятися від інших видів протиправної поведінки. Водночас стійка злочинна поведінка зовні схожа на будь-яку іншу професійну діяльність. Тому цілком доречним видається обстоюване в кримінології більшістю науковців тлумачення поняття «професійна злочинність» як сукупність злочинів, учинених майстерно особами, які обрали кримінальну діяльність своєю професією.

Ключові слова: фактичний рецидив; спеціальний рецидив; професійна злочинність; кримінальний професіоналізм; корисливий мотив; злочинне ремесло; промисел.

Постановка проблеми. Професійна злочинність є порівняно відособленою специфічною частиною кримінальних діянь, що належить до однієї з найскладніших проблем у кримінологічній науці. Попри актуальність сучасних проблем професіоналізації злочинності, вона й досі не має завершеного науково-теоретичного визначення.

На наш погляд, це пов'язано з помилковим методологічним підходом до її дослідження. Виокремлюючи досить значну кількість ознак, що інколи суперечили одна одній, учені створювали абстрактний образ злочинного суб'єкта, який

ототожнювали з протизаконною діяльністю та різними видами злочинних діянь.

Виклад основного матеріалу. За своєю сутністю проблема професійної злочинності – це комплекс кримінологічних і тісно пов'язаних із ними теоретичних та законотворчих питань кримінально-правового характеру, зокрема таких, як спеціальний рецидив, повторність, неодноразовість, сукупність, учинення злочинів у вигляді промислу. На жаль, сучасне кримінальне законодавство в цій частині залишається недосконалим. Воно й досі не містить поняття професіоналізації злочинної діяльності як обтяжуючої обставини, яку мали б урахувувати під час визначення виду та міри покарання.

Відсутність загальнотеоретичних положень у вченні про професійного злочинця та професійну злочинність (що, наприклад, не стосується рецидивної або організованої злочинності), призводить до того, що кожен дослідник на підставі емпіричних даних (а іноді й без них) створює «свій» тип професійного злочинця, додаючи до вже наявних у літературі ознак нові. Зрештою, це ускладнює поняття злочинно-професійної діяльності, обґрунтування лише їй властивих ознак, завдяки яким вона могла б відрізнитися від інших видів протиправної поведінки.

Таким чином, аналіз вихідних положень теорії професійної злочинності є надзвичайно актуальним. Для його здійснення необхідним є дослідження її еволюції в розрізі різних кримінологічних підходів, що дасть змогу з'ясувати сучасний стан проблеми.

Уперше в науковий обіг поняття «професійний тип злочинця» ввели фахівці з кримінального права та кримінології наприкінці XIX століття. У цей період розвиток промисловості, зростання міст, люмпенізація населення та низка інших чинників призвели до значного зростання злочинності (передусім професійної) у різних країнах. Суспільство потребувало пояснення цього феномену, намагалося з'ясувати причини, розроблення відповідних заходів, які могли хоча б стримати таке зростання.

Саме тоді сформувалася кримінально-антропологічна школа, яку часто називають ломброзіанством – за іменем її засновника – італійського тюремного лікаря, професора Чезаре Ломброзо (1835–1909). У своїй праці «Злочинна людина» (1872–1876) він розрізняв: злочинців природжених (близько 40 % загальної кількості злочинців) і злочинців випадкових (60 %), до яких відносив злочинців через захоплення, з пристрасті, з особливих обставин, що склалися [1].

Однак погляди Ломброзо не могли бути прийняті теорією кримінального права, законодавцем того часу через їх

антинауковість, а також тому, що зводили кримінальне право до засобу розправи над людиною через її біологічні характеристики. Попри те, що методи дослідження й висновки Ломброзо піддавали обґрунтованій критиці, розроблена ним теорія природженого злочинця й типів злочинців істотно позначилася на подальшому дослідженні сфери злочинності.

На зміну кримінально-антропологічній школі прийшли інші біологічні теорії. Так, у 1920-х роках виникає кримінально-біологічна школа, що пов'язує злочин зі спадковістю, конституційним нахилом та іншими характеристиками злочинця.

Серед представників цієї школи був Енріко Феррі (1856–1928), який у праці «Злочинні типи в мистецтві та літературі» (1908) виокремлює тип «природженого злочинця», до якого належать насамперед спритні злодії та шахраї. Дослідник зазначає, що такий тип злочинця не обов'язково є жорстоким. Саме «природжені» злодії та шахраї, на його думку, будучи особами, обдарованими розумом, що вищий від середнього рівня для злочинця, однак аморальними й антисупільними, формують прошарок «морально божевільних» злочинців, для яких учинення злочинів є способом життя [2, с. 17–22].

На Римському антропологічному конгресі 1885 року Феррі запропонував поділ злочинців на п'ять категорій: злочинців інстинктивних, або природжених, яким притаманні спадкова відсутність морального почуття і непередбачуваність; злочинців пристрасті, якій вони не можуть протистояти; злочинців випадкових, що наближаються до першої категорії; злочинців звички, перехідна форма між третім і першим типом, і злочинців божевільних, що не підлягають покаранню [3, с. 132].

Австрійський учений-кримінолог Франц фон Ліст (1851–1919) стверджував, що природно-історичний аспект усвідомлення злочину передбачає загалом два підходи – біологічний і соціологічний. Його логічний аналіз «природно-історичних» теорій щодо злочину – біологічної та соціологічної – надав Лісту можливість дійти висновку, що ці ідеї не тільки не суперечать одна одній, а, навпаки, взаємодоповнюються [4, с. 89–90, 92].

На Брюссельському конгресі кримінальної антропології (1892) вчений заявив, що патологічний стан, який провокує злочинність, полягає у фізичній, моральній та естетичній неврастенії, природженій або набутій; вона створює професійного злочинця. Крім того, Ліст розрізняв злочинців за трьома категоріями: природжених, звичних або професійних і випадкових, причому другу категорію він поділяє ще на два види – поправні й непоправні злочинці.

Наприкінці XIX століття стало очевидним, що на розвиток професійної злочинності також впливають групові соціально-психологічні механізми, що уможливають передання та засвоєння соціальних норм, а також недоліки в позитивній соціалізації та адаптації індивідів. Про це зазначав у своїй праці «Злочинність і репресія» (1886) відомий бельгійський учений Адольф Прінс. Він називає професійних злочинців справжнім злочинним класом, це закоренілі, невинні рецидивісти. Вони не завжди вчиняють злочин заради злочину, проте найнезначніший привід спонукає їх до його вчинення; вони користуються будь-якою нагодою. У них, як і в цивілізованому світі, переважає громадська думка, яка їх підтримує, мотивує, забезпечує популярність [5].

Прінс зауважував, що в кожного злочину, крім випадкового фактору (вік, характер, темперамент, особистісні схильності), діє фактор колективний або соціальний (середовище, постійні умови, загальні закони). У випадкового злочинця домінує саме індивідуальний фактор, у звичного (професійного) – фактор соціальний [5].

Один з найвідоміших представників соціологічного напрямку кримінологічних досліджень того часу французький вчений Габріель Тард у роботі «Філософія покарання» (1890) розробляє ідею про професійний тип злочинця та його професійну кар'єру. «Будь-яка соціальна або антисоціальна професія притягує до себе всіх тих, хто має до неї певний нахил, якщо тільки вибір заняття вільний; якщо є поділ на касти, то спостерігається накопичення певних властивостей шляхом спадкової передачі; так, особи благородного походження народжуються хоробрими, євреї – банкірами...» [5, с. 98].

Згідно з тлумаченням дослідника, злочин – це ремесло, професійна дія. Професійний злочинець освоює прийоми злочинної поведінки внаслідок тривалого формування спеціальних навичок і вмінь, а також засвоєння норм «зłodийського кодексу». Попри еkleктичність і відірваність від практики, підходи Тарда до проблеми злочинної поведінки позначилися на подальшому розвитку концепцій професійної злочинної поведінки й були популярні на той час [5, с. 100].

На їх підставі вперше було запропоновано на офіційному рівні поняття професійної злочинності. Ця подія відбулася на Гейдельберзькому з'їзді Міжнародного союзу криміналістів 1897 року. Поняття професійної злочинності пов'язували з постійним, систематичним учиненням злочинів, передусім – злочинів проти власності. Було також розроблено класифікацію

злочинців: 1) злочинці випадкові, епізодичні; 2) злочинці з нестійкою поведінковою характеристикою або такі, що вчинили кілька злочинів; 3) злісні злочинці або професійні [6].

У Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX століття проблему професійної злочинності вивчали М. М. Гернет, М. М. Гродзинський, В. В. Єсіпов, П. І. Люблінський, С. В. Познишев, М. Д. Сергієвський, В. Д. Спасович, М. С. Таганцев, Є. М. Тарновський, Б. С. Утевський, І. Я. Фойницький, І. М. Якімов та ін.

Зокрема, М. С. Таганцев розрізняв сукупність злочинів двох видів – просту та кваліфіковану, що характеризується звичкою до злочинного діяння та фактично є ремеслом. Він пропонував таке визначення такого ремесла: учинення злочинів, тотожних або однорідних за звичкою до злочинної діяльності або внаслідок переростання такої діяльності в промисел [7, с. 278].

Дослідник М. С. Таганцев вважав, що злочини, учинені за звичкою чи промислом, належать не тільки до різновиду сукупності, а й до складного одиничного злочину, у якому кожне окреме діяння є відособленим як з об'єктивної, так і з суб'єктивної сторони [7, с. 290].

У зв'язку із цим, інший відомий вчений Д. А. Дріль зазначав, що «угода в шайці, яка мала на увазі заняття вчиненням злочинів, різних чи однорідних, і заняття їх учиненням як професією, промислом формуються в середовищі професійних злочинців за військовими зразками» [8, с. 153].

У теорії радянського кримінального права більшість учених вважали, що вчинення злочинів у вигляді промислу є однією із форм повторення злочинних діянь, а промисел передбачає систематичне вчинення одного й того самого злочинного діяння протягом порівняно тривалого часу. Цю позицію сформулював 1923 року М. М. Гродзинський, і досі вона суттєво не змінилася. Він, зокрема, стверджував, що промисел має місце у випадках, коли «злочини, що вчиняються систематично, є джерелом (головним, другорядним) отримання доходів» [9, с. 62].

Злочинну діяльність у вигляді промислу не слід ототожнювати із систематичністю вчинення злочинів. Якщо в разі систематичності вчинення злочинів особа не має на меті отримання нетрудового доходу (незаконної матеріальної вигоди), то в разі промислу отримання нетрудового доходу становить основну мету злочинних дій винного. На цій обставині акцентували увагу всі автори, які досліджували поняття вчинення злочинів у вигляді промислу [10].

Наприклад, М. Д. Шаргородський вважав, що дохід, отриманий унаслідок вчинення злочинів у вигляді промислу, має

бути основним або одним з основних [11]; М. Д. Лисов визначав такий дохід для винного «основним або регулярним додатковим» [12, с. 74]; Б. А. Курінов, намагаючись висвітлити зміст цього поняття, констатував, що «дохід від злочинів, які вчиняються у вигляді промислу, міг бути для винного або основним, або додатковим джерелом існування, порівняно з доходом, отриманим цією особою від занять суспільно корисною діяльністю» [13, с. 90].

Деякі автори визначали промисел як постійне заняття, а дохід, що отримують від злочинів, які вчиняють у вигляді промислу, – як порівняно постійне отримання майнових вигод.

Водночас визначення професійної злочинності як злочинів, що вчиняють у вигляді злочинного промислу як основного або додаткового, але значного джерела існування, неповне, оскільки злочинним промислом можуть займатися й особи, які не мають зв'язку зі злочинним середовищем. Так, С. В. Познишев зазначав, що злочинець-професіонал – це той, хто декілька разів учиняв злочин одного й того самого виду. З такою діяльністю нерідко пов'язані судимості, однак уточнював, що «професіоналом може бути і не рецидивіст, а рецидивіст може не бути професіоналом» [14, с. 117]. Знаний вчений І. Я. Фойницький виокремлював групу порушників кримінального закону – осіб, що вирізняються схильністю перетворити злочинну діяльність на професію, їх можна назвати злочинцями звички або професійними [15].

Виник новий підхід до тлумачення цього типу злочинця, оскільки його здебільшого ототожнювали (як і досі) з рецидивістом. Так, у 1920-х роках поряд із формулюванням «кримінально-правовий рецидив» у вітчизняній юридичній науці з'явився термін «фактичний рецидив» злочинів, деякі вчені трактують його як тотожний терміну «кримінологічний рецидив». Зокрема, Б. С. Утевський, який уперше висловив думку про необхідність урахування фактичного рецидиву злочинів, тлумачив його як систематичне вчинення несудимою особою злочинів [16, с. 98].

Таких осіб прихильники концепції фактичного рецидиву відносили до категорії професійних злочинців. Обґрунтовували необхідність застосування до «фактичних» рецидивістів тих самих заходів відповідальності, які закон встановлював для рецидивістів у кримінально-правовому контексті (таких, що мають судимість).

Теорія фактичного рецидиву не дістала широкого визнання ні поміж фахівців кримінального права, ні серед кримінологів.

По-перше, зазначене пов'язано з тим, що кримінальна політика радянської держави ґрунтувалася на замовчуванні існування в країні професійної злочинності [17, с. 87], її розглядали як «родиму пляму» капіталізму, явище, що відмирає в умовах соціалізму. Так, О. А. Герцензон зауважував, що в соціалістичному праві не може утвердитися поняття звичного або професійного злочинця [18, с. 305].

По-друге, теорія фактичного рецидиву не стала поширеною, оскільки справедливо не дістала визнання ідея однакової міри суспільної небезпеки раніше судимого злочинця та злочинця, до якого заходи державного впливу раніше не застосовували. М. М. Гродзинський, обґрунтовуючи шкідливість механічного оцінювання соціальної небезпеки особи злочинця за формальними ознаками судимості, зазначав: «...так легко може виявитися, що особа, яка є формальним рецидивістом, не має ще міцно укорінених злочинних установок, і навпаки – особа, яка жодного разу не відбувала покарання і навіть жодного разу не засуджувалася, може виявитися хронічним та небезпечним злочинцем, що вчинив низку злочинів до того, як удалося притягнути його до відповідальності» [9, с. 62].

До професійних злочинців, або злочинців «промислу», М. М. Гродзинський відносив «тих, хто не тільки систематично вчиняє злочини, а й перетворює їх на джерело матеріальних благ, необхідних для існування, тобто робить злочини джерелом доходів» [9, с. 62]. Він також стверджував, що для віднесення злочинця до цієї категорії необхідно встановити факт регулярного отримання ним матеріальної вигоди від злочинів незалежно від того, чи є злочинна діяльність головним або ж другорядним джерелом доходу» [9, с. 63].

Отже, злочинну діяльність професіонала вже в ті часи не розглядали як єдине джерело засобів існування; легальна робота для професійного злочинця часто була засобом маскування.

Крім окреслених вище ознак, ураховували і деякі факультативні елементи кримінальної професіоналізації – володіння технікою вчинення злочинів і жаргоном, дотримання неформальних норм поведінки, встановлених у середовищі професійних злочинців тощо.

Науковець М. М. Гернет акцентував увагу на одну важливу особливість їхньої психології, «як швидко крадіжка стає професією, – зазначав він, – з ним відбувається те саме, що відбувається з будь-якою професією... Професійній крадіжці притаманні розподіл праці, незліченні категорії “фахівців”, “робітників” і “підприємців експлуататорів”, злодійська “професійна

честь”, “солідарність”». Таким чином, будь-яка постійна діяльність, зокрема і протиправна, не може бути цілком ізольованою від певного соціального (асоціального) мікросередовища, у якому перебуває певний індивідуум [19, с. 228].

У радянський період поняття професійного злочинця вивчали надзвичайно активно. Так, І. М. Якімов, характеризуючи злочинців 1920-х років, відносив до професійного типу «злочинця, що чимало разів учиняє злочини, які забезпечують йому засоби для існування й забезпечують постійний дохід, причому завдяки своїй досвідченості в учиненні обраного виду злочинів такий злочинець упевнено розраховує на безкарність власних дій» [20, с. 31].

Досліджуючи поведінку професійних злочинців, учені керувалися тим, що професіоналізація особи, яка стала на шлях учинення злочинів, відбувається не під впливом соціальних чинників (причини злочинів загальні), а є закономірним удосконаленням будь-якої здійснюваної протягом тривалого часу діяльності з метою досягнення кінцевої мети (а саме отримання нетрудових доходів з найменшим ризиком для себе) [6].

У 1920-ті роки вчені відрізняли професійних злочинців від інших категорій за більш витонченими способами вчинення злочинів. Якщо в дореволюційні часи професійних злочинців ототожнювали з так званими звичними злочинцями, то в 1920-ті роки їх виокремили в самостійну категорію злочинців. Однак відмінність між професійним і звичним типами була незначна, умовна. Вона полягала лише в тому, що, на думку І. М. Якімова, «професійний злочинець працює як майстер, фахівець, звичний злочинець ще недостатньо спритний і сміливий, користується тільки зручним випадком. Професійними злочинцями стають переважно звичні злочинці, що є підготовчим щаблем, через який проходять професіонали» [20, с. 34].

Така диференціація, що ґрунтується на об'єктивній ознаці – характері дій, була, на нашу думку, не цілком вдала, оскільки розмежування здійснено на підставі “кваліфікації” (майстерності). З огляду на стійкість антигромадської установки звичного злочинця, доцільніше було б віднести його до професійних.

На думку Б. С. Утевського (її поділяли М. М. Гернет, І. М. Якімов та інші), професійні злочинці, формуючи ядро злочинців, учиняли «величезну кількість злочинів, які розкривали, ще більшу кількість тих, які не розкривали, і, ймовірно, найбільшу кількість злочинів, які навіть не ставали відомими органам розшуку й дізнання» [21, с. 94]. Він також зауважував, що якби

вдалося ліквідувати злочинців-професіоналів, то загальна картина злочинності істотно змінилася б на краще.

У зв'язку із цим цікавою видається пропозиція вчених ввести в Загальну частину Кримінального кодексу статтю, яка встановлювала б ознаки професійного злочинця, щоб кримінальна відповідальність цієї категорії осіб набула чіткої правової регламентації. Частина цих пропозицій відображена в законодавчих актах того часу. Наприклад, професіоналізм у злочинній поведінці в кримінальному законодавстві перших років радянської держави визначали як обтяжуючу обставину.

Загалом тема професійної злочинності до 1990-х років була фактично закритою для вчених, із цим пов'язаний брак кримінологічної літератури з окресленої проблематики. Було підготовлено обмежене коло посібників для працівників правоохоронних органів, у яких висвітлено окремі питання, пов'язані з кримінальним професіоналізмом, і всі вони мали гриф «для службового користування».

Наступний цикл наукових досліджень професійної злочинності розпочався наприкінці ХХ століття, коли низку ознак кримінального професіоналізму виокремила Н. Ф. Кузнєцова в монографії «Злочин і злочинність». На її думку, професійний злочинець наділений такими ознаками: 1) злочини для нього як бізнес, він спеціалізується на одному типі злочину, тобто злочинна діяльність є для нього основним або єдиним джерелом існування; 2) діє вміло, ретельно планує злочин, технічно його оснащує, використовує певний «інструментарій» (знаряддя та засоби, спеціальні прийоми); 3) відточує свої знання, досвід, мистецтво; 4) перетворює злочинну діяльність на кар'єру, усе підпорядковує їй, зокрема філософію і світогляд; 5) ідентифікує себе зі злочинним світом [16, с. 205]. Надалі дослідники обирали за основу саме ці ознаки професійної злочинності.

У цей період опубліковано працю О. І. Гурова «Професійна злочинність: минуле і сучасність», у якій він оперував масштабним емпіричним матеріалом, оскільки працював на той час на керівних посадах у правоохоронних органах СРСР. Протягом тривалого часу зазначене видання було головним посібником для науковців.

На початку 1990-х років у зв'язку з зв'язком з актуальності дослідження проблемам протидії професійній злочинності присвятили свої роботи А. І. Алексєєв, Ю. І. Битко, Ю. А. Вакутін, Б. Ф. Водолазкий, Я. І. Гилинський, Е. Ф. Побігайло,

В. І. Попов, Ю. В. Солопанов, О. О. Тайбаков, В. В. Тулегенов, О. В. Шеслер та ін.

Деякі з них цілком заперечували існування цього явища в злочинності, не наводячи вагомих наукових аргументів, інші (І. І. Карпец) доводили наявність атавізму професійної злочинності, обстоювали факт існування професійної злочинності в не відомих поки що масштабах (В. М. Кудрявцев, В. Є. Емінов, Я. І. Гилинський), обґрунтовували неприпустимість ігнорування професіоналізації злочинців (Ю. В. Солопанов, Ю. М. Антонян), стверджували, що в майнових злочинах, крім професіоналізації, є елементи професійної злочинності (А. І. Долгова, Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Міньковський, А. А. Тайбаков, Г. Ф. Хохряков) [22].

Висновки. Отже, у сучасних публікаціях проблему професійної злочинності, її сутності розглядали з різноманітних позицій як окремий вид (різновид) злочинів або ж як частину рецидивної чи організованої злочинності, а термін «професійна злочинність» досі є умовним і невизначеним.

Водночас стійка злочинна поведінка зовні схожа на будь-яку іншу професійну діяльність. Тому цілком доречним видається обстоюване в кримінології більшістю науковців тлумачення поняття «професійна злочинність» як сукупність злочинів, учинених майстерно особами, які обрали кримінальну діяльність своєю професією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ломброзо Ч. Преступный человек [Электронный ресурс] / Ч. Ломброзо. – М.: Эксмо; МИДГАРД, 2005. – 876 с. – Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1031414>. – Загл. с экрана.
2. Ферри Э. Преступные типы в искусстве и литературе / Э. Ферри. – СПб., 1908. – 173 с.
3. Люблинский П. И. Международные съезды по вопросам уголовного права за десять лет (1905–1915 гг.) / П. И. Люблинский. – Петроград: Сенат. тип., 1915. – 379 с.
4. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление / Ф. Лист. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 110 с.
5. Иншаков С. М. Зарубежная криминология [Электронный ресурс] / С. М. Иншаков. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 374 с. – Режим доступа: <https://docplayer.ru/26371153-S-m-inshakov-zarubezhnaya-kriminologiya.html>. – Загл. с экрана.
6. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А. И. Гуров. – М.: Юрид. лит., 1990. – 304 с.
7. Таганцев Н. С. Курс уголовного права [Электронный ресурс] / Н. С. Таганцев. – СПб., 1902. – 324 с. – Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/2276199/>. – Загл. с экрана.
8. Дриль Д. А. Учение о преступности и мерах борьбы с нею / Д. А. Дриль. – СПб., 1912. – 568 с.

9. Гродзинский М. М. Рецидив и привычная преступность / М. М. Гродзинский // Право и жизнь. – 1923. – С. 62–63.
10. Шкредотова Э. Г. Множественность преступлений по уголовному законодательству и доктрине начала XX века / Э. Г. Шкредотова // Современное право. – 2007. – № 2. – С. 91–93.
11. Шаргородский М. Д. Цели наказания в социалистическом уголовном праве и его эффективность (анализ и прогноз) / М. Д. Шаргородский // Преступность и ее предупреждение. – Л., 1971. – С. 104–126.
12. Лысов М. Д. Логико-структурный анализ понятий и признаков преступлений в действующем Уголовном кодексе РФ / М. Д. Лысов // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 74–78.
13. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений / Б. А. Куринов. – М., 1976. – 182 с.
14. Познышев С. В. Криминальная психология / С. В. Познышев. – Л., 1926. – 255 с.
15. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением / И. Я. Фойницкий. – С.Пб. : Тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке), 1889. – 514 с.
16. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Моск. ун-т, 1969. – 232 с.
17. Коломытцев Н. А. Рецидивная преступность и ее взаимосвязь с иными опасными посягательствами / Н. А. Коломытцев, Л. Н. Одицова // Юридическая мысль. – 2015. – № 3 (89). – С. 85–90.
18. Герцензон А. А. Уголовное право (часть Общая) / А. А. Герцензон. – М., 1948. – 496 с.
19. Гернет М. Н. Избранные произведения / М. Н. Гернет. – М. : Юрид. лит., 1974. – 639 с.
20. Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике / И. Н. Якимов. – М., 1925. – 496 с.
21. Утевский Б. С. Рецидив и профессиональная преступность / Б. С. Утевский // Проблемы преступности: сб. науч. тр.; под ред. Е. Г. Ширвиндта и др. – М., 1928. – С. 91–98.
22. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юрист, 1997. – 512 с.

REFERENCES

1. Lombrozo, Ch. (2005). *Prestupnyi chelovek [Criminal man]*. Moscow: Eksmo; MIDGARD. Retrieved from <https://www.e-reading.club/book.php?book=1031414> [in Russian].
2. Ferri, E. (1908). *Prestupnye tipy v iskusstve i literature [Criminal types in art and literature]*. SPb. [in Russian].
3. Liublinskii, P.I. (1915). *Mejdunarodnye sezdy po voprosam ugolovnogogo prava za desiat let (1905-1915 gg.) [International congresses on criminal law for ten years (1905-1915)]*. Petrograd: Senat. tip. [in Russian].
4. List, F. (2004). *Zadachi ugolovnoi politiki. Prestuplenie kak socialno-patologicheskoe yavlenie [The tasks of criminal policy. Crime as a socio-pathological phenomenon]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
5. Inshakov, S.M. (1997). *Zarubejnaja kriminologija [Foreign Criminology]*. Moscow: INFRA-M. Retrieved from <https://docplayer.ru/26371153-S-m-inshakov-zarubezhnaya-kriminologiya.html> [in Russian].
6. Gurov, A.I. (1990). *Professionalnaia prestupnost: proshloe i sovremennost [Professional crime: past and present]*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].

7. Tagancev, N.S. (1902). *Kurs ugovnogo prava [Criminal Law Course]*. SPb. Retrieved from <https://studfiles.net/preview/2276199/> [in Russian].
8. Dril, D.A. (1912). *Uchenie o prestupnosti i merah borby s neiu [The doctrine of crime and measures to combat it]*. SPb. [in Russian].
9. Grodzinskii, M.M. (1923). Recidiv i privychnaia prestupnost [Relapse and habitual crime]. *Pravo i jizn, Right and life*, 62-63 [in Russian].
10. Shkredotova, E.G. (2007). Mnojestvennost prestuplenii po ugovnomu zakonodatelstvu i doktrine nachala XX veka [The multiplicity of crimes under criminal law and the doctrine of the beginning of XX century]. *Sovremennoe pravo, Modern law*, 2, 91-93 [in Russian].
11. Shargorodskii, M.D. (1971). Celi nakazaniia v socialisticheskom ugovnom prave i ego effektivnost (analiz i prognoz) [The objectives of punishment in socialist criminal law and its effectiveness (analysis and forecast)]. *Prestupnost i ee preduprejdenie, Crime and its warning*, 104-126. Leningrad [in Russian].
12. Lysov, M.D. (1997). Logiko-strukturnyi analiz poniatii i priznakov prestuplenii v deistvuiuscem Ugovnom kodekse RF [Logical and structural analysis of the concepts and signs of crimes in the current Criminal Code of the Russian Federation]. *Gosudarstvo i pravo, State and law*, 12, 74-78 [in Russian].
13. Kurinov, B.A. (1976). *Nauchnye osnovy kvalifikacii prestuplenii [The scientific basis for the qualification of crimes]*. Moscow [in Russian].
14. Poznyshev, S.V. (1926). *Kriminalnaia psihologiya [Criminal psychology]*. Leningrad [in Russian].
15. Foinickii, I.Ya. (1889). *Uchenie o nakazanii v svyazi s tiurmovedeniiem [The doctrine of punishment in connection with prison]*. SPb.: Tip. M-va put. soobsc. (A. Benke) [in Russian].
16. Kuznecova, N.F. (1969). *Prestuplenie i prestupnost [Crime and Crime]*. Moscow: Mosc. un-t [in Russian].
17. Kolomytcev, N.A., & Odincov, L.N. (2015). Prestuplenie i prestupnost Recidivnaia prestupnost i ee vzaimosviaz s inymi opasnymi posiatgelstvami [Crime and crime Recurrent crime and its relationship with other dangerous encroachments]. *Yuridicheskaia mysl, Legal thought*, 3(89), 85-90 [in Russian].
18. Gercenzon, A.A. (1948). *Ugovnoe pravo (chast Obscaia) [Criminal law (part General)]*. Moscow [in Russian].
19. Gernet, M.N. (1974). *Izbrannye proizvedeniia [Selected Works]*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
20. Yakimov, I.N. (1925). *Kriminalistika. Rukovodstvo po ugovnoi tehnike [Forensics. Criminal Engineering Manual]*. Moscow [in Russian].
21. Utevsckii, B.S. (1928). Recidiv i professionalnaia prestupnost [Recidivism and professional crime]. *Problemy prestupnosti, Crime issues: Proceedings of the Scientific papers*. (pp. 91-98). Moscow [in Russian].
22. Kudriavcev, V.N., & Eminov, B.E. (Ed.). (1997). *Kriminologiya [Criminology]*. Moscow: Yurist [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2018

Makarenko N. – Ph.D in Law, Associate Professor, Researcher of the Department of Criminology and Penal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Professional Crime as an Object of Criminological Research

We tried to analyze the problems of professional crime as an object of criminological research. We also considered the main achievements of the past concerning the spectrum of issues related to professional crime. These issues are: essence, features, determinants, prevention measures, etc. It was determined that the problem of professional crime is a complex of criminological and criminal legal issues such as: purposed crime relapse, repetition of crimes, multiple occurrences of crimes, array of crimes, committing crimes like a form of income. It was stated that, despite of a significant number of foreign and domestic studies, the issues of professional crime remain one of the most complex, urgent and debatable problems of criminology. In modern publications, the problem of professional crime is considered from a variety of positions as a separate type (kind) of crimes, or as part of a recidivism or organized crime. The term «professional crime» is still considered as conditional and uncertain. It is noted, that the lack of general theoretical research about a professional offender and professional crime, leads to the fact that each researcher, based on empirical data (and sometimes without it), creates «his own» type of professional offender, adding to the already existing signs some new ones. In the end, this complicates the concept of professional criminal activity, justifying its features (that could differ from other types of unlawful behavior). At the same time, persistent criminal behavior is outwardly similar to any other professional activity. Therefore, it is quite appropriate to understand the concept of «professional crime» as a set of crimes committed by skilful persons who have chosen criminal activity in their profession.

Keywords: actual recurrence; special relapse; professional crime; criminal professionalism; selfish motive; criminal craft; fishing.

УДК 351.86

Тихомиров Д. О. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>

Міждисциплінарні та філософські підходи до інтерпретації поняття «безпека»

Констатовано наявність множинності підходів до інтерпретації поняття безпеки. Висвітлено результати їх аналізу та систематизації. Обґрунтовано плюралізм тлумачення цього поняття, виокремлено підходи вчених до розв'язання проблем безпеки в контексті формування її міждисциплінарного поняття шляхом: 1) систематизації дисциплінарних трактувань безпеки, з'ясування спільного та відмінного між ними, подальшого розроблення теорії безпеки (теорії національної безпеки, інституційної теорії безпеки тощо); 2) дослідження проблем сутності безпеки, що притаманно її філософському осмисленню (висвітлення сутності безпеки через природу речей, категорії існування або відображення, аксіологічний підхід); 3) прийняття за основу найбільш уживаного в науковому та законодавчому полі тлумачення безпеки; 4) утворення та розроблення безпекознавства як соціально-гуманітарної науки, основним предметом дослідження якої є безпека в усіх аспектах її вияву. Обґрунтовано багатоаспектність філософського пізнання безпеки, доцільність розмежування філософського підходу та галузевих філософських засад інтерпретації безпеки. Здійснено порівняльний аналіз інтерпретацій поняття «безпека» у філософських науках, виокремлено онтологічні, епистемологічні, аксіологічні й інші аспекти філософського тлумачення цього поняття.

Ключові слова: безпека; онтологія; епистемологія; аксіологія; методологічні підходи; міждисциплінарні дослідження.

Постановка проблеми. Кардинальні геополітичні зміни, що відбуваються на початку XXI ст., засвідчують, що у світі розпочалася фаза чергової глобальної трансформації, яка супроводжується загостренням широкого спектру суперечностей. Зростання рівня конфліктності, спричиненої зіткненням життєво важливих національних інтересів більшості держав світу й виникненням нових загроз їхній безпеці, ставить під загрозу становлення світового порядку. Тому забезпечення міжнародної безпеки на всіх рівнях потребує координації спільних зусиль держав, міжнародних інститутів і світової спільноти для протидії їм.

У сучасних умовах для забезпечення національної безпеки важливе значення для України, згідно зі Стратегією національної безпеки України [1], є: «мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як

суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини й громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального та гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу, формування умов для вступу в НАТО».

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII визначено, що державна політика в таких сферах національної безпеки й оборони, як воєнна, зовнішньополітична, державна, економічна, інформаційна, екологічна безпеки, кібербезпека, повинна бути спрямована «на захист: людини та громадянина – їхніх життя, гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту й умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій».

Таке значення безпеки зумовило й необхідність її наукового осмислення. Безпека як явище сучасної дійсності є предметом дослідження різноманітних наук – природничих, технічних, соціально-гуманітарних, кожна з яких не тільки досліджує його певні властивості, аспекти, взаємозв'язки, а й використовує методологію, понятійно-категоріальний апарат, спеціально-наукову картину світу, філософські, теоретичні й інші засади, властиві певній науці. Тому не тільки складність безпеки як явища дійсності, а й множинність наук, які її досліджують, цілком об'єктивно забезпечують плюралізм її наукових інтерпретацій, яким притаманні як спільні, так і відмінні риси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення проблем безпеки здійснено в працях як вітчизняних, так й іноземних авторів: В. Абрамова, О. Більовського, В. Горбуліна, В. Горлинського, В. Ліпкана, М. Рибалкіна та ін. Методологічні та концептуальні проблеми безпеки людини, суспільства та держави мало місце в публікаціях А. Возженнікова, К. Іпполітова, Б. Слепцова, П. Тімохіна, Л. Шершньова, Р. Яновського та ін.

Мета статті (як описання результатів пілотного дослідження проблеми) полягає в тому, щоб на підставі аналізу тлумачення в міждисциплінарному та філософському контекстах узагальнити наукові позиції вчених, з'ясувати спільне, виявити своєрідність інтерпретацій філософського та міждисциплінарного трактування поняття безпеки, можливості їх використання в юридично-науковому осмисленні безпеки.

Виклад основного матеріалу. Наукове розуміння безпеки переважно формувалося в межах окремих наук, лише наприкінці ХХ ст. розгорнулися комплексні дослідження проблем безпеки на підставі систематизації наявних дисциплінарних підходів до визначення безпеки та формування міждисциплінарного її тлумачення.

У науковій літературі зазначено, що одну з перших систематизацій інтерпретацій поняття безпеки в різних науках розробив С. Павленко, який виокремив такі варіанти наукового розуміння безпеки: стан захищеності життєвих важливо інтересів держави та суспільства; відсутність небезпек; властивість системи; специфічна, спеціальна діяльність; стан, що впливає на задоволення потреб соціальної системи; сукупність факторів, що забезпечує розвиток держави, її безпеку; культурно-історичний феномен; система, у якій постійно взаємодіють інтереси особистості, суспільства, держави з одного боку та загроз цієї системи – з іншого.

Схоже узагальнення здійснив А. Гриценко, який виокремив і проаналізував такі тлумачення безпеки: стан захищеності інтересів; стан/умова діяльності, що сприяє збереженню та ефективному функціонуванню суб'єкта/об'єкта; специфічна діяльність з виявлення та нейтралізації небезпек; фактор розвитку; стійкість/стабільність відкритих нелінійних нерівноважних систем, що самоорганізуються; реалізація інтенцій суб'єкта [2, с. 86–87].

Згідно з позицією С. Соколової, різні варіанти інтерпретації поняття «безпека» є результатом застосування антропологічного інструменталізму, оскільки безпека пов'язана з певною історичною практикою забезпечення життєдіяльності людини або її фізичного існування, зокрема інтерпретується як: відсутність небезпек (на підставі принципу дихотомії, тобто якась ціле, що об'єднує дві протилежні частини; за таких умов ціле – існування людини); певна діяльність із забезпечення або запобігання будь-яких небезпек, загроз (тобто це діяльнісний підхід, пов'язаний з рівнем розвитку суспільного виробництва, завдяки якому і створюють певні захисні, запобіжні дії; усвідомлена потреба, цінність, інтерес, так чи інакше пов'язаний з цілепокладанням [3, с. 12].

Інший варіант вирішення цього питання запропонував Ф. Мугулов, який також акцентував увагу на плюралістичності тлумачення поняття безпеки, водночас, виокремлював тільки три варіанти його інтерпретації: безпека – соціальна мета; безпека – соціальна норма; безпека – соціальний стан [4, с. 199]. Схоже узагальнення сформулював й А. Поздняков, який вважає, що найпоширенішими є три методологічні підходи до визначення

поняття «безпека»: захищеність інтересів суб'єкта від загроз; збереження цілісності, стійкості, стабільності й нормального функціонування соціальної системи в разі деструктивних дій на неї; захищеність матеріальних і духовних цінностей суб'єкта (країни, держави, суспільства, особистості) від впливу шкоди [5, с. 46].

Окреслені підходи вчених до систематизації інтерпретацій поняття безпеки не вичерпують усі ті варіанти, що викладені в науковій літературі, проте надають можливість констатувати наявність різноманітних підходів до визначення поняття «безпека», які складно класифікувати за якоюсь підставою, проте кожний із цих підходів сприяє дослідженню певних характеристик безпеки, а у своїй сукупності вони формують комплексне бачення поняття безпеки.

У контексті різних інтерпретацій поняття «безпека» науковці пропонують і різні шляхи до формування загальнонаукового його трактування. Зокрема, А. Гриценко вважає, що «існує щонайменше два варіанти розвитку ситуації. По-перше, може виникнути низка конкурентних науково-дослідних програм, (І. Локатос), які будуть розвиватися паралельно. По-друге, більшість дослідників може прийняти єдині філософські, методологічні, загальнотеоретичні засади, і в такому випадку справедливо буде констатувати появу “наукової парадигми” (Т. Кун) у теорії безпеки» [2, с. 90]. У першому випадку зберігається плюралістичність трактувань безпеки як конкурентних і таких, що не мають спільного, а в другому – виявляється спільне в їх тлумачення на певному етапі розвитку наукового знання.

У наукових дослідженнях поняття безпеки різних часів спостерігаємо прагнення вчених виявити спільне між дисциплінарними інтерпретаціями цього терміна. Так, сформувалося чотири варіанти розв'язання цієї проблеми. В одному випадку пропонують систематизувати дисциплінарні тлумачення безпеки та сформулювати загальнонаукову дефініцію, на цій підставі створити загальнонаукову теорію безпеки [2, с. 90], однак підходи вчених щодо такої систематизації наукових знань, зокрема, як теорії національної безпеки [6], інституційної теорії безпеки [7] та інші [8].

У другому варіанті вчені орієнтуються на виявлення не спільного в наукових інтерпретаціях безпеки, а сутності цього явища, яка є єдиною для різних тлумачень безпеки, що переважно властиво філософським дослідженням), проте і в цьому разі є розбіжності. Одні вчені вважають, що сутність безпеки може бути висвітлено через природу речей [9]; інші – через категорію існування [10]; треті – через категорію

відображення [3, с. 21]; четверті – на підставі аксіологічного підходу [11]; п'яті пов'язують з прагненням суб'єкта зберегти своє існування, можливість й далі розвиватися відповідно до своєї природи [12, с. 85].

У третьому варіанті – шляхом наукового консенсусу прийняти за основу те розуміння безпеки, яке найчастіше використовують як у наукових дослідженнях, так і в нормативно-правових документах, однак і в такому разі постають різні підходи. Із цього приводу М. Рибалкін зазначає: «Трактування безпеки як стану захищеності в наш час стало поширеним, його поділяють вітчизняні дослідники як концептуальну підставу проведення теоретичних досліджень, хоча розбіжності є щодо визначення об'єкта захисту, характеру загроз, інтересів, які захищають» [13, с. 24].

Четвертий варіант пропонують переважно українські вчені, що прагнуть дослідити і сформувати загальне бачення безпеки в межах автономної соціально-гуманітарної науки й навчальної дисципліни – безпекознавства, у межах якої безпеку розглядають у різноманітті її виявів і є його основним предметом вивчення [14; 15]. Так, В. Ліпкан пропонує трактувати безпеку в таких аспектах: статичний (безпека як стан захищеності); апофатичний (безпека як відсутність загроз); діяльнісний (безпека як система заходів); пасивний (дотримання певних правил, від яких залежить забезпечення безпеки); посилення [6, с. 362–363].

Таким чином, попри чисельні спроби вчених розробити різними шляхами загальне тлумачення безпеки, можна констатувати, що загальнонаукова теорія безпеки та її визначення поки що знаходяться на етапі створення; її подальший розвиток пов'язаний із філософією безпеки, визначенням її сутності [2; 16].

У філософському контексті поняття «безпека» пов'язують переважно з існуванням об'єктів і суб'єктів, сталістю їхнього розвитку та саморозвитку, такими категоріями, як захист буття особи, сім'ї, нації, людства; стан складних соціальних систем [17], невід'ємна характеристика (атрибут) існування соціальної системи [18]; або висвітлюють через категорію «відображення» [3, с. 21] тощо. Так, Р. Мейберн зазначає, що безпеку буквально слід тлумачити як «свободу від небезпеки або ризику» [19], а В. Хом'якова зауважує: «Безпека є одним із факторів, необхідних для сталого розвитку суспільства, оскільки охоплює всі сфери людської діяльності» [20].

У філософській літературі увагу акцентовано на тому, що «феномен безпеки, як і небезпеки, має двоїсту природу,

зумовлену всезагальністю природи самозбереження й особливості форми її вияву в людській життєдіяльності. У своїй всезагальності природу феномену безпеки становить природа речей, що зумовлює цілісність речі та збереження її якісної визначеності. В об'єктивному значенні безпечно тотожне збереженню природної визначеності буття, а будь-яке заперечення в речах природи для них небезпечно. Небезпека тотожна антиприродному визначенню» [13, с. 13]. Причому «природа речей, породжуючи механізм самозбереження, оформляється в суб'єкта у відповідних уявленнях про те, що є небезпечно або безпечно, які потім трансформуються в діяльність щодо забезпечення безпеки. Іншими словами, система забезпечення безпеки формується не безпосередньо, відповідно до природи об'єкта, а опосередковано – через уявлення людей, які формуються, зокрема, і в контексті об'єктивної реальності» [13, с. 17–18].

Проте проблема філософського осягнення сутності безпеки та її понятійного визначення лишається нерозв'язаною [3, с. 20].

Варіативність філософських підходів до тлумачення безпеки пов'язана й з особливостями її вивчення в онтологічному, гносеологічному, аксіологічному та інших аспектах. Так, якщо онтологічний підхід до трактування безпеки дає змогу «висвітлити зміст і сутність об'єктивної реальності... якою є безпека, і відповісти на запитання: «Що є безпека, які її внутрішні суперечності та їх взаємодія» [6, с. 68], то гносеологічний аспект безпеки пов'язаний безпосередньо з особливостями її пізнання, структурою, формами та видами відповідного знання, формування теорії безпеки, «предмет якої буде представлений у формі законів, принципів і методів безпеки, сформульованих у категоріях теорії безпеки» [16, с. 68].

Одним із поширених філософських напрямів тлумачення безпеки є аксіологічний підхід, що орієнтований не тільки на осмислення безпеки як цінності (власна цінність безпеки), а й значення безпеки як «інструменту» забезпечення інших цінностей. Деякі вчені вважають, що в теорії безпеки цей підхід є найбільш продуктивним, відповідно до нього «національною безпекою вважають захищеність національного надбання, головних матеріальних і духовних цінностей країни від... прямої та опосередкованої шкоди». Він надає можливість вибудувати систему понять загальної теорії безпеки, до яких належать: «цінності (надбання, ресурси, багатство) цього суб'єкта (особистості, колективу, соціальної групи, суспільства, країни, людства) – збиток – небезпека – безпека» [5; 21; 22].

Інший філософський підхід – антропологічний орієнтує на «людиновимірність» безпеки [12], а методологічний – на використання поняття безпеки як методологічного засобу для пізнання інших явищ, формування галузевих тлумачень безпеки та її понятійно-категоріального апарату [17]. Важливе значення має праксеологічний аспект філософського розгляду безпеки як філософії праксиса [3, с. 130; 23, с. 130; 24], оскільки «субстанціональною характеристикою безпеки є діяльність, спрямована не тільки на збереження та забезпечення безпеки, а й на створення гарантії ефективного функціонування цілісної системи безпеки...», а тому «теорія діяльності є теоретичним принципом дослідження безпеки» [16, с. 72].

Такими чином, слід констатувати, що доцільно розрізнити філософське тлумачення безпеки і галузевих філософських засад трактування безпеки, оскільки перше розроблено в межах філософії, а філософські засади розуміння безпеки формуються відповідно до філософських засад певної науки, її особливостей, що акцентують увагу на проблемах філософських підходів до дисциплінарних варіантів інтерпретацій поняття безпеки [25; 11; 26].

Висновки. Здійснений аналіз наукової літератури, попри форму пілотного дослідження, надає можливість констатувати той факт, що досі не сформувалися ні єдине філософське бачення безпеки та її сутності, ні спільна для різних наук її міждисциплінарна інтерпретація. Представники різних наук намагалися сформулювати загальнонаукову дефініцію безпеки та її загальну теорію, проте ці спроби реалізують різними шляхами. Науковий потенціал певного варіанту трактування безпеки означений не його претензіями на наукову всезагальність, а здатністю адекватно розв'язувати ті проблеми безпеки, що постають як у межах певної науки, так і в практиці її забезпечення. З огляду на те, що останніми роками активно розвиваються саме міждисциплінарні дослідження, які зорієнтовані на вивчення актуальних проблем з використанням предметних знань і методології різних дотичних до них наук, міждисциплінарне трактування безпеки не має зводитися до загальнонаукового розуміння, а бути саме багатоаспектним, плюралістичним, комплексним. Знаний дослідник Р. Ф. Ієринг щодо правових понять зазначав: «Мова може бути не точною, право ж ніколи не може бути достатньо точним, і в цьому криється одна з головних причин, чому мова задовольняється обмеженою кількістю букв, тимчасом як право має потребу у значній кількості понять» [27, с. 55].

У цьому контексті більш продуктивним варіантом розв'язання окресленої проблеми є підхід, що ґрунтується на конкурентних науково-дослідних програмах І. Локатоса або на підставі аналізу плюралізму тлумачень поняття «безпека» в різних науках і з'ясування спільного та відмінного між ними в площині залежності від предмета, методології, понятійно-категоріального апарату певної науки тощо. Це має значення для формування відповідного його трактування в юридичних науках, оскільки надає можливість з'ясувати спільне, особливе та своєрідне в межах співвідношення не тільки юридичних та інших соціально-гуманітарних наук, а й у співвідношенні різних юридичних наук, зокрема й варіативності теоретичного його бачення в загальній теорії права. Проте розв'язання цієї проблеми не є метою цієї статті та потребує подальших, уже юридичних, наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/287/2015>. – Назва з екрана.
2. Гриценко А. А. Теоретико-методологические подходы к определению понятия безопасности [Электронный ресурс] / А. А. Гриценко // Вестник Национального горного университета. – 2008. – Т. 6. – Вып. 3. – С. 86–91. – (Серия «Философия»). – Режим доступа: <http://lib.nsu.ru:8081/xmlui/bitstream/handle/nsu/7365/16.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. – Загл. с экрана.
3. Соколова С. Н. Феноменология безопасности современного общества [Электронный ресурс] / С. Н. Соколова. – Пинск : ПолесГУ, 2013. – 183 с. – Режим доступа: <https://core.ac.uk/download/pdf/49275119.pdf>. – Загл. с экрана.
4. Мугулов Ф. К. Безопасность личности – фактор устойчивого развития России в XXI веке / Ф. К. Мугулов // Проблемы внутренней безопасности России в XXI веке : материалы конф. – М. : ЭДАС-ПАК, 2001. – С. 199.
5. Поздняков А. И. Сравнительный анализ основных методологических подходов к построению теории национальной безопасности [Электронный ресурс] / А. И. Поздняков // Угрозы и безопасность. – 2013. – № 21 (210). – С. 46–53. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/sravnitelnyy-analiz-osnovnyh-metodologicheskikh-podhodov-k-postroeniyu-teorii-natsionalnoy-bezopasnosti>. – Загл. с экрана.
6. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник / В. А. Ліпкан. – Київ : КНТ, 2009. – 631 с.
7. Абрамов В. Теорія безпеки та інститути (про вибір методологічної основи наукового дослідження системи національної безпеки) [Електронний ресурс] / В. Абрамов, Р. Мошинський // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2011. – № 3. – С. 5–13. – (Серія «Державне управління»). – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-3-3.pdf>. – Назва з екрана.
8. Жаглин А. В. Понятийный аппарат теории национальной безопасности [Электронный ресурс] / А. В. Жаглин // Вестник Воронежского института МВД России. – 2014. – № 3. – С. 158–164. – Режим доступа:

<https://cyberleninka.ru/article/v/ponyatiynyy-apparat-teorii-natsionalnoy-bezopasnosti>. – Загл. с екрана.

9. Рыбалкин Н. Н. Философия безопасности : учеб. пособие / Н. Н. Рыбалкин. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2006. – 296 с.

10. Ященко В. А. Національна та державна безпека: діалектика взаємозв'язку. Державна безпека України / В. А. Ященко, А. М. Щуровський // Науково-практичний збірник. – 2004. – № 1. – С. 19–20.

11. Пивовар В. Філософські проблеми безпеки як методологічна основа забезпечення безпеки фондового ринку [Електронний ресурс] / В. Пивовар, С. Драчук // Правова інформатика. – 2007. – № 2 (14). – С. 77–82. – Режим доступу: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/07pvbfr.pdf>. – Назва з екрана.

12. Гуськов Ю. Безопасность: проблемы постижения сущности [Электронный ресурс] / Ю. Гуськов, Е. Резник // Власть. – 2013. – № 11. – Т. 21. – С. 85–87. – Режим доступа: <http://jour.isras.ru/upload/journals/2/articles/2155/submission/original/2155-4020-1-SM.pdf>. – Загл. с экрана.

13. Рыбалкин Н. Н. Природа безопасности : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.11 / Н. Н. Рыбалкин. – М., 2003. – 25 с.

14. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посіб. / В. А. Ліпкан. – Київ : Європ. ун-т, 2003. – 208 с.

15. Лісовський П. М. Безпекознавство: особистість, держава, суспільство (системний аналіз) : навч. посіб. / П. М. Лісовський, Ю. П. Лісовська. – Київ : Кондор, 2017. – 368 с.

16. Литвинов Э. П. Философские основы концепции безопасности [Электронный ресурс] / Э. П. Литвинов // Пространство и время. – 2012. – № 1 (7). – С. 66–73. – Режим доступа: https://space-time.ru/space-time/article/view/2226-7271prov_g_st1-7.2012.31/518. – Загл. с экрана.

17. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою [Електронний ресурс] / В. Пасічник // Демократичне самоврядування. Науковий вісник. – 2011. – Вип. 7. – Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf. – Назва з екрана.

18. Більовський О. А. Національна безпека як предмет соціально-філософського аналізу [Електронний ресурс] / О. А. Більовський // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 7. – С. 182–186. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_7_37. – Назва з екрана.

19. Maybourn R. Der Preis für Sicherheit. Die Ansichten eines Reeders / R. Maybourn // Schiff & Hafen. – 1981. – Heft 10. – 33 Jahrtag. – S. 144–149.

20. Хомякова В. С. Диалектика безопасности и устойчивого развития общества / В. С. Хомякова // Информация и безопасность. – 2007. – № 1. – Т. 10. – С. 126.

21. Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки [Електронний ресурс] / С. Є. Горбатюк // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2016. – № 4. – С. 20–30. – (Серія «Державне управління»). – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/62/files/a4c6210d-82ce-4fb7-b108-52baaf7d8626.pdf>. – Назва з екрана.

22. Горлинський В. В. Феномен безпеки як об'єкт аксіологічної рефлексії / В. В. Горлинський // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2004. – № 40. – С. 157–168.

23. Викторов А. Ш. Введение в социологию безопасности : курс лекций / А. Ш. Викторов. – М. : Реабилитация, 2008. – 568 с.

24. Політична праксеологія: безпека, технології, комунікації : матеріали Міжнар. конф. / за ред. В. Бебика. – Київ : ВАПН, 2016. – 130 с.

25. Журавлев М. С. Философия информационной безопасности [Электронный ресурс] / М. С. Журавлев // Известия Тульского государственного университета. – 2014. – № 2. – С. 40–50. – (Серия «Гуманитарные науки»). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/filosofiya-informatsionnoy-bezopasnosti>. – Загл. с экрана.

26. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія : у 2 т. / О. І. Барановський. – Київ : УБС НБУ, 2014. – Т. 1 : Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. – 831 с.

27. Иеринг Р. фон. Юридическая техника / сост. А. В. Поляков. – М. : Статут, 2008. – 231 с.

REFERENCES

1. Ukaz Prezidenta Ukrainy "Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy": vid 26 trav. 2015 r. No. 287/2015 [Decree of the President of Ukraine "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015" On the Strategy of National Security of Ukraine" from May 26, 2015, No. 287/2015]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/287/2015> [in Ukrainian].

2. Gricenko, A.A. (2008). Teoretiko-metodologicheskie podhody k opredeleniiu poniatia bezopasnosti [Theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of security]. *Vestnik Nacionalnogo gornogo universiteta, Bulletin of the National Mining University*, 3, 86-91. (Vols. 6). Retrieved from <http://lib.nsu.ru:8081/xmlui/bitstream/handle/nsu/7365/16.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Russian].

3. Sokolova, S.N. (2013). *Fenomenologija bezopasnosti sovremennogo obscestva [Phenomenology of security of modern society]*. Pinsk: PolesGU. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/49275119.pdf> [in Russian].

4. Mugulov, F.K. (2001). Bezopasnost lichnosti - faktor ustoichivogo razvitiia Rossii v XXI veke [Personal security is a factor in the sustainable development of Russia in the 21st century]. *Problemy vnutrennei bezopasnosti Rossii v XXI veke, Problems of Russia's internal security in the 21st century*: Proceedings of the Conference. Moscow: EDAS-PAK [in Russian].

5. Pozdniakov, A.I. (2013). Sravnitelnyi analiz osnovnykh metodologicheskikh podhodov k postroeniiu teorii natsionalnoi bezopasnosti [Comparative analysis of the main methodological approaches to the construction of the theory of national security]. *Ugrozy i bezopasnost, Threats and security*, 21(210), 46-53. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/sravnitelnyy-analiz-osnovnykh-metodologicheskikh-podhodov-k-postroeniyu-teorii-natsionalnoy-bezopasnosti> [in Russian].

6. Lipkan, V.A. (2009). *Teoriia natsionalnoi bezpeky [The theory of national security]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

7. Abramov, V., & Moshynskyi, R. (2011). Teoriia bezpeky ta instytuty (pro vybir metodolohichnoi osnovy naukovoho doslidzhennia systemy natsionalnoi bezpeky) [Security Theory and Institutions (on the choice of methodological basis for the scientific research of the national security system)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 3, 5-13. Retrieved from <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-3-3.pdf> [in Ukrainian].

8. Jaglin, A.V. (2014). Poniatyiinyi apparat teorii natsionalnoi bezopasnosti [The conceptual apparatus of the theory of national security]. *Vestnik Voronejskogo instituta MVD Rossii, Bulletin of the Voronezh Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 3, 158-164. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/ponyatiynyy-apparat-teorii-natsionalnoy-bezopasnosti> [in Russian].

9. Rybalkin, N.N. (2006). *Filosofia bezopasnosti [Safety philosophy]*. Moscow: Mosk. psihol.-soc. in-t [in Russian].
10. Yashchenko, V.A., & Shchurovskiy, A.M. (2004). Natsionalna ta derzhavna bezpeka: dialektyka vzaiemozviazku. Derzhavna bezpeka Ukrainy [National and state security: dialectics of interconnection. State Security of Ukraine]. *Naukovo-praktychnyi zbirnyk, Scientific and practical collection, 1*, 19-20 [in Ukrainian].
11. Pyvovar, V., & Drachuk, S. (2007). Filosofski problemy bezpeky yak metodolohichna osnova zabezpechennia bezpeky fondovoho rynku [Philosophical security issues as a methodological basis for ensuring the security of the stock market]. *Pravova informatyka, Legal Informatics, 2(14)*, 77-82. Retrieved from <http://ippi.org.ua/sites/default/files/07pvbfr.pdf> [in Ukrainian].
12. Guskov, Yu., & Reznik, E. (2013). Bezopasnost: problemy postizheniia sushchnosti [Security: problems of comprehending the entity]. *Vlast, Power, 11*, 85-87. (Vols. 21). Retrieved from <http://jour.isras.ru/upload/journals/2/articles/2155/submission/original/2155-4020-1-SM.pdf> [in Russian].
13. Rybalkin, N.N. (2003). Priroda bezopasnosti [Nature of safety]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
14. Lipkan, V.A. (2003). *Bezpekoznavstvo [Security science]*. Kyiv: Yevrop. un-t [in Ukrainian].
15. Lisovskiy, P.M., & Lisovska, Yu.P. (2017). *Bezpekoznavstvo: osobystist, derzhava, suspilstvo (systemnyi analiz) [Security science: personality, state, society (system analysis)]*. Kyiv: Konndor [in Ukrainian].
16. Litvinov, E.P. (2012). Filosofskie osnovy koncepcii bezopasnosti [The philosophical foundations of the concept of security]. *Prostranstvo i vremia, Space and time, 1(7)*, 66-73. Retrieved from https://space-time.ru/space-time/article/view/2226-7271prov_st1-7.2012.31/518 [in Russian].
17. Pasichnyk, V. (2011). Filosofska katehoriia bezpeky yak osnova novoï paradyhmy derzhavnogo upravlinnia natsionalnoï bezpekoï [The philosophical category of security as the basis of a new paradigm of state governance of national security]. *Demokratychnie samovriaduvannia. Naukovyi visnyk, Democratic self-government. Scientific Herald, 7*. Retrieved from http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk7/fail/pasichnyk.pdf [in Ukrainian].
18. Bilovskiy, O.A. (2014). Natsionalna bezpeka yak predmet sotsialno-filosofskoho analizu [National security as a subject of socio-philosophical analysis]. *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury, Philosophy and political science in the context of modern culture, 7*, 182-186. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_7_37 [in Ukrainian].
19. Maybourn, R. (1981). Der Preis für Sicherheit. *Die Ansichten eines Reeders. Schiff & Hafen*. Heft 10. 33 Jahrtag.
20. Homiakov, V.S. (2007). Dialektika bezopasnosti i ustoichivogo razvitiia obscestva [The dialectic of security and sustainable development of society]. *Informatsiia i bezopasnost, Information and Security, 1*, 126. (Vols. 10) [in Russian].
21. Horbatiuk, S.Ye. (2016). Teoriia tsinnosti yak metodolohichna osnova aksiolohii sotsiohumanitarnoi bezpeky [Theory of values as a methodological basis of the axiology of socio-human security]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 4*, 20-30. Retrieved from <http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/62/files/a4c6210d-82ce-4fb7-b108-52baaf7d8626.pdf> [in Ukrainian].
22. Horlynskyi, V.V. (2004). Fenomen bezpeky yak obiek aksiolohichnoi refleksii [The phenomenon of safety as an object of axiological reflection]. *Multyversum. Filosofskiyi almanakh, Multiverseum. Philosophical Almanac, 40*, 157-168 [in Ukrainian].

23. Viktorov, A.Sh. (2008). *Vvedenie v sociologiiu bezopasnosti [Introduction to Security Sociology]*. Moscow: Reabilitacia [in Russian].

24. Bebik, V. (Ed.). (2016). *Politychna prakseolohiia: bezpeka, tekhnolohii, komunikatsii [Political praxeology: security, technology, communication]*. Kyiv: VAPN [in Ukrainian].

25. Juravlev, M.S. (2014). *Filosofiiia informatsionnoi bezopasnosti [Information Security Philosophy]*. *Izvestiia Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta, News of Tula State University*, 2, 40-50. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/filosofiya-informatsionnoy-bezopasnosti> [in Russian].

26. Baranovskiy, O.I. (2014). *Filosofiiia bezpeky [The philosophy of security]*. (Vols. 2). Kyiv: UBS NBU [in Ukrainian].

27. Iering, R. fon. (2008). *Yuridicheskaiia tehnika [Legal technology]*. A.V. Poliakov (Ed.). Moscow: Statut [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 26.09.2018

Тухомыров D. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>

Interdisciplinary and Philosophical Approaches to the Interpretation of the Concept of «Security»

The article points to the complexity of the notion of security and the existence of a plurality of approaches to its interpretation, even within one of the research areas. The results of the analysis and systematization of scientific interpretations of the concept of «safety» are described, pluralism and multiplicity of its understanding are substantiated, scientists' approaches to solving security problems in the context of the formation of its interdisciplinary concept are based on: 1) systematization of disciplinary understanding of safety, finding out the general and distinct of them, further developing the theory of safety (national safety theory, institutional safety theory); 2) studying the essence of safety, inherent in its philosophical comprehension (disclosure of the essence of safety through the nature of things, categories of existence or reflection, axiological approach); 3) adoption of the most widely used scientific and legislative understanding of safety; 4) formation and development of safety science as a social and humanitarian science, the main subject of research is safety in all aspects of its manifestation. The multifaceted philosophical knowledge of safety, the expediency of distinguishing the philosophical approach and the branch philosophical principles of the interpretation of safety is substantiated. A comparative analysis of the plurality of interpretations of the notion of safety in philosophical sciences is conducted, the ontological, epistemological, axiological and other aspects of the philosophical interpretation of this notion are singled out.

Keywords: safety; ontology; gnoseology; axiology; methodological approaches; interdisciplinary research.

УДК 343.222:[343.226:070]

Бондарчук А. С. – здобувач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Методологічні засади дослідження кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста

Проаналізовано сучасні підходи до методологічних засад дослідження погрози або насильства щодо журналіста. Вивчено різні наукові позиції стосовно зазначеної проблеми. На підставі цього встановлено систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, які утворюють комплекс раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від конкретного до абстрактного, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності. Під час вибору методів дослідження було враховано передусім специфіку об'єкта дослідження. Виконання поставлених завдань здійснено за допомогою системи загальнофілософських, загальнонаукових і спеціальних методів. Зазначені методи наукового дослідження використано у взаємозв'язку, що сприяло здійсненню всебічного аналізу, обґрунтуванню теоретичних висновків і практичних рекомендацій з питань кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста. Зокрема, було застосовано такі методи: історичний (для висвітлення історичного розвитку кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста та виявлення закономірностей становлення вітчизняного кримінального законодавства під впливом законодавства іноземних держав); компаративістський (для аналізу зарубіжного кримінального законодавства щодо відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста, з огляду на тип правової сім'ї, а також для виявлення схожого, відмінного, спільного й унікального в кримінальному законодавстві України та низки іноземних держав щодо відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста); догматичний (логіко-юридичний) (з метою виявлення недоліків і вивчення можливостей удосконалення кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за погрозу або насильство щодо журналіста); соціологічний (під час проведення анкетування з питань кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста); системний (для вивчення кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста як єдиного цілісного явища, що складається з окремих складових елементів); логіко-граматичний (у процесі поглибленого вивчення категоріально-понятійного апарату погрози або насильства щодо журналіста); системного аналізу (для виявлення (за результатами аналізу елементів, їхніх ознак і властивостей, зв'язків усередині об'єкта) тих суттєвих загальних ознак, що пов'язують частини в єдине ціле); формально-юридичний (у межах порівняння норм чинного кримінального законодавства з проектами змін до нього, обґрунтування висновків і пропозицій щодо доповнення або уточнення ст. 345¹ КК України); логіко-граматичний, логіко-семантичний і метод аналізу словникових визначень (для поглибленого встановлення окремих понять теми дослідження та їх особливостей, а також тлумачення понятійного апарату); діалектичний (для забезпечення розгляду взаємозв'язку єдностей та протилежностей під час дослідження кримінально-правових понять і категорій щодо відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста, а також для формування висновків і пропозицій щодо предмета дослідження); індукції

(на підставі формально-логічних умовиводів, які надають можливість одержати загальний висновок з огляду на окремі факти, сформулювати понятійно-категоріальний апарат предмета дослідження); дедукції (під час виокремлення та характеристики критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста); моделювання (для формулювання варіантів змін до ст. 345¹ КК України, які надалі вплинуть на вдосконалення правозастосовної практики).

Ключові слова: методологія; метод; підходи; об'єкт дослідження; система; погроза; насильство; журналіст.

Постановка проблеми. Одним із важливих аспектів з'ясування науково-теоретичних засад будь-якого дослідження є вибір відповідного методологічного інструментарію. Проблема методології в будь-якій науці, а саме в кримінально-правовій, належить до найбільш складних й актуальних. Під час вибору правильного напрямку (стратегії) дослідження, необхідно, передусім, урахувати специфіку об'єкта дослідження. Методологія наукового пізнання – явище інтегральне: з одного боку, вона об'єднує систему компонентів, що її утворюють (світоглядні, загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони і категорії, правила логіки, загальнонаукові й приватно-наукові методи, методики дійсності) [1, с. 291]. Будь-які теоретичні положення, зокрема у вигляді певних підходів, які згодом можуть набути концептуального вигляду, проміжних висновків, також мають бути здатними виконувати методологічну функцію, а тому вони мають відповідати певним вимогам [2, с. 177–178].

Успіх будь-якої діяльності залежить від наявності та ступеня розроблення певних методологічних передумов, без яких практична дія виявляється марною або небезпечною, спричиняючи результати, що не відповідають поставленій меті. Методологія – це «зворотна логіка», завдяки якій удосконалюються пізнавальна логіка й організація дослідницького процесу, відпрацьовується її інструментарій [3, с. 7]. З етимологічної позиції термін «методологія» походить від грецьких слів «*methodos*» (шлях до будь-чого) [4, с. 278] і «*logos*» (слово, думка, розум, закон) [4, с. 245] та означає сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що використовують у будь-якій науці [4, с. 278].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста були предметом досліджень таких учених-криміналістів: П. П. Андрушко, Я. С. Безпала, П. С. Берзін, С. П. Головатий, І. О. Горлов, Ю. В. Городецький, Н. О. Гурова, О. М. Костенко, О. В. Красильникова, Д. О. Кукушкін, С. А. Кулікова, Г. В. Лазутіна, О. М. Литвинов, В. І. Павликівський, Ю. С. Пестерева, О. М. Тарасенко, П. В. Хряпінський, О. І. Чекмезова та ін. Однак

питання щодо визначення методологічних засад дослідження кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста так і не дістало належного висвітлення.

Тому **метою** статті є дослідження питань системи методів, прийомів і засобів наукового пізнання, які становлять комплекс раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від конкретного до абстрактного, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності для дослідження кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста.

Виклад основного матеріалу. У юридичних науках методологію наукового дослідження тлумачать як системну єдність прийомів, методів і засобів наукового мислення, яка утворює комплекс історично сформованих раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від явища до сутності, від припущення до істини [3, с. 7]. Методологічні засади таких досліджень становлять: а) положення онтології, аксіології, праксеології, антропології, загальної теорії пізнання, теорій натуралізму тощо; б) філософські й загальнонаукові методи – діалектичний, системно-структурного та системно-функціонального аналізу, історико-правовий, порівняльно-правовий, герменевтичний, статистичний, соціологічний, математичний, моделювання тощо. Причому до методів емпіричного рівня належать опис, порівняння, експеримент, моделювання, спостереження; до методів теоретичного рівня – діалектичний, загальнологічні (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія) [5, с. 74]. Слушно є позиція Д. А. Керимова, згідно з якою методологію не можна зводити лише до певної (однієї) компоненти, наприклад, до окремого (одного) методу або до вчення лише про деякі засоби, методи чи методики, оскільки за їх межами в такому випадку безпідставно залишатимуться інші, унаслідок чого й методологію не буде визначено вичерпно [6, с. 292].

Дослідники Г. В. Гребеньков і Є. С. Назимко за сферою дії всі методи класифікують на чотири групи: 1) філософські (діалектичний, феноменологічний, герменевтичний); 2) загальнонаукові (системний, порівняльний, історичний); 3) спеціальнонаукові; 4) дисциплінарні [7, с. 24].

Із цього приводу О. Г. Берило зазначає, що методологічне забезпечення теоретичних питань кримінально-правової науки, а також більш глибоке розуміння взаємодії методів дослідження зазначеного питання, їх вплив на розвиток різних сфер суспільного життя окреслює орієнтири на шляху вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування [8, с. 32]. У доктрині

кримінального права є різні погляди стосовно специфіки методології наукового дослідження. Найбільш прийнятною, на нашу думку, є позиція щодо визнання її як системної єдності прийомів, методів і засобів наукового мислення, що становить комплекс історично сформованих раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від явища до сутності, від припущення до істини [8, с. 32].

Метод – це сукупність прийомів і операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності. Систему методів дослідження утворює така сукупність методів пізнання об'єктивної дійсності, яка надає можливість чітко виконати поставлені завдання. Учені обстоюють різні позиції щодо методів кримінально-правового дослідження.

На думку М. І. Панова, дослідження проблемних аспектів Особливої частини кримінального права неможливе без таких основних методів: діалектичного, системно-структурного аналізу, формально-логічного (догматичного), соціологічного, історичного та порівняльно-правового [9, с. 516]. Схожі методи кримінально-правового дослідження також пропонує Н. О. Гурова: діалектичний, структурно-системного аналізу, догматичний, історико-порівняльний, порівняльно-правовий (компаративістський), соціологічний [10, с. 16–28]. Учений О. О. Дудоров виокремлює такі наукові методи: історичний, порівняльно-правовий, догматичний, системний, статистичний, спостереження [11, с. 5]. Науковець М. І. Колос визначає найбільш застосовувані методи: системно-структурний, догматичний, порівняльно-правовий, історичний, діалектичний, соціологічний, статистичний [12, с. 329]. Іноземні вчені в основному виокремлюють філософський, догматичний, соціологічний, історично-правовий, порівняльно-правовий методи [13, с. 30–35].

Дослідження праць провідних вітчизняних й іноземних криміналістів надало можливість розробити методологічні засади, керуючись специфікою предмета дослідження. Оскільки таким предметом обрано кримінально-правову характеристику погрози або насильства щодо журналіста, тому ми в дослідженні використовували такі методи: історичний, компаративістський (порівняльно-правовий), догматичний, соціологічний, системний, логіко-граматичний, системного аналізу, формально-юридичний, логіко-семантичний, метод аналізу словникових визначень, індукції, дедукції, діалектичний, моделювання.

Історичний метод надав можливість дослідити історію розвитку відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста та перешкоджання законній професійній діяльності

журналістів на теренах України, криміналізацію цих діянь на різних етапах становлення держави, а також аргументувати необхідність її подальшого наукового дослідження.

Компаративістський (порівняльно-правовий) метод у науці кримінального права використовують для визначення змісту та сутності кримінально-правових норм й інститутів, характеристик кримінальної політики держави чи міждержавних угруповань, законодавство яких досліджують, з метою виявлення загальних сутнісних рис і характеристик догми права, закономірностей її розвитку для подальшого визначення можливих напрямів удосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування [14, с. 29]. Методологія порівняльно-правових досліджень побудована на констатації того, що соціальні конструкти кримінальної відповідальності та покарання, кримінального правопорушення тощо тлумачать не стільки як мовні та культурологічні явища, скільки як елементи об'єктивної реальності, що існують та виконують у суспільстві певні функції [14, с. 30; 15]. Тому використання компаративістського методу в процесі наукових досліджень сприяє чіткому виявленню закономірностей генези кримінально-правової заборони, її буття та реалізації, перспективи розвитку й удосконалення. Компаративістський метод – це метод: «а) визначення невідомого шляхом порівняння з відомим; б) з'ясування якостей або властивостей явища шляхом порівняння з іншими його якостями чи властивостями або з якостями чи властивостями іншого явища; в) встановлення закономірностей шляхом порівняння об'єктів у різний час, порівняння їх якостей у минулому з тими самими якостями в сучасному стані для встановлення змін чи тенденцій розвитку. У сучасному кримінальному праві України метод порівняльного правознавства стає одним із провідних й універсальних у системі методологічної бази наукових досліджень, надаючи можливість адекватно зіставляти систему міжнародного кримінального права із системою національного кримінального права конкретної держави, краще виявляти соціальну та правову сутність українського кримінального права, а також запропонувати напрями використання зарубіжного досвіду правотворення для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства» [14, с. 30].

Зазначений метод під час дослідження кримінально-правової характеристики погрози або насильства щодо журналіста допоміг зіставити та проаналізувати норми й положення кримінального законодавства України з аналогічними нормами кримінального законодавства зарубіжних країн.

Догматичний (логіко-юридичний) метод дослідження права (зокрема кримінального) – це встановлення змісту юридичних норм і нормативно-правових приписів, з'ясування закономірностей дії права за допомогою правил юридичної логіки [16, с. 47]. У юридичній літературі його називають логічно-структурним, формально-логічним або юридичним методом. Основним його завданням є коментування кримінального закону та практики його застосування. Він ґрунтується на законах логіки та синтаксису, його застосовують для систематизації кримінально-правових норм, визначення термінів і тлумачення понять. Переважна більшість учених переконані, що зазначений метод ґрунтується на використанні правил формальної логіки для пізнання права та виявляється у формулюванні та висвітленні юридичних понять, побудові юридичних конструкцій, з'ясуванні справжнього змісту законів шляхом їх тлумачення [14, с. 300]. Саме за допомогою цього методу можна проаналізувати норму кримінального закону з позицій додержання правил законодавчої техніки конструювання диспозиції та санкції цієї норми [17, с. 3]. Завдяки догматичному методу було виявлено недоліки норми КК України, що передбачає відповідальність за погрозу або насильство щодо журналіста в контексті додержання правил законодавчої техніки під час її конструювання.

Соціологічний метод потрібний для аналізу соціальних умов, явищ і факторів, для яких діє кримінальний закон і визначає ставлення до їхнього застосування окремих категорій громадян. Його реалізують шляхом опитування, анкетування тощо, він полягає в дослідженні кримінально-правових норм, злочину та покарання як соціальних явищ. Цей метод було використано під час анкетування практичних працівників Національної поліції України з питань ефективності застосування кримінально-правової норми про відповідальність за погрозу або насильство щодо журналіста, а також стосовно питань кваліфікації під час розслідування кримінальних проваджень, передбачених ст. 345¹ КК України.

Системний метод у процесі дослідження кримінально-правової характеристики погрози або насильства щодо журналіста відіграв важливу роль у методологічному апараті наукового дослідження. Системний підхід до дослідження складних динамічних цілісностей дає змогу виявити внутрішній механізм не лише дії окремих його компонентів, а й взаємодії їх на різних рівнях [3, с. 243]. Системний метод – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів і способів дослідження, що ґрунтується на висвітленні цілісності об'єкта як

системи [18, с. 108]. У теорії права «системою найнижчого рівня, первинною системоутворюючою його клітиною є норма права» [19, с. 88]. Специфіка системного методу полягає в тому, що він орієнтує дослідження на відображення цілісності об'єкта та механізмів, які її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта, зведення їх у єдину теоретичну картину [1, с. 108]. Крім того, він зумовлює всебічний аналіз складних динамічних цілісностей, частини яких (що є підсистемами цих цілісних систем) органічно поєднані та взаємодіють [20, с. 348]. Застосування цього методу передбачає розгляд певного питання кримінально-правової науки (наприклад, норми, інституту) як мікросистеми, а відповідної проблеми (розділу КК України) як макросистеми.

Використання системного методу в процесі дослідження питань кримінально-правової характеристики погрози або насильства щодо журналіста дасть змогу відтворити внутрішню побудову норми, взаємозв'язок і взаємообумовленість як її елементів між собою, так і з іншими кримінально-правовими поняттями та категоріями, а також допоможе виявити суперечності та прогалини в кримінальному законодавстві, а також сформулювати пропозиції щодо його змін і доповнень у частині відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста.

Застосування методу *діалектики* актуальне на етапі розвитку й становлення правових наукових теорій і концепцій. Він охоплює необхідні й вельми важливі етапи *сходження від абстрактного до конкретного*, далі – *від конкретного до абстрактного*. Тому цей метод спрямовує розроблення нетипових нормативних приписів [21, с. 117], створення таких юридичних конструкцій, юридичних фікцій, правових презумпцій, які є важливим засобом законодавчої техніки [22, с. 186–220]. Отже, діалектичний метод під час дослідження кримінально-правової характеристики за погрозу або насильство щодо журналіста було використано в контексті аналізу питань у їх єдності та взаємозв'язку й переосмисленні теоретичної бази щодо досліджуваної проблематики.

Крім зазначених вище, у дослідженні використано й інші методи наукового пізнання, а саме: *логіко-граматичний, логіко-семантичний* і *метод аналізу словникових визначень* – для поглибленого встановлення окремих понять теми дослідження та їх особливостей, а також тлумачення її понятійного апарату (що глибше й детальніше розроблені (сформовані) правові поняття й категорії юридичної науки, то якісніше й точніше законодавство здатне регулювати відповідні суспільні

відносини); *статистичний* – під час аналізу статистичних даних правозастосовної практики, причин та умов учинення зазначеного виду злочину; *формально-юридичний* – у межах порівняння норм чинного кримінального законодавства з проектами змін до нього, обґрунтування висновків і пропозицій щодо доповнення або уточнення норми про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо журналіста; *системного аналізу* – під час виявлення (унаслідок аналізу елементів, їхніх ознак і властивостей, зв'язків усередині об'єкта для вивчення його як єдиного цілого) тих суттєвих загальних ознак, що пов'язують частини в єдине ціле; *аналізу* – надав можливість отримати висновки (шляхом розчленування досліджуваного об'єкта на складові з метою вивчення його будови, ознак, властивостей, внутрішніх зв'язків, відносин), на яких ґрунтуються пропозиції з удосконалення кримінального законодавства в частині відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста; *синтезу* – сприяв виявленню (за результатами аналізу елементів, їхніх ознак і властивостей, зв'язків усередині об'єкта для вивчення його як єдиного цілого) ті суттєві загальні ознаки, що пов'язують частини в єдине ціле; *індукції* – на підставі формально-логічних умовиводів, які надають можливість одержати загальний висновок, ураховуючи окремі факти, дав змогу сформулювати понятійно-категоріальний апарат предмета дослідження; *дедукції* – під час виокремлення та характеристики критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста, співвідношення та висвітлення вияву правила загального та часткового (ґрунтується на одержанні часткових висновків на підставі знання загальних положень, тобто за таким критерієм: у разі, коли два вихідні твердження правильні (істинні), то й висновок буде правильним); *моделювання* – у межах висвітлення змісту та стадій кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста, а також на підставі досліджень щодо формулювання пропозицій з удосконалення кримінального законодавства стосовно досліджуваного питання.

Висновки. З огляду на викладене вище, можна дійти висновку, що систему методів дослідження погрози або насильства щодо журналіста становить сукупність методів, яка надає можливість виконати поставлені завдання, зокрема: *історичний* – для висвітлення історичного розвитку кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста та виявлення закономірностей розвитку вітчизняного кримінального законодавства під впливом законодавства іноземних держав;

компаративістський (порівняльно-правовий) – для аналізу зарубіжного кримінального законодавства щодо відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста, з огляду на тип правової сім'ї, а також для виявлення спільних і відмінних рис, загального й унікального у кримінальному законодавстві України й низки іноземних держав в аспекті відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста; *догматичний (логіко-юридичний)* – з метою виявлення недоліків і вивчення можливостей удосконалення кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за погрозу або насильство щодо журналіста; *соціологічний* – під час проведення анкетування з питань кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста; *системний* – для вивчення кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста як єдиного цілісного явища, що має окремі складові; *логіко-граматичний* – у процесі поглибленого вивчення категоріально-понятійного апарату погрози або насильства щодо журналіста; *системного аналізу* – для виявлення (за результатами аналізу елементів, їхніх ознак і властивостей, зв'язків усередині об'єкта для вивчення цього об'єкта як єдиного цілого) тих суттєвих загальних ознак, що пов'язують частини в єдине ціле; *формально-юридичний* – у межах порівняння норм чинного кримінального законодавства з проектами змін до нього, обґрунтування висновків і пропозицій стосовно доповнення або уточнення ст. 345¹ КК України; *логіко-граматичний, логіко-семантичний і метод аналізу словникових визначень* – для поглибленого встановлення окремих понять теми дослідження та їхніх особливостей, а також тлумачення її понятійного апарату; *діалектичний* – для забезпечення розгляду взаємозв'язку спільних і відмінних рис під час дослідження кримінально-правових понять і категорій щодо відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста, а також для формування висновків і пропозицій за темою дослідження; *індукції* – на підставі формально-логічних умовиводів, які надають можливість одержати загальний висновок з огляду на окремі факти, сформулювати понятійно-категоріальний апарат предмета дослідження; *дедукції* – для виокремлення та характеристики критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста; *моделювання* – для формулювання варіантів змін, що запропоновані до чинного законодавства України стосовно кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста, які сприятимуть удосконаленню правозастосовної практики.

Викладені вище й інші методи наукового дослідження використано у взаємозв'язку, що забезпечило здійснення всебічного аналізу, обґрунтування теоретичних висновків і практичних рекомендацій щодо кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Панов М. І. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права / М. І. Панов, Н. О. Гуторова // *Проблеми законності.* – 2009. – Вип. 100. – С. 291–304.
2. Зеленецький В. С. *Общая теория борьбы с преступностью. Концептуальные основы* / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Основа, 1994. – 321 с.
3. Керимов Д. А. *Методология права (предмет, функции, проблемы философии права)* / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2000. – 560 с.
4. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.
5. Шейко В. М. *Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник* / В. М. Шейко, Н. М. Кушнаренко. – Київ : Знання, 2006. – 307 с.
6. Керимов Д. А. *Методология права: предмет, функции, проблемы философии права* / Д. А. Керимов. – М. : СГУ, 2008. – 521 с.
7. Гребеньков Г. В. *Методология кримінально-правових досліджень : наук.-практ. посіб.* / Г. В. Гребеньков, Є. С. Назимко. – Донецьк : Цифр. тип., 2012. – 202 с.
8. Берило О. Г. *Кримінальна відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. Г. Берило. – Київ, 2018. – 245 с.
9. Панов М. І. *Вибрані наукові праці з проблем правознавства* / М. І. Панов. – Київ : Ін Юре, 2010. – 812 с.
10. Гуторова Н. О. *Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Н. О. Гуторова. – Харків, 2002. – 398 с.
11. Дудоров О. О. *Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України* : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Дудоров. – Київ, 2007. – 34 с.
12. Колос М. І. *Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття)* : монографія : у 2 т. / М. І. Колос. – Київ : Острог ; Віпол, 2011. – Т. 1 : Освіта, наука, законодавство. – 448 с.
13. Наумов А. В. *Российское уголовное право : курс лекций* : у 2 т. / А. В. Наумов. – М. : Юрид. лит., 2004. – Т. 1 : Общая часть. – 496 с.
14. Туляков В. О. *Порівняльний метод у науці кримінального права* / В. О. Туляков // *Вісник Асоціації кримінального права України.* – 2014. – № 1 (2). – С. 29–40.
15. Ingthorsson R. *The Natural vs. The Human Sciences: Myth, Methodology and Ontology* / R. Ingthorsson // *Discusiones Filosóficas.* – 2013. – № 22. – P. 13–29.
16. Хилюк С. В. *Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини)* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Хилюк. – Львів, 2007. – 304 с.
17. Мезенцева І. Є. *Кримінально-правові і кримінологічні аспекти легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. Є. Мезенцева. – Харків, 2002. – 18 с.
18. Баскаков А. Я. *Методология научного исследования* : учеб. пособие / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – Киев : МАУП, 2004. – 216 с.

19. Панов Н. И. О методологии научного исследования проблем Особенной части уголовного права / Н. И. Панов, Н. А. Гуторова // Правоведение. – 2010. – № 1. – С. 86–97.
20. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
21. Горшенев В. М. Нетипичные нормативные предписания / В. М. Горшенев // Советское государство и право. – 1978. – № 3. – С. 3–11.
22. Панько К. К. Теория и практика законотворчества в уголовном праве: монография / К. К. Панько. – М.: Юрлитформ, 2011. – 429 с.

REFERENCES

1. Panov, M.I., & Hutorova, N.O. (2009). Metodolohichni zasady doslidzhennia problem Osoblyvoi chasty ny kryminalnoho prava [Methodological Principles for the Study of the Problems of the Special Part of Criminal Law]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 100, 291-304 [in Ukrainian].
2. Zeleneckii, V.S. (1994). *Obscaia teoriia borby s prestupnostiu. Konceptualnye osnovy* [The general theory of the fight against crime. Conceptual framework]. Harkov: Osnova [in Russian].
3. Kerimov, D.A. (2000). *Metodologija prava (predmet, funkcii, problemy filosofii prava)* [Methodology of law (subject, functions, problems of legal philosophy)]. Moscow: Avanta+ [in Russian].
4. Frolov, I.G. (Ed.). (1987). *Filosofskii slovar* [Philosophical Dictionary]. Moscow: Politizdat [in Russian].
5. Sheiko, V.M., & Kushnarenko, N.M. (2006). *Orhanizatsiia ta metodyka naukovo-doslidnytskoi diialnosti* [Organization and methodology of research activity]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
6. Kerimov, D.A. (2008). *Metodologija prava: predmet, funkcii, problemy filosofii prava* [Methodology of Law: Subject, Functions, Problems of Legal Philosophy]. Moscow: SHU [in Russian].
7. Hrebenkov, H.V., & Nazymko, Ye.S. (2012). *Metodolohiia kryminalno-pravovykh doslidzen* [Methodology of criminal investigations]. Donetsk: Tsyfr. typ. [in Ukrainian].
8. Berylo, O.H. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za nenadannia dopomohy khvoromu medychnym pratsivnykom [Criminal liability for not providing sick care to a health worker]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Panov, M.I. (2010). *Vybriani naukovi pratsi z problem pravoznavstva* [Selected scientific works on problems of jurisprudence]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
10. Hutorova, N.O. (2002). Problemy kryminalno-pravovoi okhorony derzhavnykh finansiv Ukrainy [Problems of criminal law protection of public finances of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Dudorov, O.O. (2007). Problemy kryminalno-pravovoi okhorony systemy opodatkovannia Ukrainy [Problems of criminal legal protection of the taxation system of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Kolos, M.I. (2011). *Kryminalne pravo v Ukraini (XX - pochatok XXI stolittia)* [Criminal Law in Ukraine (XX - the beginning of the XXI century)]. (Vols. 1). Kyiv: Astroh; Vipol [in Ukrainian].
13. Naumov, A.V. (2004). *Rossiiskoe ugovolnoe pravo* [Russian criminal law]. (Vols. 1). Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
14. Tuliakov, V.O. (2014). Porivniialnyi metod u nauksi kryminalnoho prava [Comparative method in the science of criminal law]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy, Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1(2), 29-40 [in Ukrainian].

15. Ingthorsson, R. (2013). The Natural vs. The Human Sciences: Myth, Methodology and Ontology. *Discusiones Filosóficas*, 22, 13-29.

16. Khyliuk, S.V. (2007). Rozvytok nauky kryminalnogo prava Ukrainy pislia vidnovlennia yii derzhavnoi nezalezhnosti (pytannia Osoblyvoi chasty) [The development of the science of criminal law of Ukraine after the restoration of its state independence (the issue of the Special Part)]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

17. Mezentsev, I.Ye. (2002). Kryminalno-pravovi i kryminolohichni aspekty lehalizatsii hroshovykh koshtiv ta inshoho maina, zdobutykh zlochynnym shliakhom [Criminal and criminological aspects of legalization of money and other property obtained by criminal means]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

18. Baskakov, A.Ya., & Tulenkov, N.V. (2004). *Metodologija nauchnogo issledovaniia [Methodology of scientific research]*. Kiev: MAUP [in Russian].

19. Panov, N.I., & Gutorova, N.A. (2010). O metodologii nauchnogo issledovaniia problem Osobennoi chasti ugovnogo prava [On the methodology of the scientific study of the problems of the Special Part of Criminal Law]. *Pravovedenie, Jurisprudence*, 1, 86-97 [in Russian].

20. Afanasev, V.G. (1980). *Sistemnost i obschestvo [Systemacy and society]*. Moscow: Politizdat [in Russian].

21. Gorshenev, V.M. (1978). Netipichnye normativnye predpisaniiia [Atypical regulatory requirements]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo, Soviet state and law*, 3, 3-11 [in Russian].

22. Panko, K.K. (2011). *Teoriia i praktika zakonotvorchestva v ugovnom prave [Theory and practice of lawmaking in criminal law]*. Moscow: Yurlitform [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2018

Bondarchuk A. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Methodological Grounds of Research of Criminal Responsibility for Threat or Violence Against a Journalist

The modern approaches to the methodological principles of research of threat or violence against a journalist have been analyzed. Different scientific positions onto mentioned problem have been studied. On the basis of this, a system of methods and means of scientific research has been defined and is represented by a set of rational ways, means and forms of thinking – from ignorance to knowledge, from assumptions to truth, from concrete to abstract, from individual to general, from phenomena to essence. While choosing research methods, first and foremost, the specifics of object of research have been taken into account. The set tasks have been completed on the basis of general philosophical, scientific and special methods. The abovementioned methods of scientific research have been used in conjunction consequently contributed to comprehensive analysis, grounding of theoretical conclusions and practical recommendations concerning criminal responsibility for threat or violence against a journalist. Following methods have been used: historical (for coverage of historical development of criminal responsibility for threat or violence against a journalist and defining consistent patterns of native criminal legislation development

under the influence of foreign states' legislation); comparative (for analysis of foreign legislation concerning responsibility for threat or violence against a journalist with regard to legal system type as well as defining similar, different, common and unique features in criminal legislation of Ukraine and some foreign states concerning responsibility for threat or violence against a journalist); dogmatic (or logic-juridical) (for identifying draw backs and studying possibilities for improvement of criminal legal norm on responsibility for threat or violence against a journalist); sociological (during questionnaire survey on problems of criminal responsibility for threat or violence against a journalist); system (at studying criminal responsibility for threat or violence against a journalist as single cohesive phenomena consist of separate components); logic-grammatical (for in-depth research of framework of categories and concepts of threat or violence against a journalist); system analysis (at defying (as a result of analysis of elements, their features and characteristics, connections inside object for this object's research as a single whole) of those essential general features that interconnects parts in a single whole); formal-legal (in the framework of comparison of current criminal legislation norms and respective drafts as well as for grounding conclusions and propositions for amending or improvement of Art. 345¹ of Criminal code of Ukraine); logic-semantic and vocabulary definitions (for in-depth establishment of certain definitions of the topic of research and their peculiarities as well as for its conceptual construct explanation – more deeply and detailed legal science definitions and categories are made (shaped), more correctly and clearly relevant public relations could be regulated by legislation); dialectic (for securing scrutiny of interconnections of unities and opposites during research of criminal legal terms and categories onto responsibility for threat or violence against a journalist as well as for formation of conclusions and propositions on the topic of research); induction (based on formal logic deduction that make possible to receive general conclusion taking into account certain facts, it is possible to formulate a framework of categories and concepts of subject being analyzed); deduction (during detachment and characterizing of criteria of differentiation of criminal responsibility for threat or violence against a journalist); modeling (for formulating variants of amendments to Art. 345¹ of Criminal code of Ukraine which make their influence to improvement of law enforcement practice in future).

Keywords: methodology; method; approaches; object of research; system; threat; violence; journalist.

УДК 347.965.42

Супрун Г. Б. – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права, м. Київ

Проблема визначення обмежень у сфері медіації

На основі аналізу наукових поглядів учених і норм чинного законодавства України проаналізовано обмеження у сфері медіації. Наголошено, що низка обмежень у правовідносинах з приводу медіації пов'язані з правовим статусом їх центрального суб'єкта – медіатора. Ідеться, передусім, про обмеження, пов'язані з набуттям такого статусу. Зазначено, що сторони знаходять шлях вирішення спору самостійно, а медіатор лише організовує процес переговорів, знімає емоційне напруження, фокусує увагу сторін на інтересах, долає психологічний бар'єр, який перешкоджає прийняттю спільного рішення, сприяє налагодженню діалогу та встановленню партнерських відносин між сторонами. Сформульовано висновок, згідно з яким встановлення чітких обмежень у сфері медіації, подальше їх законодавче закріплення сприятимуть більш ефективному захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів цих правовідносин. Такими обмеженнями запропоновано вважати сукупність умов, які шляхом їх нормативного закріплення визначають взаємозв'язок дозволів і заборон, що застосовуються до правового статусу суб'єктів медіації задля охорони й захисту їхніх прав, свобод та інтересів, недопущення їх протиправного порушення. Виокремлено основні обмеження у сфері медіації, зокрема щодо: категорії правових конфліктів, відносно яких може бути застосована медіація (неможливість укладання угоди про примирення); часових меж проведення медіації; набуття особою правового статусу медіатора (правосуб'єктність медіатора); функціонування інституту професійної таємниці медіатора.

Ключові слова: обмеження; сфера праці; медіація; законодавство; захист; права; свободи; інтереси; суб'єкт правовідносин.

Постановка проблеми. Долучаючись до правовідносин у сфері медіації, особа як суб'єкт зазначених відносин залежно від її правового статусу (медіатор, сторона медіації) набуває відповідних прав та обов'язків. Необхідність реалізації таких прав та обов'язків пов'язана з динамічним характером процесу медіації, його спрямованістю на остаточне подолання правового конфлікту. Однак свобода щодо їх реалізації не може бути абсолютною, оскільки законодавець має встановити певні межі, які унеможливлуватимуть здійснення медіації в незаконний спосіб або зловживання набутими правами. Загальновідомим є вислів, згідно з яким права одного суб'єкта закінчуються там, де починаються права іншого [1, с. 23]. Тобто свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди свободі інших людей, а отже, не може бути абсолютною [2, с. 805]. У такому разі йдеться про встановлення законодавством певних обмежень, що діють у межах відповідних правовідносин, визначаючи їх особливості. Виняток не становлять і відносини з

приводу процесу медіації та надання послуг у цій сфері. Встановлення й подальший аналіз цих обмежень сприятиме всебічній характеристиці цього правового інституту, дасть змогу сформулювати пропозиції щодо його законодавчого закріплення та повноцінного процесу запровадження в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо запровадження інституту медіації в Україні у своїх наукових дослідженнях розглядали такі науковці, як Н. В. Боженко, І. О. Бут, В. В. Галунько, І. В. Гиренко, О. Ю. Дрозд, О. М. Єщук, О. В. Зайчук, О. С. Захарова, В. С. Ковальський, О. Л. Копиленко, С. О. Короєд, В. І. Курило, Л. В. Лейба, І. І. Митрофанов, О. С. Савич, О. М. Спектор, Р. Б. Хорольський, С. О. Юлдашев. Однак більшість проблемних питань у численних працях висвітлено лише поверхово. Крім того, єдиного комплексного дослідження, присвяченого обмеженням у сфері медіації, донині не було проведено.

Метою статті є здійснення аналізу обмежень у сфері медіації.

Виклад основного матеріалу. Обмеження в будь-яких правовідносинах встановлюють з метою: охорони й захисту прав, свобод та інтересів їхніх суб'єктів; зменшення виявів (а за можливості – недопущення) фактів протиправної поведінки; обстоювання інтересів осіб, які є учасниками таких суспільних відносин. Такої мети може бути досягнуто шляхом: обмеження прав або розширення обов'язків суб'єктів правових відносин; недопущення вступу в правовідносини певної категорії осіб; визначення умов, за яких вияви поведінки суб'єктів слід вважати протиправними. Зазначені аспекти повною мірою можна застосувати також щодо процесу медіації та надання послуг у цій сфері. З огляду на зазначене, обмеженнями у сфері медіації слід вважати сукупність умов, які шляхом їх нормативного закріплення визначають взаємозв'язок дозволів і заборон, що застосовуються до правого статусу суб'єктів медіації задля охорони й захисту їхніх прав, свобод та інтересів, недопущення їх протиправного порушення. Такі обмеження можуть мати різноманітний характер, однак завжди будуть пов'язані з правовим статусом суб'єктів правовідносин у сфері медіації.

Передусім ідеться про обмеження, пов'язані з набуттям статусу суб'єкта, що може стосуватися як усіх суб'єктів цих відносин, так й окремо взятого. У першому випадку виникнення відносин з медіації є неможливим. Зокрема, ґрунтуючись на ідеї первинності суб'єкта права, можна стверджувати, що не суб'єкт права є елементом правових відносин, а навпаки, правові відносини, зв'язки належать суб'єктові права. Як цілком слушно зауважують науковці, суб'єкт – це та вісь, навколо якої

формуються правові зв'язки, відносини [3, с. 64]. Тобто йдеться про встановлення обмежень, пов'язаних із категорією конфліктів, щодо яких не може бути застосовано медіацію. Слід зауважити, що під час визначення сутності обмежень у сфері медіації ми свідомо використали конструкцію «шляхом їх нормативного закріплення», оскільки в сучасних умовах не можна констатувати належне нормативне закріплення як процедур медіації, так і цього правового інституту загалом. Саме тому аналіз зазначених обмежень варто здійснювати шляхом дослідження законопроектної роботи.

Аналіз проектів Закону України «Про медіацію» дає змогу стверджувати, що в них здебільшого не встановлено обмеження щодо категорії правових конфліктів, у яких може бути застосовано процедури медіації. Звісно, існують і винятки. Наприклад, у законопроекті № 7481 вказано, що медіацію не може бути використано відносно публічно-правових спорів. Зазвичай такі спори вирішують у порядку адміністративного судочинства. Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 4 КАС України, публічно-правовий спір – це спір, у якому принаймні одна зі сторін здійснює публічно-владні управлінські функції, у тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку з виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку з наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку з порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи. Причому окрема норма зазначеного акта процесуального законодавства визначає основні положення досудового врегулювання спорів. Зокрема, відповідно до ст. 17 КАС України, сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або в разі, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Особи, які порушили права та законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення позову [4]. Таким чином, цілком закономірним є висновок щодо можливості врегулювання публічно-правових спорів за допомогою медіації.

Аналізуючи встановлення обмежень щодо категорій спорів, відносно яких може бути застосовано процес медіації, слід зазначити, що в окремих законопроектах зафіксовано не безпосередньо заборони, а дозволи. Ідеться про вичерпний перелік спорів, у яких може бути проведено медіацію. Так,

наприклад, відповідно до ст. 2 законопроекту № 10301, медіацію можна застосовувати в конфліктах (спорах), що виникають з цивільних, сімейних, господарських, адміністративних правовідносинах і в кримінальних справах [1]. У такому разі поза увагою залишається можливість застосування процедур медіації відносно конфліктів, що виникають у сфері трудових відносин. Причому в ч. 2 ст. 10 цього законопроекту вказано, що спеціалізація медіатора, серед іншого, може передбачати вирішення трудових конфліктів і спорів [1]. Такі положення свідчать про суттєві недоліки законодавчої ініціативи.

На нашу думку, не слід встановлювати категоричних обмежень щодо категорії правових конфліктів, відносно яких може бути застосовано медіацію. Слушним слід визнати формулювання, наведене в ч. 1 ст. 3 проекту Закону України «Про медіацію» № 3665, відповідно до якої медіація може застосовуватися в будь-яких конфліктах (спорах), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також в кримінальних провадженнях і справах щодо адміністративних правопорушень. Однак уже в ч. 2 зазначеної правової норми вказано, що дія закону поширюється на медіацію як у конфліктах (спорах) між резидентами України, так і в конфліктах (спорах) за участю нерезидентів, якщо сторони медіації погодились, що процедура медіації відбудеться на території України [5]. Вважаємо, що таке формулювання є зайвим, оскільки воно фактично дублює принцип диспозитивності процесу медіації та надання послуг у сфері медіації, зокрема такого його вияву, як добровільність.

Крім того, увагу слід акцентувати на тому, що в ч. 4 ст. 3 зазначеного законопроекту міститься застереження: якщо сторона медіації вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, медіація може бути проведена виключно щодо обсягу та способу компенсації завданої цим злочином шкоди [5]. Встановлення таких обмежень є доречним, оскільки стосується вчинення особою суспільно небезпечного діяння – злочину, рішення за яким приймають у межах кримінальних проваджень. Відносно цієї сфери суспільних відносин справді може бути встановлено обмеження щодо проведення медіації. Ідеться про кримінальні процесуальні відносини. Як зауважує авторський колектив навчального посібника «Адміністративний процес України», з огляду на низку особливостей правовідносин, які врегульовані кримінальним процесуальним законодавством, такі відносини слід розглядати виключно в порядку кримінального судочинства [6, с. 233–234]. Розглядаючи обмеження у сфері медіації в контексті кримінально

караних діянь, варто зазначити, що такі обмеження повинні бути встановлені відносно кримінальних проваджень, у яких не може бути застосовано угоду про примирення.

У фахових юридичних джерелах зазначено, що угода про примирення – це угода між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, у якій узгоджуються умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого за умови вчинення ним дій, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Особливістю угоди про примирення є те, що її укладення залежить не лише від вирішення питань щодо порядку й умов відновлення майнової сфери потерпілого, а й від задоволення його моральних потреб (набуття відчуття безпеки, розкаяння підозрюваного (обвинуваченого, підсудного), зникнення міжособистісного конфлікту тощо) [7, с. 330]. Згідно зі ст. 469 КПК України, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді). Угода про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається [8]. Отже, до правових конфліктів, за якими не може бути застосовано медіацію, належать ті, у яких законодавством не допускається укладання угоди про примирення.

Ще одним позитивним аспектом, який запропоновано в зазначеному законопроекті, слід вважати відсутність обмежень щодо часу проведення медіації. Так, відповідно до ч. 3 ст. 3 законопроекту № 3665, медіація може бути проведена в разі виникнення конфлікту (спору) як до звернення до суду (третейського суду), так і під час або після судового чи третейського провадження, у тому числі під час виконавчого провадження [5]. Проте вважаємо, що ця норма потребує уточнення в частині визначення остаточної часової меж здійснення медіації. У такому разі вдалим видається формулювання, використане в ст. 3 проекту Закону України «Про медіацію» № 8137, відповідно до якої сторони в конфлікті (спорі)

мають право погодитися вирішити його шляхом медіації як у разі, коли конфлікт не передається на розгляд компетентного органу, так і в разі, коли компетентним органом розпочато розгляд відповідного спору, але в будь-якому випадку до моменту виконання в повному обсязі остаточного рішення в справі, винесеного компетентним органом. Отже, єдиним обмеженням щодо часу проведення процесу медіації слід вважати неможливість його здійснення після остаточного виконання рішення по суті спору. Таке обмеження, на нашу думку, не допустить зловживання правом на звернення до компетентного органу.

Низка обмежень у правовідносинах з приводу медіації пов'язані з правовим статусом їх центрального суб'єкта – медіатора. Ідеться про обмеження, пов'язані з набуттям такого статусу. Так, аналіз проектів Закону України «Про медіацію» свідчить, що в них запропоновано вимоги до особи, яка може бути медіатором. У них фактично зафіксовано правосуб'єктність особи, яку слід розглядати як одного зі складових правового статусу медіатора.

Обмеженням, пов'язаним із набуттям особою правового статусу медіатора, слід вважати функціонування правового інституту професійної таємниці. Так, авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії зауважує, професійна таємниця – узагальнена назва відомостей (переважно з обмеженим доступом), якими володіє особа в зв'язку з виконанням нею професійної діяльності й розголошення яких заборонено. В Україні такими є відомості, що становлять адвокатську, банківську, лікарську, комерційну, нотаріальну, службову таємницю, таємницю листування, телефонних розмов, поштових відправлень та інших повідомлень [9, с. 180]. Учені-правознавці наголошують на критеріях, за якими інформація може бути віднесена до професійної таємниці. Так, по-перше, така інформація довірена або стала відомою особі виключно через виконання нею своїх професійних обов'язків. По-друге, особа, якій довірено інформацію, не перебуває на державній або муніципальній службі. По-третє, заборону на поширення довіреної або такої, що стала відомою, інформації, яка може зашкодити правам або законним інтересам довірителя, встановлено законом. По-четверте, інформація не належить до відомостей, що становлять державну або комерційну таємницю [10, с. 538]. Вважаємо, що й у сфері правовідносин з приводу медіації існують обмеження, пов'язані із професійною таємницею.

Зокрема, наведені обмеження встановлено в законопроектах № 10301-1 (ст. 12), 2425а (ст. 12), 2425а-1 (ст. 12), 2480 (ст. 8), 2480-1 (ст. 12), 3665-1 (ст. 12).

У законопроектах обмеження, пов'язані із професійною таємницею, розглянуто як окремий аспект принципу конфіденційності. Причому суб'єкт законодавчої ініціативи порізно сформулював сутність цього аспекту в положеннях відповідного законопроекту. Так, наприклад, у законопроекті № 10301-1 (ч. 4 ст. 12) вказано, що медіатор не може бути допитаний як свідок у справі, у якій він брав участь як медіатор [11]. У такому разі йдеться лише про допит у межах провадження, у якому медіатор брав участь, що не виключає можливості його допиту в межах інших проваджень стосовно інформації, яка стала відома йому у зв'язку зі здійсненням ним професійної діяльності. Тому більш вдалим вважаємо інше визначення цього принципу. Наприклад, у ч. 4 ст. 12 законопроекту № 3665-1 визначено, що медіатор не може бути допитаний як свідок щодо обставин, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків медіатора за винятком випадків, коли це вимагається для забезпечення захисту прав дітей або запобігання шкоди фізичному або психічному здоров'ю особи, або коли розкриття змісту угоди за результатами медіації є необхідним для примусового виконання цієї угоди.

Наведений зміст професійної таємниці в діяльності медіатора буде відповідати й нормативно закріпленим положенням щодо професійної таємниці, що містяться в процесуальному законодавстві, де окремою нормою встановлено перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки стосовно інформації, яка стала відома їм унаслідок професійної діяльності. Так, аналіз положень процесуального законодавства (п. 2 ч. 1 ст. 66 КАС України, п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України, п. 2 ч. 1 ст. 67 ГПК України) свідчить, що не можуть бути допитані як свідки особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості [12]. Причому зазначимо, що в ч. 2 ст. 65 КПК України також наведено перелік осіб, які не можуть бути допитані в якості свідка, проте в ньому згадки про медіатора відсутні [7]. Такий стан справ, на нашу думку, потребує виправлення шляхом внесення відповідних законодавчих змін до вищенаведеної правової норми КПК України.

У межах визначення сутності принципу конфіденційності процесу медіації та надання послуг у цій сфері зазначену заборону щодо допиту медіатора як свідка в законопроекті № 3665 не встановлено. Ця заборона міститься в ст. 15

законопроекту (свідчення медіатора в судовому або третейському розгляді), яку зафіксовано в розділі II «Процес медіації». Це слід визнати недоопрацюванням суб'єкта законодавчої ініціативи. Причому в прикінцевих і перехідних положеннях законопроекту йдеться про необхідність внесення змін до ч. 2 ст. 65 КПК України в частині доповнення її новим пунктом такого змісту: «Медіатори – щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням обов'язків медіатора за винятком випадків, встановлених чинним законодавством» [5]. Тобто в законопроекті чітко визначено вказаний недолік, що міститься в положеннях КПК України й стосується обмежень, пов'язаних з професійною таємницею медіатора. Вважаємо, що під час вирішення питання щодо остаточного прийняття наведеного проекту Закону України «Про медіацію» обов'язково слід ураховувати зазначені обмеження, пов'язані з професійною таємницею медіатора. Причому положення процесуального законодавства щодо неможливості допиту медіатора повинні мати аналогічний зміст.

Висновки. Таким чином, встановлення чітких обмежень у сфері медіації, їх подальше належне законодавче закріплення повинно сприяти більш ефективному захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів цих правовідносин. Такими обмеженнями пропонуємо вважати сукупність умов, які шляхом їх нормативного закріплення визначають взаємозв'язок дозволів і заборон, що застосовуються до правого статусу суб'єктів медіації задля охорони та захисту їх прав, свобод та інтересів, недопущення їх протиправного порушення. Доцільно виокремити основні обмеження у сфері медіації, зокрема щодо: категорії правових конфліктів, відносно яких може бути застосована медіація (неможливість укладання угоди про примирення); часових меж проведення медіації; набуття особою правового статусу медіатора (правосуб'єктність медіатора); функціонування інституту професійної таємниці медіатора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про медіацію [Електронний ресурс] : проект Закону України від 5 квіт. 2012 р. № 10301. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=43034&pf35401=219180>. – Назва з екрана.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
3. Архипов С. И. Субъект права (Теоретическое исследование) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / С. И. Архипов. – Екатеринбург, 2005. – 522 с.
4. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. – Назва з екрана.

5. Про медіацію [Електронний ресурс] : проект Закону України від 17 груд. 2015 р. № 3665. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57463&pf35401=369535>. – Назва з екрана.
6. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : навч. посіб. / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – Київ : Прецедент, 2007. – 531 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – Київ : Юстініан, 2012. – 1328 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – Київ : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 5 : П – С. – Київ : Юрид. думка, 2003. – 736 с.
10. Бачило И. Л. Информационное право : учебник / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов. – 2-е изд., с изм. и доп. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – 725 с.
11. Про медіацію [Електронний ресурс] : проект Закону України від 19 квіт. 2012 р. № 10301-1. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=43208&pf35401=220746>. – Назва з екрана.
12. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 6 лист. 1991 р. № 1798-XII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro mediatsiiu": vid 12 kvit. 2012 r. No 10301 [Draft Law "On Mediation of Ukraine" from April 12, 2012, No 10301]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=43034&pf35401=219180> [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Yu.S. (Eds.) (2007). *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [Great encyclopedic legal dictionary]*. Kyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian].
3. Arhipov, S.I. (2005). Subekt prava (Teoreticheskoe issledovanie) [Subject of law (theoretical study)]. *Doctor's thesis*. Ekaterinburg [in Russian].
4. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukraini: vid 16 lyp. 2005 r. No. 2747-IV [Code of Administrative Justice of Ukraine from July 16, 2005, No. 2747-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].
5. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro mediatsiiu": vid 19 hrud. 2015 r. No 3665 [Draft Law "On Mediation of Ukraine" from December 19, 2015, No 3665]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57463&pf35401=369535> [in Ukrainian].
6. Komziuk, A.T., Bevzenko, V.M., & Melnyk, R.S. (2007). *Administratyvnyi protses Ukraini [The administrative process of Ukraine]*. Kyiv: Pretsedent [in Ukrainian].
7. Honcharenko, V.H., Nor, V.T., & Shumylo, M.Ye. (Eds.). (2012). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine]*. Kyiv: Yustinian [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
9. Shemshuchenko, Yu.S. (et al.). (2003). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]*. (Vols. 5). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].

10. Bachilo, I.L., Lopatin, V.N., & Fedotov, M.A. (2005). *Informacionnoe pravo [Information law]*. SPb.: Yurid. tsentr Press [in Russian].

11. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro mediatsiiu": vid 19 kvit. 2012 r. No. 10301-1 [Draft Law "On Mediation of Ukraine" from April 19, 2012, No. 10301-1]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=43208&pf35401=220746> [in Ukrainian].

12. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukraini: vid 6 lystop. 1991 r. No. 1798-XII [Commercial Procedural Code of Ukraine from November 6, 1991, No. 1798-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2018

Suprun H. – Researcher of the Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine

The Problem of Determining Mediation Restrictions

The purpose of the article is to identify and address mediation constraints. On the basis of the analysis of scientific views of scientists and norms of the current legislation of Ukraine, restrictions on mediation are defined and considered. It is stressed that a number of limitations in legal relations concerning mediation is related to the legal status of their central subject – the mediator. First of all, we are talking about the limitations associated with gaining this status. It is substantiated that such restrictions may be of a diverse nature, but will always be related to the legal status of legal entities in the field of mediation. It is noted that the parties themselves find the way to resolve the dispute, and the mediator only organizes the process of negotiations, removes emotional stress, refocusing the attention of the parties from the point of view of interests, removes the psychological structures and other barriers that prevent the adoption of joint decision by the parties, facilitates dialogue and partnerships relations between the parties. It is concluded that the establishment of clear restrictions in the field of mediation, their further proper legislative consolidation should contribute to more effective protection of the rights, freedoms and interests of data subjects of legal relations. Under such restrictions, we propose to understand a set of conditions that through their normative fixing determine the interconnection of permissions and prohibitions applicable to the right status of mediation actors in order to protect and protect their rights, freedoms and interests, and prevent their unlawful violation. As the main restrictions that exist in the field of mediation today, the following can be called: regarding the category of legal conflicts in relation to which mediation may be applied (impossibility of concluding an agreement on reconciliation); regarding time limits for mediation; associated with the acquisition of a person's legal status of the mediator (the legal personality of the mediator); concerning the functioning of the mediator professional secrecy institute.

Keywords: restriction; sphere of work; mediation; legislation; protection; rights; freedoms; interests; subject of legal relations.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 342.565.2:328.185

Шаптала Н. К. – кандидат юридичних наук, суддя Конституційного Суду України, м. Київ

Принципи формування доказової бази під час розгляду Конституційним Судом України справ щодо антикорупційного законодавства

Висвітлено питання, пов'язані з процесом формування доказової бази під час розгляду Конституційним Судом України справ щодо антикорупційного законодавства. Автор, дослідивши практику Суду щодо вирішення питань конституційності положень законів України в галузі протидії корупційним правопорушенням, акцентує увагу на особливостях процесу формування юридичних позицій Суду щодо конституційності положень цих законів, оскаржених суб'єктами права звернення до Конституційного Суду України. За результатами дослідження сформульовано висновки, сутність яких полягає в такому: корупція є соціально-політичним явищем, обумовленим, насамперед, недосконалістю функціонування державних і суспільних інститутів, своєрідною реакцією індивідуума на вади соціуму. Негативний вплив корупції не обмежується завданням шкоди економічним чи політичним інтересам суспільства, вона є психологічним явищем, яке, пронизуючи суспільство наскрізь, зводить нанівець багатомірові досягнення людської цивілізації в галузях моралі, правової культури та поваги до принципів демократичного, правового й соціального устрою суспільного життя. Держава не тільки має право, а й зобов'язана вжити дієвих заходів з протидії цьому антисоціальному явищу. Для ефективного подолання корупції як соціально-політичного явища та протиправного діяння замало лише формування відповідної законодавчої бази, необхідно задіяти всі елементи антикорупційного загальнодержавного механізму (законодавчі, виконавчі, судові) та громадського контролю. Роль і місце Конституційного Суду України в реалізації антикорупційного законодавства визначають його повноваження вирішувати питання конституційності положень актів цього законодавства. Рішення, ухвалені Судом з питань, що віднесені до його повноважень, є результатом розумової інтелектуально-аналітичної діяльності суддів щодо пізнання й оцінювання, передусім, з позиції відповідності оскаржених актів або їх окремих положень загальнолюдським цінностям, доктринальним позиціям Конституції, законам, актам міжнародного права тощо (аксіологічний вимір), а також їх впливу на суспільно-політичний простір (онтологічний вимір). Основу доказової бази, на підставі якої формуються юридичні позиції Суду в справах щодо антикорупційного законодавства, становлять докази відповідності положень цього законодавства конституційно визначеним основоположним принципам правотворчої та правозастосовної діяльності демократичної і правової держави, які полягають, зокрема, у такому: обмеження певних прав та свобод особи положеннями актів антикорупційного законодавства є правомірним за умови, що такі обмеження застосовують виключно у випадках й обсязі, передбачених Основним Законом України;

діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, як правотворчу, так і правозастосовну, а саме з питань протидії корупції, слід здійснювати виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Ключові слова: антикорупційне законодавство; доказування; конституційний судовий процес; корупція; юридична позиція.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корупція – це соціально-політичне явище, яке є однією з ключових загроз національній та економічній безпеці держави. Питання, пов'язані з протидією корупційним виявам, були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких слід відзначити праці І. Бабеця, В. Бутенка, З. Варналія, С. Гусарева, С. Дубенка, Т. Кагановську, В. Каспрука, Т. Коломойця, Ю. Коміссарчука, Г. Кохана, М. Мельника, Є. Палигу, В. Попова, В. Прокопенка, О. Прохоренка, І. Ревака, С. Серьогіна, О. Терещука, Л. Удалову, В. Франчука, С. Шатраву, М. Яблокова та ін.

Водночас, попри значну кількість публікацій за цією темою, аспекти антикорупційної діяльності є недостатньо дослідженими. Зокрема, це стосуються питання визначення ролі та місця Конституційного Суду України (КСУ, Суд) у формуванні антикорупційного законодавства, визначення його відповідності конституційним принципам демократичної, правової та соціальної держави Україна.

Метою статті є дослідження процесу формування доказової бази під час розгляду Конституційним Судом України справ щодо антикорупційного законодавства. Для досягнення поставленої мети вивчено практику судового конституційного контролю щодо законів, які регулюють питання протидії корупції. Увагу акцентовано на дослідженні процесу формування юридичних позицій Суду щодо відповідності Конституції України положень цих законів, оскаржених суб'єктами права звернення до КСУ.

Виклад основного матеріалу. Корупція – це соціально-політичне явище, обумовлене, насамперед, недосконалістю функціонування державних і суспільних інститутів, своєрідною реакцією індивідуума на вади соціуму. Негативний вплив корупції не обмежується завданням шкоди економічним або політичним інтересам суспільства, вона є психологічним явищем, яке, пронизуючи суспільство наскрізь, зводить нанівець багатовікові досягнення людської цивілізації в галузях моралі, правової культури та поваги до принципів демократичного, правового та соціального устрою.

Унаслідок утвердження у свідомості громадян не тільки припустимості корупційних дій, а й їх обов'язковості формується

схема, за якої держава отримує громадянина з деформованою з дитинства психікою щодо питань життєдіяльності в суспільстві, а також особу із засвоєними прикладами використання посади для власного протиправного збагачення. Ідеться не тільки про осіб, які обіймають посади в органах державного управління (правоохоронних, контролюючих, дозвільних тощо), а й про осіб, які є суб'єктами звернення до таких осіб чи органів.

Отже, усвідомлюючи негативні наслідки корупції, держава не тільки має право, а й зобов'язана вжити дієвих заходів з протидії антисоціальному явищу. У цьому контексті в ст. 15 Конвенції ООН проти корупції 2003 року зазначено, що «кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання кримінально караними наступних діянь, якщо вони вчинені умисно» [1].

У вітчизняному законодавстві правові й організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, процесів усунення наслідків корупційних правопорушень визначено в Законі України «Про запобігання корупції» [2] (Закон). Згідно із цим Законом, корупцією визнано дії, спрямовані на використання особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей для цілей одержання неправомірної вигоди або обіцянка чи надання такої вигоди названій особі з метою схилити її до протиправного використання службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей (ч. 1 ст. 1).

Зазначений Закон також визначає антикорупційну діяльність як певну «систему». Особливістю функціонування такої системи, як і будь-якої іншої, відповідно до «теорії систем» К. Л. фон Берталанфі, є не тільки наявність зв'язків і відносин між її елементами, а й нерозривна єдність із середовищем, у взаєминах із яким система виявляє свою цілісність [3, с. 25].

Для ефективного подолання корупції як соціально-політичного явища та протиправного діяння замало лише формування відповідної законодавчої бази, не випадково в Концепції ООН ідеться не тільки про «законодавчі», а й про «інші» заходи. Тобто необхідно задіяти всі елементи антикорупційного загальнодержавного механізму (системи) – законодавчі, виконавчі, судові, а також інститути громадянського суспільства (громадського контролю).

Відповідно до Конституції України, КСУ не належить до системи судів загальної юрисдикції як судової гілки влади, проте

це не означає, що він не є елементом системи антикорупційної діяльності. Натомість специфіка його діяльності полягає в тому, що Суд як орган конституційного контролю в межах своїх повноважень уживає заходів, спрямованих на захист Конституції держави та проголошених нею загальнолюдських цінностей (аксіологічний вимір).

Специфічність діяльності КСУ полягає також у тому, що він має піддавати судовому конституційному контролю закони, що регулюють питання протидії організованій злочинності та корупції, на предмет відповідності принципам організації життєдіяльності суспільства, визначеним Основним Законом демократичної, правової та соціальної держави Україна (онтологічний вимір).

Попри те, що Конституційний Суд України утворено за європейською («кельзенівською») моделлю, світоглядний зміст вітчизняного конституційного судового процесу не є зорієнтованим виключно на концепцію догматичного, позитивістського розуміння права.

Автори цієї філософсько-правової концепції І. Бентам, Дж. Остін, Г. Кельзен заперечували взаємозв'язок права, моралі та справедливості, обстоючи визначальну роль держави в законотворенні, розглядали особистість лише як істоту, здатну розуміти накази та необхідність їх примусового виконання.

Натомість, з огляду на ідеологічну спрямованість вітчизняної конституційної доктрини, відповідно до якої закони й інші правові акти мають бути проникнуті, передусім, ідеями справедливості, свободи, рівності тощо, доказування в конституційному судовому процесі, зокрема у справах щодо антикорупційного законодавства, підпорядковані загальним гносеологічним закономірностям (аксіологічним, онтологічним й епістермним).

Акти, ухвалені Судом з питань, вирішення яких віднесено до його повноважень, є результатом розумової інтелектуально-аналітичної діяльності суддів щодо пізнання й оцінювання насамперед конституційних цінностей, доктринальних позицій Конституції, законів, актів міжнародного права тощо, а також впливу оскаржених актів або їх окремих положень на суспільно-політичну ситуацію в державі.

Так, у своєму рішенні від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004 Суд визнав неконституційними положення пп. «а» п. 2 ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-XII, яким «передбачено створення Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України як державного органу зі спеціальним

статусом». Це рішення ґрунтувалося на доказовій базі, вибудованій на результатах аналітичного дослідження положень Конституції щодо визначення принципів організації роботи органів державної влади під час реалізації ними своїх повноважень, зокрема:

– ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якою «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»;

– п. 28 ч. 1 ст. 106 Конституції України, яка відносить до компетенції Президента України «створення в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб для здійснення своїх повноважень».

У цьому контексті Суд також зазначив, що «Верховна Рада України згідно з Конституцією України не наділена повноваженнями створювати при Президентові України будь-які органи, це є виключною компетенцією Президента України» [4].

В іншій справі Суд у рішенні від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 щодо корупційних правопорушень і введення в дію антикорупційних законів визнав неконституційним положення п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 року № 1506-VI в частині визнання «корупційним правопорушенням» зайняття особами, уповноваженими на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування, а саме суддями та народними депутатами України, викладацькою, науковою, творчою діяльністю, медичною практикою, інструкторською та суддівською практикою зі спорту в межах робочого часу.

В обґрунтування такої юридичної позиції Суд послався на:

– положення ч. 1 ст. 54 Конституції України щодо гарантування громадянам свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості;

– припис ч. 1 ст. 41 Основного Закону, згідно з яким кожен має право розпоряджатися результатами власної інтелектуальної, творчої діяльності;

– ч. 3 ст. 22 Конституції України, відповідно до якої під час прийняття нових законів недопустимим є звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод, оскільки оспорювані положення забороняють зазначеним особам займатися діяльністю, яка була їм дозволена до його прийняття;

– низку положень чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Парламентом, оскільки Цивільна

конвенція про боротьбу з корупцією 1999 року, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 року та Конвенція ООН проти корупції 2003 року корупційну діяльність безпосередньо «пов'язують з корисливими діями (бездіяльністю) посадової особи вчиненими нею виключно під час виконання покладених на неї службових обов'язків»;

– Закон України «Про боротьбу з корупцією», який не встановлює юридичної відповідальності для осіб, уповноважених на виконання функцій держави, за зайняття викладацькою, науковою, творчою діяльністю у робочий час [5].

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, заборонено входити до складу органу управління підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Стосовно цього законодавчого положення народні депутати України звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням визнати його неконституційним, оскільки, на їхню думку, має місце порушення права особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, передбачене ч. 1 ст. 41 Конституції України.

Суд розглянув цю справу та в рішенні від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012 зазначив, що держава вповноважена запроваджувати «правові механізми, які запобігають конфлікту інтересів або забезпечують його врегулювання в разі виникнення».

Обґрунтовуючи свою юридичну позицію, Суд урахував:

– по-перше, положення Конституції України, якими передбачено можливість встановлення в законодавчому порядку обмеження щодо позаслужбової діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави й органів місцевого самоврядування (підприємницька діяльність депутатів, унеможливлення мати інший представницький мандат, заборона щодо Президента України займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку, тощо);

– по-друге, положення Конвенції ООН проти корупції 2003 року, Міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб, схваленому Генеральною Асамблеєю ООН від 19 грудня 1996 року, Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи про статус публічних державних службовців в Європі від 24 лютого 2000 року № R(2000), у яких передбачено

необхідність запровадження державою заходів щодо «запобігання та врегулювання конфлікту інтересів».

З огляду на зазначене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що заборона особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, входити до органів управління підприємств або організацій, що мають на меті одержання прибутку, до складу яких входять посадові особи, які виконують свої обов'язки на постійній основі на підставі цивільно-правових чи трудових договорів (контрактів), не суперечить Конституції України [6].

Вирішення питань конституційності положень актів антикорупційного законодавства є постійною практикою КСУ. Так, уже цього року до Суду надійшла низка конституційних подань, звернень і скарг із цих питань.

Зокрема, народні депутати України звернулися з конституційним поданням щодо визнання неконституційною ст. 368² КК України, якою, зокрема, встановлено кримінальну відповідальність за набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджена доказами.

Обґрунтовуючи свою позицію, суб'єкт права на конституційне подання посилається на Загальну декларацію прав людини 1948 року, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року та низку рішень КСУ, які Суд ухвалив протягом 2000–2017 років.

Дослідивши надані матеріали, Перша колегія суддів Першого сенату КСУ визнала конституційне подання таким, що відповідає вимогам щодо його форми і змісту та прийняла Ухвалу про відкриття конституційного провадження. Справа знаходиться на стадії підготовки до розгляду Судом [7].

За іншою справою до КСУ звернулися 65 народних депутатів України з конституційним поданням щодо визнання неконституційними окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, оскільки, на їхню думку, «не можна прирівнювати громадян до посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування». «Покладання на невизначене коло фізичних осіб, що отримують кошти в межах певних категорій програм, займаються певним видом діяльності, входять до громадських організацій, що займаються певним видом діяльності, антикорупційних заборон, обмежень та обов'язків, які

передбачені для осіб, що здійснюють функції держави, – зазначено в поданні, – суперечить принципу верховенства права (ч. 1 ст. 8 Конституції України) у частині порушення правової визначеності, а також суперечить конституційному праву на свободу об'єднань (ст. 36 Конституції України), принципу рівності та заборони обмежень за ознакою виду діяльності, невтручанням у особисте життя (ст. 21, 24, 32 Конституції України)» [8].

Дослідивши надані матеріали, Друга колегія суддів Першого сенату КСУ визнала конституційне подання таким, що відповідає вимогам щодо його форми і змісту та прийняла Ухвалу про відкриття конституційного провадження. Справа також знаходиться на стадії підготовки до розгляду Судом.

Таким чином, є підстави для висновків, що роль і місце Конституційного Суду України в реалізації антикорупційного законодавства визначають його повноваження вирішувати питання конституційності положень актів цього законодавства.

Загальні юридичні позиції Суду, сформульовані в рішеннях у справах щодо антикорупційного законодавства, полягають, зокрема, у такому:

– обмеження певних прав і свобод особи положеннями актів антикорупційного законодавства є правомірним за умови, що такі обмеження застосовують виключно у випадках та обсязі, передбачених Основним Законом;

– діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, як правотворчу, так і правозастосовну, зокрема з питань протидії корупції, слід здійснювати виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України.

Висновки. Для ефективного подолання корупції як соціально-політичного явища і протиправного діяння замало лише формування відповідної законодавчої бази, повинні бути задіяні всі елементи антикорупційного загальнодержавного механізму (законодавчі, виконавчі, судові) та громадського контролю.

Роль і місце Конституційного Суду України в реалізації антикорупційного законодавства визначають його повноваження вирішувати питання конституційності положень актів цього законодавства.

Загальні юридичні позиції Суду, сформульовані в рішеннях у справах щодо антикорупційного законодавства, полягають у такому:

– обмеження певних прав і свобод особи положеннями актів антикорупційного законодавства є правомірним за умови, що такі

обмеження застосовують виключно у випадках та обсязі, передбачених Основним Законом;

– діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб, як правотворчу, так і правозастосовну, а саме з питань протидії корупції, необхідно здійснювати виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 31 жовт. 2003 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_c16. – Назва з екрана.

2. Про запобігання корупції [Електронний ресурс]: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. – Назва з екрана.

3. Bartalanffy L. General systems theory – a critical review / L. Bartalanffy // Systems Research Yearbook. – Moscow : Nauka, 1969. – P. 25.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту «а» пункту 2 статті 5, статті 8, абзаців першого, другого пункту 2 статті 23 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», указів Президента України «Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» та «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» (справа про Координаційний комітет) [Електронний ресурс]: рішення Конституційного Суду України від 7 квіт. 2004 р. № 9-рп/2004. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v009p710-04>. – Назва з екрана.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) [Електронний ресурс]: Рішення Конституційного Суду України від 6 жовт. 2010 р. № 21-рп/2010. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10>. – Назва з екрана.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 7, пункту 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [Електронний ресурс]: Рішення Конституційного Суду України від 13 берез. 2012 р. № 6-рп/2012. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12>. – Назва з екрана.

7. Про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368² Кримінального кодексу України [Електронний ресурс]: Ухвала Першої колегії суддів Першого сенату Конституційного Суду

України від 24 квіт. 2018 р. № 134-1(І). – Режим доступу: <http://caesar/pls/wccu/p0062?lang=0&rej=0&pf5511=207976>. – Назва з екрана.

8. Про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України «Про запобігання корупції», пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» [Електронний ресурс] : Ухвала Другої колегії Першого сенату Конституційного Суду України від 30 серп. 2018 р. № 239-2(І). – Режим доступу: <http://caesar/pls/wccu/p0062?lang=0&rej=0&pf5511=212701>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsiyi: vid 31 zhovt. 2003 r. [United Nations Convention against Corruption from October 31, 2003]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_c16 [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii": vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1700-VII [Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" from October 14, 2014, No. 1700-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].

3. Bartalanffy, L. (1969). General systems theory - a critical review. *Systems Research Yearbook*. Moscow: Nauka.

4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 56 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen pidpunktu "a" punktu 2 statti 5, statti 8, abzatsiv pershoho, druhoho punktu 2 statti 23 Zakonu Ukrainy "Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu", ukaziv Prezydenta Ukrainy "Pro Koordynatsiinyi komitet po borotbi z koruptsiieiu i orhanizovanoiu zlochynnistiu" ta "Pro pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti Koordynatsiinoho komitetu po borotbi z koruptsiieiu i orhanizovanoiu zlochynnistiu" (sprava pro Koordynatsiinyi komitet): vid 7 kvit. 2004 r. № 9-рп/2004 [The Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of 56 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of subparagraph "a" of Article 5, paragraph 2, Article 8, paragraphs 1 and 2, Article 23 of the Law of Ukraine "On Organizational and Legal basis of the fight against organized crime", the decrees of the President of Ukraine "On the Coordinating Committee on Combating Corruption and Organized Crime" and "On Improving the Effectiveness of the Coordination Committee for the Fighting of Corruption this and organized crime" (case on the Coordinating Committee) from April 7, 2004, № 9-рп/2004]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v009p710-04> [in Ukrainian].

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen zakoniv Ukrainy "Pro zasady zapobihannia ta protydii koruptsii", "Pro vidpovidalnist yurydychnykh osib za vchynennia koruptsiinykh pravoporushen", "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia" (sprava pro koruptsiini pravoporushennia ta vvedennia v diiu antykoruptsiinykh zakoniv): vid 6 zhovt. 2010 r. No. 21-рп/2010 [The Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of the Laws of Ukraine "On the Principles of Prevention and Counteraction of Corruption", "On the

Responsibility of Legal Entities for Corruption Offenses", "On Amendments to Certain Legislative Acts Ukraine on liability for corruption offenses "(case on corruption offenses and the enactment of anti-corruption laws) from October 6, 2010, No. 21-rp/2010]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10> [in Ukrainian].

6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 53 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 2 chastyny pershoi statti 7, punktu 2 rozdiliv VIII "Prykintsevi ta perekhidni polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro zasady zapobihannia i protydii koruptsii": vid 13 berez. 2012 r. No. 6-rp/2012 [The Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of 53 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 2 of part one of Article 7, point 2 of section VIII "Final and transitional provisions" of the Law of Ukraine "On the Principles of Prevention and Counteraction of Corruption" from March 13, 2012, No. 6-rp/2012]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12> [in Ukrainian].

7. Ukhvala Pershoi kolehii suddiv Pershoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Pro vidkryttia konstytutsiinoho provadzhennia u spravi za konstytutsiinym podanniam 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 368² Kryminalnogo kodeksu Ukrainy": vid 24 kvit. 2018 r. No. 134-1(I) [Decision of the First Collegium of Judges of the First Senate of the Constitutional Court of Ukraine "On the opening of constitutional proceedings in a case under the constitutional petition of 59 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 368² of the Criminal Code of Ukraine" from April 24, 2018, No. 134-1(I)]. (n.d.). *caesar.pls*. Retrieved from <http://caesar/pls/wccu/p0062?lang=0&rej=0&pf5511=207976> [in Ukrainian].

8. Ukhvala Druhoi kolehii Pershoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Pro vidkryttia konstytutsiinoho provadzhennia u spravi za konstytutsiinym podanniam 65 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen punktu 5 chastyny pershoi statti 3, abzatsu tretoho chastyny tretoi statti 45 Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii", punktu 2 rozdiliv II «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti finansovoho kontroliu okremykh katehoriï posadovykh osib": vid 30 serp. 2018 r. No. 239-2(I) [Decision of the Second Board of the First Senate of the Constitutional Court of Ukraine "On the opening of the constitutional proceeding in the case on the constitutional petition of 65 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of the constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of paragraph 5 of part one of Article 3, paragraph three of part three of Article 45 of the Law of Ukraine "On the Prevention of Corruption", Section 2, Section II, "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to certain Laws of Ukraine regarding the Peculiarities of the Financial Control of Certain Categories of Officials" from September 30, 2018, No. 239-2(I)]. (n.d.). *caesar.pls*. Retrieved from <http://caesar/pls/wccu/p0062?lang=0&rej=0&pf5511=212701> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 16.08.2018

Shaptala N. – Ph.D in Law, Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Principles of Formation of the Evidence Base when Considering the Anti-Corruption Legislation by the Constitutional Court of Ukraine

The article is devoted to issues related to the process of formation of the evidence base in the consideration of the Constitutional Court of Ukraine case concerning anti-corruption legislation. The author, having examined the practice of the Constitutional Court of Ukraine in resolving issues of constitutionality of the provisions of the laws of Ukraine in the field of combating corruption offenses, has paid special attention to the peculiarities of the process of formation of legal positions of the Court regarding the constitutionality of the provisions of these laws challenged by the subjects of the right to appeal to the Constitutional Court. According to the results of the research, the author makes the following conclusions: Corruption is a socio-political phenomenon, conditioned, first, by the imperfection of the functioning of state and social institutes, a peculiar reaction of the individual to the defects of society. The negative impact of corruption is not limited to harming the economic and political interests of society; it is a psychological phenomenon that destroys the centuries-old achievements of human civilization in the areas of morality, legal culture and respect for the principles of democratic, legal and social order of public life. The state not only has the right but also must take effective measures to combat this antisocial phenomenon. To effectively overcome corruption as a socio-political phenomenon and unlawful act, only the formation of an appropriate legislative framework is required all elements of an anti-corruption national mechanism (legislative, executive, judicial) and public control should be involved. The role and place of the Constitutional Court of Ukraine in the implementation of anti-corruption legislation determine its authority to decide on the constitutionality of the provisions of acts of this legislation. The general legal positions of the Court formulated in decisions on cases of anti-corruption legislation are, in particular, as follows: restriction of certain rights and freedoms of persons by the provisions of acts of anticorruption legislation is lawful, provided that such restrictions apply only in cases and in the amount provided for by the Basic Law of Ukraine; activities of state authorities, local self-government, their officials and officers, both law-enforcement and law enforcement agencies, including those on combating corruption, should be exercised solely on the basis of, within the limits of authority and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine.

Keywords: anti-corruption legislation; proof; constitutional court process; corruption; legal position.

УДК 342.733

Рижук Ю. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та муніципального права Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”», м. Київ;

Полякова І. М. – здобувач ступеня вищої освіти магістра Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”», м. Київ

Освітній омбудсмен у системі забезпечення та захисту прав здобувачів освіти

Розглянуто функціонування інституту спеціалізованого омбудсмена – освітнього омбудсмена в Україні. Увагу акцентовано на механізмі захисту права на освіту в навчальних закладах. Основою формування єдиного європейського простору вищої освіти визнано забезпечення доступу до якісної вищої освіти, що орієнтує суспільство на отримання нових знань, підвищення кваліфікації, задоволення власних інтересів людини та громадянина. Доведено, що проблеми захисту законних прав та інтересів учасників навчального процесу пов'язані із забезпеченням конституційного права на освіту та його фактичною реалізацією. Проаналізовано особливості становлення інституту омбудсмена, висвітлено повноваження спеціалізованих омбудсменів у зарубіжних країнах. Аргументовано важливість становлення інституту уповноваженого із захисту прав здобувачів освіти, перспективи його розвитку в Україні. Зауважено, що в сучасному світі у зв'язку з розвитком інформаційного суспільства та вдосконаленням механізмів захисту прав людини в різних сферах передбачено наявність різних спеціалізованих омбудсменів, серед яких: омбудсмен з прав дитини; омбудсмен з прав літніх людей; омбудсмен з питань рівних можливостей; омбудсмен з питань меншин; омбудсмен із захисту прав споживачів; із захисту особистих даних; банківські та страхові омбудсмени. З-поміж них вирізняється інститут омбудсмена в системі освіти – університетський омбудсмен, що активно функціонує на всіх рівнях. У контексті дослідження проблеми захисту освітніх прав встановлено, що в Україні також існує належна правова база, яка дає змогу державі належним чином забезпечувати право громадян на отримання освіти. Запровадження посади омбудсмена в університетах практично доводить, що механізм забезпечення інтересів студентів є цілком реальним.

Ключові слова: омбудсмен; спеціалізований омбудсмен; освітній омбудсмен; право на освіту; правове забезпечення; механізм захисту.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває на етапі утвердження правової держави, демократичного суспільства та верховенства права. У межах проведення реформ актуалізується потреба у створенні нових механізмів реалізації державної політики щодо захисту прав людини, зокрема в освітній сфері. З огляду на те, що в ст. 3 Конституції України визнано найвищою соціальною цінністю людину, сучасна

освіта має бути відкритим процесом для її здобувачів. Крім набуття професійних знань і навичок, школярі та студенти мають відчувати незалежність і набувати впевненість у собі, здатність оцінювати наявну в навчальному процесі ситуацію.

На підставі Закону України «Про освіту» було вперше запроваджено інститут уповноваженого із захисту прав учасників навчального процесу на загальнодержавному рівні – освітнього омбудсмена як важливу складову розвитку освітнього та навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут омбудсмена в Україні перебуває на стадії активного впровадження, а становлення й функціонування спеціалізованого омбудсмена (Уповноваженого із захисту прав здобувачів освіти в навчальних закладах) та його правове забезпечення набуває особливої актуальності. Серед науковців, які активно досліджують історію та становлення спеціалізованих омбудсменів, своїми напрацюваннями вирізняються: В. В. Баштанник, Л. В. Голяк, М. А. Доспаєв, В. С. Закриницька, С. А. Косінов, Л. О. Лазарева, К. М. Магомедов, К. В. Мануїлова, О. В. Марцеляк, Н. С. Наулік, Я. Н. Неділько, О. П. Пономарьова, Н. І. Петрецька, М. М. Тхаркахо, І. Ю. Хомишин.

Дослідження має на меті проаналізувати особливості становлення інституту спеціалізованого омбудсмена – освітнього омбудсмена, розглянути практичність становлення інституту Уповноваженого із захисту прав студентів вищих навчальних закладів на прикладі ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Для досягнення визначеної мети слід реалізувати низку завдань, а саме: розглянути сутність інституту омбудсмена та його законодавче закріплення в Україні; аргументувати становлення інституту спеціалізованого омбудсмена в освітній сфері на основі нового Закону України «Про освіту», проаналізувати Положення про освітнього омбудсмена, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 року № 491; визначити перспективи запровадження Уповноваженого із захисту прав студентів у ВНЗ на прикладі ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Виклад основного матеріалу. Попри те, що інститут омбудсмена – Уповноваженого з прав людини як правовий механізм захисту прав людини з'явився відносно недавно, він активно розвивається на національному та міжнародному рівнях. Відповідно до визначення, запропонованого Міжнародною асоціацією юристів, омбудсменом є служба, передбачена

Конституцією або актом законодавчої влади й очолювана незалежною публічною посадовою особою високого рангу, яка відповідальна перед законодавчою владою, отримує скарги від потерпілих на державні органи, службовців, наймачів чи діє на власний розсуд, уповноважена проводити розслідування, рекомендувати коригувальні дії та представляти доповіді [1, с. 21].

Характерною рисою є незалежність інституції, що виявляється, передусім, у високому статусі посади омбудсмена, в обранні його парламентом держави, що забезпечує незалежність від усіх гілок влади, зокрема від законодавчої. У нашій державі положення про посаду омбудсмена закріплено ст. 101 Конституції України, яка встановлює, що парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, а ст. 55 Основного Закону нашої держави гарантує, що кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [2]. Таким чином, у суспільстві омбудсмен є своєрідним арбітром між людиною та владою, а отже, має діяти незалежно і неупереджено.

У Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року визначено сферу його застосування та основні повноваження Уповноваженого. Цей нормативно-правовий акт має досить широку сферу дії. Так, у ст. 2 закріплено, що захисту підлягають громадяни України незалежно від місця перебування та іноземці чи особи без громадянства, які знаходяться на території України [3].

Водночас інтереси певних категорій суспільства часто потребують додаткового або спеціалізованого захисту через специфіку їхнього положення в суспільстві. Тому в низці зарубіжних країн поряд з національними, регіональними та місцевими омбудсменами діють різні спеціалізовані омбудсмени. Серед таких у зарубіжних країнах можна виокремити декілька найбільш поширених: омбудсмен з прав дитини (найпоширеніший в країнах Європейського Союзу, Латинській Америці); омбудсмен з прав літніх людей (США); омбудсмен з питань рівних можливостей (поширений у скандинавських країнах); військовий омбудсмен (Нідерланди, Чехія, Німеччина); омбудсмен з питань меншин; (Угорщина, Фінляндія, Швеція); омбудсмен із захисту прав споживачів (Данія, Норвегія, Фінляндія); омбудсмен із захисту особистих даних (Угорщина, Чехія); банківські та страхові омбудсмени (США, Канада). Існує також інститут омбудсмена в системі освіти – університетські

омбудсмени (в університетах Західної Європи, США) [4, с. 126]. Освітній омбудсмен у Європі нині функціонує на різних рівнях: національному, регіональному й інституційному [5].

Унаслідок внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (п. 31 ст. 13) було розширено право вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина [3]. Тобто створення додаткового інституту спеціалізованого омбудсмена в Україні як елемент збагачення й універсалізації системи прав і свобод людини та громадянина на національному рівні є реальною можливістю, що відповідає чинному законодавству.

З огляду на те, що інститут омбудсмена є ключовим інститутом демократичного суспільства, рівень його розвитку є індикатором забезпечення прав, функціонування нещодавно запровадженого спеціалізованого омбудсмена в освітній сфері.

Міжнародне співробітництво та формування єдиного європейського простору вищої освіти ґрунтується на забезпеченні широкого доступу до якісної вищої освіти, що орієнтує суспільство на отримання нових знань, підвищення кваліфікації. Проблеми захисту законних прав та інтересів учасників навчального процесу пов'язані із забезпеченням конституційного права на освіту та його фактичною реалізацією [6, с. 66].

Проблеми захисту законних прав та інтересів учасників навчального процесу безпосередньо пов'язані із забезпеченням конституційного права на освіту та його фактичною реалізацією. Так, у ст. 53 Конституції України закріплено право кожного на освіту, обов'язковість повної загальної середньої освіти, необхідність забезпечення державою доступності та безоплатності освіти, сприяння її розвитку. Питання права на освіту розкрито в Законі України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, у ст. 3 якого увагу акцентовано на недопущенні дискримінації у сфері освіти й вільному доступі до безкоштовної освіти з урахуванням паритетності всіх осіб, у різних формах і різних видах; відкритості характеру навчальних закладів; створенні умов для вибору профілю навчання та виховання відповідно до здібностей, інтересів особи; доступності до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, зокрема в мережі Інтернет [2]. Також право на освіту закріплено і в інших нормативно-правових актах України. На універсальному рівні дієвим механізмом забезпечення розвитку системи освіти стали: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року,

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН від 16 грудня 1966 року, Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти від 14 грудня 1960 року, Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» від 19 червня 1999 року та Рекомендації МОП/ЮНЕСКО.

Отже, в Україні наявна ґрунтовна правова база, яка дає змогу державі належним чином забезпечувати право громадян на отримання освіти. Слід лише розробити механізм забезпечення та захисту прав, якими особа наділена в процесі здобуття освіти. Зазначене, власне, й спонукало до запровадження інституту освітнього омбудсмена.

Згідно зі ст. 73 Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, освітній омбудсмен є посадовою особою, на яку Кабінетом Міністрів України покладено виконання завдань щодо захисту прав у сфері освіти. Таким чином, метою діяльності освітнього омбудсмена є забезпечення належних умов для реалізації права особи на освіту [7]. Посадову особу призначає Кабінет Міністрів України строком на п'ять років без права повторного призначення. У цій статті передбачено затвердження Кабінетом Міністрів України положення про освітнього омбудсмена, порядку та умов звернення до освітнього омбудсмена та створення служби освітнього омбудсмена. Відповідно, Міністерство освіти і науки України у грудні 2017 року запропонувало до громадського обговорення проекти актів Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена». Згодом Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 року № 491 було затверджено Положення про освітнього омбудсмена [8].

Окреслені нормативно-правові акти встановлять новий механізм забезпечення права особи на здобуття якісної та доступної освіти в системі освіти, визначають заходи щодо забезпечення належних умов для рівного доступу до здобуття освіти, відновлення порушених прав здобувачів освіти та їх батьків, законних представників, педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, порядок звернення та розгляду освітнім омбудсменом скарг про порушення прав у сфері освіти й додержання законодавства України про освіту в межах наданих повноважень освітнім омбудсменом.

Уповноважений із захисту прав учасників навчально-виховного процесу повинен не лише знати права, обов'язки та відповідальність усіх його учасників, а й застосовувати

нормативно-правове забезпечення у своїй діяльності. Роль освітнього омбудсмена в навчальних закладах має полягати не лише в інформуванні про існування в учнів чи студентів прав як в учасників навчального процесу, а й у роз'ясненні реальних способів реалізації та відповідальності за їх здійснення.

У Положенні про освітнього омбудсмена, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 року № 491, освітній омбудсмен відповідно до покладених на нього завдань має право: розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їх батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками; отримувати від закладів освіти та органів управління освітою інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у тому числі інформацію з обмеженим доступом; за результатами проведених перевірок приймати рішення щодо обґрунтованості чи необґрунтованості скарги і на його основі надавати рекомендації закладам освіти, органам управління освітою, повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства; безперешкодно в установленому законом порядку відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти всіх рівнів незалежно від форми власності, а також брати участь в установленому порядку у засіданнях державних органів з питань, що належать до його компетенції; звертатися до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти; надавати консультації здобувачам освіти, їх батькам, законним представникам, а також педагогічним, науково-педагогічним і науковими працівникам; представляти інтереси особи у суді.

Цікавим у Положенні є створення служби освітнього омбудсмена. Очолює її керівник служби, який призначається на посаду та звільняється з посади освітнім омбудсменом за погодженням з міністром освіти та науки України. Основними завданнями Служби є організаційне, консультативне, інформаційно-аналітичне, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності освітнього омбудсмена.

Варті уваги Порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 року № 491. Так, заявник може подати скаргу особисто, а також через уповноважену особу, якщо повноваження зазначеної особи оформлені відповідно до законодавства. У разі коли заявник не зазначає у скарзі свого

прізвища, імені, по батькові, місця проживання або не надає інших відомостей, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення, скарга реєструється як анонімна та залишається без розгляду. Під час розгляду скарги Служба надсилає скаргу протягом не більше п'яти робочих днів з дня її надходження за належністю відповідному органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям, про що повідомляється заявнику, – якщо викладені в скарзі питання не належать до повноважень освітнього омбудсмена. Скарги розглядаються не довше одного календарного місяця з дня їх надходження. Якщо у місячний строк вирішити порушені у скарзі питання неможливо, встановлюється необхідний для розгляду скарги строк, про що повідомляється заявнику. При цьому загальний строк розгляду скарги становить не більш як 45 календарних днів. Освітній омбудсмен протягом п'яти робочих днів після прийняття рішення про обґрунтованість скарги вживає заходів до поновлення та захисту порушених прав заявників.

Проаналізовані положення Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання освітнього омбудсмена» свідчать про надання здобувачам освіти широкого кола прав і можливостей для захисту прав та свобод, якими особа наділена як у навчальних закладах, так і за їх межами та які необхідні для реалізації конституційного права на освіту.

Слушною думка є О. В. Марцеляк, яка механізмом охорони права громадян на освіту вважає профілактику правопорушень у цій сфері відносин та захисту й відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина в разі їх порушення. Такий захист починається з моменту виявлення та фіксування правопорушень у сфері освіти, а отже, виконанню цього завдання покликані сприяти освітні омбудсмени в навчальних закладах, діяльність яких є запорукою реалізації конституційного права на вищу освіту [9, с. 125].

Значущість діяльності освітнього омбудсмена в навчальних закладах підтверджує досвід запровадження вказаного інституту в зарубіжних країнах. Так, наявність вузівського (студентського) омбудсмена вперше було запроваджено в США у 1960-х роках. На сьогодні такий інститут функціонує в більш як 200 університетах США. Аналізуючи положення студентського омбудсмена, слід зауважити, що більшість його завдань відповідають українській моделі. Основними повноваженнями є проведення незалежного розгляду скарг про порушення навчального чи виховного процесу в університетах;

розслідування за фактом порушення прав студентів, викладачів та службовців закладу; тісна співпраця з іншими підрозділами щодо захисту прав особи [6, с. 66].

Таким чином, позитивний досвід ефективного функціонування інституту освітнього омбудсмена в зарубіжних країнах переконує в доцільності його реалізації в Україні. Яскравим прикладом упровадження механізму забезпечення та захисту прав учасників освітнього процесу є введення в дію наказом ректора Положення «Про Омбудсмена з прав студента Державного вищого навчального закладу “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”», відповідно до якого омбудсмен з прав студента цього закладу є спеціалізованим омбудсменом, що наділений дорадчими повноваженнями, а також повноваженнями щодо представлення та захисту прав, свобод та інтересів студентів, що навчаються в Університеті, незалежно від форми навчання та членства в різних громадських організаціях, а саме: студентів – громадян інших держав; студентів, які навчаються за програмами міжнародної академічної мобільності в навчальних закладах інших держав [10]. Крім того, тут закріплено основні засади діяльності омбудсмена, згідно з якими він: провадить свою діяльність на основі принципів гуманізму, законності, справедливості, неупередженості, об'єктивності, незалежності, доступності, транспарентності, недоторканності приватного життя осіб і конфіденційності відомостей про них. Основними напрямками діяльності визначено: представлення законних інтересів студентів перед адміністрацією Університету, в органах місцевого самоврядування та державної влади; аналіз стану реалізації та забезпечення прав і свобод студентів в Університеті; проведення попереджувальних заходів для запобігання порушення прав, свобод та законних інтересів студентів тощо.

Головними є не повноваження студентського омбудсмена, а його можливості. Уповноважений з прав студентів в Університеті має представляти інтереси цієї категорії осіб. Головний критерій ефективності його роботи – це рівень довіри й підтримки з боку студентства (який відсоток студентів знає про існування цієї особи, обізнані щодо його контактних даних, сприймають його як реальну можливість розв'язання проблеми) [11, с. 38].

Висновки. Проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що інститут спеціалізованих омбудсменів в Україні, зокрема в системі освіти, нині активно розвивається. Це стосується становлення як інституту загальнодержавного освітнього

омбудсмена, так і омбудсменів на регіональних та інституційних рівнях. Наявність спеціалізованих омбудсменів передбачає докорінне реформування політико-соціальної системи як один із чинників процесу інтеграції України до Європейського простору.

Роль освітнього омбудсмена в системі забезпечення та захисту прав здобувачів освіти має полягати не лише в інформуванні про існування в учнів чи студентів прав як учасників навчального процесу, а й у роз'ясненні реальних способів реалізації, визначенні механізмів забезпечення та власної відповідальності за їх здійснення.

Аналіз досвіду діяльності інституту освітнього омбудсмена в зарубіжних країнах засвідчує, що він означений неабиякою популярністю в університетах США та Європи. Ключові засади діяльності омбудсменів у сфері захисту прав студентів у зарубіжних країнах відповідають положенням, розробленим вітчизняними навчальними закладами, зокрема ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Функціонування цієї інституції сприятиме самоутвердженню здобувачів освіти як особистостей, недопущенню свавілля вчителів і професорського-викладацького складу, а також можливості реалізувати право на освіту відповідно до міжнародних стандартів. Водночас це забезпечить удосконалення відносин між здобувачами освіти, працівниками навчальних закладів, а отже, підвищить рівень працездатності, результативності, творчих і наукових здобутків не лише здобувачів освіти, а й навчальних закладів загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Комарова В. В. Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации / В. В. Комарова // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 21–31.
2. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
3. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] : Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
4. Неділько Я. Інститут спеціалізованих омбудсменів у зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / Я. Неділько // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2017. – № 1 (47). – С. 122–128. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2017_1_20. – Назва з екрана.
5. Higher Education Ombudsmen in Europe today (as of May 2015). ENOHE: European Network of Ombudsmen in Higher Education [Electronic resource]. – Access mode: https://drive.google.com/file/d/0B1SB_6WJn9hta1NrNE1zMIeY_SUE/view. – Title from the screen.
6. Хомишин І. Ю. Запровадження інституту освітнього омбудсмена в Україні [Електронний ресурс] / І. Ю. Хомишин // Прикарпатський юридичний

вісник. – 2017. – Вип. 4 (19). – С. 66–69. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_4_16. – Назва з екрана.

7. Про освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. – Назва з екрана.

8. Деякі питання освітнього омбудсмена [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 черв. 2018 р. № 491. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF>. – Назва з екрана.

9. Марцеляк О. В. Міжнародний досвід функціонування деяких спеціалізованих омбудсменів / О. В. Марцеляк // *Право України*. – 2003. – № 4. – С. 123–127.

10. Про Омбудсмена з прав студента Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» [Електронний ресурс]: Положення ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана від 22 листоп. 2017 р. – Режим доступу: http://kneu.edu.ua/userfiles/public_discussion/Proekt-Ombudsmen-sajt.pdf. – Назва з екрана.

11. Оболенська Т. Є. Омбудсмен по правам студентів у механізмі забезпечення якості вищої освіти [Електронний ресурс] / Т. Є. Оболенська, Ю. М. Рижук, О. А. Чабанюк // Студентоцентризм у системі забезпечення якості освіти в економічному університеті : зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. конф. (Київ, 2–3 берез. 2016 р.) / редкол.: А. М. Колот, Т. В. Гуть. – Київ: КНЕУ, 2016. – С. 34–39. – Режим доступу: https://kneu.edu.ua/userfiles/Department_of_International_Economics_and_manageme/studentozentruz.m.pdf. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Komarova, V.V. (1999). Upolnomochennyi po pravam cheloveka v Rossiiskoi Federacii [Commissioner for Human Rights in the Russian Federation]. *Gosudarstvo i pravo, State and law*, 9, 21-31 [in Russian].

2. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny": vid 23 hrud. 1997 r. No. 776/97-VR [Law of Ukraine "On the Authorized Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights" from December 23, 1997, No. 776/97-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

4. Nedilko, Ya. (2017). Instytut spetsializovanykh ombudsmeniv u zarubizhnykh kraina [Institute of specialized ombudsmen in foreign countries]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 1(47), 122-128. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2017_1_20 [in Ukrainian].

5. Higher Education Ombudsmen in Europe today (as of May 2015). ENOHE: *European Network of Ombudsmen in Higher Education*. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/0B1SB_6WJn9hta1NrNE1zMIeYSUE/view.

6. Khomyshyn, I.Yu. (2017). Zaprovdzhennia instytutu osvitnoho ombudsmena v Ukraini [Introduction of the Institute of Educational Ombudsman in Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Precarpathian Legal Bulletin*, 4(19), 66-69. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_4_16 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro osvitu": vid 5 veres. 2017 r. No. 2145-VIII [Law of Ukraine "On Education" from September 5, 2017, No. 2145-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deiaki pytannia osvithoho ombudsmena": vid 6 cherv. 2018 r. No. 491 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some Issues of the Educational Ombudsman" from June 6, 2018, No. 491]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF> [in Ukrainian].

9. Martseliak, O.V. (2003). Mizhnarodnyi dosvid funktsionuvannya deiakykh spetsializovanykh ombudsmeniv [International experience of the functioning of some specialized ombudsmen]. *Pravo Ukrainy, The Law of Ukraine, 4*, 123-127 [in Ukrainian].

10. Polozhennia DVNZ "Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana "Pro Ombudsmena z prav studenta Derzhavnogo vyshchoho navchalnogo zakladu "Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana": vid 22 lystop. 2017 r. [The Statute of the Vadym Hetman Kyiv National Economic University "On the Ombudsman for the Rights of the Student of the State Higher Educational Institution" Vadym Hetman Kyiv National Economic University" from November 22, 2017]. (n.d.). *kneu.edu.ua*. Retrieved from http://kneu.edu.ua/userfiles/public_discussion/Proekt-Ombudsmen-sajt.pdf [in Ukrainian].

11. Obolenska, T.Ye., Ryzhuk, Yu.M., & Chabaniuk, O.A. (2016). Ombudsmen po pravam studentiv u mekhanizmi zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity [Ombudsman for students' rights in the quality assurance system of higher education]. *Studentotsentryzm u systemi zabezpechennia yakosti osvity v ekonomichnomu universyteti, Student Centerism in the system of providing quality education at an economic university: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Methodical Conference*, (pp. 34-39). Kyiv: KNEU. Retrieved from https://kneu.edu.ua/userfiles/Department_of_International_Economics_and_manageme/studentozentruzm.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2018

Ryzhuk Yu. – Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional and Municipal Law of the Educational and Scientific Institute «Law Institute of State Higher Educational Institution of the "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"», Kyiv, Ukraine;

Poliakova I. – Master of Higher Education Degree of the Educational and Scientific Institute «Law Institute of State Higher Educational Institution of the "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"», Kyiv, Ukraine

Educational Ombudsmen in the System of Supply and Protection of Educational Law's Rights

The article is devoted to the consideration of the functioning of the institution of a specialized ombudsman – an educational ombudsman in Ukraine. The main emphasis is placed on the mechanism for protecting the right to education in educational institutions. The article emphasizes that the basis of the formation of a united European higher education area is the provision of access to high-quality higher education, which strengthens the society's orientation towards obtaining new knowledge, raising the level of qualification and ultimately satisfying the interests of

the individual and the citizen. Problems of protecting the legal rights and interests of participants in the educational process are connected with ensuring the constitutional right to education and its actual implementation. The article analyzes the peculiarities of the formation of the institution of the ombudsman, the powers of specialized ombudsmen in foreign countries, and, directly, emphasizes the importance of establishing an institution for the protection of the rights of educators and its prospects for development in the Ukrainian state. The author noted that in the modern world in connection with the development of the information society and the improvement of mechanisms for the protection of human rights in various spheres, various specialized ombudsmen operate: the Ombudsman for the rights of the child; ombudsman for the rights of the elderly; Ombudsman on Equal Opportunities; minority ombudsman; ombudsman for consumer rights protection; protection of personal data; bank and insurance ombudsmen, including the ombudsman institution in the education system, the university ombudsmen active at all levels. In the aspect of studying the problem of the protection of educational rights, the researcher emphasized that Ukraine also has a strong legal framework that allows the state to properly ensure the citizens' right to education (amendments to the Law of Ukraine «On the Authorized Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights» dated November 2012, the Law of Ukraine «On Education» dated September 5, 2017, the draft Regulations «Some Issues of the Educational Ombudsman»). A striking example of the implementation of the mechanism for the provision and protection of the rights of participants in the educational process is the introduction by the order of the Rector of the University of the Regulation «On the Ombudsman on the Rights of the Student of the State Higher Educational Institution» Vadym Hetman Kyiv National Economic University. The introduction of a corresponding post at universities, practically shows that the mechanism of ensuring the interests of students is absolutely real.

Keywords: ombudsman; specialized ombudsman; educational ombudsman; right to education; legal support; mechanism of protection.

UDC 343:340.11

Babanina V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Doctoral Student of the Scientific Laboratory on the Problems of Crime Investigation of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Significance of Some Legal Principles at the Stage of Creation of Criminal Legislation

The modern scientists' approaches to the question of importance of some principles of criminal law at the stage of the creation of criminal legislation are studied. The article substantiates the provision that all principles of criminal law are closely interrelated, the exclusion of one of them leads to a violation of the functioning of the entire criminal justice system. Particular attention is given to such principles as justice, stability and dynamic development. The idea of the appropriateness of consolidating the principles in certain articles of the Criminal Code of Ukraine is supported. All the principles of criminal law are at the core of criminal law-making and criminal law enforcement, therefore their compliance with criminal law should be considered on two main levels – law-making and the use of punishment or other criminal-legal measures. It is proved that criminal legislation requires a thorough and system monitoring as well as a comprehensive study of its improvement. The analysis of the changes introduced into criminal legislation and the preconditions for their adoption allows to distinguish several factors that influenced the legislator, in particular: 1) the legislator's desire to fill the gaps in criminal legal regulation and to protect public relations violated in the course of law enforcement; 2) the adopted changes reflect excessive expectations of criminal legislation as a mean of solving social conflicts, ignoring the regulatory capacity of other branches of law; 3) it is not uncommon that the changes introduced are aimed at strengthening the sanctions of current criminal legislation. The author's vision is that the appearance of a number of bills is dictated less as by urgent need to bring the legislation on criminal responsibility in line with the requirements of rapidly changing living conditions of modern society and the state, than as a desire to respond to each more or less «resonance» event or a case by creating a new norm of the Criminal Code. It seems that the legislator tries to solve the overwhelming majority of those difficult life situations that arise primarily due to the volatile socio-economic situation in the country by the simplest and at the same time hardly effective way – through measures of criminal legal repression. It is proved that the situation with legislative changes is in no small measure due to the shortcomings in the mechanism of drafting, discussion and adoption of legislative acts, which amend the Criminal Code of Ukraine. It is considered expedient to undertake an in-depth study of the entire mechanism for the adoption of criminal legislation and to develop substantiated proposals based on real scientifically proved grounds (with a harmonious combination of principles of justice, stability and dynamism) on all stages of elaboration and adoption of the law. In this regard, it is important to have a rational balance between dynamism, stability and justice, not only during the implementation of criminal legislation, but also at the time of its creation.

Keywords: principles; general principles; justice; the principle of stability; the principle of dynamic development; the principle of justice; lawmaking, criminal law; creation; objectivity.

Problem statement. Principles play an important role in legal regulation. The term «principle» comes from the Latin word «principium» and is translated as «basic (guiding) rule of conduct (activity), basis, starting point of science». In other words it is fundamental scientific or moral ambition which does not retreat from and which serves as a direct regulator of individuals in each particular situation. The main significance of any principle lies in its regulatory function, the realization of which is possible with proper legal formulation as a general rule.

Analysis of recent research and publications. Questions of the study of the principles of criminal law were the subject of research of such criminal law scientists as P. Andrushko, Ya. Bezpala, P. Berzin, I. Gnatov, A. Gorelik, O. Kvasha, M. Korzhansky, O. Kostenko, P. Matyshevsky, I. Mihalko, A. Molodtsov, V. Maltsev, V. Navrotsky, S. Pirvagidov, Yu. Pudovochkin, O. Skakun, N. Storchak, P. Fris, M. Havronyuk, S. Shapchenko and others. However, the issue of the importance of some legal principles at the stage of creating a criminal law so far has not received proper coverage.

Therefore, *the purpose of the article* is to study the significance of some principles of law at the stage of the creation of criminal legislation, as well as the substantiation of position that their observance in criminal law should be considered on two main levels – law-making and the use of punishment or other criminal-legal measures.

Presentation of main material. All principles, in particular in criminal law, are closely interconnected, the exclusion of one of them leads to a violation of the functioning of the entire criminal justice system. In the doctrine of criminal law, despite the supposed clarity, there is a difference in opinion of scientists about the semantic content of understanding the principles of law and forms of expression.

All the principles of criminal law are at the core of criminal law-making and criminal law enforcement. Their compliance with the criminal law should be considered at two main levels: 1) law-making; 2) the use of punishment and other criminal-legal measures.

One of the important principles of criminal law is the principle of justice, which is not limited to punishment – the scope of its application in criminal law should be much wider and therefore requires a clear definition; ideally it would be normative consolidation.

Perhaps, harmonious combination of stability, on the one hand, and dynamic development (in accordance with the requirements of the present), on the other, should be recognized as the most significant prerequisite for the effectiveness of criminal law. Thus, the law that is not stable and undergoes constantly an excessive number of changes (and consequently transformation) cannot be considered as effective

protective mechanism. Nor can an effective law, which does not meet existing social requirements, cannot be considered effective, as it does not provide an adequate protection of social relations that are developing or changing in one way or another. Accordingly, the criminal law should be a kind of harmonious balance between stability, which would ensure clarity of this law, its simplicity and dynamics of its development. In addition, the dynamics of criminal legislation development is stipulated by attempts to bring domestic legislation in line with European and international requirements.

In support of trend of excessive changes to the Criminal Code of Ukraine, V. Tatsii, V. Borisov and V. Tiutiugin pointed out that as of 2010 198 articles of the mentioned Code were amended and supplemented, accounting for more than 44 % of those articles that were in it at the time of adoption and entry into force. Accordingly, scientists raise a completely logical question: «What kind of stability of criminal law can be discussed at such an urgency of updating its regulations?» [1, p. 12]. Advocating this point of view, we will only add that over the course of 2010–2018 the trend towards excessive amendments to the criminal legislation has only intensified and has, in essence, become of a real problematic nature.

In these conditions, the rational balance between the dynamics and stability of criminal legislation is important. Accordingly, the criminal law requires a thorough system monitoring and a comprehensive study of its improvement.

A. Kozhemyakin, analyzing the current trends in the development of domestic criminal law, describes them as negative and indicates, in a concrete form, such tendencies are: an increase of norms with blanket dispositions, an unjustified increase in criminal legal repression, which alternates with mass decriminalization, etc. All this compels to acknowledge the violation of the principle of legal certainty. Thus, in today's conditions, it is difficult to avoid blankness in criminal law, but legislators and the scientists should provide law enforcement bodies with clear and distinct recommendations for the application of such norms [2, p. 45–46].

Analysis of the changes that were introduced into the criminal law and the preconditions for their adoption allows us to identify several factors that, in our opinion, have affected the legislator. Firstly, the legislator's desire to fill the gaps in criminal-legal regulation and to protect public relations violated in the course of law enforcement. Secondly, the adopted changes reflect excessive expectations of criminal legislation as a mean of solving social conflicts, ignoring the regulatory capacity of other branches of law.

Third, it is not uncommon that the changes introduced are aimed at strengthening the sanctions of current criminal legislation.

In addition, the dramatic changes in the political situation that took place in early 2014 also led to introduction of numerous changes to the Criminal Code, many of which are completely ill-considered, counterproductive and, in fact, create additional obstacles to law enforcement.

As an example, one can recall the Law of Ukraine of February 21, 2014 «On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine on the Implementation of the Provisions of Art. 19 of the UN Convention against Corruption», which amended the Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine and narrowed the circle of possible subjects of this crime. The reasons and preconditions for the adoption of this law are well known, but the introduction of these changes has in reality led to difficulties and non-compliances with regard to legal qualification of the relevant acts of officials. In particular, by introducing these changes, the legislator violated the concepts of «abuse» and «excess», which greatly complicated the qualification of acts that consist of overreaching the powers granted to a certain official.

In this context, it should also be recalled that Verkhovna Rada of Ukraine initially adopted a law on amendments to the Criminal Code of Ukraine, but consequently cancelled it. For example, this applies to the Law of Ukraine of June 11, 2009 «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Responsibility for Corruption Offenses», which was repealed by the Law of Ukraine of December 21, 2010 «On Recognition of Certain Laws of Ukraine Concerning Corruption Prevention and Counteraction To Have Lost Their Force».

Attention is drawn to the fact that the appearance of a number of bills, in our opinion, is dictated less as by urgent need to bring the legislation on criminal responsibility in line with the requirements of rapidly changing living conditions of modern society and the state, than as a desire to respond to each more or less «resonance» event or a case by creating a new norm of the Criminal Code. It seems that the overwhelming majority of those difficult life situations that arise primarily due to the volatile socio-economic situation in the country by the simplest and at the same time hardly effective way – through measures of criminal legal repression. However, in the recent past society has already passed this path, which is known to have proved its complete failure [1, p. 12].

It is logical that this situation with legislative changes is not least due to the shortcomings in the mechanism of drafting, discussion and adoption of legislative acts, which amend the Criminal Code of Ukraine.

The principle of justice is playing an important role at the stage of criminal legislation drafting. According to the dictionary under S. Ozhegov and N. Shvedova word «justice» means «fair treatment of anyone; impartiality; a sense of justice; to do justice, to give justice to somebody; to acknowledge something-not-nothing-worthless, right, worthy» [3, p. 225]. The socially-defined understanding of justice finds expression in the word «truth», which means that it «corresponds to reality, truth, moral, ethical and legal norms; the right, objective, impartial attitude to someone, something» [4, p. 1180]. The range of interpretations of justice is wide enough from the objective social ideal to subjective assessment, «just what meets my expectations is fair».

Given the versatility and ramification of the application of justice, it is difficult to find a concise universal definition of justice itself and the principle of justice, which clearly corresponds to the law and does not lead to artificial inflation of its norms. It should be borne in mind that each era and the social system invest its understanding in the content of the principle of justice.

The category of justice is manifested in the criminal law in various aspects, which is the correspondence between the act, its social consequences and their respective assessment. That is, justice in criminal law is an appraisal category that requires the interests of the individual, society and the state to be catered of.

Of course, *nulla lex satis commode omnibus est* (there is no law that is convenient for everyone). The principle of justice can be clearly defined in the text of the law, and simultaneously not be formalized, but in the other case this does not mean that all legal norms are fair, or vice versa.

That is, the contents of the principle of justice laid the aspects of influence not only to the subject of crime, but also to the punishment, to the peculiarities of the manifestation of the rights and responsibilities of the participants in the criminal process, taking into account the equality of all before the law and fulfillment of obligations to compensate for the damage. The interest in paying attention to the category of justice is also due to the crisis state of social morality [5, p. 236]. Its compliance should ensure a compromise between the parties of legal relations, the latter being fundamental to the determination of justice since it is subtly responding to changes in both law and legislation, and with the development of society and state, law and legislation, as well as to the transforming of system of moral values adopted in society to the unstable conception of every human being about what is right and what is not. In other words, so far, there is no legal definition of these concepts.

The concept of social justice in criminal law is interpreted through the principle of justice, which means adequacy of severity of punishment to person's guilt and actions committed by this person. Justice is one of the most important backbone principles of law.

The category of justice should have clear formal definition in the law (this will provide an expression in the legal consciousness, legal norms and legal relations), but it is very difficult to find a universal expression of the concept, which would reflect all possible variants of its manifestation and application, and at the same time would be concise and clear, not leading to «inflating» the rules of the law.

As to the legislative consolidation of the principle of justice, an example can be called from foreign experience, in particular Art. 6 of the Criminal Code of Russian Federation, according to which penalties and other measures of criminal law applicable to a person who committed a crime should be fair, that is, to conform to the nature and degree of public danger of the crime, the circumstances of his commission and the guilty person [6]. According to Russian criminal legislation, principle of justice (at Part 2 of Art. 6) also refers to implementation of inadmissibility of double incrimination; in addition, one of the ways of expressing justice in criminal proceedings is the principle of presumption of innocence, enshrined in Art. 14 of the Criminal Procedural Code of Russian Federation. In fact, the principle of justice has a relatively declarative character.

Taking into account the defects of the legislative formulations of the principle of justice, the principle of justice in criminal law has two aspects – the validity of the criminal law and the justice of the punishment imposed by the court for committing a crime or refusing him.

The principle of justice in the doctrine of criminal law is considered at various levels, in particular, Russian scientists Yu. Pudovochkin and S. Pirvagidov formulate the principle of justice at the following levels: 1) criminalization and penalization of the act must be objective; 2) every person who is responsible under the Criminal Code in case of a crime should be prosecuted; 3) no one may be convicted of a crime for which he was previously prosecuted or released from responsibility; 4) punishment and other criminal-legal measures applicable to the perpetrators must be fair, that is, must correspond to the nature and degree of social danger of the crime, the circumstances of his commission and the person guilty [7, p. 140]. Of course, a very controversial position is regarding the determination of the objectivity of criminalization and the imposition of penalization to the observance of principle of justice in criminal law during law-making; rather it can be attributed to criminal policy. It should also be noted that not all individuals who have committed a crime are prosecuted; sometimes

they are released from responsibility in case of committing a small or medium crime for the first time.

The principle of justice in general should be reflected in the current legislation, both at constitutional level and in sectoral laws (taking into account the peculiarities of regulated social relations). Despite the fact that justice is a complex and multifaceted category, however, the refusal of it will complicate the formation of the basic concepts of criminal law.

Despite the lack of a clear formal expression of justice as an underlying principle, it is unquestionably present in the norms themselves, as evidenced by law enforcing practice, positions of the highest judicial authorities. Although it would be expedient to consolidate the principle of justice in the Criminal Code independently (not in conjunction with any other principle) and to have its clear definition and criteria, this will facilitate practical application and the subject of legal relationships will not have to prove each time at first (addressing to the comments, explanations of the higher courts, which are not always clear) that a certain category is the very principle.

Conclusions. On the basis of the foregoing, one can state that the law-making activity of recent years has in many aspects non-systemic, sometimes even chaotic, character. The drafts submitted to the parliament are occasionally far from adequate scientific expertise. All this reduces the effectiveness of preventive function of the criminal law, adversely affects law enforcement activities and leads to non-enforcement of the law.

In some cases, proposals for amending the Criminal Code are more extensive and concern the possibility of separating from it a number of norms and the formation on the basis of a new normative act. In particular, the introduction of the institute of criminal offenses [1, p. 13].

In general, all this suggests that existing problems of law enforcement are to some extent conditioned by the imperfection of the law itself, which in turn is the result of non-compliance with the basic rules, methods and principles of drafting, discussion and adoption of the bill, which amends the Criminal Code of Ukraine.

Thus, it is justified to carry out an in-depth study of the entire mechanism for the adoption of criminal legislation and to develop substantiated proposals on real scientific support for all stages of the development and adoption of the law on criminal liability on this basis. It is this scientific basis that will enable harmonious combination of the principles of criminal law, among which the priority should be justice, stability and dynamism in the reform of criminal law.

REFERENCES

1. Tatsii, V.Ya., Borisov, V.I., & Tiutiugin, V.I. (2010). Pravotvorchist: suchasni problem [Law-making: Modern Problems]. *Holos Ukrainy, The Voice of Ukraine*, 168(4918), 12-13 [in Ukrainian].
2. Kozhemiakin, A.A. (2013). Osnovni tendentsii rozvytku vitchyznianoho kryminalnogo prava v period provedennia druhoi sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy somoho sklykannia [Main tendencies of the development of domestic criminal law during the period of the second session of the Verkhovna Rada of Ukraine of the seventh convocation]. *Aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti, Actual Problems of Criminal Liability: Proceedings of International Scientific and Practical Conference*. Kyiv. (pp. 35-46) [in Ukrainian].
3. Ojegov, S.I., & Shvedova, N.Yu. (1993). *Intellektualnyi slovar russkogo yazyka: 72500 slov i 7500 frazeologicheskikh vyrazenii [Intelligent dictionary of the Russian language: 72500 words and 7500 phraseological expressions]*. Moscow [in Russian].
4. Busel, V.T. (Rds.). (2004). *Velykyi poiasniuvalny slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy [Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language]*. Kyiv : Perun [in Ukrainian].
5. Osokin, R.B. (2011). O neobhodimosti razrabotki konceptualnykh osnov protivodeistviia prestupleniiam protiv obschestvennoi nraivstvennosti [On necessity of development of conceptual bases of counteraction to crimes against public moral]. *Vestnik Tambovskogo universiteta, Bulletin of the University of Tambov*, 3(95), 236 [in Russian].
6. Ugolovnyi kodeks Rossiiskoi Federacii. [The Criminal Code of Russian Federation]. (n.d.). *ppt.ru*. Retrieved from <http://ppt.ru/kodeks.shtml?kodeks=20&paper=6> [in Russian].
7. Pudovochkin, I.E., & Pervavidov, S.S. (2003). *Poniatie, principy i istochniki ugolovnogo prava: sravnitelno-pravovoi analiz zakonodatelstva Rossii i stran Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv [Tsentr PressThe concept, principles and sources of criminal law: a comparative legal analysis of the legislation of Russia and the countries of the Commonwealth of Independent States]*. SPb. : Yurid. Centr Press [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 31.08.2018

Бабаніна В. В. – кандидат юридичних наук, доцент, докторант наукової лабораторії з проблем розслідування злочинів навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Значення деяких принципів права на стадії створення кримінального законодавства

Досліджено сучасні підходи науковців до питання про значення деяких принципів кримінального права на стадії створення кримінального законодавства. Доведено, що всі принципи в кримінальному законодавстві тісно пов'язані між собою, а неврахування одного з них призводить до порушення функціонування кримінально-правової системи загалом. Особливу увагу зосереджено на таких принципах, як справедливість, стабільність і принципі динамічного розвитку. Аргументовано положення стосовно доцільності закріплення принципів в окремих статтях Кримінального кодексу України. Усі

принципи кримінального права слугують підґрунтям кримінальної правотворчості та кримінального правозастосування. Їх дотримання в кримінальному законодавстві слід розглядати на двох основних рівнях: правотворчості та застосування покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру. Доведено, що кримінальне законодавство потребує поглибленого системного моніторингу та комплексного дослідження питань його вдосконалення. Аналіз змін, які було внесено до кримінального законодавства, та передумов їх прийняття дає змогу виокремити декілька факторів, які вплинули на законодавця, а саме: 1) прагнення законодавця заповнити прогалини в кримінально-правовому регулюванні й охороні суспільних відносин, які порушуються в процесі правозастосування; 2) у прийнятих змінах відображаються надмірні сподівання на кримінальний закон як засіб вирішення соціальних конфліктів за ігнорування регулятивних можливостей інших галузей права; 3) унесені зміни нерідко мають на меті посилення санкцій, діючих кримінально-правових норм. Висвітлено авторське бачення стосовно того, що поява низки законопроектів, на нашу думку, зумовлена не стільки нагальною потребою приведення законодавства про кримінальну відповідальність у відповідність до мінливих умов життєдіяльності сучасного суспільства й держави, скільки бажанням відгукнутися, відреагувати на кожну більш-менш резонансну подію чи справу шляхом створення нової норми кодексу. Доведено, що ситуація із законодавчими змінами обумовлена саме недоліками в механізмі розроблення, обговорення та прийняття законодавчих актів, якими вносяться зміни до Кримінального кодексу України. Аргументовано доцільність поглибленого дослідження всього механізму прийняття кримінального законодавства та вироблення на цій основі обґрунтованих пропозицій щодо реального наукового забезпечення (за гармонійного поєднання принципів справедливості, стабільності й динамічності) всіх етапів розроблення та прийняття закону про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: принципи; загальні засади; справедливість; принцип стабільності; принцип динамічного розвитку; принцип справедливості; правотворчість; кримінальне законодавство; створення; об'єктивність.

УДК 346.9

Балюк І. А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”», м. Київ

Досудове врегулювання господарського спору: обов'язок чи право

Зазначено, що правовий інститут досудового врегулювання господарського спору має тривалу історію розвитку. На цьому шляху правові вимоги поступово змінювалися, послабляючи обов'язковість впровадження досудового врегулювання спору від абсолютної імперативної вимоги дотримання до цілковитої відмови від неї. Причому залишалась можливість застосовувати досудове врегулювання спору за взаємною згодою сторін як альтернативний спосіб вирішення господарського спору. Останні зміни господарського процесуального законодавства зумовили повернення такого інституту, як обов'язок, у передбачених законом випадках, який треба застосовувати, перш ніж звертатися до господарського суду. Водночас залишилася можливість використовувати досудове врегулювання господарського спору як альтернативний засіб вирішення господарських спорів. Важливими постають аспекти правового оформлення досудового врегулювання господарського спору та правові наслідки застосування такого способу для подолання господарського конфлікту. Висвітлено ступінь правового оформлення застосування досудового врегулювання господарських спорів нормами матеріального та процесуального права. Доведено, що досудове врегулювання господарських спорів не є стадією господарського процесу. Встановлено процесуальні наслідки порушення обов'язкового застосування досудового врегулювання господарського спору та за домовленістю сторін. Правові норми інституту досудового врегулювання господарського спору наявні в різних нормативно-правових актах. Основні положення Господарського процесуального кодексу України встановлюють обов'язковість і можливість його застосування та наслідки їх недотримання для участі в господарському судочинстві на відміну від положень загального порядку пред'явлення претензії на отримання відповіді, які взагалі не зафіксовані в чинному законодавстві. Зауважимо, що спеціальний порядок досудового врегулювання господарських спорів для застосування санкцій та в певних сферах господарювання встановлений у відповідних нормативно-правових актах.

Ключові слова: господарський спір; альтернативне вирішення господарського спору; досудове врегулювання спору; претензія; господарські відносини; господарський процес.

Постановка проблеми. Сучасні умови вільного розвитку суспільства й економіки зумовлюють зростання господарських конфліктів. Актуалізується питання щодо вирішення їх без звернення до державного суду. Альтернативні способи врегулювання господарського спору передбачають досягнення згоди між сторонами стосовно предмета спору в той чи інший

спосіб без звернення до суду та добровільного виконання рішення чи домовленостей. Водночас реальний захист порушеного права відбувається за його реалізації в житті. Тому серед альтернативних способів вирішення господарських спорів, кожний з яких має власні переваги, найбільш надійними в застосуванні є ті, що врегульовані правом. Оформлення в правових нормах альтернативного способу врегулювання господарського спору надає впевненості щодо реального втілення захисту права, адже правове врегулювання альтернативного вирішення господарського спору обов'язково передбачає правові можливості примусового виконання рішення, прийнятого за наслідками позасудового врегулювання спору. Це набуває значущості в разі відмови зобов'язаної сторони виконувати свої обов'язки добровільно. Крім цього, процедура примусового виконання передбачає певні часові витрати, що відтерміновує момент захисту права. З-поміж, урегульованих правом позасудових способів найзручнішим є досудове врегулювання спору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовому інституту досудового врегулювання спору приділяли увагу чимало науковців, серед яких С. О. Граб [1], Ю. А. Джепа [2], М. Д. Ждан [6], Л. Є. Зуева [3], В. В. Резнікова [4], О. В. Савченко [5], Р. І. Шабанов [6]. Причому завжди існували суперечливі точки зору щодо необхідності такого інституту чи зайвого механізму в захисті та відновленню порушених прав.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати ступінь правового оформлення досудового врегулювання господарського спору, правові наслідки застосування такого способу для розв'язання господарського конфлікту та встановлення правопорядку в господарських відносинах.

Виклад основного матеріалу. У законодавстві поняття «досудове врегулювання господарського спору» не визначено. Проте порядок та умови застосування такого способу закріплено в різних нормативно-правових актах. Іноді досудове врегулювання господарського спору тлумачать як сукупність різних альтернативних (позасудових) способів урегулювання (вирішення) спорів. Безпосередньо як претензійний порядок з вирішення господарського спору необхідність і можливість застосування досудового врегулювання спору зафіксовано в ст. 19 Господарського процесуального кодексу (ГПК) України [7]. Значущості цьому способу додає закріплення в ст. 124 Конституції України [8] можливості визначення законом обов'язкового застосування досудового порядку врегулювання

спору. Положення цієї статті в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII [9] підтверджує зацікавленість у його застосуванні з боку держави та спонукає звернути увагу суб'єктів господарювання на зазначений спосіб урегулювання господарського спору. По-перше, урегулювання спору до звернення до господарського суду зменшує тягар навантаження на господарський суд та зайві витрати часу й коштів для учасників спору. По-друге, під час звернення до такого способу вирішення господарського спору, поряд з іншими його перевагами, у разі невдалого врегулювання можна без зволікань звернутися до господарського суду. По-третє, за умов невирішення господарського спору під час його досудового врегулювання зацікавлена сторона може звернутися до господарського спору. Значна частина змісту претензії становить частину змісту позовної заяви, звернення до змісту процесуального документа сприяє вдосконаленню навичок юристів.

У разі, якщо законом встановлено обов'язковість застосування досудового врегулювання спору, саме досудовим врегулюванням господарського спору є сукупність дій, визначених законом і спрямованих на вирішення господарського спору без звернення до господарського суду, що полягає в пред'явленні претензії та отриманні відповіді на неї. Виняток становить досудове врегулювання господарських спорів, що виникають під час укладання, зміни й розірвання господарських договорів, спорів, порядок досудового врегулювання яких здійснюється в іншій, ніж подання претензії, формі. Залежно від отриманої відповіді спір або вважають урегульованим, або зацікавлений (незадоволений) учасник спору може звернутися до господарського суду. Досудове врегулювання господарського спору, згідно зі ст. 19 ГПК України, можна застосовувати за взаємною згодою сторін, тобто використати надане право як найбільш швидкий, простий і невитратний спосіб усунення конфліктної ситуації з господарських відносин та впровадження господарського правопорядку [1, с. 229].

Залежно від економічного стану держави та господарських відносин можливість та обов'язковість застосування такого способу поступово змінювалася від абсолютної імперативної вимоги дотримання до остаточної відмови від неї. Тривалий час досудове врегулювання господарського спору було неодмінною умовою звернення до господарського суду. Законодавство поступово послабляло вимогу щодо ступеня обов'язкового дотримання досудового врегулювання господарського спору,

але процедура досудового врегулювання господарського спору завжди була закріплена правовими нормами. У такому розвитку можна виокремити п'ять етапів. На першому етапі панувала абсолютна вимога стосовно дотримання досудового врегулювання господарського спору для всіх господарських спорів. Таку вимогу закріплено в ст. 6 Цивільного кодексу Української РСР від 18 липня 1963 року № 1540-VI [10], а процедуру пред'явлення претензії було визначено в Положенні про порядок пред'явлення і розгляд претензій підприємствами, організаціями, установами та врегулювання розбіжностей за господарськими договорами, затвердженому Постановою Ради Міністрів СРСР від 17 жовтня 1973 року № 758 [11]. Другий етап означений частковою вимогою стосовно дотримання досудового врегулювання господарського спору для всіх господарських спорів, окрім зазначених у законі або в разі звернення окремих суб'єктів. Таке положення зафіксовано в ст. 5–11 Арбітражного процесуального кодексу України від 6 листопада 1961 року № 1798-XII [12], де визначено норми про основні положення загального порядку досудового врегулювання господарських спорів. Третьому етапу відповідала часткова вимога дотримуватися досудового врегулювання господарського спору лише для зазначених у законі господарських спорів та за домовленістю між сторонами, якщо це зумовлено договором. Таку вимогу було встановлено в ГПК України після набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України» від 17 травня 2001 року № 2413-III [13]. У межах четвертого етапу закон не вимагав дотримання досудового врегулювання господарського спору для всіх господарських спорів. На це вказувало набуття чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо досудового врегулювання спорів» від 23 червня 2005 року № 2705-IV [14]. Зміни щодо відмови від обов'язкового застосування досудового врегулювання спорів зумовлені прийняттям рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним зверненням ТОВ «Торговий дім “Кампус Коттон клуб”» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (чинної на той час) (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 [15]. Згідно з цим рішенням, встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист. Таким чином, сучасний, п'ятий, етап розвитку правового оформлення вимоги

щодо застосування досудового врегулювання господарських спорів почався після набуття чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII [16]. Правова вимога на цьому етапі відрізняється від вимоги третього періоду тим, що для звернення до господарського суду нині порушення досудового врегулювання господарського спору має значення лише у випадках, встановлених законом. Натомість раніше порушення такого порядку було важливою умовою для звернення до господарського суду (незалежно від того, встановлено вимогу законом чи про це домовилися сторони).

Проте деякі сучасні автори [6, с. 67] пропонують знову відмовитися від обов'язкового застосування досудового врегулювання господарського спору, оскільки це обмежує можливість реалізації права на судовий захист. З цим складно погодитися, адже до господарського суду здебільшого звертаються спеціальні суб'єкти – суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи – підприємці). Свобода волевиявлення будь-якої особи в державі завжди має відбуватись у межах, встановлених законом. До спеціальних суб'єктів висувають додаткові законодавчі вимоги. Конституційне право на не заборонену законом підприємницьку діяльність може бути втілене лише після легалізації суб'єкта господарювання та виконання численних дій, які передують цій діяльності. У подальшій господарській діяльності треба виконувати вимоги закону, не лише пов'язані безпосередньо з діяльністю (передусім, приватні інтереси), а й із вимогами закону, які мають слугувати інтересам держави та суспільства (публічні інтереси). Щодо господарських спорів закон також вимагає обов'язкового застосування досудового врегулювання господарського спору не для всіх, а для деяких видів правовідносин, через які виникає спір. Намагаючись взяти участь у певних правовідносинах, заздалегідь можна (і треба) передбачити можливі ускладнення звернення до суду. Для звернення до господарського суду із захистом прав суб'єкта господарювання слід виконати низку вимог, за відсутності яких справу не може бути розглянуто в господарському суді. Обов'язкове застосування досудового врегулювання господарського спору є не єдиною перешкодою. За дисциплінованості учасників спору воно, навпаки сприяє прискоренню вирішення господарського спору. Така сама вимога щодо обов'язкового застосування досудового врегулювання

господарського спору не може вважатися перешкодою захисту права суб'єктів господарювання.

У контексті розгляду спорів з господарських відносин привертає увагу ст. 16 ЦПК України [17], що за змістом є аналогічною ст. 19 ГПК України. У межах цивільного судочинства передусім захищають права громадян, а отже, викликає питання, як така норма кореспондується із правом на справедливий суд, зафіксований у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [18]. Водночас деякі практики [19; 20] визнають позитивним вплив такої норми в суперечках у зв'язку з визначенням юрисдикції суду. Головним є те, що обов'язковість досудового врегулювання спору встановлюється лише законом, а тут законодавець має дотримуватися принципу пропорційності.

Позиція щодо відмови від застосування досудового врегулювання господарського спору через виключення ст. 19 ГПК України є хибною та, мабуть, є наслідком помилкового тлумачення правової природи досудового врегулювання господарського спору [6, с. 64]. Досудове врегулювання господарського спору не є і ніколи не було стадією господарського процесу, навіть за часів його абсолютної вимоги. У теорії процесуального права господарський процес визначають як різновид юридичної діяльності, а саме встановлену нормами процесуального права форму діяльності господарських судів, спрямовану на захист прав суб'єктів господарювання. Законодавчого визначення господарського процесу немає, але за аналогією п. 5, 6 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України [21] господарський процес можна схарактеризувати як правовідносини, що складаються під час здійснення господарського судочинства, що є діяльністю господарських судів стосовно розгляду й вирішення господарських справ у порядку, встановленому ГПК України.

Обов'язковим учасником правовідносин господарського процесу є суддя господарського суду, але в процедурі досудового врегулювання господарського спору участь судді не передбачена. Навіть коли норми про основні положення загального порядку досудового врегулювання господарських спорів ст. 5–11 належали до норм ГПК України, досудове врегулювання спору не було стадією господарського процесу. Ці норми не мали бути складником ГПК України, адже за часів абсолютної вимоги дотримання досудового врегулювання спору процедура вирішення господарських справ була регламентована Правилами розгляду господарських спорів державними арбітражами, затвердженими постановою Ради Міністрів СРСР

від 5 червня 1980 року № 440, а процедура пред'явлення претензії була встановлена Положенням про порядок пред'явлення і розгляд претензій підприємствами, організаціями, установами та врегулювання розбіжностей за господарськими договорами, затвердженими Постановою Ради Міністрів СРСР від 17 жовтня 1973 року № 758 [22], тобто діяли два самостійні нормативно-правові акти рівної юридичної сили. Коли приймали Арбітражний процесуальний кодекс України, механічно поєднали головні положення цих двох актів. Таким чином, це була невдала спроба, яку виправлено в чинній редакції ГПК України. Залишено лише основні положення про обов'язковість і можливість застосування досудового врегулювання господарських спорів, а саме норми про форму та загальний порядок подання претензії включено як такі, що не є стадією господарського судочинства.

Нині бракує правових норм про основні положення загального порядку подання претензії. Спеціальний порядок досудового врегулювання господарських спорів зафіксовано в різних нормативно-правових актах. Можна виокремити два види спеціального порядку: для застосування санкцій та в певних сферах господарювання. У разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій процедуру досудового врегулювання господарського спору (форма претензії, встановлений порядок пред'явлення та розгляду претензії, повідомлення про результати її розгляду тощо) зафіксовано в ст. 222 ГК України [23]. На наш погляд, положення цієї норми можуть слугувати орієнтиром у разі застосування досудового врегулювання господарського спору за взаємною згодою. Раніше досудове врегулювання спорів, що виникали під час укладання, зміни та розірвання господарських договорів, також було врегульовано вже не чинними на цей час ст. 10–11 ГПК України. Тепер питання врегулювання спорів, що виникають у разі укладання господарських договорів, регламентовано п. 4, 5, 7 ст. 181, а за умов зміни й розірвання господарських договорів – ст. 188 ГК України. Спеціальний порядок досудового врегулювання в різних сферах господарювання, де є особливість такого порядку, зафіксований, зокрема, у статтях Статуту залізниць України, Кодексі торговельного мореплавства України, Повітряному кодексі України тощо.

Дотримання досудового порядку врегулювання господарського спору у встановлених законом випадках є обов'язком сторони спору, право котрої, на її переконання, порушено. Вона подає претензію (письмовий документ) у встановленій законом формі з усіма належними атрибутами. Відповідь у встановленій законом

строк дає сторона, котрій направлено претензію. Коли сторони доходять взаємної згоди, конфлікт вичерпано, інакше зацікавлена сторона звертається до господарського суду. Останнє трапляється у двох випадках: за отримання негативної відповіді або якщо сторона не відповідає на пред'явлену претензію, інша, дочекавшись спливу строку на відповідь, має право звернутися до господарського суду. Така ситуація є безумовною, коли застосування досудового врегулювання спору є обов'язковим згідно із законом.

Господарський суд (суддя господарського суду) не контролює процес досудового врегулювання спору. У царину суддівського контролю вживання чи невживання заходів досудового врегулювання господарського спору потрапляє на стадії відкриття провадження в справі. Особа, яка звертається до господарського суду, має виконувати всі вимоги процесуального закону. Згідно з п. 6 ч. 3 ст. 162 ГПК України, позовна заява має містити відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у разі, якщо законом встановлено обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Відповідно до ч. 1 ст. 174 ГПК України, суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог до позовної заяви, виносить ухвалу про залишення позовної заяви без руху. Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви в строк, встановлений судом, її вважають поданою в день первинного її подання до господарського суду та приймають до розгляду. Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви в строк, встановлений судом, заяву вважають не поданою і повертають особі, що звернулась із позовною заявою. Згідно з п. 6 ч. 5 ст. 174 ГПК України, суддя повертає позовну заяву та додані до неї документи в разі, якщо до заяви не додано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору за умов, що такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Коли господарський суд з'ясовує недодержання сторонами встановленого для цієї категорії спорів порядку їх досудового врегулювання в уже відкритому провадженні, то, відповідно до ст. 226 ГПК України, позов, поданий без інформації про вжиття заходів досудового врегулювання спору, Суд залишає без розгляду, якщо законом встановлено обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк.

Такі процесуальні дії судді господарського суду чітко пов'язані з обов'язком вживання заходів досудового врегулювання господарського спору, встановленого законом. Переконані, що

термін «закон» у цьому разі слід тлумачити як нормативно-правовий акт органів законодавчої та виконавчої влади.

Питання постає щодо наслідків недотримання досудового врегулювання господарського спору в разі, коли про це сторони домовились між собою, таку домовленість оформлено письмово і надане законом право сторони перетворюють для себе в обов'язок. Такі заходи можна застосовувати лише до узгоджених сторонами відносин. Якщо сторони врегулюють спірні відносини і можна вважати, що спір вирішено в альтернативний спосіб. Якщо спір не врегульовано і зацікавлена сторона звертається до господарського суду, то чи можна такий обов'язок вважати встановлений законом?

Висновки. Досудове врегулювання господарського спору є самостійним правовим інститутом, норми якого містяться в різних нормативно-правових актах. Конституційне закріплення обов'язкового вживання досудового врегулювання спору зумовлює закріплення в нормах матеріального законодавства прямих вказівок на відносини, де має бути дотриманий такий порядок та наслідки його недотримання в процесуальному законодавстві. У разі порушення обов'язкового досудового врегулювання господарського спору залежно від стадії господарського судочинства та супутніх умов наслідком є: залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви, залишення позову без розгляду. Коли досудове врегулювання господарського спору за домовленістю сторін має застосовуватися як альтернативний засіб вирішення спору та за недотримання його або негативного наслідку його застосування сторони змушені звертатися до господарського суду, то жодних пов'язаних із цим негативних процесуальних наслідків немає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Граб С. О. Досудове врегулювання спору як важливіша стадія в господарському процесі [Електронний ресурс] / С. О. Граб // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 1. – Т. 2. – С. 15–19. – (Серія «Юридичні науки»). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_1%282%29_4. – Назва з екрана.

2. Джепа Ю. А. Проблеми досудового врегулювання господарських спорів [Електронний ресурс] / Ю. А. Джепа // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Вип. 35. – Ч. 2. – Т. 2. – С. 7–10. – (Серія «Право»). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35%282.2%29_3. – Назва з екрана.

3. Зуева Л. Є. Щодо принципу досудового врегулювання господарських спорів [Електронний ресурс] / Л. Є. Зуева // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 1. – С. 604–611. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_61_82. – Назва з екрана.

4. Резнікова В. В. Досудове врегулювання господарських спорів: необхідність та шляхи реформування [Електронний ресурс] / В. В. Резнікова // *Університетські наукові записки*. – 2012. – № 4. – С. 227–238. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_4_34. – Назва з екрана.

5. Савченко О. Досудове врегулювання господарських спорів [Електронний ресурс] / О. Савченко // *Підприємництво, господарство і право*. – 2016. – № 6. – С. 66–70. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_6_14. – Назва з екрана.

6. Шабанов Р. І. Досудове врегулювання господарських спорів: співвідношення норм матеріального та процесуального права [Електронний ресурс] / Р. І. Шабанов, М. Д. Ждан // *Підприємництво, господарство і право*. – 2018. – № 2. – С. 63–67. – Режим доступу: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/13.pdf>. – Назва з екрана.

7. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 6 листоп. 1991 р. № 1798-XII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n4452>. – Назва з екрана.

8. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.

9. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) [Електронний ресурс] : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>. – Назва з екрана.

10. Цивільний кодекс Української РСР [Електронний ресурс] : Закон Української РСР від 18 лип. 1963 р. № 1540-VI. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>. – Назва з екрана.

11. Об утверждении Положения о порядке предъявления и рассмотрения претензий предприятиями, организациями и учреждениями и урегулирования разногласий по хозяйственным договорам [Электронный ресурс] : постановление Совета Министров СССР от 17 окт. 1973 г. № 758. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_8186.htm. – Загл. с екрана.

12. Арбітражний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Законом України від 6 листоп. 1991 р. № 1798-XII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed19930726>. – Назва з екрана.

13. Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України [Електронний ресурс] : Закон України від 17 трав. 2001 р. № 2413-III. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2413-14>. – Назва з екрана.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо досудового врегулювання спорів [Електронний ресурс] : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2705-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2705-15>. – Назва з екрана.

15. Справа за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім “Кампус Коттон клуб”» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) [Електронний ресурс] : рішення Конституційного Суду України від 9 лип. 2002 р. № 15-рп/2002. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>. – Назва з екрана.

16. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів [Електронний ресурс] : Закон України від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VIII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2>. – Назва з екрана.

17. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. – Назва з екрана.

18. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 4 квіт. 1950 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. – Назва з екрана.

19. Мамченко Н. Новелізація цивільного процесу позитивно вплинула на судову практику [Електронний ресурс] / Н. Мамченко, Д. Лупсеник // Судебно-юридическая газета. – 2018. – 3 вересня. – Режим доступу: <https://sud.ua/ru/news/publication/124587-novelizatsiya-tsvivilnogo-protsesu-pozitivno-vplivnula-na-sudovu-praktiku>. – Назва з екрана.

20. Зейкан Я. П. Оновлений ЦПК очима адвоката [Електронний ресурс] / Я. П. Зейкан // Адвокат. – 2018. – 17 листопада. – Режим доступу: <http://advocate.com.ua/onovleniy-tspk-ochyma-advokata>. – Назва з екрана.

21. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. – Назва з екрана.

22. Правила рассмотрения хозяйственных споров государственными арбитражами [Электронный ресурс] : постановление Совета Министров СССР от 5 июня 1980 г. № 440. – Режим доступа: http://www.libbussr.ru/doc_ussr/usr_10335.htm. – Загл. с экрана.

23. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Hrab, S.O. (2015). Dosudove vrehuliuvannya sporu yak vazhlyvisha stadiia v hospodarskomu protsesi [Pre-trial settlement of the dispute as an important stage in the economic process]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu, Scientific Bulletin of the Kherson State University*, 1(2), 15-19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_1%282%29_4 [in Ukrainian].

2. Dzhepa, Yu.A. (2015). Problemy dosudovoho vrehuliuvannya hospodarskykh sporiv [Problems of pre-trial settlement of commercial disputes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 35(2), Vols. 2, 7-10. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35%282.2%29_3 [in Ukrainian].

3. Zuieva, L.Ye. (2011). Shchodo pryntsyphu dosudovoho vrehuliuvannya hospodarskykh sporiv [On the principle of pre-trial settlement of commercial disputes]. *Aktualni problemy derzhavy i prava, Actual problems of state and law*, 1, 604-611. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_61_82 [in Ukrainian].

4. Rieznik, V.V. (2012). Dosudove vrehuliuvannya hospodarskykh sporiv: neobkhdnist ta shliakhy reformuvannya [Pre-trial settlement of commercial disputes: necessity and ways of reforming]. *Universytetski naukovy zapysky, University scientific notes*, 4, 227-238. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_4_34 [in Ukrainian].

5. Savchenko, O. (2016). Dosudove vrehuliuvannya hospodarskykh sporiv [Pre-trial settlement of commercial disputes]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 6, 66-70. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_6_14 [in Ukrainian].

6. Shabanov, R.I., & Zhdan, M.D. (2018). Dosudove vrehuliuvannya hospodarskykh sporiv: spivvidnoshennia norm materialnogo ta protsesualnogo prava [Pre-trial settlement of commercial disputes: the ratio of the rules of material and procedural law]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 2, 63-67. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/13.pdf> [in Ukrainian].

7. *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy*: vid 6 lystop. 1991 r. No. 1798-XII [Commercial Procedural Code of Ukraine from November 6, 1991, No. 1798-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n4452> [in Ukrainian].

8. *Konstytutsiia Ukrainy*: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

9. *Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)"*: vid 2 cherv. 2016 r. No. 1401-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (in relation to justice)" from June 2, 2016, No. 1401-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> [in Ukrainian].

10. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy RSR*: vid 18 lyp. 1963 r. No. 1540-VI [Civil Code of the RSFSR from July 18, 1963, No. 1540-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> [in Ukrainian].

11. *Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR "Ob utverjdenii Polojeniia o poriadke prediavleniia i rassmotreniia pretenzii predpriiatiami, organizaciami i uchrejdeniiami i uregulirovaniia raznoglasii po hoziaistvennym dogovoram"*: ot 17 okt. 1973 g. No. 758 [Resolution of the Council of Ministers of the USSR "On the approval of the Regulations on the procedure for the presentation and consideration of claims by enterprises, organizations and institutions and the settlement of disputes under economic agreements" from October 17, 1973, No. 758]. (n.d.). *www.libussr.ru*. Retrieved from http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_8186.htm [in Russian].

12. *Arbitrazhnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy*: vid 6 lystop. 1991 r. No. 1798-XII [Arbitration Procedural Code of Ukraine from November 6, 1991, No. 1798-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed19930726> [in Ukrainian].

13. *Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Arbitrazhnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy"*: vid 17 trav. 2001 r. No. 2413-III [Law of Ukraine "On Amendments to the Arbitration Procedural Code of Ukraine" from May 17, 2001, No. 2413-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2413-14> [in Ukrainian].

14. *Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dosudovoho vrehuliuvannia sporiv"*: vid 23 cherv. 2005 r. No. 2705-IV [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Pre-trial Dispute Settlement" from June 23, 2005, No. 2705-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2705-15> [in Ukrainian].

15. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Sprava za konstytutsiinym zvernenniam Tovarystva z обмеженоiu vidpovidalnistiu "Torhovyi Dim "Kampus Kotton klub" shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny druhoi statti 124 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro dosudove vrehuliuvannia sporiv)"*: vid 9 lyp. 2002 r. No. 15-rp/2002 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "Case of the constitutional appeal of the Limited Liability Company" Trade House Campus Cotton Club" regarding the official interpretation of the provisions of Article 124 of the Constitution of Ukraine (case on pre-trial settlement of disputes)" from July 9, 2002, No. 15-rp]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02> [in Ukrainian].

16. *Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv"*: vid 3 zhovt. 2017 r. No. 2147-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts" from

October 3, 2017, No. 2147-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2> [in Ukrainian].

17. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 18 berez. 2004 r. No. 1618-IV [Civil Procedural Code of Ukraine from March 18, 2004, No. 1618-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> [in Ukrainian].

18. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 kvit. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from April 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].

19. Mamchenko, N., & Luspenyk, D. (2018). Novelizatsiia tsyvilnoho protsesu pozytyvno vplynula na sudovu praktyku [Innovation of the civil process has positively influenced judicial practice]. *Sudebno-yuridicheskaia gazeta, Judicial and legal newspaper*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/publication/124587-novelizatsiya-tsyvilnogo-protsesu-pozitivno-vplynula-na-sudovu-praktiku> [in Ukrainian].

20. Zeikan, Ya.P. (2018). Onovlenyi TsPK ochyma advokata [An updated CPC by the eyes of a lawyer]. *Advokat, Attorney*. Retrieved from <http://advocate.com.ua/onovlenyj-tspk-ochyma-advokata>. [in Ukrainian].

21. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: vid 6 lyp. 2005 r. No. 2747-IV [Code of Administrative Justice of Ukraine from July 6, 2005, No. 2747-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].

22. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR "Pravila rassmotreniia hoziaistvennykh sporov gosudarstvennymi arbitrajami": ot 5 iunია 1980 g. No. 440 [Resolution of the Council of Ministers of the USSR "Rules for the consideration of economic disputes by state arbitrations" from June 5, 1980, No. 440]. (n.d.). *www.libussr.ru*. Retrieved from http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10335.htm [in Russian].

23. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 436-IV [Commercial Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 436-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.07.2018

Baliuk I. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Entrepreneurial and Corporate Law of the Educational and Scientific Institute «Law Institute of State Higher Educational Institution of the “Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman”», Kyiv, Ukraine

Pre-Trial Settlement of a Commercial Dispute: an Obligation or Right

The legal institute of pre-trial settlement of an commercial dispute has a long history of its development. In this way the legal requirements gradually changed, decreasing the mandatory implementation of the pre-trial settlement of the dispute from the absolute imperative requirement of compliance to the absolute abandonment of it. At the same time, it remained possible to apply the pre-trial settlement of a dispute by mutual consent of the parties as an alternative way to resolve an economic dispute. Recent changes in the commercial procedural legislation have again led to the return of such an institution as a duty to pre-trial settlement of commercial disputes

in cases envisaged by law, which must be applied before appealing to the economic court. At the same time, it was still possible to use the pre-trial settlement of a commercial dispute as an alternative means of resolving commercial disputes. The aspects of the legal setting of the commercial dispute pre-trial settlement and the legal consequences of using such a method for resolving a commercial conflict are important. The article highlights the degree of legal setting (fixing) of application of pre-trial settlement of commercial disputes by the rules of material and procedural law. It is proved that pre-trial settlement of commercial disputes is not a stage of economic trial. The procedural consequences of violating the mandatory application of a pre-trial settlement of a commercial dispute and the parties' agreement are confirmed. The legal norms of the commercial dispute pre-trial settlement Institute are contained in various legal acts. The main provisions of the Commercial Procedural Code of Ukraine establish the binding and the possibility of its application, as well as the consequences of non-compliance for participation in economic legal proceedings. While the provisions of the general procedure for presentation of a claim and receiving a response are not fixed at all in the current legislation. However, the special procedure for pre-trial settlement of commercial disputes for the application of sanctions and in certain spheres of economic activity is set out in the relevant regulatory legal acts.

Keywords: commercial disputes; alternative solution of economic dispute; pre-trial settlement of a dispute; claim; economic relations; commercial process.

УДК 343.102

Кузнєцов М. В. – начальник Департаменту оперативно-технічних заходів Національної поліції України, м. Київ

Удосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій до постановлення ухвали слідчого судді

Аргументовано необхідність внесення змін і доповнень до норм кримінального процесуального законодавства, які стосуються проведення негласних слідчих (розшукових) дій, з метою удосконалення діяльності з виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень. Зазначене підвищить ефективність діяльності оперативних підрозділів у протидії злочинності, активізує їх роботу, стимулює до ініціативності в розкритті злочинів. Також запропоновані зміни нададуть можливість: виконати вимоги ст. 2 КПК України щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень; зосередити роботу слідчих на проведенні більш важливих, складних й актуальних процесуальних дій у кримінальному провадженні, виконання яких потребує їх особистої участі; на належному рівні керувати членами слідчо-оперативної групи та визначати напрями досудового розслідування; досягти якісного та своєчасного проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій завдяки розвантаженню слідчих за напрямом роботи, яка безпосередньо не пов'язана з їх здійсненням. За умови реалізації зазначених пропозицій з удосконалення нормативно-правового забезпечення кримінального процесуального законодавства можна забезпечити сприйняття європейського й міжнародного досвіду та підвищити ефективність досудового розслідування.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії; доручення слідчого; оперативні підрозділи; оперативно-технічні підрозділи; дострокове припинення; невідкладні випадки; приватне спілкування.

Постановка проблеми. Прогалини законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності загалом і щодо здійснення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) та негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) зокрема, які обмежують права людини, уживання термінів, які не мають однозначного тлумачення й застосування в юридичній практиці, неузгодженість правових норм різних галузей права ускладнюють належне використання оперативних можливостей у протидії злочинності, а також за певних умов можуть призвести до необґрунтованого обмеження прав і свобод людини.

Уважаємо, що поєднання процесуальних функцій з оперативно-розшуковою діяльністю є *недопустимим і*

суперечить основним принципам провадження процесуальної та оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз практики засвідчує, що законотворець обмежив у правах підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, визначивши ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] такою, у якій норми є відсильними до норм, закріплених відповідними статтями глави 21 КПК України [2].

Отже, за час застосування КПК України на практиці виявлено низку важливих факторів, які безпосередньо позначаються на ефективності, оперативності та якості досудового розслідування.

Важливими інструментами в протидії злочинності є формування беззаперечної доказової бази у взаємодії слідчих та оперативних підрозділів шляхом отримання тимчасового доступу до речей і документів, а також проведення НСРД, зокрема до постановлення ухвали слідчого судді.

Попри порівняно інтенсивне вдосконалення нинішнього кримінального процесуального законодавства, повсякчас постають нові потреби внесення змін і доповнень.

Тому вбачаємо за необхідне виокремити низку актуальних проблемних питань, які потребують наукового обговорення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям розроблення сучасних методик організаційно-тактичних засад проведення НСРД є наукові праці вітчизняних та іноземних учених у галузі криміналістики, кримінального процесу й теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема: С. В. Албула, Р. С. Белкіна, О. А. Білічак, В. І. Василичука, М. Л. Грібова, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, Д. Б. Сергєєвої, Є. Д. Скулиша, М. П. Стрельбицького, М. А. Погорецького, О. Ю. Татарова, В. В. Топчія, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, С. С. Чернявського, М. Є. Шумила та ін. У працях зазначених науковців увагу акцентовано на загальнотеоретичних питаннях застосування НСРД, оперативно-розшукових сил, засобів, заходів і методів з метою виявлення, документування та припинення кримінальних правопорушень.

Водночас за межами досліджень залишилися проблеми концептуального підходу до організаційно-тактичних засад проведення НСРД і шляхів їх удосконалення у контексті сучасних змін у законодавстві.

Несформованість поглибленого комплексного підходу до вивчення проблем організаційно-тактичних засад проведення НСРД, а також їх нормативного забезпечення зумовила актуальність і вибір теми цієї публікації.

Метою статті є висвітлення особливостей проведення НСРД під час виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень, а також окреслення напрямів удосконалення їх шляхом усунення відповідних змін до КПК України.

Виклад основного матеріалу. Слідчий, згідно зі ст. 40 (Слідчий органу досудового розслідування) КПК України, наділений правом доручати проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам.

З огляду на зазначене, слідчий позбавлений можливості доручити оперативним підрозділам провести процесуальні дії, які не віднесено КПК України до слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, наприклад, на затримання особи, здійснення приводу особи, на тимчасовий доступ до речей і документів, інших заходів забезпечення кримінального провадження тощо.

Для усунення такої прогалини необхідно п. 3 ч. 2 зазначеної статті викласти в такій редакції:

«2. Слідчий уповноважений:

3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, крім тих, що віднесено до виключних повноважень слідчого, прокурора, відповідним оперативним підрозділам...».

У зв'язку із цим потребує доповнення і ч. 1 ст. 41 (Оперативні підрозділи) КПК України, а саме про те, що оперативні підрозділи можуть здійснювати інші процесуальні дії, крім тих, що віднесені до виключних повноважень слідчого, прокурора.

Постає необхідність удосконалення ч. 2 ст. 41 КПК України щодо надання можливості ініціювання оперативним працівником проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Викласти її доцільно в такій редакції:

«2. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора, що не позбавляє права ініціювання перед слідчим, прокурором надання доручень на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій» [2].

Зазначене підвищить ефективність діяльності оперативних підрозділів з протидії злочинності, активізує їхню роботу, стимулює до ініціативності в розкритті злочинів.

Також запропоновані зміни нададуть можливість:

– виконати вимоги ст. 2 КПК України щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень;

– зосередити роботу слідчих на проведенні більш важливих, складних та актуальних процесуальних дій у кримінальному провадженні, виконання яких потребує його особистої участі;

– на належному рівні керувати членами слідчо-оперативної групи та визначати напрями досудового розслідування;

– досягти якісного та своєчасного проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій завдяки розвантаженню слідчих за напрямом роботи, яка безпосередньо не пов'язана з їх здійсненням.

Частина 6 ст. 246 (Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій) КПК України, а саме норму про те, що за рішенням слідчого чи прокурора до проведення НСРД можуть залучати також інших осіб, варто доповнити новим суб'єктом – уповноваженим оперативним підрозділом. Зазначене слід обґрунтувати тим, що необхідно надати право оперативним підрозділам, які виконують доручення слідчого на проведення НСРД, залучати до його проведення інших осіб, наприклад, підрозділи оперативно-технічних заходів, осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво, та ін.

Статтю 247 (Слідчий суддя, який здійснює розгляд клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій) КПК України необхідно доповнити ч. 2 такого змісту:

«2. Клопотання про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, передбаченої статтею 268 цього Кодексу, для встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, який є предметом злочину, розглядається слідчим суддею суду першої інстанції, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування» [2].

Ужиття заходів з розшуку мобільного терміналу, який вибув із законного володіння споживача внаслідок учинення злочину, не передбачає обмежень прав людини, не потребує надання грифу секретності матеріалам з проведення дій щодо встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, а тому клопотання на його проведення доцільно вносити до суду першої інстанції, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Законодавча новела сприятиме одночасному внесенню клопотань про доступ до інформації, яка знаходиться в оператора та провайдера телекомунікацій, про абонента і зв'язок, а також клопотання на встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, що підвищить оперативність й ефективність ужитих заходів.

У п. 4 ч. 2 ст. 248 (Розгляд клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії) КПК України необхідним є уточнення про те, що в клопотанні щодо одержання дозволу на проведення НСРД можуть не зазначати відомості про особу у випадках, коли неможливо унікально ідентифікувати особу [1].

Також у п. 5 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29 січня 2013 року № 223-158/0/4-13 зазначено, що під час вирішення питання щодо повноти даних, наведених у клопотанні слідчого (прокурора) про дозвіл на проведення НСРД, а також в ухвалі слід враховувати специфіку конкретної слідчої дії та враховувати обставину, що в певних випадках неможливо зазначити всі відомості, передбачені загальними нормами (ч. 2 ст. 248 КПК України). Так, на момент звернення з клопотанням не завжди може бути відома конкретна інформація про особу (прізвище, ім'я, по батькові), стосовно якої слідчий (прокурор) планує провести НСРД, зокрема конкретні відомості про особу, яка користується кінцевим обладнанням телекомунікацій (через значну кількість абонентів сервісу зв'язку з попередньою оплатою та наявність корпоративних груп абонентів тощо), а також інші дані [3].

Необхідність проведення НСРД може поставати до встановлення особи, підозрюваної в учиненні злочину, за наявності обмежених даних та/або відсутності конкретних відомостей про таку особу. Саме встановлення цієї особи й інших відомостей про злочин є метою проведення НСРД (ч. 2 ст. 246 КПК України) [2].

Доступним прикладом практичного застосування цієї норми є випадки, коли особи, що вчиняють кримінальні правопорушення (наприклад, викрадення людини), телефонують і вимагають викуп. Особи їх не встановлені, а є нагальна необхідність на підставі вимог ст. 263 КПК України проводити НСРД зі зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж [2].

Також необхідно п. 5 ст. 248 КПК України сформулювати так, що в клопотанні зазначають «обставини, які дають підстави підозрювати особу в учиненні злочину» на «обставини, що дають

підстави проводити негласну слідчу (розшукову) дію стосовно певної особи, місця або речі». Так, на момент проведення НСРД не у всіх випадках наявні дані стосовно підозрюваної особи, оскільки її проведення зумовлено метою її встановлення (ч. 2 ст. 246 КПК України) [2].

У практиці діяльності прокуратури, органів слідства й оперативних підрозділів бракує єдиного підходу до застосування норм ч. 5 ст. 249 (Строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії) КПК України у зв'язку з різним тлумаченням поняття «припинення подальшого проведення негласної слідчої (розшукової) дії». Тому пропонуємо ч. 5, у якій зазначено, що «прокурор зобов'язаний прийняти рішення про припинення подальшого проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо в цьому відпала необхідність», доповнити такими словами та реченням «або наявні інші обставини, які не дозволяють досягнути мети її проведення. Припинення проведення негласної слідчої (розшукової) дії вважається достроковим, якщо її проведення припиняється за рішенням прокурора до закінчення терміну дії ухвали слідчого судді без досягнення мети проведення».

Запропонована новела врегулює практику завершення проведення НСРД і надасть можливість звільнити прокурорів від необхідності прийняття постанови про дострокове припинення НСРД у разі її припинення до закінчення дії ухвали слідчого судді у зв'язку з досягненням мети проведення, наприклад, установлення місцезнаходження мобільного терміналу, розшуку особи, яка ухилялася від слідства, фіксування факту отримання неправомірної вигоди із затриманням особи тощо.

Потреби практики та міжнародний досвід засвідчують доцільність внесення змін до ст. 250 (Проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді), а саме включення слів «у випадках, передбачених цим Кодексом» із ч. 1, де йдеться про те, що «у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням учиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених цим Кодексом, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді».

Зазначене зумовлено потребою практики проведення всіх НСПД у разі наявності невідкладних випадків, пов'язаних із урятуванням життя людей та запобіганням учиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України [4].

Особливості процесуальної форми, її диференціація залежно від обставин розслідування для досягнення більш значущої мети, ніж приватність особи, передбачена в законодавстві держав Європи.

Диференціація процедур відповідає положенням Рекомендації № 10 (2005) Комітету міністрів Ради Європи «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів» [5].

Через низку прецедентів щодо визначення терміна «приватне спілкування» раціонально ч. 4 ст. 258 «Загальні положення про втручання у приватне спілкування» КПК України, де зазначено, що «втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним», доповнити нормою про те, що «не є втручанням у приватне спілкування доступ, який особа, що не є учасником спілкування, отримує внаслідок умисних або ненавмисних дій або бездіяльності учасника спілкування, а також за його згодою» [2].

Оскільки спілкування є приватним, якщо інформацію передають і зберігають за таких фізичних чи юридичних умов, за яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб, то отримання відомостей особою, яка не є учасником спілкування внаслідок умисних (наприклад, підвищення голосу, розмови за присутності сторонніх осіб тощо) або бездіяльності (невжиття заходів із втаємничення змісту спілкування в публічно доступних місцях, у місцях проведення відкритого відеоспостереження тощо) учасника спілкування не можна розглядати як втручання в приватне спілкування.

Не є втручанням у приватне спілкування, якщо один з учасників спілкування усвідомлює втручання інших осіб у спілкування у зв'язку з наданням згоди на фіксування змісту спілкування.

Наявність практики встановлення відеоспостереження в публічно доступних місцях (громадські місця, об'єкти торгівлі тощо) позбавляє учасників спілкування можливості розраховувати на те, що інформацію, згідно з ч. 3 цієї статті, передають і зберігають за таких фізичних чи юридичних умов, за яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від

втручання інших осіб. У зв'язку із цим є логічною норма ст. 307 Цивільного кодексу України, що згода особи на знімання особи на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводять відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру. За аналогією доцільним є відповідне доповнення КПК України.

За практикою Європейського суду з прав людини відомості про злочинні діяння не становлять ознак приватних.

Також потребують редагування положення ст. 263 «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж» КПК України [6].

Відповідно до п. 2.3 Рекомендацій № R (87) 15 Комітету міністрів Ради Європи, під час регулювання використання персональних даних у діяльності поліції визначено, що збір даних технічного спостереження або інші автоматизовані засоби повинні бути передбачені в конкретних положеннях» [7].

Непоодинокі випадки, коли постає потреба невідкладного фіксування змісту спілкування з використання телефонного зв'язку злочинців із заявником, потерпілим, наприклад, вимагання викупу, погроз особам, яким забезпечується безпека відповідно до законів України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства», «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів».

Тому пропонуємо статтю доповнити ч. 5 з положеннями про допустимість невідкладного проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж за письмової згоди одного з учасників спілкування навіть за відсутності обставин, передбачених ст. 250 КПК України та зазначених у сформульованих пропозиціях, виклавши в такій редакції: «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочате на підставі постанови слідчого, прокурора у випадках, передбачених частиною першою статті 250 цього Кодексу, а також в інших невідкладних випадках з письмової згоди одного з учасників спілкування» [2].

Установлення особливих процедур прослуховування телефонних розмов за згодою учасника спілкування допустима з огляду на ч. 1 цієї статті, оскільки зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є різновидом втручання в приватне спілкування, яке проводять без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації.

У міжнародному праві (США, Німеччина) виокремлюють різні види перехоплення телекомунікацій, зокрема за згодою однієї зі сторін спілкування, з диференціацією процедур проведення.

Також слід уточнити положення ч. 2 ст. 264 (Зняття інформації з електронних інформаційних систем) КПК України. Згідно з чинною нині редакцією, «не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту». Доцільно ч. 2 викласти так: «Не є негласною слідчою (розшуковою) дією і не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту» [2].

Отримання відомостей з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежений її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, не становить приватності спілкування та не відповідає вимогам щодо втручання в приватне спілкування, які визначені ч. 3, ч. 4 ст. 258 КПК України.

Доцільно за аналогією із запропонованими змінами до ст. 263 КПК України внести відповідні зміни до ст. 268 (Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу) КПК України. Так, відповідно до чинної норми, таку НСРД проводять на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248–250 цього Кодексу [2]. Пропонуємо надати правову можливість проведення такої НСРД також за заявою особи, із законного володіння якої вибув радіоелектронний засіб, оскільки зазначене спрямовано на пошук речового доказу та відновлення прав потерпілого. Такий підхід у розв'язанні проблеми підвищить ефективність НСРД, а також сприятиме швидкому, повному та неупередженому розслідуванню, захисту прав потерпілого від злочину, притягненню до відповідальності винних у вчиненні кримінальних правопорушень.

Висновки. За умови реалізації таких пропозицій з удосконалення нормативно-правового забезпечення кримінального процесуального законодавства можна забезпечити сприйняття європейського та міжнародного досвіду та значно підвищити ефективність досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.
3. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження [Електронний ресурс]: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29 січ. 2013 р. № 223-158/0/4-13.– Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13>. – Назва з екрана.
4. Кузнецов М. В. Вдосконалення законодавства щодо спеціальних методів розслідування у руслі реформи правоохоронної сфери / М. В. Кузнецов, О. О. Канцідайло // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доповідей VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 1 груд. 2017 р.). – Харків, 2017. – С. 462.
5. Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів [Електронний ресурс]: рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № 10 (2005). – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_670. – Назва з екрана.
6. Канцідайло О. О. Деякі актуальні проблеми в діяльності підрозділів оперативно-технічних заходів щодо виявлення та припинення злочинів / О. О. Канцідайло, Ф. М. Нагорський // Актуальні проблеми виявлення та припинення злочинів: матеріали круглого столу (Київ, 27 листоп. 2014 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, М. М. Алексійчук, О. В. Хуторянський, В. Р. Сливенко та ін. – Київ: Кандиба Т. П., 2014. – С. 77–85.
7. Рекомендації № R (87) 15 Комітету Міністрів Ради Європи під час регулювання використання персональних даних у діяльності поліції (Схвалено Комітетом Міністрів 17 вересня 1987 на 410-й зустрічі заступників Міністрів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberpeace.org.ua/files/rekomendacia_km_radi_evropi_sodo_vikoristanna_personal_nih_danih_sektori_polic_ii.pdf. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro operativno-rozshukovu diialnist": vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity" from February 18, 1992, No. 2135-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
3. Informatsiyni lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozhiadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav "Pro deiaki pytannia zdiisnennia slidchym suddeiu sudu pershoi instantsii sudovoho kontrolu za dotrymanniam prav, svobod ta interesiv osib pid chas zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia": vid 29 sich. 2013 r. No. 223-158/0/4-13 [Information letter of the Highest specialized court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases "On some issues of investigation by a judge of the court of first instance judicial control over the observance of the rights, freedoms and interests of individuals during the application

of measures for ensuring criminal proceedings" from January 29, 2013, No. 223-158/0/4-13]. (n.d). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13> [in Ukrainian].

4. Kuznietsov, M.V., & Kantsidailo, O.O. (2017). Vdoskonalennia zakonodavstva shchodo spetsialnykh metodiv rozsliduvannia u rusli reformy pravookhoronnoi sfery [Improvement of legislation on special methods of investigation in the framework of law enforcement reform]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy, Modern problems of legal, economic and social development of the state: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference.* (pp. 462). XKharkiv [in Ukrainian].

5. Rekomendatsii Komitetu Ministriv Rady Yevropy No. 10(2005) "Pro "osoblyvi metody rozsliduvannia» tiazhkykh zlochyniv, u tomu chysli terorystychnykh aktiv" [Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe No. 10(2005) "On "special methods of investigation" of grave crimes, including terrorist acts"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_670 [in Ukrainian].

6. Kantsidailo, O.O., & Nahorskyi, F.M. (2014). Deiaki aktualni problemy v diialnosti pidrozdiliv operatyvno-tehnicnykh zakhodiv shchodo vyjavlennia ta pryypynennia zlochyniv [Some actual problems in the activities of the units of operational and technical measures to detect and stop the crimes]. *Aktualni problemy vyjavlennia ta pryypynennia zlochyniv, Actual problems of detecting and stopping crimes: Proceedings of the Round Table.* Kyiv: Kandyba T.P. (pp. 77-85) [in Ukrainian].

7. Rekomendatsii No. R(87)15 Komitetu Ministriv Rady Yevropy pid chas rehulivannia vykorystannia personalnykh danykh u diialnosti politsii (Skhvaleno Komitetom Ministriv 17 veresnia 1987 roku na 410 zustrichi zastupnykiv Ministriv) [Recommendation No. R(87)15 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the Regulation of the Use of Personal Data in Police Activities (Approved by the Committee of Ministers on September 17, 1987 at the 410th Meeting of the Ministers of Deputies)]. (n.d.). cyberpeace.org.ua. Retrieved from http://cyberpeace.org.ua/files/rekomendacia_km_radi_evropi_sodo_vikoristanna_personal_nih_danih_sektori_policii.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2018

Kuznietsov M. – Head of the Department of Operational and Technical Measures of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Improvement of Criminal Procedure Law of Ukraine about Carrying Out Separate Secret Investigative (Searching) Actions Before Decree of the Investigating Judge

In this article author argued need for changes and additions in criminal procedure law, that relate carrying out secret investigative (searching) actions with a purpose of improvement detection, documenting and investigation of crimes. Written improve efficiency of activity of operational units in combating crimes, activates their work, stimulates initiative in the disclosure of crimes. Also proposed changes will allow: fulfill the requirements of Article 2 of the Criminal

Procedural Code of Ukraine in providing a quick, complete and impartial investigation of criminal offenses; focus the work of investigators on carrying out more important, complicated and actual procedural actions in criminal proceedings, execution of which requires his personal participation; manage the members of the investigative group at the appropriate level and determine the direction of pre-trial investigation; achieve qualitative and timely conducting investigative (searching) and secret investigative (searching) actions due to the unloading of investigators from work, that not related with its carrying out. With the implementation of these proposals about improvement legal and regulatory framework of criminal procedure law will take place perception of European and international experience and significantly increase efficiency pre-trial investigation.

Keywords: secret investigative (searching) actions; execution investigator's orders; operational units; operational and technical units; early termination; carrying out in urgent actions; private communication.

UDC 347.238.3

Mahdych V. – Postgraduate Student of the Department of Civil Law and Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8269-8574>

The Formation of the Legislation of Ukraine on the Right of Common Joint Property in Apartment Houses

The issue of common joint property in apartment houses in Ukraine was studied by such domestic scientists as M. Haliantych, G. Kovalenko, V. Brygilevych and others. At the same time, there was no analysis in scientific publications concerning the formation of the legislation of Ukraine on the right of common joint property in apartment houses. The author worked out and disclosed the legal framework concerning the theoretically substantiated issues of common joint property in apartment houses of the Ukrainian SSR and independent Ukraine. The attention is paid to housing cooperatives as a prerequisite for the emergence of common joint property in apartment houses. The circle of economic entities that may be authorized by owners of the house to manage common joint property of the apartment house is highlighted. The circle of rights and responsibilities of co-owners of the apartment house concerning the establishment of the association, the procedure for managing of the common property of the house is brought. The attention is focused on the exercise of voting right at meetings of co-owners. Both the inaccuracies of the wording of the law and its some aspects of improvement in common joint property in apartment houses institution formation process in Ukraine are outlined. In accordance with the set goal and objectives in this article the author used the following general scientific and special methods, in particular: generalization method; historical one; technical one; method of analysis. The author achieved this goal and for the first time co-owners rights expansion stages and the stages of formation of legislation on common joint property in apartment houses of Ukraine were formed and elucidated. The author continues to carry out further intelligence of the affected issue within the framework of scientific research.

Keywords: cooperative; association of apartment house co-owners; co-owner; common joint property; apartment house.

Problem statement. According to the data of the Unified State Register of Enterprises and Organizations of Ukraine, as of January 1, 2017 the number of registered AAHC was 26080. As of December 1, 2017 this number has increased to 27838, which is by 1758 more than at the beginning of the year 2017 (without taking into account the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of the Crimea and the city of Sevastopol). The increase of these legal entities also requires clear legal regulation which is an important problem of the housing and utilities sector of Ukraine.

Analysis of recent research and publications. The issues on common joint property in apartment houses are raised by leading domestic scientists. The research of this subject is reviewed in works

by M. Haliantych, G. Kovalenko, V. Brygilevych and others. But there was no analysis in scientific publications concerning the formation of the legislation of Ukraine on the right of common joint property in apartment houses.

The purpose of the article is to disclose regulatory legal acts of the institute of common joint property in apartment houses, as well as sequencing the stages of formation of legislation in this area and the stages of co-owners rights extension.

Presenting main material. A significant role in the development of common joint property in apartment houses was played by the Law of the Union of Soviet Socialist Republics «On Cooperation in the USSR» [1], according to Part 1 of the Article 51 of this law, citizens may voluntarily create homebuilding, housing, garage-building, dacha-building cooperatives, associations of individual developers, other consumer cooperatives to meet their living needs.

The specified law has significantly accelerated work towards the development of common joint property in apartment houses of the Ukrainian SSR because it provided cooperatives and its members with the right to create appropriate housing at state-owned enterprises level.

In place of the aforementioned law, the Law of Ukraine «On Cooperation» [2] was already adopted by an independent Ukraine. According to the Article 6, the law stipulates, in accordance with the tasks and nature of the activity, the following types of cooperatives: production, service and consumer. In the areas of activity, among other things, there are homebuilding cooperatives.

According to the Article 20 of the Law of the Ukrainian SSR «On Property» [3], one of the listed in the article legal entities of joint property is cooperatives.

The purpose of the organization of a housing construction cooperative, in accordance with the Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR «On the Approval of the Model Statute of the Homebuilding Cooperative» (hereinafter – Resolution No. 186) [4], is to provide the cooperative members and their families with housing by building an apartment house (houses), and in cases stipulated by the legislation, single and double residential houses of a garden type or an apartment blocked house (houses) with outbuildings at the cooperative own expense with the help of bank loans, as well as for the subsequent operation and management of this house (houses). In accordance with the paragraph 19 of the Resolution No. 186, a residential house (houses) and outbuildings belong to a homebuilding cooperative on the right of cooperative property (except apartments in this house, which have fully paid in

installments by its citizens) and cannot be seized from it, sold or transferred by it as a whole and as parts (apartment, room) to organizations or individuals with the exception of the transfer carried out upon the liquidation of the cooperative.

The reason for settling in cooperative apartments is the order issued by the executive committee of the district, city, district council of people's deputies in the city on the basis of the homebuilding cooperative members' general meeting decision.

At the same time, cooperative property as a kind of collective property became one of the fundamental for the creation and acquisition of private property in residential houses by members of the homebuilding cooperative.

According to M. Haliantych and G. Kovalenko, one of the directions for accelerating the solution of the housing problem in Ukraine is the expansion of cooperative housing construction ensuring strict adherence to the legislation regulating the activity of the homebuilding cooperatives [5].

According to paragraph 15 of the Resolution No. 186, the homebuilding cooperative carries out the operation and repair of the residential house (houses) belonging to it and the maintenance of the adjoining territory at the expense of the cooperative on the basis of self-pay.

According to subparagraphs 3–5 of paragraph 16 of the Resolution No. 186, a homebuilding cooperative has the right: to improve the decoration and installation of more perfect equipment of a residential house and apartments at the expense of members of the cooperative; to transfer a residential house (houses) for maintenance to a housing management organisation, and in the countryside to the enterprise, institution, organization in which the cooperative is organized. At the request of the cooperative (cooperatives) for the operation of a residential house (houses), the housing management organisation of the cooperative (cooperatives) may be set up in the established manner; conclude the agreement related to the construction, operation and repair of residential house (houses) and outbuildings, their voluntary insurance and maintenance of the adjoining territory, as well as other agreements in accordance with the objectives of its activities.

Thus, after the homebuilding cooperative put a house into operation, the cooperative has the appropriate rights of the service organization, and the right to exercise control over the provision of services related to the operation of the apartment house (houses), as well as to conclude appropriate agreements for the provision of services relating to the house which is on its balance.

Houses serviced by homebuilding cooperatives were called the cooperative houses. However de jure, such a house could not be fully cooperative, because larger area of such a house was privately owned by the members of the cooperative who purchased residential premises. Only the property that was not transferred to the private property of the members of such cooperative remained the cooperative property, in particular adjoining territory, etc. Thus, the house has two types of property, both private and cooperative. The last one subsequently became common joint property (however this issue is ambiguous in today's economic environment).

At the same time, the organization, which was engaged in servicing of the house, took over and managed common joint property.

After adoption of the Resolution «On Declaration of Independence of Ukraine» [6] by the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, on the territory of the newly-created state, which was officially named Ukraine, regulatory legal acts adopted by the Ukrainian SSR continued to operate.

According to Article 42 of the Constitution of the Ukrainian SSR [7], which provided citizens with the right to housing, it is provided that this right is ensured by the development and protection of the state and public housing stock, the promotion of cooperative and individual housing construction, an equitable distribution under the public control of the living space provided in the degree of implementation of the well-equipped residential premises construction program, as well as low payment for the apartment and utilities. Subsequently, Article 47 of the Constitution of Ukraine [8] stipulated that the state created conditions under which each citizen would have the opportunity to build house, purchase it or lease it.

Part 4 of Article 2 of the Law of Ukraine «On Property» [3] stipulated that property in Ukraine has the following forms: private, collective and state. All forms of property are equal.

The property may belong to citizens, legal entities and the state based on the right of joint common (partial or joint) property (part 2 of Article 3 of the Law of Ukraine «On Property»).

The formation of common joint property in apartment houses in Ukraine begins with the adoption of the Law of Ukraine «On Privatization of State Housing Fund» [9]. Part 2 of Article 10 of this law for the first time in Ukraine's independence states that the owners of apartments in apartment houses are the co-owners of the auxiliary premises of the house, technical equipment, elements of external improvement and are obliged to participate in the total expenses related to the maintenance of the house and the adjoining territory in accordance with its share in the property of the house. Auxiliary

premises (pantries, sheds, etc.) are transferred to the tenants' property free of charge and is not a subject for separate privatization.

Owners of apartments (houses) can create community or associations of individual owners of apartments and houses (Article 10 of the Law of Ukraine «On Privatization of State Housing Fund») in order to ensure efficient use of private apartments and their management.

According to the provisions of this law, it is understood that the right to own an apartment is fundamental to the realization of the rights of co-owners to create community or associations of owners in the house. Transferring state-owned housing to a private one, the state thus is in the process of establishing the law, extends the rights of co-owners of residential house on the way to self-management of such objects. Such actions on the part of the state form the institution of common joint property in apartment houses.

The transfer of the state housing stock to private property leads to the emergence of different forms of property in apartment house, in particular - private, state and collective property (common joint).

Part 1 of Article 361 of the Civil Code of Ukraine [10] provides that the joint property of two or more persons without the determination of the shares of each of them in the right of property is the common joint property.

A key feature in realization by the owners of apartments of rights regarding common joint property and the use of such rights as joint property management, the procedure for the use of joint property of a residential house, etc. is possible only in the presence of a collective protocol decision of the co-owners of apartment house. A way to fully realize co-owners' own rights is the creation of a community or associations of owners in accordance with the law.

Thus, paragraph 1 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Regulations on the Organization and Activities of Associations Created by Owners for the Management, Maintenance and Use of Property of Residential Houses, Which is in Common Use» [11] (hereinafter – Regulation No. 588) provides that for the management, maintenance and use of the property of residential house, which is in general use (auxiliary premises of the house, technical equipment, elements of external improvement of the adjoining territory, etc.), in the process of emergence of various forms of property associations of owners must be created.

Regulation No. 588 obliges co-owners to create the associations of owners, subject to the emergence of different forms of property in the house. Over time, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Regulations on the Organization and

Activities of Associations Created by Owners for the Management, Maintenance and Use of Property of Residential Houses, Which is in Common Use» [12] changed the words «must be created» for the words «can be created», giving a wider right to co-owners of apartment houses in taking the appropriate decisions on the way to managing the joint property of the apartment house.

Owners of apartments for the maintenance of the operation of the apartment house, the use of apartments and joint property of a residential house can create associations of owners of apartments (housing). Such an association can also be created by the owners of residential houses. The association of owners of apartments, residential houses is a legal entity that is created and operates in accordance with the statute and the law (Article 385 of the Civil Code of Ukraine, as amended on January 16, 2003) [10].

Regulation No. 588 stipulates that the initial registration of the owners association was carried out on a free basis. There is also an incomplete list of agenda items to be held at the statutory meeting, in particular: creation of an association of owners, consideration and approval of the draft statute of the association of owners, creation of a working (initiative) group for the drafting of the first annual estimate of the association of owners, other issues.

In accordance with the Regulation No. 588, the share of property that is in common use cannot be separated or alienated; the owners of apartments, residential and not residential premises have no right to carry out construction works or other works, and also to take any actions that may damage the property that is in common use, or restrict its use or the convenience of other owners (for example, the right to free passage). Owners do not have the right to build any additional objects, basements or cellars without the consent of the board of the association.

Owners must comply with the requirements of this Regulation and the statute of the association of owners, including the obligation to ensure the requirements of the above documents by any person who leases or uses his premises.

Non-adherence to the above provisions is the ground for the occurrence of the owner or the association of owners whose rights are violated to appeal in due course with a claim to court to recover damages inflicted them in accordance with the sanctions provided for the statute and legislation.

Since the adoption of the Civil Code of Ukraine (2003), Article 385 was entitled «Association of Owners of Residential Houses, Apartments», and did not include such a concept as «the owners of non-residential premises in apartment house». At the

same time, the preamble to the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners» [13] stipulates that this Law determines the legal and organizational principles for the creation, operation, reorganization and liquidation of the associations of owners of residential and non-residential premises of the apartment house, protection of their rights and use responsibilities for the joint maintenance of the apartment house. As we see, in the said law, in contrast to the provisions of the Civil Code of Ukraine at that time, the concept was defined as «the owner of non-residential premises».

The Law of Ukraine «On Peculiarities of Property Rights Implementation in Apartment House» [14], among other significant changes, there was amended Article 385 of the Civil Code of Ukraine, which received the new title – «Association of Apartment House Co-owners». In addition to the title of the article its content was also changed and supplemented by the concept «owners of non-residential premises in apartment house».

One of the no less important on the way to realization of the rights of co-owners is a special Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners» [13]. Article 2 of this law provides the procedure for the creation, reorganization, activity and liquidation of associations, unions as well as relations of entities of property rights concerning the use and disposal of joint property of co-owners in the association.

As the group of authors V. Bryhilevych, G. Kohut, V. Shvets, V. Shyshko, O. Shchodra notes, the creation of AAHC in residential houses – is the cornerstone of the reform of the housing stock management system, in particular, the joint property of the house. The owners of residential property are involved themselves in making decisions about their property management system and determining the costs for maintaining the house [15].

Compared with other organizational and legal forms of economic entities of Ukraine, the association of apartment house co-owners is a new legal form, as well as the union of association of apartment house co-owners.

Creation of a collective legal entity in the form of association of apartment house co-owners allows the co-owners to realize the appropriate rights, which are enshrined in the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners», in the provisions of the Land Code of Ukraine, etc. (in particular, the realization of the right to get property or permanent use of the land plot where the house is located or non-residential buildings).

Partial inaccuracy of the wording in the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners» was reflected in the achievement of the quorum at the constituent/general meeting of

co-owners of an apartment house. In accordance with Article 6 of this law, the constituent meeting is competent if more than fifty percent of the co-owners are present. A decision at a constituent meeting is deemed to be adopted if it is voted for by at least two thirds of present persons who have the right to vote.

For the actual implementation of such provision, the initiative group of the house needed:

a) 14 days in advance send to all co-owners of the house writing notification about the holding of the constituent meeting (by registered letter) and indicate in the notification all information in accordance with the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Owners»;

b) to ensure the presence of more than half of the co-owners at the constituent meeting in order to achieve the quorum;

c) to collect the signatures of «FOR» of two thirds of present co-owners.

Let's assume that the total number of apartment house co-owners is 100 people. If there are 60 people at the constituent meeting – the meeting is competent. But if voted at least two thirds of 60 attended co-owners, as provided by the law, then it would be equal to 40 votes or two thirds of the attendees. From the above it is seen that it is necessary 40 votes out of 100 for the decision to establish an association.

Such provision of the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners», in terms of voting at constituent meeting, was rather a disadvantage, rather than an advantage in the implementation of the co-owners' own rights.

These provisions were valid until 2015, that is before the adoption of the Law of Ukraine «On Peculiarities of Property Rights Implementation in Apartment House» (hereinafter – Law No. 417-VIII), which made significant amendments to the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners» and other regulatory legal acts. Thus, the long-awaited changes on the basis of the Law No. 417-VIII had also part 9 of Article 6 of the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners» according to which the decision at the constituent meeting was adopted if more than half of the total number of all co-owners voted for it. (For comparison, the previous provision of this article stipulates that a decision at a constituent meeting is deemed to be adopted if it is voted for by at least two thirds of present persons who have the right to vote.).

However, in accordance with Law No. 417-VIII, the above article has been supplemented by a new provision, which provides that each co-owner during the voting has the number of votes in

proportion to the share of the total area of the apartment or non-residential premises of the co-owner in the total area of all apartments and non-residential premises, located in an apartment house. The article also provides exceptions to the stipulated rule. Thus, if one person owns an apartment (apartments) or non-residential premises the total area of which is more than 50 percent of the total area of all apartments and non-residential premises of the apartment house, each co-owner at the constituent assembly has one vote, regardless of the number and the area of apartments or non-residential premises, which are in his property.

In accordance with the Law No. 417-VIII, not least important supplement of the article is also the implementation of a written questionnaire of co-owners. It is held in case if at the constituent meeting, and subsequently on the general meeting, the decision did not gain the number of votes «for» or «against». In this case the written poll is held among co-owners who did not vote at the constituent / general meetings.

Surely the written questionnaire significantly facilitates the decision-making by the co-owners, because such a thing as a «quorum» loses its meaning at the constituent meetings and in the future at the general meetings of co-owners. It replaces by the written questionnaire of co-owners.

Legal issues from 2015 on common joint property in apartment houses are regulated by two basic regulatory legal acts:

- the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners» (Law No. 2866-III);
- the Law of Ukraine «On Peculiarities of Property Rights Implementation in Apartment House» (Law No. 417-VIII).

In accordance with Article 2 of the Law No. 2866-III, this law regulates: the procedure for the creation, registration, reorganization, activity and liquidation of associations, unions; relations of entities of property rights concerning using and disposal of co-owners' joint property in the association; relations between the associations and union as well as state authorities and local self-government authorities; relations between the association and economic entities.

At the same time, in accordance with Article 2 of the Law No. 417-VIII, the subject of regulation is the relations arising in the rights realization process and the emergence of duties of apartment owners and non-residential premises as co-owners of the apartment house. The provision of this law is applied to relations arising in the rights realization process and the emergence of duties of apartment owners and non-residential premises in hostels covered by the Law

of Ukraine «On Ensuring the Realization of Residential and Housing Rights of Hostel Residents».

The Law of Ukraine «On Peculiarities of Property Rights Implementation in Apartment Houses» also extended the rights of co-owners provided for in the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners». One of the significant innovations was the clear definition of alternative methods of joint property managing in apartment house:

- via self-management through the creation of AAHC;
- via the transfer of all or part of the functions of management to a sole proprietorship or legal entity on the basis of an agreement (to a manager).

In accordance with part 1 of Article 9 of the Law No. 417-VIII, according to the decision of co-owners, all or part of the functions of management of an apartment building may be transferred to the manager, or all the functions to association of apartment house co-owners (a union of association of apartment house co-owners). Consequently, the co-owners have to choose the following alternative options: to resolve all issues concerning the management of the house independently at the meeting; to create association of apartment house co-owners and transfer all functions of management of the house; to transfer the management of a house to a sole proprietorships or legal entity; to transfer part of the functions of managing the house to the manager and leave the other part of the functions in own competence, making decisions at the general meeting in the said order.

The Law No. 417-VIII also amended Article 43 of the Land Code of Ukraine [16], which provides that in case of destruction of apartment house the property rights to the land plot on which such a house is located, as well as the buildings belonging to it, outbuildings and adjoining territory, are kept for the co-owners of the apartment house.

The above provision of law expanded the rights of co-owners of apartment houses at the level of the Law of Ukraine «On Peculiarities of Property Rights Implementation in Apartment House» and the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners».

With the adoption of the aforementioned regulatory legal acts, a significant breakthrough has been made regarding the establishment of the institution of common joint property in apartment houses in Ukraine. With the help of these provisions of law, the social relations associated with common joint property have been regulated.

During the time of Ukraine's independence, the co-owners of apartment houses received a legal mechanism for the implementation and protection of rights regarding common joint property.

The material presented provides the following conclusions. The formation of common joint property in apartment houses in Ukraine can be divided into four main stages, which are defined by the time of the adoption of laws: the first one is the adoption of the Law of the Union of Soviet Socialist Republics «On Cooperation in the USSR» (May 26, 1988) and subsequently the Law of Ukraine «On cooperation» (July 10, 2003) by independent Ukraine; the second one is the adoption of the Law of Ukraine «On Privatization of State Housing Fund» (June 19, 1992); the third one is the adoption of the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners» (November 29, 2001); The fourth one is the adoption of the Law of Ukraine «On Peculiarities of Property Rights Implementation in Apartment House» (May 14, 2015).

The extension of the rights of co-owners in apartment houses took place in three main stages, which were caused by the adoption of regulatory legal acts: the first one is the adoption of the Law of Ukraine «On Privatization of State Housing Fund» (June 19, 1992); the second one is the adoption of the Law of Ukraine «On Associations of Apartment House Co-owners» (November 29, 2001); the third one is the adoption of the Law of Ukraine «On Peculiarities of Property Rights Implementation in Apartment House» (May 14, 2015).

The above considerations can be a basis for further studies of the formation of the legislation of Ukraine on common joint property in apartment houses.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro kooperatsiiu v SRSR": vid 26 trav. 1988 r. No. 8998-11 [The Law of Ukraine "On Cooperation in the USSR" from May 26, 1988, No. 8998-11]. (n.d.). [zakon5.rada.gov.ua](http://zakon5.rada.gov.ua/show/v8998400-88). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy "Pro kooperatsiiu": vid 10 lyp. 2003 r. No. 1087-IV [Law of Ukraine "On Cooperation" from July 10, 2003, No. 1087-IV]. (n.d.). [zakon3.rada.gov.ua](http://zakon3.rada.gov.ua/show/1087-15/ed20141106). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1087-15/ed20141106> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy "Pro vlasnist": vid 7 liut. 1991 r. No. 697-XII [Law of Ukraine "On Property" from February 7, 1991, No. 697-XII]. (n.d.). [zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/show/697-12/ed20070620). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697-12/ed20070620> [in Ukrainian].
4. Postanova Rady Ministriv Ukrainskoi RSR "Pro zatverdzhennia Prymirnogo statutu zhytlovo-budivelnoho kooperatyvu": vid 30 kvit. 1985 r. No. 186 [Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR "On the Approval of the Model Statute of the Homebuilding Cooperative" from April 30, 1985, No. 186]. (n.d.). [zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/show/186-85-n). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/186-85-n> [in Ukrainian].
5. Haliantsykh, M.K., & Kovalenko, H.I. (2002). *Zhytlove pravo Ukrainy [Housing Right in Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro proholoshennnia nezalezhnosti Ukrainy": vid 24 serp. 1991 r. No. 1427-XII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Declaration of Independence of Ukraine" from August 24, 1991, No. 1427-XII]. (n.d.).

zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainkoï RSR vid 20 kvit. 1978 r. No. 888-IX [The Constitution of the Ukrainian SSR from April 20, 1978, No. 888-IX]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420> [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp/ed19960628> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy "Pro pryvatyzatsiiu derzhavnogo zhytlovoho fondu": vid 19 cherv. 1992 r. No. 2482-XII [Law of Ukraine "On Privatization of State Housing Fund" from June 19, 1992, No. 2482-XII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2482-12/ed19920619> [in Ukrainian].

10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15/ed20030116> [in Ukrainian].

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok orhanizatsii ta diialnosti obiednan, shcho stvoriiuutsia vlasnykamy dlia upravlinnia, utrymannia i vykorystannia maina zhytlovykh budynkiv, yake perebuvaie u zahalnomu korystuvanni": vid 31 lyp. 1995 r. No. 588 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Regulations on the Organization and Activities of Associations Created by Owners for the Management, Maintenance and Use of Property of Residential Houses, Which is in Common Use" from July 31, 1995, No. 588]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/588-95-%D0%BF/ed20021123> [in Ukrainian].

12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro poriadok orhanizatsii ta diialnosti obiednan, shcho stvoriiuutsia vlasnykamy dlia upravlinnia, utrymannia i vykorystannia maina zhytlovykh budynkiv, yake perebuvaie u zahalnomu korystuvanni" vid 17 berez. 2000 r. No. 513 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Regulations on the Organization and Activities of Associations Created by Owners for the Management, Maintenance and Use of Property of Residential Houses, Which is in Common Use" from March 17, 2000, No. 513]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/513-2000-%D0%BF/ed20000317> [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy "Pro obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnogo budynku": vid 29 lystop. 2001 r. No. 2866-III [Law of Ukraine "On Associations of Apartment House Co-owners" from November 29, 2001, No. 2866-III]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-14/ed20011129> [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy "Pro osoblyvosti zdiisnennia prava vlasnosti u bahatokvartyrnomu budynku": vid 14 trav. 2015 r. No. 417-VIII [Law of Ukraine "On Peculiarities of Property Rights Implementation in Apartment House" from May 14, 2015, No. 417-VIII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/417-19/paran143#n143> [in Ukrainian].

15. Bryhilevych, V., Kohut, H., & Shvets, V. (et al.). (2012). *Reformuvannia systemy upravlinnia zhytlovoiu nerukhomistiu mista: praktychnyi posibnyk dlia OMS [Reforming the City Housing Real Estate Management System: a practical guide for municipalities]*. V. Bryhilevych (Eds.). Kyiv: Sofiia-A [in Ukrainian].

16. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25 zhovt. 2001 r. No. 2768-III [Land Code of Ukraine from October 25, 2001, No. 2768-III]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2018

Магдич В. П. – аспірант кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8269-8574>

Становлення законодавства України щодо права спільної сумісної власності в багатоквартирних будинках

Питання спільної сумісної власності в багатоквартирних будинках України досліджували такі вітчизняні вчені: М. К. Галянич, Г. І. Коваленко, В. Бригелєвич та ін. У наукових публікаціях не здійснено аналіз становлення законодавства України щодо права спільної сумісної власності в багатоквартирних будинках. Опрацьовано нормативно-правову базу у сфері теоретичного обґрунтування питань спільної сумісної власності в багатоквартирних будинках Української УРСР та незалежної України. Увагу акцентовано на житлово-будівельних кооперативах як передумові виникнення спільної сумісної власності в багатоквартирних будинках. Висвітлено коло суб'єктів господарювання, які можуть бути вповноважені співвласниками будинку на здійснення управління спільною сумісною власністю багатоквартирного будинку. З'ясовано перелік прав та обов'язків співвласників багатоквартирного будинку щодо створення об'єднання, порядку управління спільним майном будинку. Проаналізовано реалізацію права голосу на зборах співвласників. Окреслено як неточності формулювання законодавства, так й аспекти вдосконалення в процесі становлення інституту спільної сумісної власності в багатоквартирних будинках України. Відповідно до поставленої мети і завдань у статті використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: узагальнення; історичний; формально-юридичний; метод аналізу. Уперше схарактеризовано етапи розширення прав співвласників й етапи формування законодавства щодо спільної сумісної власності в багатоквартирних будинках України. Автор продовжує здійснювати подальші розвідки порушеної проблематики в межах наукового дослідження.

Ключові слова: кооператив; об'єднання співвласників багатоквартирного будинку; співвласник; спільна сумісна власність; багатоквартирний будинок.

УДК 328.185(477)

Іванчик І. А. – аспірант наукової лабораторії з проблем розслідування злочинів навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Характеристика кримінальної корупції в розрізі законодавства України

Схарактеризовано кримінальну корупцію, зокрема одержання неправомірної вигоди, у розрізі законодавства України. Злочинний механізм одержання неправомірної вигоди та взаємодія елементів його характеристики становлять дві загальні кримінальні ситуації. Перша з них охоплює механізм злочинної змови співучасників і передання предмета неправомірної вигоди. Друга ситуація утворює механізм службових дій (бездіяльності) службової особи, що вступила в змову з особою, яка надає неправомірну вигоду (безпосередньо або через посередника), розраховуючи на одержання неправомірної вигоди. Зазначено, що механізм кримінальної корупції може розвиватися у двох основних напрямках: заінтересована особа (особа, що надає неправомірну вигоду, або «посередник») передає особі, що отримує вигоду, предмет неправомірної вигоди; особа, що передає службовій особі предмет неправомірної вигоди, – винагороди за виконання останньою дій на користь заінтересованої особи (одержання очікуваного результату). Під час одержання неправомірної вигоди кваліфікуючими ознаками є: неодноразовість одержання неправомірної вигоди; вимагання неправомірної вигоди; відповідальне становище посадової особи митних органів; колишня судимість за одержання, пропозицію чи надання неправомірної вигоди; розмір неправомірної вигоди. Особа, яка пропонувала, обіцяла чи дала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї здійснювали вимагання або якщо особа добровільно заявила про вчинене діяння.

Ключові слова: кримінальна корупція; неправомірна вигода; характеристика; механізм; співучасники; заінтересована особа.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку України характеризується різноманітністю проблем, які потребують підвищеної уваги й оперативних рішень. До них належать проблеми протидії кримінальній корупції, вагому роль серед яких відіграє одержання неправомірної вигоди. Злочини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди, є суттєвим чинником посилення напруженості та дестабілізації суспільних відносин, виникнення деформації у сфері господарювання, уповільнення темпів економічного розвитку держави, а також однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності, розв'язання якої для низки країн є надзвичайно важливим і складним завданням. Це безпосередньо стосується України, для якої злочини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди, набули ознак системного явища, яке негативно позначається, всіх

сферах суспільного життя, дедалі глибше укорінюючись у повсякденному житті як основний, швидкий та найбільш дієвий протиправний засіб вирішення питань, досягнення мети.

Протидія одержанню неправомірної вигоди є складним процесом і потребує значних зусиль не тільки з боку правоохоронних органів, а й інших суб'єктів, а саме: органів державної влади, громадськості тощо.

Зазначені обставини засвідчують актуальність окресленої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання оперативно-розшукової діяльності та протидії злочинності в Україні, які є основою для розроблення проблем протидії кримінальній корупції, розглядали у своїх працях М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Василичук, І. О. Зінченко, І. І. Когутич, М. І. Мельник, А. В. Савченко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, Л. Д. Удалова, М. І. Хавронюк, С. С. Чернявський та ін.

Однак, попри посилення інтересу юридичної науки до проблем протидії одержанню неправомірної вигоди, значущість їх розв'язання порушує нові питання, що потребують нових досліджень.

Мета цієї статті – схарактеризувати кримінальну корупцію, зокрема одержання неправомірної вигоди, сформулювати пропозиції щодо вдосконалення протидії цим явищам.

Виклад основного матеріалу. Корупційні злочини є конвенційними, їх існування визнано на рівні міжнародного кримінального права. Так, ст. 8 «Криміналізація корупції» Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року (ратифікована Україною із застереженнями та заявами 4 лютого 2004 року) [1] констатує необхідність визначити такі діяння кримінально караними, якщо їх учиняють навмисно, серед яких:

1) обіцянка, пропозиція або надання публічній посадовій особі особисто або через посередників будь-якої неправомірної переваги для посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність під час виконання своїх службових обов'язків;

2) вимагання або прийняття публічною посадовою особою особисто або через посередників будь-якої неправомірної переваги для посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи бездіяльність під час виконання своїх службових обов'язків.

Також ця Конвенція передбачає, що кожна держава-учасниця має розглянути можливість визнати кримінально караними:

1) випадки, про які йдеться вище, якщо в них бере участь будь-яка іноземна публічна посадова особа або міжнародний цивільний службовець;

2) участь як спільник у вчиненні будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до ст. 8 цієї Конвенції;

3) будь-які інші форми корупції.

Згідно з Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України», усталений та звичний для правозастосовної практики нашої держави предмет злочину «хабар» було змінено на новий для науки кримінального права України та міжнародного кримінального права термін «неправомірна вигода», що й до цього часу є вельми дискусійним.

Попри значну кількість наукових праць, з огляду на реформування положень розділу XVII КК України [2], а також відсутність комплексних досліджень складів злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою, а також необхідність однакового та однозначного тлумачення положень будь-якої кримінально-правової норми, набуває актуальності здійснення ґрунтовного наукового дослідження змістових аспектів цього поняття.

Неправомірна вигода як предмет злочину передбачена ст. 354, 364¹, 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 369², 370 КК України. Крім цього, мета отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб характеризує і злочин, передбачений ст. 365² КК України. Таким чином, поняття «неправомірна вигода» є видовою дефініцією як для низки злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII КК України), так і злочину, передбаченого розділом XV КК України (ст. 354 КК України).

Очевидно, що законодавче визначення корупційних злочинів надано не в контексті їх широкого опису з висвітлення специфічних ознак, а шляхом перерахування конкретних статей КК України, у яких встановлено відповідальність за вчинення таких суспільно небезпечних посягань.

Отже, колом корупційних злочинів охоплено певні суспільно небезпечні посягання, які передбачені КК України, тобто законодавець навіть їх вичерпний перелік.

Однак у юридичній літературі деякі науковці пропонують сформулювати єдине поняття «корупційний злочин» у межах

конкретного складу злочину. Так, учені вважають, що необхідно законодавчо закріпити поняття «корупційний злочин» і внести відповідні зміни до КК України, зокрема до розділу XVII його Особливої частини, шляхом розроблення нового складу злочину – «корупційний злочин». Інші науковці не поділяють таку позицію, вважаючи цей крок недоцільним, оскільки корупційні діяння настільки різні за правовим змістом, суспільною небезпечністю, складом суб'єктів, видами покарань, що охопити їх в одній статті неможливо.

До важливих елементів криміналістичної характеристики цього виду злочинів належать: спосіб учинення злочину; місце, час й обстановка події злочину; предмет неправомірної вигоди; особа злочинця.

Згідно з приміткою до ст. 364¹ КК України, неправомірною вигодою слід вважати грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав. У цьому законодавчому визначенні характер неправомірної вигоди відображений висловом «...які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав». Зазначене дає підстави стверджувати, що: 1) особа без законних підстав не заплатила за майно його вартість або не заплатила частину його вартості; 2) особа повинна була сплатити зазначену вартість [3, с. 65].

Загалом слід узагальнити, що як неправомірні вигоди в чинному кримінальному законодавстві розглядають: 1) грошові кошти; 2) інше майно; 3) переваги; 4) пільги; 5) послуги; 6) нематеріальні активи; 7) будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Перелічене може бути предметом підкупу лише за умови, якщо його пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав.

Грошові кошти – це готівка, кошти на рахунках у банках і депозити до запитання. Готівкою є валюта України й іноземна валюта у вигляді грошових коштів. Валюта України – це грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет та в інших формах, що знаходяться в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які знаходяться в обігу. Іноземна валюта – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що знаходяться в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які знаходяться в обігу. Іноземні грошові знаки у вигляді банкнот,

казначейських білетів, монет, що знаходяться в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які знаходяться в обігу; кошти в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових одиницях, що знаходяться на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України; платіжні документи й інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або монетарних металах.

Інше майно – це окрема річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки. Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки (ст. 179 ЦК України). Поняттям майна охоплено як рухоме, так і нерухоме майно, зокрема земельні ділянки та підприємство як єдиний майновий комплекс.

Переваги – це додаткові матеріальні або інші вигоди чи можливості, які суб'єкт має порівняно з іншими. Синонімами переваги є «пріоритет», «привілей», «першість», «вищість», «виключне право». Переваги можуть полягати в праві на позачергове або першочергове одержання матеріальних благ чи послуг або пільг, які належать особі.

Переваги – це ті блага, які одержує особа, коли є конкуренція, тобто якщо кілька суб'єктів претендують на одне й те саме благо. Конкурентоспроможність у широкому значенні – це здатність певного суб'єкта (чи об'єкта) перемагати в конкурентній боротьбі. Поняття конкурентної переваги розроблено в економічній теорії та означає характеристики, властивості товару або марки, які створюють для фірми певні переваги і можуть належати до продукції або додаткових послуг, форм виробництва, збуту або продажу, специфічних для фірми або продукції. Окрім конкурентних переваг, виокремлюють ще й споживчі переваги як інструмент вивчення попиту, що дає змогу виявити, які товари і якою мірою затребувані в цільовій аудиторії, а отже, й отримати гарантований прибуток. Рішення покупців щодо споживання конкретних благ і є основою створення ринкового попиту.

Однак конкурентну перевагу можна розглядати не лише в площині товарних відносин, а й щодо ринку праці. Наприклад, незаконною є перевага, яку надають особі, що за умови однакового, а часом і дещо нижчого рівня професійних навиків та інших здібностей, необхідних для заміщення вакантної посади, одержує таке право не за результатами конкурсу чи навіть усупереч цим результатам.

Пільги є частиною переваг. Надання пільг є формою соціальної підтримки, спрямованої на забезпечення достатнього життєвого рівня, за умови, що дохід таких осіб не перевищує встановленої величини або є додатковою гарантією у зв'язку з особливими умовами праці. Відповідно до положень чинного законодавства України розрізняють чимало видів пільг, зокрема: митна пільга; податкова пільга; пільга щодо сплати судового збору, який справляють на всій території України за поданням заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включають до складу судових витрат; пільга на проведення безоплатного капітального ремонту власних житлових будинків і квартир, пільги на безоплатне паркування та зберігання транспортних засобів; пільгове довгострокове кредитування молодих сімей та одиноких молодих громадян на будівництво (реконструкцію) і придбання житла; пільгове кредитування для здобуття вищої освіти; пільги учасникам АТО, ветеранам війни, особам, прирівняним до них тощо. Водночас пільги можуть надавати не лише фізичним, а і юридичним особам.

Послуги – це здійснення на замовлення споживача та з метою задоволення його особистих потреб діяльності з надання чи передання споживачеві певного, визначеного договором, матеріального чи нематеріального блага або результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій (транспортні послуги, послуги, житлово-комунальні, послуги в галузі охорони здоров'я, послуги з оцінювання відповідності, послуги з технічного сервісу, послуги в закладах ресторанного господарства, послуги мобільного зв'язку та доступу до мережі Інтернет, ритуальні, фінансові, соціальні послуги тощо).

Послузі як правовій категорії властиві такі ознаки: 1) це діяльність, пов'язана із задоволенням потреб особи; 2) це матеріальне благо, оскільки створюється корисний ефект матеріального характеру, має особливу споживчу вартість (задоволення потреб особи); 3) послуга, яка не має майнового вираження, адже набувається і споживається у процесі її надання, а тому не може бути передана іншій особі [4, с. 36].

Дефініція «нематеріальні активи» потребує додаткового дослідження з метою недопущення неоднозначного та неоднозначного тлумачення положень зазначеного кримінально-правового поняття.

Із цього приводу Ю. В. Гродецький акцентує увагу на тому, що нематеріальні активи – це право власності на результати інтелектуальної діяльності, зокрема промислової власності, а

також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності) [5, с. 798]. Водночас правом інтелектуальної власності слід вважати права особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений законодавством України, тобто сукупність відносин, які складаються в процесі реалізації особою особистих немайнових і виключних майнових прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності, а також встановлених законом майнових прав інтелектуальної власності на інші об'єкти права інтелектуальної власності, визначені законом. Із зазначеного випливає, що нематеріальні активи як предмет неправомірної вигоди можуть пропонувати чи надавати службовій особі або особі, яка здійснює професійну діяльність з надання публічних послуг, виключно володільцем (суб'єктом) права інтелектуальної власності, тому прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди може здійснювати виключно особа, яка не є таким суб'єктом.

У п. 145.1.1 ст. 145 та п. 14.1.40 ст. 14 Податкового кодексу України визначено такі групи нематеріальних активів: права користування природними ресурсами; права користування майном; права на комерційні позначення, крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; права на об'єкти промислової власності; авторське право та суміжні з ним права; інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо); гудвіл (вартість ділової репутації), вартість якого визначають як різницю між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу. Не визнають нематеріальним активом, а підлягають відображенню у складі витрат звітного періоду, у якому їх здійснено, витрати на: дослідження, підготовку і перепідготовку кадрів, рекламу та просування продукції на ринку, створення, реорганізацію й переміщення підприємства або його частини, підвищення ділової репутації підприємства, вартість видань і витрати на створення торгових марок (товарних знаків).

Слід розглянути групи нематеріальних активів. Згідно зі стандартами бухгалтерського обліку, нематеріальні активи ведуть щодо кожного об'єкта за такими групами: 1) права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо); 2) права користування майном (право користування земельною ділянкою

відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо); 3) права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; 4) права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, зокрема ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; 5) авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; 6) інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо). У балансі суму нематеріальних активів відображають у складі необоротних активів за залишковою вартістю, яку визначають як різницю між первісною вартістю та сумою накопиченої амортизації. Таким чином, нематеріальні активи – це законодавчо визнані необоротні активи підприємства у вигляді різних прав, що мають цільове призначення, реальну вартість і здатні приносити їхньому власникові (користувачеві) прибуток або іншу користь.

У ч. 2 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII зазначено, що особи можуть приймати подарунки, які відповідають загальновизнаним уявленням про гостинність, якщо вартість таких подарунків не перевищує одну мінімальну заробітну плату, встановлену на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, у якому прийнято подарунки. Звідси випливає, що подарунки не охоплені поняттям неправомірної вигоди (за умови, якщо вартість таких подарунків не перевищує одну мінімальну заробітну плату або ж сукупна вартість отриманих від однієї особи (групи осіб) подарунків протягом року не перевищує двох прожиткових мінімумів). У цьому контексті слушною є думка М. І. Хавронюка, який вважає, що, оскільки законодавець прямо не передбачив відповідальність за одержання подарунка, не зазначив, що

подарунок є видом неправомірної вигоди, то слід вважати, що такі дії не є кримінально каранними [4, с. 289].

Аналізуючи зміст ознак неправомірної вигоди як предмета підкупу, В. М. Киричко розрізняє ознаки, що відображають види неправомірної вигоди, а також ознаки, які «...відображають характер неправомірної вигоди: суб'єкт корупційного діяння без законних на те підстав обіцяє, пропонує, надає або одержує будь-який із названих предметів безоплатно чи за ціною, нижчою від мінімальної ринкової» [3, с. 61].

На думку М. І. Хавронюка, грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, а отже, й будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру належать до предмета, а не видів неправомірної вигоди [4, с. 123].

Порівнюючи законодавчі дефініції кримінально-правового поняття неправомірної вигоди як предмета підкупу, можна виявити окремі невідповідності. Так, у законодавчій дефініції кримінально-правового поняття неправомірної вигоди як предмета підкупу виборців, учасників референдуму використано словосполучення «кошти чи інше майно», натомість в усіх інших випадках щодо підкупу застосовано словосполучення «грошові кошти чи інше майно». У примітках до ст. 364¹ «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» КК України та ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації» КК України до переліку неправомірної вигоди включено будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Натомість у примітці до ст. 160 «Підкуп виборця, учасника референдуму» КК України у формулюванні поняття неправомірної вигоди немає посилання на будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Незначні, на перший погляд, розбіжності у формулюванні законодавчої дефініції кримінально-правового поняття неправомірної вигоди засвідчують не лише непослідовність викладу деяких положень чинного КК України в частині визначення поняття неправомірної вигоди. Ці розбіжності також можуть ускладнювати практику їх застосування щодо притягнення винних до кримінальної відповідальності за підкуп.

У теорії кримінального права ретельно розроблено систематизацію ознак майна, яке можна розглядати не лише як предмет злочинів проти власності, а й як вид (предмет) неправомірної вигоди.

Отже, майно як предмет злочинів проти власності характеризується єдністю таких груп ознак:

1) фізичні ознаки, які вказують на фактичне існування речей у реальних умовах простору й часу;

2) економічні ознаки, що засвідчують його мінову та споживчу вартість, відокремленість майна від природного середовища чи створення його заново, його грошова оцінка;

3) юридичні ознаки, тобто майно повинно бути чужим для винного, належати на праві власності іншому суб'єкту права власності та не може бути предметом злочинів, відповідальність за які передбачена іншими розділами Особливої частини КК України [6, с. 123].

Однак видом (предметом) неправомірної вигоди є не лише майно, зокрема грошові кошти, а й переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав. Розвиваючи систематизацію ознак неправомірної вигоди, пропонуємо таке їх узагальнення за змістом:

1) загальні ознаки неправомірної вигоди, які притаманні підкупу службової особи – юридичної особи публічного права; службової особи юридичної – особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; особи, яка надає публічні послуги; працівника підприємства, установи чи організації; а також підкупу виборця, учасника референдуму. Згідно з положенням чинного кримінального законодавства України, це предмет неправомірної вигоди в частині грошових коштів чи іншого майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів; а також характер незаконних дій, що полягає в пропонуванні, обіцянні, наданні або одержанні предмета неправомірної вигоди;

2) спеціальні ознаки неправомірної вигоди, що відображають конструктивні відмінності в кримінально-правовому понятті неправомірної вигоди щодо різних видів підкупу. Зокрема, щодо підкупу виборця, учасника референдуму – це вартість коштів чи іншого майна, переваг, пільг, послуг або нематеріальних активів, що перевищує три відсотки від розміру мінімальної заробітної плати.

Предмет неправомірної вигоди здебільшого передають наодинці, без свідків. У таких випадках усі учасники процесу однаково зацікавлені в збереженні таємниці злочину [7, с. 829]. Часто предмет неправомірної вигоди передають не безпосередньо службовій особі, а іншим довіреним посадовцем людям.

З огляду на викладене, злочинний механізм одержання неправомірної вигоди має особливості, основна з яких полягає в тому, що суб'єктна система цього виду злочину передбачає два обов'язкові елементи – особу, що надає неправомірну вигоду, й особу, яка цю вигоду приймає (службову особу), відносини між якими мають обопільно прихований, погоджувальний характер.

Службова особа здебільшого має високий професійний рівень, використовує специфіку діяльності установи та її недоліки для одержання неправомірної вигоди. З огляду на відповідне становище в суспільстві, володіючи численними зв'язками, службова особа має змогу вжити активних заходів щодо приховання злочину, знищення доказів, закриття кримінальної справи чи організації серйозної протидії розслідуванню. Службові особи переважно заздалегідь готують пояснення на випадок їхнього затримання з речовим доказом («дарування», «борг», «премія» тощо) [7, с. 829–830]. Сприяє маскуванню злочинної діяльності й належність особи, що надає неправомірну вигоду, та особи, яка цю вигоду приймає (службової особи), до одного кола спілкування: працюють в одному відомстві, одній установі; між ними так чи інакше є певна службова залежність.

Висновки. Отже, злочинний механізм одержання неправомірної вигоди та взаємодія елементів його характеристики становлять дві загальні кримінальні ситуації. Перша з них охоплює механізм злочинної змови співучасників і передання предмета неправомірної вигоди. Друга ситуація утворює механізм службових дій (бездіяльності) службової особи, що вступила в змову з особою, яка надає неправомірну вигоду (безпосередньо або через посередника), розраховуючи на одержання неправомірної вигоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 15 листоп. 2000 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789. – Назва з екрана.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.
3. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. – Харків: Право, 2013. – 424 с.
4. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / М. І. Хавронюк. – Київ: Атіка, 2011. – С. 35.

5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – 5-те вид., доповн. – Харків : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина. – 1040 с.

6. Бажанов М. І. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис, І. О. Зінченко ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2002. – 496 с.

7. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій / І. І. Когутич. – Київ : Атіка, 2009. – 888 с.

REFERENCES

1. Konventsiaa Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti: vid 15 lystop. 2000 r. [United Nations Convention against Transnational Organized Crime from November 15, 2000]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789 [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

3. Kyrychko, V.M. (2013). *Kryminalna vidpovidalnist za koruptsiu [Criminal liability for corruption]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

4. Khavroniuk, M.I. (2011). *Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy "Pro zasady zapobihannya i protydii koruptsii" [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On the Principles of Prevention and Counteraction of Corruption"]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

5. Baulin, Yu.V., Borysov, V.I., & Tiutiuhin, V.I. (et al.). (2013). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Criminal codex of Ukraine. Scientific and practical commentary]*. (Vols. 2) (5th ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

6. Bazhanov, M.I., Tatsii, V.Ya., Stashys, V.V., Zinchenko, I.O. (2002). *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Criminal Law of Ukraine. Special part]*. M.I. Bazhanov, V.V. Stashys, & V.Ya. Tatsii (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter; Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Kohutych, I.I. (2009). *Kryminalistyka [Criminalistics]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.08.2018

Ivanchyk I. – Postgraduate Student of the Scientific Laboratory on the Problems of Crime Investigation of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Characteristic of Criminal Corruption in Context of Ukrainian Legislation

In this article author gives a characteristic of criminal corruption in particular obtaining unlawful benefits in the context of legislation in Ukraine. Criminal mechanism of obtaining unlawful benefits and interaction between elements of its characteristic are two general criminal situation. First of them includes mechanism of criminal plot and handing of object of unlawful benefit. Another situation includes mechanism of official actions (inactivity) of an official person, that entered in a plot

with a person, who given an unlawful benefit (directly or with a help of mediator) in consideration for obtaining unlawful benefits. Supposed that mechanism of criminal corruption can develop in two main ways: interested person (person, that given an unlawful benefit or mediator) hand object of unlawful benefit to person, that receives it; person, that hand object of unlawful benefit to official as an award for making actions in favor of the concerned person (obtaining the expected result). Upon receipt of unlawful benefit qualifying features are: Repeated receipt of unlawful benefits; demanding of unlawful benefits; responsible official position of the customs authorities; former conviction for receiving, offering or giving unlawful benefit; the amount of undue benefit. The person who offered, promised or gave an unlawful benefit, is released from criminal liability, if he was victim of extortion or if this person willingly declared a committed act.

Keywords: criminal corruption; unlawful benefit; characteristic; mechanism; accomplices; interested person.

УДК 343.352

Рошупкін С. В. – аспірант кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Актуальні питання обмеження щодо одержання подарунків

Проаналізовано порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення). Зазначено основні ознаки подарунка як предмета адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, а саме: грошові кошти або інші майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової. Подарунок розглянуто крізь призму речей, які охоплює це поняття. Визначено ключові прогалини антикорупційного законодавства, що стосуються встановлення вартості подарунка, який відповідає загально визнаним уявленням про гостинність. Окреслено винятки з обмежень щодо одержання подарунків від близьких осіб та отримання їх як загальнодоступних знижок на товари, послуги, загальнодоступних вигравів, призів, премій, бонусів. Запропоновано розширити перелік осіб, які отримують подарунки та належать до близького оточення осіб, уповноважених на виконання функцій держави та органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано доцільність внесення змін до антикорупційного законодавства в частині чіткого визначення юридичного складу правопорушення, чітких обмежень щодо одержання подарунків під час виконання посадовими особами своїх адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих функцій.

Ключові слова: подарунок; нерухоме майно; гостинність; валюта України; іноземна валюта; цінні папери; майнові права.

Постановка проблеми. Отримання подарунків здебільшого є передумовою вчинення корупційних діянь і пов'язаних з корупцією правопорушень. Адже посадова особа використовує свої владні повноваження на користь третіх осіб або безпосередньо так званих дарувальників. Такі ланцюги зумовлюють виникнення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією, зокрема конфлікту інтересів.

Відповідно до статистичних даних Всесвітнього економічного форуму, щорічні втрати, пов'язані з корупцією, становлять не менш як 2,6 трлн доларів США, або 5 % світового валового внутрішнього продукту [1].

У п. 5 ст. 8 Конвенції ООН проти корупції наголошено на тому, що кожна держава-учасниця прагне в належних випадках і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права запроваджувати заходи й системи, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації,

зокрема про суттєві дарунки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів [2].

Використання своїх службових повноважень або свого становища та пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використання будь-якого державного чи комунального майна або коштів у приватних інтересах посадовими особами, зокрема у зв'язку з отриманням подарунків, спричиняє збільшення масштабів корупційних дій. На сьогодні важливим питанням боротьби з корупцією є попередження виникнення її виявів на початковому етапі, зокрема у сфері державної служби, що є найбільш вразливою сферою.

Мета. Публікація має на меті: 1) визначити ключові положення Закону України «Про запобігання корупції» в частині антикорупційних обмежень щодо одержання подарунків; 2) проаналізувати значення поняття подарунка в контексті галузевих нормативно-правових актів; 3) розкрити правовий зміст обмеження щодо одержання подарунків; 4) встановити винятки щодо обмежень одержання подарунків посадовими особами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, присвятили праці О. А. Банчук, К. В. Берднікова, В. М. Гаращук, І. В. Діденко, О. Ю. Дрозд, О. О. Дудоров, Т. Є. Кагановська, В. В. Луцик, М. І. Мельник, В. П. Попович, С. В. Рівчаченко, О. В. Сорока, А. В. Титко, М. І. Хавронюк та ін.

Виклад основного матеріалу. В Україні набула актуальності проблема обмеження щодо одержання подарунків посадовими особами. Так, ст. 172⁵ КУпАП регламентує порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків уповноваженими особами на виконання функцій держави та органів місцевого самоврядування. Виключним правом щодо зазначеного обмеження наділені спеціальні суб'єкти відповідальності, що визначені в п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». Ідеться про осіб, уповноважених на виконання функцій держави й органів місцевого самоврядування, та осіб, що прирівняні до них.

Осіб, які дарують подарунки, можна диференціювати на такі категорії:

– особи, зацікавлені в певних офіційних діях установи, у якій працює службовець;

– особи, що ведуть бізнес або розраховують на ведення бізнесу з цією установою;

– особи, які здійснюють певні види діяльності, що регулюються відповідною установою;

– особи, на інтереси яких може вплинути виконання чи невиконання службовцем своїх посадових обов'язків [3].

Проте категорія дарувальників не обмежується лише зазначеними особами. До них можуть належати й особи, які мають будь-який приватний інтерес, що охоплює вигоди та користь третіх осіб. Останній може бути наслідком мотиву, підґрунтям якого є корисливий, кар'єристський, амбіційний, егоїстичний, сексуальний чи інший намір. Приватний інтерес включає й задоволення потреб, вигод, користі третіх осіб. Загальні заборони щодо одержання подарунків зафіксовано в ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до якої особам забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: 1) у зв'язку зі здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи.

Крім того, слушно слід визнати точку зору О. З. Гладуна про необхідність вилучення п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції», у зв'язку з тотожністю ознаки неправомірної вигоди, що передбачає одержання службовою особою незаконної винагороди від підлеглих чи підконтрольних осіб за протегування чи потурання, за вирішення на їх користь питань, які входять до її компетенції [4, с. 35].

У ст. 18 Типового кодексу, викладеного в Рекомендації № R (2000) 10 та ухваленого Комітетом Міністрів Ради Європи від 11 травня 2000 року визначено: «Посадовець не може вимагати або приймати подарунки, знаки уваги, вияви гостинності або інші вигоди для себе чи своєї сім'ї, близьких родичів і друзів або осіб чи організацій, з якими він має ділові чи політичні стосунки, що можуть сплинути чи видаються такими, що впливають на неупередженість під час виконання посадових обов'язків, або які є винагородою чи виглядають як винагорода, пов'язана з його обов'язками» [5].

До цієї категорії зазвичай не належать ознаки загальноприйнятої гостинності або дрібних подарунків. Так, антикорупційним законодавством встановлено винятковий дозвіл на отримання дарунків, до яких належать:

1. Подарунки, які дарують близькі особи. Законодавець останніми називає категорію осіб, які: спільно проживають; пов'язані спільним побутом; мають взаємні права та обов'язки із

суб'єктом відповідальності за порушення обмежень щодо одержання дарунків (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбi; чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта.

Перелік осіб, яким заборонено приймати дарунки, на нашу думку, не є виключним, оскільки безпосередній вплив на осіб, уповноважених на виконання функцій держави та органів місцевого самоврядування, може здійснюватися через дарування подарунків близьким особам такого суб'єкта відповідальності. Крім того, видається незрозумілим, чому до категорії осіб, від яких заборонено приймати подарунки, не включено суб'єктів, які мають власний приватний інтерес або пов'язані з особами, які мають такий інтерес.

2. Подарунки, які одержують як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси.

3. Подарунки, які відповідають загально визнаним уявленням про гостинність, окрім випадків, зазначених вище (тобто у зв'язку зі здійсненням діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування та якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні обдарованого).

Цього чіткого визначення в законодавстві не існує, що дає змогу включати в це поняття безліч бачень щодо одержання дарунків, які відповідають загально визнаним уявленням про гостинність, а це надає суддям дискреційні повноваження. До вказаної категорії можуть належати подарунки, одержані від близьких осіб, друзів чи знайомих з нагоди, наприклад, дня народження, ювілею, або загально визнаного свята (наприклад, Новий рік, День захисника України) за умови, що ці подарунки не впливатимуть на прийняття службовцем неупереджених рішень або не створюватимуть враження, що це може впливати на їхні рішення [6].

Також загально визнаним виявом гостинності можна вважати запрошення на вечерю, оплату квитків під час поїздки, готельних номерів, отримання ділових дарунків (сувенірів). Водночас тут не йдеться про дарунки, які отримують для налагодження добрих ділових стосунків і зміцнення робочих стосунків, та набуття такими дарунками постійного характеру, ознак системності або ж

коли ці подарунки впливають чи можуть вплинути на прийняття рішень чи вчинення дій особою, уповноваженою на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування.

4. Подарунки, вартість яких не перевищує одну мінімальну заробітну плату (з 1 січня 2018 року – 1762 грн, з 1 липня – 1841 грн, з 1 грудня – 1921 грн), встановлену на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, у якому прийнято подарунки ($2 \times 1762 \text{ грн} = 3524 \text{ грн}$) [7].

5. Подарунки, надані як подарунки державі, АРК, територіальній громаді, державному або комунальному підприємству, установі, організації (в останньому випадку його можна прийняти, але не можна залишити собі).

Тлумачення дефініції «подарунок» наведено в ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», де визначено такі характерні ознаки: грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової.

Розглядаючи ринкову ціну, беруть до уваги ціну, за якою товари (роботи, послуги) передають іншому власнику за умови, що продавець бажає передати такі товари (роботи, послуги), а покупець бажає їх отримати на добровільній основі, обидві сторони є взаємно незалежними юридично та фактично, володіють достатньою інформацією про такі товари (роботи, послуги), а також ціни, які склалися на ринку ідентичних (а за їх відсутності – однорідних) товарів (робіт, послуг) у порівняних економічних (комерційних) умовах [8].

Так, у науково-практичному коментарі «Про запобігання корупції» М. І. Хавронюк наводить тлумачення поняття майна як окремої речі або сукупності речей, які є об'єктом права власності і можуть бути предметом різних цивільно-правових (купівлі-продажу, дарування, найму тощо), так само, як і господарсько-правових (поставки, енергопостачання, комерційної концесії тощо) договорів; у цивільному праві майном як особливим об'єктом вважають також майнові права та обов'язки [9].

У сучасних умовах подарунком вважають і різноманітні види майнових прав, а також ювелірні прикраси, культурні цінності, транспортні засоби, комп'ютерну та побутову техніку, меблі, зброю, талони на паливо, туристичні путівки, квитки на розважальні заходи, на проїзд у літаку чи на кораблі тощо.

У цивільному законодавстві подарунок розглядають крізь призму отримання рухомих речей, у тому числі грошей і цінних паперів, а також нерухомих речей, майнових прав, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути в нього в майбутньому (ст. 718 ЦК України).

У контексті отримання подарунка як правопорушення, пов'язаного з корупцією, гроші можна розглядати крізь призму валюти України та іноземної валюти.

Валютою України слід вважати грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет тощо, які перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території нашої держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших фінансових установах на території України.

Іноземна валюта – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України [10].

Цінні папери – це акції; боргові цінні папери (облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі, облігації міжнародних фінансових організацій, облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб); чеки; інвестиційні сертифікати; іпотечні цінні папери (іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні); похідні цінні папери (деривативи); приватизаційні цінні папери (ваучери тощо); товаророзпорядчі цінні папери (ст. 6–15¹ Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок») [11].

Поняття «нерухоме майно» охоплює:

– індивідуальні (садибні) житлові будинки, садові, дачні будинки, господарські (присадибні) будівлі та споруди, прибудови до них, що були закінчені будівництвом до 5 серпня 1992 року та розташовані на територіях сільських, селищних, міських рад, якими відповідно до законодавства здійснювалося ведення господарського обліку [12];

– земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці та невід'ємно пов'язані з нею, переміщення

яких є неможливим без їхнього знецінення та зміни їхнього призначення [13].

У ст. 181 ЦК України визначено, що до нерухомих речей належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення (ліси, багаторічні насадження, будівлі) [14].

Майнові права в доктрині цивільного законодавства охоплюють речові права (право власності, майнові права на чужу річ) та права, що випливають із зобов'язань.

Таким чином, єдиного підходу до визначення поняття нерухомого майна немає, що підтверджує різноманітні підходи до класифікації цього визначення.

Який би предмет не став об'єктом дарування, для притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення обмежень до одержання дарунка, слід обов'язкового встановити причиново-наслідковий зв'язок між дарунком і впливом його отримання на подальше вчинення або невчинення дій чи рішень на користь дарувальника (третьої особи).

Існує досить тонка межа, за якої дарунок стає підставою для притягнення особи до певного виду відповідальності, тому під час прийняття рішення слід ретельно проаналізувати сукупність доказів, які підтверджують наявність юридичного складу, передбаченого ст. 172⁵ КУпАП «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків».

Звертаючись до судової практики, слід навести приклад постанови районного суду м. Дніпропетровська. Так, особа А. як посадова особа місцевого самоврядування – начальник управління служби у справах дітей Жовтневої районної у м. Дніпропетровську ради, порушив встановлену законом заборону щодо безпосереднього одержання подарунка для себе від фізичних осіб у зв'язку зі здійсненням діяльності, пов'язаної з виконанням функцій місцевого самоврядування та одержав від особи Б. дарунок у вигляді грошових коштів, учинивши таким чином правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 172⁵ КУпАП [15].

Наступною можна навести постанову Куп'янського міськрайонного суду Харківської області: особа А. як начальник Управління Держземагенства у Куп'янському районі Харківської області, державним службовцем і суб'єктом відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, у приміщенні свого службового кабінету в Управлінні Держземагенства в Куп'янському районі Харківської області отримала від громадянина особа Б. дарунок – парфуми «Un Martin dorege

Аннік Goutali» вартістю 720 грн, чим учинила правопорушення, передбачене ч.1 ст. 172⁵ КУпАП [16].

Згідно з постановою Шевченківського районного суду м. Києва, особа А., перебуваючи на посаді доцента кафедри цивільного та трудового права юридичного факультету ДВНЗ «Київський національно-економічний університет ім. В. Гетьмана», порушив встановлені обмеження щодо одержання дарунків та отримав дарунок від особи Б. у вигляді 50 л пального А-92 картками за сприяння в успішному перескладанні іспиту з предмета «Трудове право», тобто за вчинення дій в інтересах дарувальника, чим учинив адміністративне корупційне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 172⁵ КУпАП [17].

З огляду на вищезазначене, подарунком можуть бути будь-які речі матеріального світу, зокрема кошти, предмети побутової хімії, дизельне топливо тощо, які дарують з метою задоволення приватного інтересу через використання службового становища посадової особи.

В обох випадках вагомим аргументом на користь притягнення особи до адміністративної відповідальності за одержання дарунків слугує: 1) встановлення причиново-наслідкового зв'язку між фактом одержання дарунка та використанням власних службових повноважень на користь дарувальника чи третіх осіб з боку останнього; 2) отримання подарунка на безоплатній основі або за ціною, нижчою мінімальної ринкової; 3) ідеться про перевищення одного прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на день прийняття подарунка, тобто 1921 грн, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, у якому прийнято подарунки, тобто перевищує 3524 грн.

Також на сьогодні залишається неврегульованим питання щодо обов'язку передавати подарунки, одержані як дарунки державі, тобто вручені під час візитів, урочистостей, інших офіційних заходів, до того органу державної влади, у якому працює публічний службовець, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

До таких подарунків, наприклад, належать таріль від американського президента Барака Обами з іменним написом вартістю 700 доларів США, а також скульптура орла із нержавіючої сталі вартістю 600 доларів, яку вручив віце-

президент США Джо Байден Президенту України П. Порошенку під час офіційного візиту до США [18].

Висновки. Отже, проведений аналіз порушень щодо одержання подарунка посадовими особами продемонстрував неоднозначність тлумачення поняття подарунка, що позначається на процедурі притягнення до адміністративної відповідальності за порушення щодо одержання подарунка під час прийняття судового рішення. Крім того, потребує системних змін антикорупційне законодавство в частині чіткого визначення юридичного складу правопорушення, передбаченого ст. 172⁵ КУпАП, та визначення чітких обмежень щодо одержання подарунків під час виконання посадовими особами своїх адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В результате коррупции мировая экономика каждый год теряет 2,6 трлн долларов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.un.org/ru/story/2018/12/1344641>. – Загл. с экрана.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 18 жовт. 2006 р. № 252-V. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. – Назва з екрана.
3. Одержання подарунків особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : роз'яснення Міністерства юстиції України від 28 лип. 2011 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0053323-11>. – Назва з екрана.
4. Гладун О. Запобігання корупції шляхом встановлення обмежень щодо одержання подарунків [Електронний ресурс] / О. Гладун, К. Годуєва // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2017. – № 1. – С. 32–39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaru_2017_1_7. – Назва з екрана.
5. Модельний кодекс поведінки державних службовців [Електронний ресурс] : додаток до Рекомендації № R (2000) 10 Комітету Міністрів держав-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийнята Комітетом міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 року). – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%2FRekomend_poved_DS.pdf. – Назва з екрана.
6. Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення [Електронний ресурс] : лист Міністерства юстиції України від 18 груд. 2009 р. № 967-0-2-09-22. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09>. – Назва з екрана.
7. Про Державний бюджет України на 2018 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 13 жовт. 2018 р. № 2573-VIII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>. – Назва з екрана.
8. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. – Назва з екрана.
9. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / наук. ред. М. І. Хавронюк. – Київ : Ваїте, 2018. – 472 с.
10. Про систему валютного регулювання і валютного контролю [Електронний ресурс] : Декрет Кабінету Міністрів України від 19 груд. 1993 р.

№ 15-93. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-93>. – Назва з екрана.

11. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс] : Закону України від 23 лют. 2006 р. № 3480-IV. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>. – Назва з екрана.

12. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [Електронний ресурс] : Закон України від 1 лип. 2004 р. № 1952-IV. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>. – Назва з екрана.

13. Про іпотеку [Електронний ресурс] : Закон України від 5 черв. 2003 р. № 898-IV. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15>. – Назва з екрана.

14. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Назва з екрана.

15. Архів Жовтневого районного суду м. Дніпропетровськ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reestr.court.gov.ua/58144438>. – Назва з екрана.

16. Архів Куп'янського міськрайонного суду Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reestr.court.gov.ua/38907821>. – Назва з екрана.

17. Архів Шевченківського районного суду м. Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reestr.court.gov.ua/Review/40347354>. – Назва з екрана.

18. В Адміністрації президента не знають, куди поділися подарунки Порошенку від Білого дому [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes-president-podarunky/.html>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. V rezultate koruptsii mirovaia ekonomika kajdyi god teriaet 2,6 trln dollarov [As a result of corruption, the world economy each year loses 2.6 trillion dollars]. *news.un.org*. Retrieved from <https://news.un.org/ru/story/2018/12/1344641> [in Russian].

2. Zakon Ukrainy "Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii": vid 18 zhovt. 2016 г. No. 252-V [Law of Ukraine "Convention Organs On Obedience National Anti-Corruption from October 18, 2006, No. 252-V]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 [in Ukrainian].

3. Roziasnennia Ministerstva yustytsii Ukrainy "Oderzhannia podarunkiv osobamy, upovnovazhenymy na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia": vid 28 lyp. 2011 г. [Clarifications by the Ministry of Justice of Ukraine "On the receipt of gifts by persons authorized to perform functions of the state or local self-government" from July 28, 2011]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0053323-11> [in Ukrainian].

4. Hladun, O., & Hoduieva, K. (2017). Zapobihannia koruptsii shliakhom vstanovlennia obmezhen shchodo oderzhannia podarunkiv [Prevention of corruption by imposing restrictions on the receipt of gifts]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 1, 32-39 [in Ukrainian].

5. Dodatok do Rekomendatsii No. R (2000) 10 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam Rady Yevropy shchodo kodeksiv povedinky derzhavnykh sluzhbovtsiv "Modelnyi kodeks povedinky derzhavnykh sluzhbovtsiv": vid 11 trav. 2000 г. [Annex to Recommendation No. R (2000) 10 of the Committee of Ministers to member states of the Council of Europe on codes of conduct for civil servants "Model Code of Conduct for Civil Servants" from May 11, 2000]. (n.d.). *www.dridu.dp.ua*. Retrieved from http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%2FRekomend_poved_DS.pdf [in Ukrainian].

6. Lyst Ministerstva yustytzii Ukrainy "Schcodo nadannia roziasnennia terminiv, yaki zastosovuiutsia u Zakoni Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shcodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia": vid 18 hrud. 2009 r. N 967-0-2-09-22 [Letter from the Ministry of Justice of Ukraine "On clarification of the terms used in the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Liability for Corruption Offenses" from December, 18, 2009, No. 967-0-2-09-22]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzhzet Ukrainy na 2018 rik": vid 13 zhovt. 2018 r. No. 2573-VIII [Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2018" from October 13, 2005, No. 3235-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> [in Ukrainian].

8. Podatkovyi Kodeks Ukraini: vid 2 hrud. 2010 r. No. 2755-VI [Tax Code of Ukraine from December, 2, 2010, No. 2755-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

9. Khavroniuk, M.I. (Ed.). (2018). *Naukovo-praktichniy komentar do Zakonu Ukraini "Pro zapobihannia koruptsii" [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

10. Dekret Kabinetu Ministriv Ukraini "Pro systemu valiutnoho rehuliuвання i valiutnoho kontroliu": vid 19 liut. 1993 r. No. 15-93 [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the system of currency regulation and currency control" from February 18, 1993, No. 15-93]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-93> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy "Pro tsinni papery ta fondoviy rynok": vid 23 liut. 2006 r. No. 3480-IV [Law of Ukraine "On Securities and Stock Market" from February 23, 2006, No. 3480-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy "Pro tsrzhavnu reiestratsiiu rehovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtyzhen": vid 1 lyp. 2004 r. No. 1952-IV [Law of Ukraine "On the state registration of real rights to real estate and their encumbrances" from July 1, 2004, No. 1952-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy "Pro ipoteku": vid 5 cherv. 2003 r. No. 898-IV [Law of Ukraine "About mortgage" from June 5, 2003, No. 898-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15> [in Ukrainian].

14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

15. Arhiv Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovsk [Archive of the October district court of Dnipropetrovsk]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/58144438> [in Ukrainian].

16. Arhiv Kupianskoho miskraionnoho sudu Kharkivskoi oblasti [Archive of the Kupiansky City Court of the Kharkiv region]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/38907821> [in Ukrainian].

17. Arhiv Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva [Archive of the Shevchenkyvsky District Court of Kyiv]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40347354> [in Ukrainian].

18. V Administratsii prezidenta ne znaiut, kudy podilysia podarunky Poroshenku vid Biloho domu [The Presidential Administration does not know where Poroshenko's gifts from the White House came from]. (n.d.). *www.radiosvoboda.org*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes-president-podarunky/.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2018

Roshchupkin S. – Postgraduate Student of the Department of Police Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Topical Questions about the Limitations of Receiving Gifts

The article analyzes violations of the restrictions established by law in obtaining gifts provided for in Article 172⁵ of the Code of Administrative Offenses. The main features of the gift are formed as the subject of an administrative offense related to corruption, including: 1) cash or other property, benefits, benefits, services, intangible assets, 2) provide/receive free of charge or 3) at a price below the minimum market. The author considers a gift through the prism of things covered by these concepts, in particular property, benefits, benefits, services, intangible assets that provide/receive free or at a price lower than the minimum market value. In addition, the author analyzes key gaps in anti-corruption legislation regarding the value of a gift that is consistent with generally accepted notions of hospitality for the proper qualification of an administrative offense related to corruption. Exceptions to the restrictions on the receipt of gifts in the context of receiving gifts from close persons and to receive them as public discounts on goods, services, public prizes, prizes, bonuses, bonuses, and also it is proposed to expand the list of persons who receive gifts and are included in the circle of a close the environment of persons authorized to perform functions of the state and local self-government bodies. Proposed changes to the anti-corruption legislation in terms of a clear definition of the legal composition of the offense, and the definition of clear restrictions on the receipt of gifts when officials perform their administrative and economic and organizational and regulatory functions.

Keywords: gift; Real Estate; hospitality; the currency of Ukraine; foreign currency; securities; property rights.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.222.4

Вереша Р. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України, м. Київ

Принцип вини як фундаментальна конституційна засада кримінальної відповідальності

Комплексно розглянуто питання, що стосуються принципу вини як правової, конституційної, кримінальної процесуальної та кримінально-правової катеорії. Проаналізовано матеріали національної судової практики та практики Європейського суду з прав людини. Визначено зв'язок принципу вини з іншими принципами кримінального права, а також запропоновано внесення змін до чинного кримінального законодавства України. Принцип вини означає, що вітчизняне кримінальне законодавство заперечує можливість об'єктивного інкримінування, тобто притягнення до кримінальної відповідальності за думки, певні переконання, випадкове заподіяння шкоди. Психологічний зміст кожного злочину (вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину) тісно пов'язаний із зовнішнім його вираженням (об'єктивною стороною складу злочину), що втілюється в такому: особа, яка має всі ознаки суб'єкта злочину, у кожному злочині виявляє своє особисте ставлення до зовнішнього світу, суспільства і до окремої особи. З огляду на тісний зв'язок суб'єктивної та об'єктивної сторін складу злочину, які утворюють сукупність внутрішніх (психологічних) і зовнішніх ознак одного явища – злочину, слід зазначити, що злочин як конкретний акт поведінки людини є психофізичною єдністю, у якому зовнішні вияви поведінки (діяння як ознака об'єктивної сторони складу злочину) і зміни, що ним спричинені, в об'єктивній дійсності нерозривно пов'язані з внутрішньою стороною, якою є ті психічні процеси, що зумовлюють, спрямовують і регулюють поведінку людини (суб'єктивна сторона складу злочину). Тому під час кваліфікації злочину необхідно встановлювати цей зв'язок з метою уникнення об'єктивного інкримінування, дотримуючись принципу вини. Розвиток кримінально-правової науки зумовлює необхідність адаптації тлумачення принципів кримінального права з позиції їх систематизації та визначення змісту. Такою адаптацією є модернізація Кримінального кодексу України з метою посилення протидії злочинності. Для цього слід передбачити принципи кримінального права на законодавчому рівні.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; суб'єктивна сторона; злочин; склад злочину; вина; умисел; необережність.

Постановка проблеми. Кожна галузь права ґрунтується на певних принципах, які є основою її інститутів і норм. Кримінальне право не є винятком. Правові принципи пронизують усю систему

норм цієї галузі та визначають зміст її найважливіших інститутів. Регулювання різних сфер суспільного життя нормами кримінального законодавства передбачає підпорядкованість такого правового впливу певним принципам.

З позицій гносеології принципи кримінального права – це основні ідеї та положення, які виконують регуляторну функцію, саме в них сформульовані в загальному значенні вимоги до учасників кримінально-правових відносин. Поглиблене вивчення в кримінальному праві принципів є необхідним для з'ясування його змісту, визначення сутності кримінально-правових механізмів і напрямів розвитку та висновків щодо ефективності застосування кримінального закону, перспектив його вдосконалення, трактування мети, завдання, методів його застосування [1, с. 66].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку науки кримінального права дослідженню принципів присвячено праці В. І. Борисова, В. К. Грищука, О. О. Житного (зокрема, з позицій утілення в кримінальному праві України принципів міжнародного права), М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, В. О. Навроцького, М. І. Панова, В. В. Сташиса, С. С. Яценка та інших відомих учених.

Виклад основного матеріалу. Принцип вини означає, що вітчизняне кримінальне законодавство заперечує можливість об'єктивного інкримінування, тобто притягнення до кримінальної відповідальності за думки, певні переконання, випадкове заподіяння шкоди. Психологічний зміст кожного злочину (вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину) тісно пов'язаний із зовнішнім його вираженням (об'єктивною стороною складу злочину), що втілюється в такому: особа, яка має всі ознаки суб'єкта злочину, у кожному злочині виявляє своє особисте ставлення до зовнішнього світу, суспільства і до окремої особи. З огляду на тісний зв'язок суб'єктивної та об'єктивної сторін складу злочину, які утворюють сукупність внутрішніх (психологічних) і зовнішніх ознак одного явища – злочину, слід зазначити, що злочин як конкретний акт поведінки людини є психофізичною єдністю, у якому зовнішні вияви поведінки (діяння як ознака об'єктивної сторони складу злочину) і зміни, що були ним спричинені, в об'єктивній дійсності нерозривно пов'язані з внутрішньою стороною, якою є ті психічні процеси, що зумовлюють, спрямовують і регулюють поведінку людини (суб'єктивна сторона складу злочину). Тому під час кваліфікації злочину необхідно встановлювати такий зв'язок з метою уникнення об'єктивного інкримінування, дотримуючись принципу вини.

Розвиток кримінально-правової науки зумовлює необхідність адаптації тлумачення принципів кримінального права з позиції їх систематизації та визначення змісту. Такою адаптацією є модернізація кримінального кодексу з метою посилення протидії злочинності. З огляду на зазначене, доцільно передбачити принципи кримінального права на законодавчому рівні.

Конституційне відображення кримінального процесуального принципу презумпції невинуватості за методом від протилежного обґрунтовує необхідність законодавчого передбачення кримінально-правового принципу вини. Згідно з ч. 1 ст. 62 Конституції України, «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Ця конституційна норма дістала своє формально-юридичне закріплення в низці галузей права. Галузева специфіка предмета і способу регулювання накладає певний відбиток на зміст цього принципу.

Кримінально-правові відносини є первинними, порівняно з кримінальними процесуальними, а тому принцип вини можна вважати первинним щодо принципу презумпції невинуватості. Причому законодавець кримінально-правові відносини тісно пов'язує зі встановленням вини особи в процесі визначення наявності складу злочину й настанням унаслідок його вчинення суспільно небезпечних наслідків та його кваліфікації [2, с. 82].

Принцип вини й інші принципи кримінального права у своєму історичному розвитку зазнавали певної модифікації. Наприклад, окремі конституційні принципи змінилися й пов'язані, передусім, саме з кримінальною відповідальністю. Відбувається конкретизація конституційних і загальноправових принципів у кримінальному праві в напрямі наповнення їх таким змістом, який відповідав би саме цій галузі регулювання суспільних відносин.

Отже, необхідність передбачення принципу вини у кримінальному праві зумовлена, з одного боку, об'єктивними закономірностями впливу права та кримінальної відповідальності на поведінку людей, а з іншого – правосвідомістю суспільства загалом й окремих громадян, що ґрунтується на морально-етичних засадах. Цей принцип передбачає, що, попри тяжкість наслідків і суспільну небезпечність діяння, без вини їх не може бути інкриміновано особі, яка їх заподіяла. Принцип вини покладено в основу можливості й необхідності не лише притягнення особи до кримінальної відповідальності, а й призначення справедливого покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння, передбачене

КК України, а також у застосування інших заходів кримінально-правового та кримінального процесуального впливу, звільнення від кримінальної відповідальності тощо.

Вину законодавець визначає шляхом вказівки на певне психічне ставлення особи до вчинюваного суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності) та його суспільно небезпечних наслідків. Ставлення до інших об'єктивних ознак складу злочину знаходиться поза межами цього визначення. Основними або кваліфікуючими ознаками складу злочину можуть бути такі обставини, як властивості предмета злочину, властивості особи, потерпілої від злочину, спосіб, місце, час, обстановка вчинення злочину тощо. Поряд з основним наслідком, склад злочину може передбачати й наслідок, що є обтяжуючою (особливо обтяжуючою) обставиною та впливає на кваліфікацію злочину.

Крім того, різні ознаки об'єктивної сторони складу злочину, що не є ознаками його основного складу, можуть відігравати роль обтяжуючих обставин і потенційно впливати на покарання суб'єкта злочину в межах санкції статті Особливої частини КК України. Іноді психічне ставлення винуватого до цих обставин визначено в законі шляхом вказівки, наприклад, на завідомість. Однак у більшості випадків посилення на характер психічного ставлення до цих обставин у законі немає. Отже, зазначені обставини можуть впливати на відповідальність суб'єкта. Необхідно з'ясувати, як це може бути пов'язано із психічним ставленням до них.

Ознаки об'єктивної сторони складу злочину, що не є ознаками основного складу злочину, можуть позначатися на відповідальності та кваліфікації дій суб'єкта лише в тому разі, якщо вони охоплені його виною (умислом або необережністю), тобто якщо винувата особа усвідомлювала або могла й повинна була усвідомлювати наявність таких ознак.

Враховуючи зв'язок вини як ознаки внутрішнього психічного ставлення особи до вчинюваного нею діяння з об'єктивними ознаками складу злочину, пропонуємо законодавчо закріпити такий вид зв'язку, оскільки це також є одним з аспектів зв'язку вини з іншими елементами складу злочину.

З огляду на зазначене, принцип вини слід визначити так: особа підлягає кримінальній відповідальності лише за те діяння (дію чи бездіяльність), об'єктивні ознаки якого були охоплені її умислом або необережністю, і ті суспільно небезпечні наслідки,

які настали внаслідок цього діяння, щодо яких у передбаченому законом порядку було встановлено вину такої особи.

У кримінальному праві також використовують поняття об'єктивного інкримінування, що означає відповідальність безпосередньо за факт учинення певної дії або настання наслідків такої дії без визначеного законом суб'єктивного зв'язку особи з учиненням – вини. Дослідники обстоюють думку, згідно з якою об'єктивне інкримінування можуть застосовувати в окремих випадках. Так, кримінальне законодавство України передбачає низку випадків, коли суб'єктивна сторона складу злочину, а саме – психічне ставлення особи до дії (бездіяльності) та її наслідків, не беруть до уваги під час кваліфікації злочинів (наприклад, незаконне заволодіння транспортним засобом чи вимагання), а основним критерієм кваліфікації є шкода, заподіяна фактично [3, с. 3]. Однак положення КК України встановлюють можливість притягнення до кримінальної відповідальності особи лише за наявності вини. У разі порушення принципу вини під час притягнення особи до кримінальної відповідальності буде порушено основні положення КК України. З метою усунення можливості об'єктивного інкримінування в КК України потрібно закріпити норму, яка виключатиме цю можливість, і викласти її в такій редакції: «Об'єктивне інкримінування, тобто кримінальна відповідальність без вини, виключається».

Принцип вини має значення і для кримінального процесуального права. За методом «від протилежного» його втілено в кримінальному процесуальному законодавстві. Це пов'язано зі встановленням процесуальних гарантій дотримання зазначеного принципу, що відображено в законодавчому закріпленні принципу презумпції невинуватості. У низці досліджень принцип вини в кримінальному праві ототожнюють з принципом презумпції невинуватості.

Загалом принцип презумпції невинуватості передбачений у ст. 62 Конституції України, ст. 17 КПК України та ч. 2 ст. 2 КК України. На законодавчому рівні найповніше його визначено в КПК України. Також міжнародні судові інституції акцентують увагу на застосуванні принципу презумпції невинуватості не лише для кримінального суду, який вирішує питання про обґрунтованість обвинувачення, а й для всіх інших органів держави. Про це також зауважує ЄСПЛ (наприклад, рішення у справах «Гарькавий проти України» від 18 лютого 2010 року; «Шагін проти України» від 10 березня 2010 року; «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 року; «Довженко

проти України» від 12 січня 2012 року; «Орлов проти України» від 11 лютого 2016 року). Результати вивчення судових вироків у кримінальних провадженнях (справах) щодо вживання термінів «вина», «винуватість» («винність») та інших під час встановлення суб'єктивної сторони складу злочину засвідчують, що національні судові інституції не завжди однотипно вживають кримінально-правову термінологію та враховують принцип вини (наприклад, вирок Святошинського районного суду міста Києва (справа від 28 квітня 2017 року № 759/5342/17), вирок Хмільницького міськрайонного суду Вінницької області (справа від 15 травня 2017 року № 149/1189/17), вирок Пологівського районного суду Запорізької області (справа від 19 травня 2017 року № 324/567/17), вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області (справа від 22 травня 2017 року № 723/763/17), вирок Лебединського районного суду Сумської області (справа від 22 травня 2017 року № 580/559/17)). Отже, характеризуючи правове становище особи, підозрюваної або обвинуваченої в учиненні кримінального правопорушення, презумпція невинуватості визначає низку конкретних положень кримінального процесуального права, що мають гарантувати реальне втілення в життя кримінально-правового принципу вини. Принцип презумпції невинуватості є процесуальною гарантією реалізації принципу вини.

Практика законодавчого закріплення принципів (основних засад) кримінального права є поширеною. Принципи кримінального права передбачено в кримінальному законодавстві іноземних держав (наприклад, у кримінальних кодексах Австралійського Союзу, Австрійської Республіки, Азербайджанської Республіки, Естонської Республіки, Киргизької Республіки, Латвійської Республіки, Китайської Народної Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Білорусь, Республіки Молдова, Республіки Польща, Республіки Сан-Марино, Республіки Таджикистан, Турецької Республіки, Республіки Узбекистан, Французької Республіки та деяких інших іноземних держав). Таким чином, з метою уніфікування кримінально-правової термінології та посилення гарантій захисту прав, свобод особи обґрунтованим видається законодавче закріплення принципу вини в чинному КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Житний О. О. Принципи кримінального права України як знаряддя координації національних і міжнародно-правових засобів протидії злочинності та захисту прав і свобод людини (постановка проблеми) [Електронний ресурс] / О. О. Житний // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 2 (65). – С. 65–74. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnivs_2014_2_10. – Назва з екрана.
2. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
3. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Мисливий. – Київ, 2005. – 36 с.

REFERENCES

1. Zhytnyi, O.O. (2014). Pryntsypy kryminalnoho prava Ukrainy yak znariaddia koordynatsii natsionalnykh i mizhnarodno-pravovykh zasobiv protydii zlochnnosti ta zakhystu prav i svobod liudyny (postanovka problemy) [Principles of criminal law of Ukraine as an instrument of coordination of national and international legal means of combating crime and protection of human rights and freedoms (problem statement)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 2(65), 65-74. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnivs_2014_2_10 [in Ukrainian].
2. Navrotskyi, V.O. (2006). *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii [Fundamentals of criminal-law qualification]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Myslyvyi, V.A. (2005). *Zlochyny proty bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu (kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia) [Offenses against road safety and transport operation (criminal law and criminal investigation)]*. *Extended abstract o Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.07.2018

Veresha R. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal and Administrative Law of the Academy of Advocacy of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The Guilty Principle is a Fundamental Legal and Constitutional Basis of Criminal Liability

The article comprehensively deals with the principles of guilt as a legal, constitutional, criminal procedural and criminal-law category. The materials of the national court practice and practice of the European Court of Human Rights are analyzed. The connection between the guilty principle and other principles of criminal law was determined, as well as amendments to the current criminal legislation of Ukraine were proposed. Principle of guilt means that domestic criminal law rejects the possibility of objective criminality, that is, the prosecution of opinions, certain beliefs, accidental damage. The psychological content of each crime (wine

as a mandatory sign of the subjective part of the crime) is closely linked to its external expression (the objective side of the crime), which is manifested in the following: a person who has all the features of the subject of the crime, in each crime reveals his personal attitude to the outside world, society and to an individual. Given the close connection between the subjective and objective side of the crime, which form a combination of internal (psychological) and external signs of one phenomenon – a crime, it should be noted that the crime as a specific act of human behavior is a psychophysical unity in which external manifestations of behavior (the act as a sign of the objective side of the crime) and the changes that have been caused to it, in the objective reality, are inextricably linked with the inner side, which are the mental processes that generate, direct and regulate human behavior (sub The active side of the crime). Therefore, when qualifying a crime, it is necessary to establish the specified connection in order to avoid objective censure, adhering to the guilty principle. The development of criminal-law science necessitates the adaptation of understanding of the principles of criminal law in terms of their systematization and definition of content. Such an adaptation is the modernization of the criminal code in order to strengthen the fight against crime. This necessitates the prediction of the principles of criminal law at the legislative level.

Keywords: criminal responsibility; subjective party; crime; composition of crime; fault; intent; carelessness.

UDC 338.439.02:351.863

Hrebeniuk M. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Interagency Scientific and Research Centre on Problems of Combating Organized Crime Under National Security and Defense Council of Ukraine, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1249-5576>

Modern Threatening Tendencies in the Field of Providing the Food Security of State and Possible Ways to Address Them

The National Security Strategy of Ukraine among the topical threats to the national security of Ukraine identifies economic crisis, depletion of state financial resources, and decline in living standards. One of the reasons for the emergence of such threats is the high level of «shadowing» and the criminalization of the national economy. Under these conditions, the problem of food security is directly linked to the insufficient level of food security provided by the state at the expense of its own resources. The author emphasize that organizational and legal and socio-economic mechanisms for ensuring food security in many countries of the world are established in the relevant regulatory and legal acts, integrated programs, concepts and strategies, the position of which is determined by the conditions for the functioning of the economy of the country and its individual industries, including and food industry. At the same time, on a permanent basis Ukraine continues to reform the national law enforcement system. According to the abovementioned, the author points out that the functional task of protecting the economic potential of the country, and in particular ensuring economic security, an important component of which is food security, is assigned to the authorities and units of the Security Service of Ukraine. As we found out during the research, the Security Service of Ukraine, in particular, takes measures to counter economic crimes in the agro-industrial sector, primarily at agricultural production facilities, the grain market and its products, to counter offenses in storing grain of the Agrarian Fund and theft budgetary funds in the implementation of programs to support the development of agricultural enterprises. Work also continues in the direction of developing effective mechanisms for the protection of the domestic grain market, the identification of offenses in the alcohol and alcoholic beverage industries, as well as the consumer market of the country. The author highlights the problems of state and challenges that law enforcement agencies facing during the investigation and provides possible ways to overcome obstacles.

Keywords: food security; threatening tendencies; agro-industrial complex; foreign investments; production.

Problem statement. The main priorities for the development of the agrarian sector at the legislative level are determined to expand Ukraine's participation in providing the world market with agricultural products; ensuring food security of the state; prevent the irrational structure of exports, prevent the excessive export of raw materials; preventing the state's grain market from destabilization by powerful grain traders through anti-competitive concerted actions and discriminatory policies with respect to small and medium businesses [1].

However, in modern conditions, there is a threatening trend of monopolization of the domestic grain market by foreign companies whose goal is to prevent Ukraine from entering external agricultural markets and gradually turning it into an exporting country of raw materials, not finished products. Against the background of these processes, there is an intensification of activities of foreign structures and foreign companies that use their capabilities to undermine the food independence of the state and destabilize the grain market by introducing measures to the detriment of national interests in the agri-food sector, including preventing the development of our export potential of the state.

Purpose of the article is to consider negative factors and tendencies in the sphere of providing food security of Ukraine to determine effective ways to overcome them, taking into account the features of the export potential of the domestic agro-industrial complex (hereinafter – AIC).

State of the research. Food security is a system of stable food supply of all social groups of the population, households, regions and the state, which contributes to solving the food problem at the local, regional and national levels. Achieving an adequate level of food security involves the implementation of the following strategic priorities: maintaining food supply at a level sufficient for healthy and adequate nutrition of the population; rejection of food imported food dependency; guaranteed support of domestic agricultural producers; creation of proper economic conditions for the development of the domestic AIC; carrying out effective measures of agrarian policy; ensuring adequate food supplies through predominantly own production; promoting the use of advanced new technologies and production programs; processing and storage of food raw materials and food products; processing and storage of food raw materials and food products; improvement of the state mechanism for responding to emergency food situations and potential risks in the organized agricultural market.

Presenting main material. Unfortunately, today in the domestic AIC there are a number of trends and factors that adversely affect the development of the state food sector and its important components. In recent years there has been a revival of interest of foreign organizations and institutions to the AIC of Ukraine, primarily in the processes of reforming land and property relations in our country, where objects of processing industry, elevators and bread-processing enterprises cause the greatest interest of foreign structures.

The main activity of foreign missions and organizations in Ukraine remains the collection and compilation of data on financial and

economic indicators of the activities of various branches of Ukraine's agriculture to influence the agricultural market in order to further realize their own commercial interests. Consequently, Ukraine has become a «hostage» of the situation when some states seek to implement in the country a scenario of undermining the agrarian potential of our state by presenting the «best» credit offers on preferential terms.

Thus, in accordance with the provisions of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of August 13, 2012 No. 857 «Issues of providing state guarantees in 2012 for financing projects in agriculture field» [2], state guarantees were provided to ensure the fulfillment of obligations for borrowing in the amount of 3 million USD to finance projects in the field of agriculture in the framework of meeting the requirements of the Memorandum of Understanding on cooperation in the realization of priority projects in the field of agriculture between Ukraine and the People's Republic of China (hereinafter – the PRC). That is why in 2012 in Beijing between the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine and the Export-Import Bank of the PRC a Memorandum of Cooperation was signed to support the priority agricultural projects of Ukraine. This document gave Ukraine the opportunity to attract funds in the amount of 3 billion UAH under state guarantees to finance projects in the agricultural sector. For the further implementation of the framework agreement initiated by the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, a General Agreement on cooperation in the field of agriculture was concluded between the China Machinery Engineering Corporation (hereinafter – the CMEC) and the PAT «State Food and Grain Corporation of Ukraine» (hereinafter – PAT «SFGCU») [3, p. 123].

The agreements reached in accordance with the Memorandum stipulated that Ukraine would receive international investment. However, foreign investors set other goals. Thus, the PRC uses its own methods of undermining the agrarian economy of the state through the implementation of a project to provide a loan of 3 billion UAH at an overvalued interest rate, but in fact, simply seeks to eliminate Ukraine from the world grain market, since our country remains a powerful competitor in the agrarian sphere.

Another vivid example of the PRC's intervention in Ukraine's food security was the signing on October 24, 2012 of the General Agreement of Understanding on the implementation of priority agricultural projects for a period of 15 years under the guarantees of the Government of Ukraine between the CMEC and the PAT «SFGCU», under which the Export-Import Bank of China has

provided this enterprise with a loan in the amount of \$1,5 billion USD for the purchase of grain and industrial crops in Ukrainian agricultural producers for the further sale of these crops to the Chinese importer. This contract was concluded with the aim of attracting credit from PRC, increasing the volume of agricultural products and foodstuffs, facilitating Chinese investment in the agricultural sector and improving the financial capacity of agricultural producers, their technical re-equipment and development of transport logistics.

However, examining the contract in practical action, we understand that the main problem tendencies and factors were the systematic non-fulfillment of the conditions of the general contract for the supply of Ukrainian grain to the CMEC in specified volumes and the conclusion of contracts for the supply of grain to third countries without the agreement of the CMEC. These circumstances further led to repeated requests from the CMEC management in PAT «SFGCU» and holding negotiations with the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine about breaking credit agreements and returning part of borrowed funds. In turn, this situation may lead to a complete halt of the economic activities of the state corporation and the emergence in Ukraine in the short term of actual obligations to repay the loan in the amount of 1,5 billion USD as a result of non-compliance with international obligations.

In the course of the study, a number of negative factors were identified that pose a threat to the implementation of the agreements reached and may lead to economic disbenefit to our country. In particular, the China CMEC is not an operator (trader) for the supply of grain to the Chinese market, since it does not provide quotas for their imports. So, the options for the volume and prices of agricultural products in the total amount of 4,2 million tons for the CMEC proposed by PAT «SFGCU» were not accepted by its leadership, which refused, under various pretexts, from direct grain exports to the PRC. The only legitimate option in this case could be the export of Ukrainian grain to other countries with the search for the end user among third countries, as well as attracting an investor, who would pay a 100 % prepayment to CMEC, but it is only PAT «SFGCU» that can engage in such a plan of exploration, while the SSES can receive only 5% of the profits. The current situation with the forced absence of actual deliveries of Ukrainian grain to PRC, may further lead to a break in the acquired contractual relations, as well as cause other negative consequences, namely: suspension of the provision of credit funds; declaration to the PAT «SFGCU» of the principal amount with interest; enforcement of the CMEC requirements for state guarantees.

It should also be noted that the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 432 of June 19, 2013 «On Amendments to Clause 3 of the Procedure and Conditions for Providing State Guarantees in 2012 to Finance Agricultural Projects» [4] allowed the Export-Import Bank of China (Eximbank) to write off funds from PAT «SFGCU» in the amount of 3 billion USD by the banking institution in case of non-fulfillment of credit obligations.

A variation of «solving» this situation should be the introduction of amendments to the Loan Agreement between Eximbank of China and PAT «SFGCU» as of December 26, 2012, No. BLA201201, on the possibility to sell (export) cereals to other leading Chinese grain trading companies that have corresponding import quotas. Also within the framework of the fulfillment of the commodity part of the contract, the management of the CMEC in 2013–2014 tried to impose on PAT «SFGCU» the import of Chinese plant protection products at a price 20–30 % more expensive than market prices in the PRC (including the cost of VAT – 17 % if purchasing goods through CMEC, and also 5 % profit of CMEC). Another problem arose in the unresolved issues between the CMEC and PAT «SFGCU» on the acquisition of corporate rights to the port elevator with credit funds, purchases of railway grain cars and the creation of a joint company.

In order to address these issues, at the expert level, meetings of the Subcommittee on Agriculture Cooperation of the Government of Ukraine and the Government of the People's Republic of China under the auspices of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine are held annually. As part of the agreement, a preliminary decision was taken by Eximbank of China to initiate a reduction in the interest rate on a Chinese loan that serves PAT «SFGCU», as well as an agreement on comprehensive problem solving in matters of effective use of the loan and expanding the range of its application, in particular and production capacity of PAT «SFGCU» [5].

Thus, in November 2017, the delegation of PAT «SFGCU» made a working visit to the PRC and took part in the Subcommittee on Trade and Economic Cooperation of the Commission for Cooperation between the Governments of Ukraine and the PRC and the Working Group on Investment in its composition, and also held a number of negotiations representatives of the Eximbank of China and the CMEC. During the visit, representatives of PAT «SFGCU» together with the leadership of the Debt Policy Department of the Ministry of Finance of Ukraine attended a meeting with the leadership of the Corporate Banking Department of Eximbank China, during which they worked out options for more efficient use of credit funds and possible means of alleviating the financial burden on PAT

«SFGCU». It should also be noted that on June 7, 2018, Ukraine and the PRC, as part of expanding cooperation, signed a Memorandum of Cooperation and the promotion of mutual trade in poultry meat.

In modern conditions PAT «SFGCU» remains a participant in the state program in the field of agriculture – the Memorandum of Understanding on cooperation in the implementation of priority projects in the field of agriculture, signed on June 28, 2012 by the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine with the Export-Import Bank of China. As part of the requirements of this Memorandum, a credit in the amount of UAH 24 billion is being spent (equivalent to 3 billion USD) under state guarantees. According to the terms of credit agreement, concluded by PAT «SFGCU» with the Eximbank of China, PAT «SFGCU» undertakes during the term of this agreement and for as long as the loan amount or any other amount remains unpaid, or any total amount of the obligation remains in effect, or any total amount of the obligation remains in force, PAT «SFGCU» will not reduce its share capital in any way.

It should be noted that during 2015–2017, economic courts reviewed 17 claims of prosecution authorities in the interests of the state (represented by the Cabinet of Ministers of Ukraine and/or the Ministry of Agrarian Policy) on the revocation of the certificate of ownership of property transferred to the authorized capital of PAT «SFGCU» and recognition of state ownership of the property. Along with this, the decisions of economic courts indicated the claims of the Prosecutor's Office satisfied and revoked certificates of ownership of PAT «SFGCU» for 17 property complexes (the value of non-current assets of which at the time of the audit amounted to about UAH 900 million). Today, PAT «SFGCU» appeals against these decisions in courts of various instances, including in the Supreme Court of Ukraine. Changing the legal regime of property transferred to the authorized capital of PAT «SFGCU» from ownership of economic management provides for a reduction in the authorized capital of PAT «SFGCU», which will lead to non-fulfillment of its obligations under the credit agreement. In the event of a default by PAT «SFGCU» of its obligations, the Lender, in accordance with the terms of this agreement, has the right to withdraw credit funds attracted by PAT «SFGCU» and appeal to the enforcement of its rights under the guarantee. In addition, today PAT «SFGCU» does not have enough assets to pay off the credit debt and accrued interest in the amount of UAH 40.3 billion.

Considering the above, according to the Guarantee Agreement as of December 27, 2012, concluded by the Cabinet of Ministers of Ukraine (Guarantor) with the Eximbank of the PRC, PAT «SFGCU»

unconditionally guarantees the Eximbank the timely fulfillment of its obligations under the credit. And if PAT «SFGCU» does not repay the credit debt, the Guarantor must pay the amount of the debt within 20 business days after receiving a written request from the Eximbank of China, and this amount is equal to UAH 40.3 billion. Unfortunately, such a development of events may lead to significant economic damage to the state and the subsequent bankruptcy of PAT «SFGCU».

Conclusions. Summarizing the above, it can be stated that the criminal power in Ukraine during 2012–2013, based on its own vested interests, offered our country unprofitable conditions for obtaining credit funds under state guarantees in favor of the Government of the PRC. The situation in this format remains rather critical, and its solution is possible in such variants.

The first option – since the state guarantee is provided for this credit, the state can repay the debt of PAT «SFGCU» to the CMEC, but then the exclusive conditions of the contract are lost, and the company must be sold. After all, if the company is not sold, it will need to be put up for privatization, but in this situation, the Chinese will be the first bidders for it, since from 2018 comes the annual repayment of the loan body in the amount of 150 million USD, and the company is not worth it even with all its assets and liabilities. Selling such a major player as PAT «SFGCU» for debts can have unpredictable consequences for the industry and damage the national interests in the agricultural sector.

The second option – acceleration of privatization of PAT «SFGCU» by 100 %. Thus, in May 2018, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the list of privatization objects for 2018, which included 26 enterprises, as well as PAT «SFGCU». But given the threatening nature of the development of the current situation with credit obligations to the PRC, the state canceled the privatization of PAT «SFGCU». In particular, on August 20, 2018, the State Property Fund of Ukraine canceled the decision on the privatization of the state-owned stake in the public joint-stock company State Food and Grain Corporation of Ukraine (PAT “SFGCU”).

Thus, it can be stated that there are prerequisites for causing harm to the international image of Ukraine and significant economic losses to the state due to inadequate implementation by the Ukrainian side of the General Agreement of Understanding in the implementation of priority projects in agriculture. In addition, the China Investment Fund is concentrating large amounts of money for further investment in the agricultural sector of Ukraine, since China is

interested in gaining some control over significant areas of Ukrainian agricultural land. In this connection, the Chinese side, especially in the conditions of creating an organized agricultural land market, is trying to create dominant positions that will allow monitoring of land resources in the state and predicting Ukraine's role participation in the international market of agricultural products in the world.

Factors listed above only confirm the presence of threatening tendencies and destructive factors in the agrarian sector of the economy of Ukraine. So, there is every reason to state that the «Chinese credit» is sacrificial and unprofitable for Ukraine, which again clearly demonstrates the criminal activities of the Yanukovych regime and his team, who are mired in this fraud with credit loans guaranteed by the Government to the detriment of state interests, pursuing only the goal of their own enrichment.

The external negative factors should also include the activities of grain traders, which aim to:

- the creation of artificial obstacles in order to prevent domestic commodity producers from entering the world agrarian market, which is expressed in blocking export potential and discriminatory policies with regard to domestic agricultural producers;

- since the latter are potential competitors in the production and sale of grain crops to world food markets;

- agricultural holdings acquired by foreign business entities with the aim of obtaining for operational management significant amounts of agricultural land and a granary and processing enterprises;

- direction of the foreign organizations and the Chinese institutions to introduce in our country unprofitable project for Ukraine and the provision of credits on unfavorable terms, contributes to the direct harm to the food security of the state.

As a conclusion, the foreign presence in Ukraine is enhanced by the introduction of unfavorable Ukrainian-Chinese long-term projects in the agricultural sector, the implementation of which leads to harm the domestic economy and leads to financial dependence of the country from foreign investors, which contradicts the interests of domestic producers.

In order to increase the effectiveness of countering real and potential threats to food security, the following measures are proposed:

- law enforcement agencies to use all possibilities to prevent interference in internal affairs of Ukraine by foreign states and organizations, and especially the PRC, in the implementation of international projects and programs in the field of AIC;

– find out the facts of the theft of the «Chinese credit» by officials of PAT «SFGCU» for the possibility of paying off debts to the Chinese side;

– intensify the activities of the state in the direction of detection, prevention and suppression of misuse and theft of credit funds allocated under government guarantees for the implementation of projects in the agrarian sector;

– identify and localize illegal mechanisms leading to the theft and inefficient use of budget funds allocated for the development of the main branches of the agro-industrial sector, especially those allocated by the state for the maintenance of PAT «SFGCU».

REFERENCES

1. Stratehiia rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku [The development strategy of the agricultural sector of the economy until 2020]. (2013). *Uriadovyi kurier, Governmental Courier*, 215 [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pytannia nadannia u 2012 rotsi derzhavnykh harantii dlia finansuvannia proektiv u sferi silskoho hospodarstva": vid 13 serp. 2012. No. 857 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukrain "Issues of the provision in 2012 of state guarantees to finance projects in the field of agriculture" from August 13, 2012, No. 857]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/857-2012-%D0%BF> [in Ukrainian].

3. Obushna, N.I. (2013). Osoblyvosti formuvannia zernoproduktovoho klastera v Ukraini v ramkakh realizatsii mizhnarodnogo investytsiinoho proektu [Features of the formation of grain products of the cluster in Ukraine as part of an international investment project]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, Formation of market relations in Ukraine*, 4, 196-201 [in Ukrainian].

4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro vnesennia zmin do punktu 3 Poriadku ta umov nadannia u 2012 rotsi derzhavnykh harantii dlia finansuvannia proektiv u sferi silskoho hospodarstva": vid 19 lyp. 2013 r. No. 432 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Amendments to Clause 3 of the Procedure and Conditions for Granting State Guarantees for the Financing of Agricultural Projects in 2012 from June 19, 2013, No. 432]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2013-%D0%BF> [in Ukrainian].

5. Eksimbank Kytaii rozhliane pytannia pro znyzhennia vidstokovoi stavky za kytaiskym kredytom dlia PAT "Derzhavna prodovolcho-zernova korporaciia Ukrainy" (PAT "SFGCU"): vid 18 serp. 2017 r. [Eximbank of China will consider the issue of lowering the interest rate on Chinese loans for PJSC "State Food and Grain Corporation of Ukraine" (PAT "SFGCU") from August 18, 2017]. (n.d.). *agravery.com*. Retrieved from <http://agravery.com/uk/posts/show/eksimbank-kitau-rozgliane-pitanna-pro-znizenna-vidstokovoi-stavki-za-kredytom-dla-dpzk> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.09.2018

Гребенюк М. В. – кандидат юридичних наук, доцент, керівник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1249-5576>

Сучасні загрозливі тенденції у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави та шляхи їх подолання

Стратегія національної безпеки України серед актуальних загроз національній безпеці України визначає економічну кризу, виснаження державних фінансових ресурсів та зниження рівня життя населення. Однією з причин виникнення таких загроз є високий рівень «мінізації» та криміналізація національної економіки. У цих умовах проблема продовольчої безпеки безпосередньо пов'язана з недостатнім рівнем продовольчої безпеки, що забезпечується державою за рахунок власних ресурсів. Підкреслюється, що організаційні та правові та соціально-економічні механізми забезпечення продовольчої безпеки у багатьох країнах світу встановлені у відповідних нормативно-правових актах, інтегрованих програмах, концепціях і стратегіях, положення яких визначається умовами для функціонування економіки країни та окремих її галузей, у тому числі і харчової промисловості. Водночас, на постійній основі Україна продовжує реформувати національну правоохоронну систему. Згідно з вищевказаним, автор зазначає, що функціональне завдання захисту економічного потенціалу країни, зокрема забезпечення економічної безпеки, важливою складовою якої є продовольча безпека, покладається на органи влади та підрозділи Служби безпеки України. Україна. Як ми дізналися в ході дослідження, Служба безпеки України, зокрема, вживає заходів щодо протидії економічним злочинам в агропромисловому секторі, насамперед на аграрному виробництві, ринку зерна та його продукції, для протидії злочинам у зберіганні зерна. Аграрний фонд і крадіжки бюджетних коштів у реалізації програм підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств. Продовжується також робота в напрямку розробки ефективних механізмів захисту вітчизняного зернового ринку, виявлення правопорушень в алкогольній та алкогольній промисловості, а також споживчого ринку країни. Автор висвітлює проблеми держави та виклики, з якими стикаються правоохоронні органи під час розслідування, та надає можливі шляхи подолання перешкод.

Ключові слова: продовольча безпека; загрозливі тенденції; агропромисловий комплекс; іноземні інвестиції; виробництво.

UDC 343.37:351.72:336.1

Tykhonova O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Financial Security and Financial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3848-3023>;

Herasymentko L. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Financial Security and Financial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6340-1061>

Modern Determinants of Crimes Against Financial Security

Current geopolitical problems have aggravated the financial security ensuring issues of every country in the world. The most dangerous financial security encroachments are criminal acts committed in the financial sector. Therefore, there was a vital need to eliminate all the dangers in this area. One of the threats, needed to be addressed to, is the criminal one. Public relations violation in the financial sphere leads to the state's inability to perform its functions at the appropriate level. The determinants' definition is quite actual in the modern society, contributing to crime perpetration against financial security in Ukraine. Different classifications of these determinants are distinguished in the science, but the most relevant by the nature of occurrence are: economic, social, socio-psychological, social-managerial, and legal. The peculiarities of crimes committed in the financial sphere lie in the fact that the overwhelming majority of them are intentional, so anti-social setting of their commitment is decisive. It means that the legal nihilism and guidance on the violating the law possibility in order to satisfy personal interests, in particular financial are spread in the society. The abovementioned determines one of the decisive determinants – state's activity. After all, if the state roughly despises the individual interests in favor of allegedly public interest, citizens respond just the same – ignore the state interests and rules it sets. Due to this fact, financial crimes inherent a deliberate nature of both causes and conditions of their perpetration, the subjective character dominates and this fact is to be decisive while developing programs of combating financial crime in modern Ukrainian society.

Keywords: crime; financial crime; determinants of crime; crime causes and conditions; financial security; the fight against crime.

Problem statement. The essential role, played by the financial component in the state economic system, is beyond doubt. It is necessary to agree upon the opinion that the finance has become the main economy driving force, being a simple mechanism for servicing economic processes earlier [1]. At the same time, nowadays there are tendencies to the number of unlawful encroachments committed in this area increase. Although these crimes are characterized by a fairly high level of latency, we regularly receive information about them from various sources (media, politicians' speeches, everyday conversations). All these indicate the

spread of the above performed phenomenon, as a result of which substantial damage is caused to the economy, preventing the state from effective functioning and creating appropriate conditions for stable development and self-preservation.

As the detection of this group of crimes is relatively active, including the government officials' initiative, so much less attention is paid to the prevention issues. Nevertheless, it has long been known that it is much easier to prevent a crime than to detect, document, disclose, investigate and compensate for the damage caused by it further. Therefore, the clear understanding of all the determinants, contributing to these anti-social manifestations for effective crimes prevention committed in the financial sphere of the state is necessary.

Analysis of recent research and publications. Such lawyers as Y. Antonian, I. Danshin, A. Dzhuzha, A. Dolgova, A. Zakaliuuk, A. Zelinskyi, N. Kuznetsova, V. Kudriavtsev and others in their researches paid attention to the separate aspects of crimes' determination. Specific issues of economic crimes' determination were worked out in the works of M. Buchko, M. Davydenko, A. Kalman, A. Korystin, N. Melnyk, V. Pyvovarov, V. Popovych and others. Nevertheless, in the native sources only a small amount of researches concerns the problems of the crime determinants which exist in the financial sphere. Taking into account the specificity of public relations' sphere, determinants of the malicious acts in the sphere of the public-law relationship will allow to take into account their characteristic features and benefit clear setting of the tasks as to the provision of financial security.

The purpose of the article is clearing of the contemporary crimes which encroach the state financial security's determinants

Presenting the main material. The term «determination» arose in the depths of logic science, and even during the Middle Ages it meant a kind of concept logical definition: addition of certain characteristics to the generic concept in order to formulate a limited scope of a specific concept [2, p. 84]. This term is also used in other sciences, for example, ethics, determining the moral choice conditionality, which is caused by external circumstances in human behavior.

The «determination» definition comes from the Latin «determiniere», conditionality meaning phenomena and their interrelation. Actually, «determination» is a process of interrelations, including the conditionality of all the phenomena, events in both objective and subjective reality [2, p. 86]. One of the social determination types is criminological (criminogenic) determination, being understood as a set of factors causing crime emergence, spread and transformation [3, p. 277].

Nowadays the next groups can be distinguished in the science:

– crime causes and conditions as to the relatively mass social phenomenon – the main crime causes and conditions;

– causes and conditions of certain crime types (groups), that are, certain crime components – the common causes and conditions of certain crime types (groups);

– causes and conditions of a separate crime (individual criminal behavior) – direct causes and conditions of a separate crime [4, p. 90].

Thus, each crime type (group) corresponds, so to say, to its own «set» of negative social phenomena and processes, determining them.

Researching crime causes and conditions, encroaching on the state financial security, we are talking about common determinants, giving an idea of the characteristic phenomena, which cause criminal threats to the state financial security and the conditions, according to which it is possible to transform potential threats into real ones. Dwelling on common reasons, we join the point of view of the leading Ukrainian scientist in the sphere of both criminal law and criminology, I. Danshyn, that the function of the general reasons (and conditions) is to answer the question of the reason of the certain crime types (groups) in particular, financial, commitment in the society [5, p. 91].

Outlining the crime determinants in the financial sphere, we focus on the fact that, in general, determinants inherent both subjective and objective characters. That is, those that are due to the «human» factor belong to one group, and those which belong to objective phenomena – to the other. Indeed, some determinants are formed by human behavior while others are influenced by objective factors which do not dependent on it.

At the same time, when it comes to factors, determining criminal threats, in most cases they are subjective. These are human actions, giving rise to both causes and conditions that contribute to the crime commission in the financial sphere. There are law changes, which are both initiated and adopted by people, and the inappropriate activities' organization of financial institutions employees, and the ineffective activity of law enforcement officers, etc. Although, it should be noted that objective factors can also influence the decision to commit a criminal act in the financial sphere, but such phenomena are much less spread. In particular, such factors can be attributed to negative processes, occurred in the global financial market according to the economic laws (currency fluctuations due to changes in market conditions influence). Although this fact can also be objected as any event in the world occurs with the human participation, even if it is not explicit, but hidden, (creating appropriate conditions for obtaining the desired consequences, for

example, artificially reducing or increasing certain financial instruments value as a result of the market collusion).

In any case, both subjective and objective factors can be considered in a parallel within a certain classification group. It should be encountered that there is no determinant in its pure form, and the overwhelming majority of them have an objective-subjective character with a predominance of either an objective aspect or a subjective one. In particular, if these processes and phenomena do not depend on a particular human activity, the factors of objective nature dominate, and vice versa, if phenomena and processes depend on a person, subjective nature factors prevail.

Now there are a significant number of the crime determinants' classifications. As it is stated in the scientific literature «scientific classification is a set of subordinate scientific notions of the definite branch of knowledge which is used in order to establish relations between these notions and to organize their unity» [4]. Namely the crime determinants' classification, which is common to the financial system, will give the opportunity to group different causes and conditions, to define their peculiarities benefiting further rational creation of a policy, which will prevent the threats to the state financial system.

The classification of crime determinants by the nature of their occurrence is one of the most widely spread. Determinants are divided into six types:

- economic;
- social;
- socio-psychological;
- social-managerial;
- legal;
- tolerance of the society to the separate illegal manifestations [5, p. 95].

The study of the crimes against the state financial security' determinants according to this classification will allow to determine the special causes and conditions which are common to the modern society, to operate in the financial sector, to affect it directly and to produce the criminal acts' commission against its individual components. At the same time, it is difficult not to agree with the statement that the connection between the financial crime and the determinants, creating it, is double-sided [6]. Indeed, on the one hand, certain factors contribute to its both emergence and existence. On the other hand, the crime contributes to the development of the situation when such factors are increasingly spreading in the society, as awareness of the committing crimes in the financial sphere's

possibility and their significant economic effect lead to the fact, that the person himself creates the appropriate conditions of such illegal acts' commission possibility.

Exploring the criminal threats to the state financial security's determinants, we agree with the point of view that there is no the common and the main reason, which could exhaustingly explain the crime in specific conditions' origin in all its diversity [7]. Therefore, special attention is paid to the most common of them, especially economic, social, socio-psychological, socio-managerial and legal determinants.

Economic causes and conditions are those which prevent the creation of material conditions, necessary for the state normal functioning as a whole and the vital activity of each concrete person creation. Namely they are: deep crisis phenomena in the economy, financial instability, a high level of the shadow economy, etc. The economic situation cyclical fluctuations and the economic crime growth rate dynamics indicate the presence of a direct connection between them. Cyclic fluctuations in the economy affect the criminogenic factors' emergence and their implementation in changing the economic crime dynamics [6, p. 35]. Some of the group factors, directly generating financial crime and supporting its functioning at the macro level, are certain organizational and economic decisions, implementing the main financial policy's directions [6, p. 138].

Social determinants are associated with the overall security level and the individual structure in both everyday life and society, as social processes change consciousness and determine human behavior. The feature, characterizing it, is that some social processes can be stopped, others can be slowed down, the rest can be both initiated or accelerated [8, p. 219]. Such determinants include the low level of welfare of the majority of citizens, the presence and further increase of property contrast among the population, etc. [5, p. 95–96].

Socio-psychological determinants are those thoughts and ideas, which arise in the human mind under the influence of the individual moral principles and the society general attitude to separate situations. These factors are determined by the self-identification nature, which is «coded» by both the psycho-spiritual nature of self-identification and the society institutional structure, its spiritual and cultural condition. It means, that the self-identification contains positive social feelings in its normal form and a desire to such values as justice, generosity, care, desire for truth, etc. At the other «pole», opposite nature emotions, such as: aggressiveness, greed, self-

deception, etc. are «coded» [9]. Considering the abovementioned information, we can say that depending on the consideration what action of which «pole» in individual self-identification wins, the corresponding decision will be made in favor of such behavior of the individual. Unfavorable tendencies in the public consciousness sphere: the substantial spread of both moral and legal nihilism are inherent in modern society.

Considering that the predominant majority of crimes, committed in the financial sphere are deliberate, the anti-social attitude is decisive. That means the spread of the legal nihilism in society and the orientation toward the law possibility violating in order to satisfy personal interests, in particular, of a financial nature. One of the group determinant's conditions is the state activity. According to the words of scientists, which one cannot but agree: «If the state grossly neglects the individual's interests in favor of mythical public interest, the citizens (society) answers the just the same – they ignore state interests and rules, established in the sphere of economic activity» [10, p. 142].

Social and managerial (or organizational and managerial) determinants are those, which are caused by the public consciousness's impact on individual decisions made by the state representatives or by their actions under certain conditions. Such determinants include a sharp decline in the economy's controllability, to which the economy criminalization as a whole leads as a result of the certain types or groups of crimes' massive commission in the economic activity sphere; disadvantages in the economic entities' management by both regulatory and law enforcement agencies, etc.

Legal determinants are generated by the legal regulation peculiarities of social relations' individual spheres. These determinants include the current legislation imperfection and inconsistency, included in the fact that it does not fully provide an integral, interconnected system of measures to counter crime. Moreover, it is characterized by declarativeness and the lack of a clear mechanism for its usage.

For other criminal threats of criminogenic determinants to the financial security we can attribute one of the subjective nature dominant determinants– a significant excess of the «law execution price» (law-abiding behavior) over the «illegality price» and «the evading punishment price» (for example, giving a bribe) [11, p. 297]. Such a thesis is explained by the fact that a person becomes a criminal not because his motivation differs from other people's motivation, but as, after analyzing both losses and benefits of his actions, he draws certain conclusions, which influence decision-

making. A person, within the framework of his informational possibilities, evaluates all the chances and chooses such an action that will provide him with the least losses and, especially, with the least risk of punishment and the greatest personal benefit [12, p. 98].

The state can level out the above-mentioned social deformations only in the way of creating such conditions, according to which the illegal behavior would be inconvenient or less economically profitable than legal. We fully agree with the famous criminologist S. Inshakov that the above discussed can be achieved in two ways: by creating opportunities for a normal (and even attractive) way of life within the framework of lawful behavior, and by establishing moral and legal prohibitions, and, accordingly to them, by the punishment threat [8, p. 250].

Considering the fact, that there are enough already established modern society prohibitions, especially legal ones, it is necessary to pay particular attention to the lawful behavior attractiveness and the public rejection of violations in the financial sphere's education. It is also necessary to add another, third way – ensuring strict compliance with the law requirements by all the population segments. Namely, the unity of all three components will guarantee a person's unreadiness for criminal behavior, at least on a non-professional basis.

Conclusions. The abovementioned materials let define a relatively complete set of causes and conditions producing the crime commission in the financial sphere. The deliberate nature of financial crimes determines mainly subjective nature of the considered causes and conditions. Namely this feature is to be guided upon while developing measures both for combating and for preventing this category of socially dangerous acts.

REFERENCES

1. Galkin, D.V. (2009). Organy vnutrennih del v sisteme obespecheniia finansovoi bezopasnosti Rossiiskoi Federacii (administrativno-pravovoi aspekt) [The bodies of internal affairs in the system of ensuring the financial security of the Russian Federation (administrative and legal aspect)]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
2. Boiko, A.M. (2008). *Determinatsiia ekonomichnoi zlochinnosti v Ukraini v umovakh perekhodu do rynkovoï ekonomiki (teoretyko-kriminologichne doslidzhennia) [Determination of economic crime in Ukraine in the transition to a market economy (theoretical and criminological research) monografiya]*. Lviv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
3. Denysov, S.F. (2010). *Determinanty zlochynnosti i modeli kriminologichnoi preventsii zlochyniv molodi [Crime Determinants and Models of Criminological Prevention of Youth Crimes]*. Zaporizhzhia : KPU [in Ukrainian].
4. Tarasov, Yu.N. (2006). *Filosofiiia nauki [Philosophy of science]*. Voronezh: MOU VEPI [in Russian].

5. Danchin, I.N. (2005). *Obsceteoreticheskie problemy kriminologii [General theoretical problems of criminology]*. Harkov: Prapor [in Russian].
6. Pinkevich, T.V. (2003). *Kriminologicheskie i ugovolno-pravovye osnovy borby s ekonomicheskoi prestupnostiu [Criminological and criminal legal framework for combating economic crime]*. Moscow: Ross. kryminol. asociaciia [in Russian].
7. Dolgovoi, A.I. (Eds.). (1999). *Kriminologiya [Criminological]*. Moscow: Norma Infra [in Russian].
8. Inshakov, S.M. (2012). *Issledovanie prestupnosti. Problemy metodiki i metodologii [Crime research Problems of methodology and methodology]*. Moscow: YuNTI-DANA; Zakon i pravo [in Russian].
9. Kondratiuk, L.V., & Ovchinskii, V.S. (2008). *Kriminologicheskoe izmerenie [Criminological dimension]*. K.K. Goriainova (Ed.). Moscow: Norma. Retrieved from <https://studfiles.net/preview/6267570> [in Russian].
10. Yegroshin, V.M., & Kolesnikov, V.V. (2000). *Prestupnost v sfere ekonomicheskoi deiatelnosti [Crime in the field of economic activity]*. SPb.: Universitet [in Russian].
11. Balanda, A.L. (2008). *Sotsialni determinanty natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Social determinants of national security of Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Melnychuk, T.V. (2010). *Orhanizovani formy zlochinnoi diialnosti u zovnishnoekonomichnii sferi [Organized forms of criminal activity in the foreign economic sphere]*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2018

Тихонова О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри забезпечення фінансової безпеки та фінансового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3848-3023>;

Герасименко Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри забезпечення фінансової безпеки та фінансового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6340-1061>

Сучасні детермінанти злочинів проти фінансової безпеки

Сучасні геополітичні проблеми актуалізували питання забезпечення фінансової безпеки різних країн світу. Акцентовано увагу на кримінальних загрозах, адже порушення суспільних відносин у фінансовій сфері унеможливорює виконання державою функцій на належному рівні. Визначено детермінанти, притаманні сучасному суспільству, які сприяють учиненню злочинів проти фінансової безпеки в Україні. Констатовано, що в науці представлено різні класифікації зазначених детермінант, однак найактуальнішим є поділ їх за показником виникнення на економічні, соціальні, суспільно-психологічні, суспільно-управлінські, правові. Особливість злочинів, учинених у фінансовій сфері, полягає в тому, що переважна більшість з них є умисними, тому вирішальною є антигромадська установка,

тобто поширення в суспільстві правового нігілізму й можливості порушувати закон для задоволення власних інтересів, зокрема фінансового спрямування. Якщо держава зневажає інтереси окремої людини на користь нібито публічного інтересу, громадяни ігнорують інтереси держави й ті правила, які вона встановлює. Оскільки фінансовим злочинам притаманний умисний характер, серед причин та умов їх учинення домінують суб'єктивні, на що й необхідно орієнтуватися під час розроблення програм з протидії фінансовій злочинності в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: злочинність; фінансова злочинність; детермінанти злочинності; причини й умови злочинності; фінансова безпека; протидія злочинності.

УДК 351.755.2:343.851:343.541

Рудик В. А. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового права, адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету, м. Чернігів;

Пророченко В. В. – студент юридичного факультету Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету, м. Чернігів

Організаційно-правові засади діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану у сфері протидії насильству в сім'ї на стадії укладення шлюбу

Питання насильства в сім'ї, з огляду на поширеність цього явища в суспільстві, розглядають на національному та міжнародному рівнях як масштабну проблему. Її розв'язання залежить переважно від якості правового регулювання та чіткої і злагодженої роботи державних органів. Головним аспектом такої діяльності є забезпечення прав і свобод людини, суспільного порядку та безпеки, створення механізмів профілактики та протидії цьому явищу. Мета статті полягає в тому, щоб на підставі аналізу чинного законодавства, повноважень органів державної влади у сфері протидії насильству в сім'ї сформулювати пропозиції щодо внесення змін до законодавства й оптимізації діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану та їх взаємодії з іншими вповноваженими органами з метою попередження домашнього насильства на стадії укладення шлюбу. Методологічний інструментарій. У процесі дослідження було використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ, зокрема діалектичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, аналізу та синтезу. Основні результати дослідження. Усі заходи боротьби з насильством у сім'ї умовно поділяють на дві групи – з попередження та протидії насильству. У цьому дослідженні увагу акцентовано саме на заходах попередження насильства в сім'ї, досліджено механізм їх застосування на стадії укладення шлюбу. Автори вбачають за доцільне запровадити в сімейному законодавстві та практиці укладення шлюбу правило щодо обізнаності наречених про факт участі й домашньому насильстві як кривдника. Із цією метою необхідно вжити комплекс заходів організаційно-правового характеру як законодавчим, так й органам виконавчої влади. По-перше, слід завершити роботу щодо запровадження в дію Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. По-друге, доцільно врегулювати взаємозв'язок державних органів так, щоб доступ до цього реєстру мали державні органи реєстрації актів цивільного стану. По-третє, крім запровадження означеного Реєстру, необхідно ввести комплекс змін до сімейного законодавства та законодавчих актів, які регулюють діяльність органів юстиції. Зокрема, запропоновано доповнити Сімейний кодекс України ст. 30¹ «Взаємна обізнаність наречених про факт перебування на обліку в Єдиному державному реєстрі випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі як кривдника». У Законі України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (ст. 14 «Державна

реєстрація шлюбу») запропоновано закріпити правило щодо необхідності ознайомлення наречених про можливість бути повідомленим про перебування/неперебування іншого нареченого на обліку в Реєстрі. Також обґрунтовано необхідність переглянути положення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» стосовно визначення строку зберігання в Реєстрі персональних даних про кривдників, яких було притягнуто до відповідальності, з метою забезпечення задоволення інформаційного запиту наречених.

Ключові слова: насильство в сім'ї; попередження домашнього насильства; протидія домашньому насильству; кривдник; шлюб; жертва домашнього насильства.

Постановка проблеми. Питання насильства в сім'ї, з огляду на значне поширення цього явища в суспільстві, розглядають на національному та міжнародному рівнях як масштабну проблему.

Людину, її права, честь і гідність визнано найвищою соціальною цінністю. Кожна держава створює механізми протидії порушенням прав людини. Та, на жаль, протиправна поведінка, зокрема у сфері соціально-побутових відносин, є актуальною і в умовах сьогодення. Послаблення моральних принципів, зміна свідомості молодого покоління, соціальна напруженість у суспільстві, стрімкий розвиток інформаційних технологій і безконтрольне розповсюдження різноманітної негативної інформації, на нашу думку, є сприятливими факторами поширення явища домашнього насильства.

Вирішення питання протидії насильству в сім'ї безпосередньо залежить від якості правового регулювання, чіткої та злагодженої роботи державних органів. Головним аспектом такої діяльності є забезпечення прав і свобод людини, суспільного порядку та безпеки, розроблення механізмів профілактики та протидії цьому явищу.

Питання боротьби з побутовим насильством в українській науці постійно є предметом дослідження серед науковців різних галузей (психологів, соціологів, філософів, педагогів, медиків, юристів). Вони пропонують шляхи розв'язання саме проблеми організаційно-правового забезпечення протидії насильству в сім'ї, формулюють пропозиції щодо внесення змін до законодавства та вдосконалення роботи державних органів в означеній сфері.

Попри посиленій суспільний інтерес до окресленої проблематики (як з боку держави, громадських активістів, так і з боку власне громадян), питання насильства в сім'ї досі не вирішено, вони актуалізують пошук нових підходів до попередження та протидії побутовому насильству в різних його виявах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці зазначене питання активно досліджували як вітчизняні, так й іноземні науковці та практики. Аспекти окреслених проблем

розглянуто в працях В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, А. О. Галая, К. Б. Левченко, Т. М. Малиновської, О. М. Ткаленко, Г. О. Христова та ін. Однак аналіз наукових праць засвідчує, що в них переважно висвітлено питання протидії насильству в сім'ях, що вже зазнали цього явища. Актуальним, на нашу думку є дослідження саме організації діяльності державних органів щодо запобігання виникненню такого явища в молодих сім'ях ще на стадії їх створення.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі аналізу чинного законодавства, повноважень органів державної влади у сфері протидії насильству в сім'ї сформулювати пропозиції внесення змін до законодавства та оптимізації діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану, взаємодії їх з іншими вповноваженими органами з метою попередження домашнього насильства на стадії укладення шлюбу.

Виклад основного матеріалу. Насильство в сім'ї є найбільш латентною формою насильства, часто її не усвідомлюють ані жертви, ані представники влади, ані суспільство. Однак саме насильство в сім'ї спричиняє низку негативних суспільних явищ [1, с. 60].

Нині в Україні протидію насильству в сім'ї забезпечують широким комплексом взаємопов'язаних державно-правових, політичних, економічних, організаційних заходів, серед яких пріоритетне місце посідає адміністративно-правове регулювання. Досліджуючи організацію діяльності державних органів у сфері протидії насильству в сім'ї, не можна залишити поза увагою правове підґрунтя їхньої роботи, що охоплює міжнародно-правові акти та національне законодавство.

Серед основних міжнародних актів, які регулюють відносини у сфері протидії насильству в сім'ї, слід виокремити такі: Всесвітня декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини (1950), Конвенція про громадянство заміжньої жінки (1957), Декларація прав дитини (1986), Конвенція про права дитини (1989), Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Декларація про викорінення насильства стосовно жінок (1993), Конвенція ООН проти тортур і інших жорстких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984).

Україна підписала та ратифікувала ці міжнародні акти, у зв'язку із чим узяла на себе зобов'язання формувати національне законодавство у сфері захисту прав людини

загалом і протидії насильству в сім'ї зокрема, відповідно до міжнародних стандартів.

У протидії насильству в сім'ї бере активну участь Рада Європи. Комітет Міністрів прийняв низку рекомендацій державам-учасницям Ради Європи: Рекомендація № R(85)4 про насильство в сім'ї; Рекомендація № R(91)11 про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також про торгівлю дітьми та підлітками; Рекомендація № R(93)2 про медико-соціальні аспекти поганого поводження з дітьми; Рекомендація № R(2000)11 про боротьбу з торгівлею людьми в цілях сексуальної експлуатації, Рекомендація (2002)5 щодо захисту жінок від насильства, а також інші документи Ради Європи, які в певних аспектах стосуються питань насильства в сім'ї.

Узагальнюючи вимоги міжнародних актів, можна зауважити, що Україна зобов'язана попереджати, забороняти, карати насильство в сім'ї незалежно від статусу особи, що є насильником. Тому вважаємо за необхідне проаналізувати основні положення національного законодавства, що регулює питання протидії побутовому насильству.

Конституція України в ст. 28 передбачає, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Поряд із Конституцією України діють інші закони, які регулюють окремі питання боротьби з насильством у сім'ї.

Так, у Кодексі України про адміністративні правопорушення (ст. 173²) передбачено адміністративну відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, що полягає в умисному вчиненні будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю та не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), унаслідок чого могло бути чи було завдано шкоду фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само за невиконання захисного припису особою, стосовно якої його винесено, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї [2].

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року № 2789-III було регламентовано, що насильство може стосуватися різних членів сім'ї – подружжя, неповнолітніх дітей, батьків (у випадках насильства щодо них з боку дорослих дітей), інших членів сім'ї тощо, а також що члени

сім'ї, які вчинили насильство, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність.

На заміну морально застарілому закону 2017 року було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який закріплює новий механізм протидії домашньому насильству, визначає засади цієї діяльності суб'єктів, їхні права, функції та повноваження державних органів, а також заходи протидії домашньому насильству.

Узагальнюючи положення закону, заходи у сфері боротьби з домашнім насильством можна поділити на дві групи: заходи щодо запобігання домашньому насильству (ст. 19) та спеціальні заходи щодо протидії домашнього насильства (ст. 24).

До першої групи належать заходи, спрямовані на профілактику та попередження вчинення домашнього насильства:

1) вивчення ситуації та збирання згрупованих за критерієм статі статистичних даних про факти домашнього насильства;

2) організація та проведення галузевих і міжгалузевих досліджень стану, причин, передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, практики його застосування;

3) організація та проведення серед населення, зокрема дітей і молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, виявів і наслідків;

4) розроблення та впровадження в навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема стосовно дітей;

5) залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству, зокрема формування небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед – постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення про випадки домашнього насильства, зокрема до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;

6) організація та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів, семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів [3].

До спеціальних заходів протидії домашньому насильству, згідно із цим Законом належать заходи, спрямовані на розв'язання проблем у сім'ях, де домашнє насильство вже вчинено:

- 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника;
- 2) обмежувальний припис стосовно кривдника;
- 3) узяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;
- 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Варто зауважити, що і закон, і науковці, які досліджують питання правового регулювання домашнього насильства, чітко розмежовують два, на перший погляд, тотожні, однак різні за змістом поняття – протидія та попередження насильства.

Із цього приводу Г. О. Горбова та В. В. Галуцько стверджують, що поняття «попередження» та «протидія» відрізняються різним змістовим і функціональним навантаженням, оскільки «попередження» зводиться, насамперед, до недопущення правопорушення, а «протидія», що є ширшим за значенням поняттям, – до комплексу заходів, які охоплюють як недопущення і профілактику, так і заходи, що вживають після вчинення правопорушення [4].

Досвід зарубіжних країн також пропонує практику застосування як виключно заходів попередження, так і заходів протидії насильству.

У цій статті увагу слід акцентувати на огляді заходів саме попередження домашнього насильства та визначити місце й участь органів юстиції в цьому адміністративно-правовому механізмі.

Новий закон 2017 року визначає одним із повноважень Центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, створення та забезпечення функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Функціонування такого реєстру допоможе створити єдиний загальнодержавний облік усіх випадків насильства.

Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі – це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передання), знеособлення і знищення визначених Законом даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Цей Реєстр має містити комплекс інформації про випадки домашнього насильства та заходи, які вчиняють суб'єкти його протидії. Необхідно з'ясувати, як максимально ефективно та в межах правового поля можна використовувати інформацію із цього Реєстру з метою попередження домашнього насильства в майбутній сім'ї.

З-поміж заходів попередження домашнього насильства слід зауважити про умови укладення шлюбу, права й обов'язки наречених перед укладенням шлюбу. Зокрема, умовами укладення шлюбу є: добровільність, досягнення шлюбного віку, відсутність перешкод до укладення шлюбу. Однією з таких перешкод законодавець визначає стан здоров'я одного з подружжя, що може становити загрозу життю та здоров'ю іншому з подружжя або спільним дітям. З огляду на це, доцільно було б запровадити як додаткову умову для укладення шлюбу перевірку факту перебування чи неперехування нареченого(ї) на обліку в Державному реєстрі випадків насильства як кривдника під час укладення шлюбу. За своїм змістом ці факти є схожими, оскільки приховування як стану здоров'я, так і факту участі в домашньому насильстві як кривдника може становити загрозу порушення їхніх прав у майбутніх шлюбних відносинах.

Процедура укладення шлюбу є спрощеною. Частими є випадки укладення шлюбу за добу. Серед сучасної молоді поширеним є знайомство в мережі Інтернет. Стрімкий розвиток стосунків, який завершується реєстрацією шлюбу, не завжди надає можливість добре пізнати людину й убезпечити себе від створення сім'ї з особою, схильною до насильства. Тому швидкий шлюб закладає підґрунтя для такого самого швидкого розлучення або ж через необізнаність наречених один щодо одного, їхнього стилю життя в минулому до випадків насильства в сім'ї в майбутньому.

З огляду на це, убачаємо за доцільне запровадити в сімейному законодавстві та практиці укладення шлюбу правило щодо обізнаності наречених про факт участі їх у домашньому насильстві як кривдника.

Із цією метою необхідно здійснити комплекс заходів організаційно-правового характеру як законодавцю, так і органам виконавчої влади.

По-перше, необхідно завершити роботу щодо запровадження в дію Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Позиції в суспільстві щодо необхідності створення такого реєстру є різні.

Деякі науковці стверджують, що такий крок може стати загрозою для потерпілих від домашнього насильства в разі повідомлення про такий факт; ці норми суперечать міжнародним стандартам прав людини; зазначений реєстр буде містити інформацію, що належить за законодавством до конфіденційної, а доступ до неї матиме широке коло суб'єктів [5; 6]. Питання, безперечно, є дискусійним. Ми схилиємося до думки щодо необхідності запровадження такого реєстру, який виконуватиме роль одного зі стримувальних факторів щодо вчинення насильства в сім'ї.

По-друге, ведення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі за законом покладено на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (Міністерство соціальної політики України). Однак, обґрунтовуючи свою позицію про впровадження заходів попередження насильства в сім'ї на стадії укладення шлюбу, вважаємо за доцільне врегулювати взаємозв'язок державних органів так, щоб доступ до цього Реєстру мали державні органи реєстрації актів цивільного стану.

По-третє, крім запровадження Реєстру, доцільно внести комплекс змін до сімейного законодавства та законодавчих актів, які регулюють діяльність органів юстиції.

Зокрема, пропонуємо доповнити Сімейний кодекс України ст. 30¹ такого змісту:

«Стаття 30¹. Взаємна обізнаність наречених про факт перебування на обліку в Єдиному державному реєстрі випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі як кривдника

1. Наречені зобов'язані повідомити один одного про факт участі у домашньому насильстві як кривдника та перебування їх на обліку в Єдиному державному реєстрі випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

2. Держава забезпечує створення умов для отримання інформації з Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

3. Порядок одержання інформації з Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі наречених встановлює Кабінет Міністрів України.

4. Інформація, отримана з Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, на запит одного з наречених є таємницею і повідомляється лише нареченим».

У Законі України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (ст. 14 «Державна реєстрація шлюбу») закріпити правило щодо необхідності ознайомлення наречених про можливість бути повідомленим про перебування/неперебування іншого нареченого на обліку в Реєстрі. В організаційних актах діяльності державних органів реєстрації актів цивільного стану доцільно передбачити обов'язок посадових осіб повідомляти наречених про можливість отримання інформації з такого Реєстру під час подання заяви на укладення шлюбу.

Крім цього, слід переглянути положення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо визначення строку зберігання в Реєстрі персональних даних про кривдників, яких було притягнуто до відповідальності, з метою забезпечення задоволення інформаційного запиту наречених.

Кабінету Міністрів України необхідно розробити порядок збирання, зберігання та розповсюдження інформації Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Висновки. Перелік заходів, яких доцільно вжити задля запровадження та ефективної роботи Реєстру на шляху протидії домашньому насильству, не є вичерпним. До остаточного створення Реєстру та врегулювання взаємодії державних органів у використанні інформації з нього складно прогнозувати, які ще зміни організаційно-правового забезпечення необхідно провести. Пошук шляхів вирішення досліджуваних питань, а також інших проблем, що можуть постати в процесі реформування роботи органів державної влади у сфері протидії домашньому насильству, може стати предметом подальших наукових досліджень і дискусій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колос Л. Є. Насильство щодо жінок і вироблення концепції його подолання / Л. Є. Колос // Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України. – Харків : Регіон-інформ, 1999. – С. 58–68.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. – Назва з екрана.

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству [Електронний ресурс] : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19>. – Назва з екрана.

4. Горбова Г. О. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї : монографія / Г. О. Горбова, В. В. Галуцько. – Київ : Ін-т публ. права, 2016. – 226 с.

5. Левченко К. Реєстр випадків домашнього насильства суперечить міжнародним стандартам [Електронний ресурс] / К. Левченко. – Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/3054665/reustr_vypadkiv_domashnogo_nasylstva_superechyt_mijnarodnym_standartam_upovnovajena_z_gendernyh_pytan. – Назва з екрана.

6. Легенька М. Створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства може лише загострити проблему [Електронний ресурс] / М. Легенька. – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/stvorennja_jedinogo_derzhavnogo_rejstru_vypadkiv_domashnogo_mozhe_lishe_zagostriti_problemu_la_stradaukrajina. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Kolos, L.Ye. (1999). *Nasylstvo shchodo zhinok i vyroblennia kontseptsii yoho podolannia* [Violence against women and developing a concept for overcoming]. *Dotrymannia prav zhinok ta zavdannia pravoohoronnih orhaniv Ukrainy, Observance of women's rights and the tasks of law enforcement agencies of Ukraine*, 56-68. Kharkiv: Rehon-inform [in Ukrainian].

2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: vid 7 hrud. 1984 r. No. 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses from December 7, 1984, No. 8073-X]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia ta protydiu domashniomu nasylstvu": vid 7 hrud. 2017 r. No. 2229-VIII [Law of Ukraine "On Preventing and Combating Domestic Violence" from December 7, 2017, No. 2229-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19> [in Ukrainian].

4. Horbova, H.O. & Halunko, V.V. (2016). *Admsnistratyvno-pravove rehulivannia protydii nasylstvu v simi* [Administrative-legal regulation of counteraction to domestic violence]. Kyiv: In-t publ. prava [in Ukrainian].

5. Levchenko, K. *Reiestr vypadkiv domashnioho nasylstva superechyt mizhnarodnym standartam* [The register of cases of domestic violence is contrary to international standards]. Retrieved from https://ua.censor.net.ua/news/3054665/reustr_vypadkiv_domashnogo_nasylstva_superechyt_mijnarodnym_standartam_upovnovajena_z_gendernyh_pytan [in Ukrainian].

6. Lehenka, M. *Stvorennia Yedynoho derzhavnogo reiustru vypadkiv domashnoho nasylstva mozhe lyshe zahostryty problemu* [Creating a Unified State Register of Domestic Violence can only exacerbate the problem]. Retrieved from https://humanrights.org.ua/material/stvorennja_jedinogo_derzhavnogo_rejstru_vypadkiv_domashnogo_mozhe_lishe_zagostriti_problemu_la_stradaukrajina [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2018

Rudyk V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Labor Law, Administrative Law and the Process of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Technologies of the Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9665-9461>;

Prorochenko V. – Student of the Faculty of Law of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Technologies of the Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

Organizational and Legal Principles of Activity Bodies of Public Registration of Activities of the Civil Situation in the Field of Countervailing Violence in the Family at the Stage of the Planning of the Slave

The issue of domestic violence, due to the widespread spread of this phenomenon in society, is viewed on a national and international level as a major problem. Its solution depends predominantly on the quality of legal regulation and the precise and coordinated work of public authorities. The main aspect of such activities is the provision of human rights and freedoms, public order and security, the creation of mechanisms for prevention and control of this phenomenon. Despite the public interest in this issue, both from the state, from civil activists and from the citizens themselves, the issue of domestic violence has not yet been resolved and requires the search for new approaches to prevention and struggle. The purpose of the paper is to formulate proposals for amending the legislation and optimizing the activities of the state registration bodies of civil status and their interaction with other authorized bodies on the basis of analysis of the current legislation, powers of state authorities in the field of counteraction to domestic violence, with the aim of prevention of domestic violence at the stage of marriage. In the process of research were used general scientific and special methods of knowledge of legal phenomena, in particular dialectic, comparative law, formal legal method, method of analysis and synthesis. All measures to combat domestic violence are divided into two groups – prevention and counteraction to violence. In this study, the authors focus on measures to prevent violence in the seven, and explore the mechanism of their application at the stage of marriage. The authors see fit to introduce in the family law and practice of marriage a rule on the awareness of brides about the fact that they participate in domestic violence as an abuser. To this end, it is necessary to carry out a set of measures of organizational and legal nature both for legislators and executive authorities. Firstly, it is necessary to complete work on the introduction into the operation of the Unified State Register of Domestic Violence and Gender-Based Violence. Secondly, it is expedient to regulate the interconnection of state bodies in such a way that access to this register was provided by state bodies for registration of acts of civil status. Thirdly, in addition to the introduction of the designated Register, it is necessary to carry out a package of changes to the family law and legislative acts regulating the activities of the justice bodies. In particular, it is proposed to supplement the Family Code of Ukraine with Article 30¹ – Mutual awareness of the brides about the fact of being registered in the Unified State Register of cases of domestic violence and violence on the basis of

gender as an offender. In the Law of Ukraine «On State Registration of Civil Status Acts» (Article 14 «State Registration of Marriages»), it is proposed to establish a rule on the need for brides to be informed about the possibility of being informed of the presence/absence of another fiancée in the Register. It is proposed to reconsider the provisions of the Law of Ukraine «On Prevention and Combating Domestic Violence» in terms of determining the term of storage in the Register of Personal Data on Offenders who were prosecuted in order to ensure the satisfaction of the information request of the brides.

Keywords: violence in the family; domestic violence prevention; domestic violence; offender; marriage; domestic violence victim.

УДК [364.634:004](477)

Миронюк Т. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6902-7565>;

Запорожець А. К. – курсант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Кібербулінг в Україні – соціально небезпечне явище чи злочин: визначення та протидія

*Проаналізовано проблему кібербулінгу в Україні, сформульовано відповідні пропозиції та рекомендації, спрямовані на законодавче визначення цього поняття та забезпечення правового захисту особи від виявів цього явища в Україні. Для виконання поставлених завдань використано в комплексі загальнонаукові та спеціально-правові методи. **Методологічну основу статті становить діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ у їх суперечностях, розвитку та змінах, що надає можливість об'єктивно оцінити рівень існування в суспільстві кібербулінгу й рівня протидії йому; формально-логічний метод, за допомогою якого виявлено елементи правового механізму (застосування адміністративних, кримінальних норм права), що регулюють протидію кібербулінгу в Україні. Порівняльно-правовий метод використано під час аналізу правового та соціального аспектів цього явища в зарубіжних країнах та в Україні; статистичний – під час аналізу емпіричних даних та у процесі дослідження статистичних відомостей. Розглянуто визначення поняття кібербулінгу, його вияви (форми) та правові заходи протидії на сучасному етапі в Україні, що становить наукову новизну публікації. **Висновок.** Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення поняття кібербулінгу як протиправного діяння, за вчинення (окремих форм) якого доцільно передбачити відповідальність (адміністративну або кримінальну) залежно від ступеня тяжкості діяння.***

Ключові слова: булінг; кібербулінг; суперечка; постійні виснажливі атаки; обмовляння; ошуканство; відчуження; кіберпереслідування; хепіслепінг.

Постановка проблеми. Явище булінгу та його різновид – кібербулінг – інтенсивно поширюються в усьому світі. В Українському інституті дослідження екстремізму встановили, що в Україні від виявів булінгу страждають 8 із 10 дітей [1].

Термін «кібербулінг» походить з англійської мови (cyber – віртуальне, опосередковане комп'ютером середовище; to bully – ображати або залякувати когось, хто є меншим або не таким впливовим, примушування такої особи до небажаних дій) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували проблеми боулінгу переважно іноземні науковці, серед яких скандинавські (Д. Ольвеус, Е. Ролланд, П. Хайнеманн) і британські дослідники (Д. Лейн, В. Ортон, Д. Таттум). У США булінг почали активно вивчати в 90-х роках ХХ століття.

В Україні цю проблематику лише починають аналізувати, причому вітчизняні дослідження здійснюють переважно з позицій педагогіки та психології, вони ґрунтуються на закордонних розробках теорії булінгу.

Метою статті є аналіз засад наукового визначення поняття «кібербулінг» та його форм вияву, стану й тенденцій, нормативно-правового забезпечення протидії йому в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції засвідчують, що люди й передусім діти проводять дедалі більше часу у віртуальному просторі. Унаслідок цього обривається зв'язок з родиною і друзями. Зазначене спричиняє розширення можливостей для застосування булінгу. Переслідування у віртуальній мережі стають серйозною соціальною проблематикою.

Згідно з результатами кримінологічних досліджень, у суспільстві утвердилася стійка мотивація агресії (від емоцій «свій – чужий» – до напружених стресових відчуттів). Поширеними є вияви заздрості, помсти, неприязні, прагнення справедливості, утвердження влади з обов'язковим підпорядкуванням лідеру, нейтралізації суперника або самоствердження аж до задоволення садистських схильностей. Сформувалася субкультура відстроченого покарання «винуватця» через відео- та фотофіксацію подій, що власне і є залякуванням через соціальні мережі [3].

Такі явища об'єднують поняттям «кібербулінг», або «кібермоббінг», «інтернет-моббінг». Єдиного наукового тлумачення, правового визначення як суспільно небезпечного протиправного діяння, а також законодавчого закріплення його в Україні досі немає.

Для формулювання наукового визначення поняття кібербулінгу необхідно розв'язати низку проблем, що пов'язані з: а) різноманіттям технологій, опосередкованість комунікації якими передбачає віднесення дій до кібербулінгу; б) залежністю кваліфікації діяння від учасників, залучених до булінгової взаємодії (так, дії, учинені дорослими стосовно дітей, не називають кібербулінгом); в) віртуальний терор може бути прямим (атаки у формі погрозових чи образливих листів на адресу жертви), а також непрямым, за дорученням (коли використовують інших осіб для того, щоб дошкуляти жертві). В останньому випадку особи можуть і не знати, що вони долучені саме до терору (наприклад, вони «клікають» певний символ на сайті, а зламана програма в цей час відправляє з їхньої адреси ще одне повідомлення жертві).

Кібербулінг (як, зрештою, і традиційний) – це континуум (тобто впорядкований набір) різних форм поведінки. На

мінімальному полюсі континууму знаходяться жарти, які надто складно розпізнати як булінг. На іншому ж, радикальному, полюсі – психологічний віртуальний терор, що завдає непоправної шкоди, призводить до суїцидів і смерті. Ключовим для визначення булінгу є розуміння того, що ця повторювана агресивна поведінка має довільний (а не випадковий, мимовільний) характер, керована задумом нашкодити людині, ґрунтується на дисбалансі влади (фізичної сили, соціального статусу в групі). Здобуття чи утримання будь-якої форми нерівності, соціальної ізоляції, відчуження, виключення з комунікації тощо – це внутрішня, прихована мета будь-якого булінгу [4].

На думку, Л. А. Найдьонової, кібербулінг передбачає напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту (e-mail), миттєві повідомлення (ICQ та інші системи), розгортаються в чатах, на веб-сайтах, у соціальних мережах; діють через текстові повідомлення або зображення (фото, відео); до кібербулінгу належить також терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [5, с. 2].

В українській мові поняттям кібербулінгу позначають процес лютого завзятого нападу, який характеризують дієсловами «роз'ятрувати», «задирати», «прискіпуватися», «провокувати», «дошкуляти», «тероризувати», «цькувати» тощо.

Отже, кібербулінг – це новітня форма протиправної поведінки, яка виявляється в агресивних, жорстоких діях з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину, використовуючи інформаційно-комунікаційні засоби: мобільні телефони, електронну пошту, соціальні мережі тощо.

Реальний боулінг – це ситуація в шкільному дворі, де старші чи сильніші діти тероризують молодших, яка закінчується, коли дитина повертається зі школи додому. Від кібербулінгу неможливо сховатися, оскільки інформаційні технології є невід'ємною частиною життя сучасних дітей і підлітків. На відміну від реального цькування, для кібербулінгу не потрібно мати перевагу в силі чи соціальному статусі – достатньо мати мобільний телефон чи комп'ютер і бажання тероризувати.

Часто в реальному житті кібербулінг набирає вкрай жорстоких форм з виявами імпульсивності та агресії (наприклад, масові побиття, катування, які записують на відео і знаходяться у вільному доступі в мережі Інтернет). Головними героями таких відеороликів є діти-булери віком 11–18 років.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Україна посідає четверту сходинку серед країн Європи за рівнем

виявів агресії підлітків (на першому місці – Росія, на другому – Албанія, на третьому – Білорусь) [1].

Небезпека кібербулінгу посилюється у зв'язку зі специфікою інтернет-середовища: анонімністю, можливістю фальшувати ідентичність, мати широку аудиторію, тероризуванням жертви будь-де і будь-коли. Слід виокремити дві визначальні ознаки кібербулінгу: 1) «ворог» лишається невідомим жертві; 2) жертви найчастіше бояться звертатися до дорослих за допомогою, остерегаючись додаткового покарання, тобто позбавлення можливості користування комп'ютером чи мобільним телефоном, оскільки це видається дорослим логічною реакцією [6].

Американські дослідниці Р. Ковальски, С. Лімбер і П. Агатстон, на дослідження яких переважно посилаються в цій сфері, виокремили вісім типів поведінки, притаманних для кібербулінгу:

1) *суперечки або флеймінг* (англ. *flaming* – пекучий, гарячий, полум'яний), – обмін стислими гнівними й запальними репліками між двома чи більше учасниками шляхом використання комунікаційних технологій. Здебільшого вони розгортаються в «публічних» місцях Інтернету, на чатах, форумах, дискусійних групах, інколи перетворюються на тривалу війну. На перший погляд, флеймінг – це боротьба між рівними, однак за певних умов вона теж може набрати форм нерівноправного психологічного терору. Так, неочікуваний випад може спричинити сильні емоційні переживання в жертви, насамперед тоді, коли вона не знає, хто з учасників яку позицію обстоюватиме, чи схвалить її думку значущі учасники;

2) *напади, постійні виснажливі атаки* (англ. *harassment*) – переважно це залучення повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, потік СМС-повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки) з перевантаженням персональних каналів комунікації. На відміну від суперечок, атаки триваліші й односторонні. У чатах чи на форумах напади також трапляються; в онлайн-іграх їх використовують здебільшого гріфери (griefers) – група гравців, які ставлять за мету не перемогу в певній грі, а знецінення ігрового досвіду інших учасників;

3) *обмовляння, зведення наклепів* (denigration) – розповсюдження принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути текстові, повідомлення, фото, пісні, які змальовують жертву в образливій формі. Жертвами можуть ставати не тільки окремі підлітки, оскільки подеколи розсилають списки (наприклад, «хто є хто», або «хто з ким спить» у класі, школі), створюють спеціальні «книги для критики» (slam books), у яких розміщують

жарти про однокласників, а також наклепи, перетворюючи гумор на техніку «списку групи ненависті», з якого обирають мішені для вправлень із власної злоби, роздратування, агресії тощо;

4) *самозванство, перевтілення в певну особу* (impersonation) – переслідувач позиціонує себе як жертва, використовуючи її пароль доступу до акаунту в соціальних мережах, блогу, пошти, системи миттєвих повідомлень тощо, а потім здійснює негативну комунікацію. Організація «хвилі зворотних зв'язків» відбувається, коли з адреси жертви без її відому відправляють ганебні провокаційні листи її друзям і близьким за адресною книгою, а потім жертва неочікувано отримує гнівні відповіді. Надзвичайно небезпечним є використання імперсоналізації проти людей, що належать до «списку груп ненависті», адже це наражає на реальну небезпеку їхнє життя;

5) *ошуканство, неправомірне одержання конфіденційної інформації та її подальше розповсюдження* (outing & trickery) – отримання персональної інформації в міжособистісній комунікації та передання її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не була призначена;

6) *відчуження (остракізм), ізоляція*. Будь-яка людина, передусім у дитинстві, сприймає себе або в якійсь групі, або поза нею. Бажання входити в групу стає мотивом низки вчинків підлітка. Виключення із групи сприймають як соціальну смерть. Що вищим є ступінь виключення особи із взаємодії (наприклад, у грі), то гірше вона почувається, нижчою стає її самооцінка. У віртуальному середовищі виключення також спричиняє емоційні негаразди, аж до цілковитого емоційного занепаду дитини. Онлайн відчуження можливе в будь-яких типах середовищ, де використовують захист пароллями, формують списки небажаної пошти чи друзів. Кіберостракізм виявляється також через зволікання зі швидкою відповіддю на миттєві повідомлення чи електронні листи;

7) *кіберпереслідування* – це приховане вистежування переслідуваних і тих, хто тиняється без діла поруч, яке зазвичай учиняють анонімно, з метою організації злочинних дій на кшталт спроб зґвалтування, фізичного насильства, побиття. Відстежуючи через Інтернет необережних користувачів, злочинець отримує інформацію про час, місце та всі необхідні умови здійснення майбутнього нападу;

8) *хепіслепінг* (від англ. *happy slapping* – щасливе ляскання) – порівняно новий вид кібербулінгу, який започатковано в англійському метро, де підлітки, прогулюючись пероном, раптово ляскали один одного, а інший учасник знімав це на мобільну

камеру. Згодом будь-які відеоролики, у яких записано реальні напади, стали називати хепіслепінгом. Відеоролики нападів з метою ґвалтування чи його імітації інколи ще називають хоппінгом (поширений у США). Їх розміщують в Інтернеті для загального перегляду без згоди жертви. Інша форма хепіслепінгу – це передавання сюжетів мобільними телефонами. Спершу як жарт, хепіслепінг може завершитися трагічно, як це сталося з 18-річним Трістоном Крістмасом, якого група хлопців побила для того, щоб зняти відео для Інтернету, а коли він, ударившись головою, помирав, лежачи на підлозі, убивця та спостерігачі пішли продовжувати вечірку [5, с. 9].

В Україні набула розголосу справа, пов'язана з побиттям 15-річної дівчинки Чернігівської школи кількома ученицями. За цим спостерігали інші школярки, які зняли процес на відео й опублікували його в соцмережі. В Одесі, Києві, Дніпрі, Львові та інших містах України також було зафіксовано факти кібербулінгу, про які стало відомо саме із соцмереж.

Загибель жертви внаслідок боулінгу є злочином, якщо хепіслепінг призводить до таких трагічних наслідків, його визначають поняттям «буліцид» [7].

Більшість описаних типів поведінки, які узагальнюють поняттям кібербулінгу, притаманні для українських підлітків (школярів), однак їх називають цими термінами. Детальних систематичних всеукраїнських досліджень, які дали б змогу кількісно оцінити масштаби явища та потенційну небезпеку кібербулінгу, в Україні досі не здійснено.

Отже, кібербулінг має декілька виявів, жоден з яких не можна ігнорувати:

- погрозливий й образливий текстовий повідомлення;
- розповсюдження (спам) відео та фото порнографічного змісту;
- троллінг (погрозливий, грубий повідомлення в соціальних мережах, чатах чи онлайн-іграх);
- демонстративне видалення зі спільнот у соцмережах, з онлайн-ігор;
- створення груп ненависті до конкретної дитини;
- пропозиція проголосувати за чи проти когось в образливому опитуванні;
- провокування підлітків до самогубства чи понівечення себе (групи смерті типу «Синій кит»);
- створення підробних сторінок у соцмережах, викрадення даних для формування онлайн-клубу;

– надсилання фотографій з відвертим зображенням (здебільшого дорослі надсилають дітям);

– пропозиції до дітей надсилати їхні особисті фотографії відвертого характеру та заклик до сексуальних розмов чи листування за допомогою месенджерів [8].

Минулого року в українських школах зафіксували близько 109 тис. звернень до психологів через цькування. До фахівців зверталися як власне учні, так і батьки з учителями. Так, 39 % з усіх звернень надходили від дітей, 29 % – від учителів, ще 5 % – від сторонніх людей, а решта – від батьків [9].

Водночас в Україні досі немає чіткого наукового та законодавчого визначення понять «кібербулінг» та його виявів (форм) – кіберпереслідування, хепіслепінгу, обмовляння, зведення наклепів тощо.

Часто булінг фактично переростає в катування з наявністю всіх ознак складу цього злочину, за винятком суб'єкта. Діти-булери до 16-ти років, які вчинили дії, що утворюють склад катування, не несуть кримінальної відповідальності за ст. 127 КК України, оскільки в ч. 2 ст. 22 КК України цей злочин не передбачено в переліку тих, кримінальна відповідальність за які настає з 14-ти років. Якщо ж вони здійснюють свої неправомірні дії через мережу Інтернет (кібербулінг), то за погрози іншим дітям в Інтернеті відповідальність несе власник того комп'ютера, з якого було поширено неправдиву інформацію або залякування [10, с. 14].

З огляду на наявну в Україні практику, найчастіше дії кібербулерів кваліфікують як хуліганство (ст. 296 КК України).

Так, Верховна Рада України прийняла в другому читанні законопроект № 8584, який визначає поняття булінгу та передбачає адміністративну відповідальність за нього. Булінг тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин.

Якщо цькування було вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адмінстягнення – це тягне за собою накладення штрафу від 100 до 200 таких мінімумів або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин.

Булінг, який вчинений малолітніми або неповнолітніми особами віком від 14-ти до 16-ти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин.

Неповідомлення керівником закладу освіти вповноваженим підрозділам органів Національної поліції про випадки булінгу

(цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20 % заробітку [11].

Документ визначає «булінг» як «моральне або фізичне насильство, агресія в будь-якій формі, або будь-які інші дії, учинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення».

Визначення поняття кібербулінгу як протиправного діяння та встановлення відповідальності за його вияви (форми) в Україні на сучасному етапі в науковій та законодавчій сферах не сформульовано. Однак деякі його вияви є вкрай небезпечними та можуть призвести як різновид булінгу до тяжких наслідків, пов'язаних зі шкодою для здоров'я та життя осіб.

На нашу думку, кібербулінг – це негативна, агресивна, суспільно небезпечна, протиправна поведінка умисного характеру із застосуванням морального, фізичного насильства чи будь-які інші дії, учинені з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину, що посягають на життя, здоров'я, волю, честь і гідність особи шляхом використання інформаційно-комунікаційних засобів: Інтернету (електронної пошти, форумів, чатів, ICQ), мобільних телефонів, соціальних мереж тощо.

Отже, актуальною є проблема наукового та правового визначення протиправним діяння, що містить ознаки кібербулінгу. Також постала необхідність розроблення та вжиття заходів щодо протидії йому в Україні на законодавчому рівні, встановлення відповідальності за протиправні діяння, які містять ознаки (вияви) окремих його форм, залежно від ступеня суспільної небезпеки (адміністративної чи кримінальної).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стоп шкільний терор. Профілактика та протидія булінгу [Електронний ресурс] : дослідження // Український інститут дослідження екстремізму. – Режим доступу: <http://uire.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>. – Назва з екрана.
2. Meaning of «bully» in the English Dictionary [Electronic resource]. – Access mode: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bully?q=buling#translations>. – Title from the screen.
3. Насильство серед школярів: учасники та їх кримінологічна характеристика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.37/part_3/14.pdf. – Назва з екрана.
4. Теоретичні засади кібербулінгу в підлітковому середовищі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mydocx.ru/10-77317.html>. – Назва з екрана.
5. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини [Електронний ресурс] : метод. рек. / Л. А. Найдьонова. – Київ, 2011. – 34 с. – Режим доступу:

https://docs.google.com/document/d/1t7n0gp82_0ZAsgHCkCqAvGepLtc-4Wx18SINv4nbPMg/edit. – Назва з екрана.

6. Небезпека кібербулінгу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://familytimes.com.ua/harakter/kiberbuling>. – Назва з екрана.

7. Насилля в школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://familytimes.com.ua/harakter/kiberbuling>. <https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/kiberbuling-novitni-nebezpeki-v-internet-prostori-460488.html>. – Назва з екрана.

8. Кібербулінг: загроза XXI століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/kiberbuling-zagroza-hhi-stolittya>. – Назва з екрана.

9. Звернення про булінг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/suspilstvo/torik-v-ukraini-narakhuvaty-maizhe-110-tys-zvernen-probulinh-175437.html>. – Назва з екрана.

10. Булінг у школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/suspilstvo/torik-v-ukraini-narakhuvaty-maizhe-110-tys-zvernen-probulinh-175437.html>. – Назва з екрана.

11. Булінг як різновид катувань серед неповнолітніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/Жеброва-Анастасія-Олександрівна.pdf>. – Назва з екрана.

12. Рада схвалила закон про відповідальність за булінг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rada-odobrila-zakon-otvetstvennosti-bulling-1545145947.html>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Stop shkilyni teror. Profilaktyka ta protydiia bulinhu [Stop the School of Terror. Bullying prevention and counteraction]. Ukrainyskyi instytut doslidzhennia ekstremizmu, Ukrainian Institute for the Study of Extremism. (n.d.). *uire.org.ua*. Retrieved from <http://uire.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf> [in Ukrainian].

2. Meaning of "bully" in the English Dictionary. (n.d.). *dictionari.cambridge.org*. Retrieved from <https://dictionari.cambridge.org/dictionary/english/bully?q=buling#translations>.

3. Nasylstvo sered shkolariv: uchasnyky ta yikh kryminolohichna kharakterystyka [Violence among pupils: participants and their criminological characteristics]. (n.d.). *www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua*. Retrieved from http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.37/part_3/14.pdf [in Ukrainian].

4. Teoretychni zasady kiberbulinhu v pidlitkovomu seredovyshchi [Theoretical foundations of cybersquatting in a teenage environment]. (n.d.). *mydocx.ru*. Retrieved from <https://mydocx.ru/10-77317.html> [in Ukrainian].

5. Naidonova, L.A. (2011). *Kiberbulinh abo ahresia v Interneti: sposoby rozpoznavannia i zakhyst dytyny* [Cyberbullying or aggression on the Internet: ways to recognize and protect the child]. Kyiv. Retrieved from https://docs.google.com/document/d/1t7n0gp82_0ZAsgHCkCqAvGepLtc-4Wx18SINv4nbPMg/edit [in Ukrainian].

6. Nebezpeka kiberbulinhu [The danger of cybersquatting]. (n.d.). *familytimes.com.ua*. Retrieved from <https://familytimes.com.ua/harakter/kiberbuling> [in Ukrainian].

7. Nasyllia v shkoli [Violence at school]. (n.d.). *familytimes.com.ua*. Retrieved from <https://familytimes.com.ua/harakter/kiberbuling>. <https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/kiberbuling-novitni-nebezpeki-v-internet-prostori-460488.html> [in Ukrainian].

8. Kiberbulinh: zahroza XXI stolittia [Cyberbullying: The Threat of the 21st Century]. (n.d.). *naurok.com.ua*. Retrieved from <https://naurok.com.ua/post/kiberbuling-zagroza-hhi-stolittya> [in Ukrainian].

9. Zvernennia pro bulinh [Appeal about the boiling]. (n.d.). www.5.ua. Retrieved from <https://www.5.ua/suspilstvo/torik-v-ukraini-narakhuvaly-maizhe-110-tys-zvernen-pro-bulinh-175437.html> [in Ukrainian].

10. Bulinh u shkoli [Booting at school]. (n.d.). www.5.ua. Retrieved from <https://www.5.ua/suspilstvo/torik-v-ukraini-narakhuvaly-maizhe-110-tys-zvernen-pro-bulinh-175437.html> [in Ukrainian].

11. Bulinh yak riznovyd katuvan sered nepovnitnikh [Boiling as a type of torture among minors]. (n.d.). www.nusta.edu.ua. Retrieved from (n.d.). www.nusta.edu.ua. <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/Жеброва-Анастасія-Олександрівна.pdf> [in Ukrainian].

12. Rada skhvalyala zakon pro vidpovidalnist za bulinh [The council approved the bill for boiling responsibility]. (n.d.). www.rbc.ua. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/rada-odobrila-zakon-otvetstvennosti-bulling-1545145947.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.08.2018

Myroniuk T. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Criminology and Criminal Enforcement Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6902-7565>;

Zaporozhets A. – Cadet of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Cyberbullying in Ukraine – Socio-Dangerous Phenomena or Crime: Determination and Contest

The author aims to investigate the legal assessment of cybersellation in Ukraine and to formulate on this basis appropriate proposals and recommendations aimed at the legal definition of this concept and legal protection of a person from cyberselling in Ukraine. In carrying out the research for the solution of the tasks, the general scientific and special-legal methods were used in the complex. The methodological basis of the article is a dialectical method of scientific knowledge of social and legal phenomena in their contradictions, developments and changes, which makes it possible to objectively assess the level of existence in the society of cybersquatting and the level of counteraction to it; the formal-logical method by which elements of the legal mechanism (application of administrative, criminal norms of law), which regulate the counteraction of cyberselling to Ukraine are revealed. The comparative legal method has been used in the analysis of the legal and social definition of this institution in foreign countries and in Ukraine; statistical – in the analysis of empirical data and in the process of studying the statistical material of the study. The article analyzes the definition of the concepts of cyberbullying, its manifestations (forms) and legal measures of counteraction at the present stage in Ukraine, which is determined by its scientific novelty. As a conclusion, the need to legislatively strengthen the concept of «cyberbullying» as an unlawful act, for committing (separate forms) of which it is necessary to introduce at the legislative level responsibility (administrative or criminal), depending on the severity of the committed act.

Keywords: bullying; cyberbullying; mufflers; constant exhausting attacks; falsification; deception; alienation; cyber prosecution; happy slapping.

УДК 343.711

Марков М. М. – кандидат юридичних наук, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Способи вчинення та приховування квартирних крадіжок

Доведено, що квартирні крадіжки, які системно вчиняють одні й ті самі особи протягом тривалого періоду, відрізняються від одиничних злочинних вчинків більш високим ступенем суспільної небезпеки, набувають серійного характеру та ознак злочинної діяльності. Констатовано наявність численних способів проникнення в житло, які класифіковано на відповідні групи. Першу групу становлять дії з таємного проникнення фігуранта в житло, які супроводжуються зломом перепони, зокрема шляхом: злому вхідних дверей і її замикаючих пристроїв; віджиму або згинання ригеля врізного накладного замка та інших замикаючих пристроїв; виведення з ладу (розчинення) механізму замка за допомогою концентрованої суміші азотної та соляної кислоти (так званої царської горілки) або інших найсильніших окислювачів; висвердлювання пружинного механізму врізного циліндрового замка; руйнування коробка навісного замка, виривання, перепилування або перекушування його дужки тощо; виставлення, вирізання або видавлювання шибок, злому стулок віконної рами, кватирки або дверей на лоджіях чи балконах; руйнування конструктивних елементів будівель, наприклад стелі, стіни, підлоги, розбору пічної кладки й інших перешкод. Друга група охоплює низку способів таємного проникнення в квартиру не шляхом зламування перепони, а завдяки підбору чи підробці ключа до замка вхідних дверей або за допомогою використання відмички; використання заздалегідь викраденого в жертви одного з наявного комплекту ключів від вхідних дверей; виявлення та використання ключа від вхідних дверей, захованого жертвою в узгодженому з членами сім'ї місці; вільному проході через залишені жертвою на деякий час відкритими вхідні двері, лоджії, балкони, вікна або віконні кватирки. До третьої групи належать способи крадіжок, у процесі яких проникнення особи в житло здійснюється не таємно, а за згодою жертви. Основним способом приховування квартирної крадіжки є збут краденого майна, що часом є більш складним, ніж сама крадіжка.

Ключові слова: квартирна крадіжка; способи; приховування; оперативні підрозділи.

Постановка проблеми. Проблема протидії квартирним крадіжкам упродовж багатьох років залишається однією з найактуальніших для правоохоронних органів, зокрема підрозділів карного розшуку Національної поліції України. Наявна стійка тенденція до збільшення кількості квартирних крадіжок за низького відсотка розкриття цих злочинів. Аналіз статистичних даних підтверджує, що проблема боротьби з цими видами злочинів не лише не втрачає актуальності, а й потребує постійного вивчення та вдосконалення [1, с. 197].

Більшість кримінальних проваджень цієї категорії поєднують у собі розслідування декількох (двох і більше) епізодів злочинної діяльності. Крім того, у вчиненні вказаних злочинів бере участь переважно група осіб. Квартирні крадіжки, які системно вчиняють одні й ті самі особи протягом тривалого періоду, відрізняються від одиничних злочинних вчинків більш високим ступенем суспільної небезпеки, набувають серійного характеру та ознак злочинної діяльності. Набутий злочинцями досвід, тобто злочинний професіоналізм, полегшує вчинення кожного наступного злочину, породжує в них відчуття безкарності. Багато фігурантів, попри те, що зазнають покарання, нерідко повторно зважаються на протиправні дії. Зазначені фактори підтверджують актуальність тематики публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свою позицію щодо протидії крадіжкам висловили чимало науковців, серед яких В. С. Бондар, В. І. Васи́лінчук, В. І. Гаврилюк, О. М. Гайовий, О. О. Ганжа, С. В. Головкін, О. О. Дерев'ягін, Ю. В. Дрозд, О. А. Єршов, Є. І. Макаренко, Д. Й. Никифорчук, М. О. Семенишин, О. М. Стрільців, С. В. Тіхонов, Н. В. Харечко та ін.

Проте на сьогодні публікації у фахових виданнях щодо систематизації способів учинення та приховування квартирних крадіжок висвітлено недостатньо, що підтверджує потребу в подальшому аналізі.

Метою статті є систематизація способів учинення квартирних крадіжок на основі аналізу діяльності підрозділів поліції з протидії цим протиправним діям, а також надання пропозицій щодо запобігання їм.

Виклад основного матеріалу. Аналіз практики дає змогу констатувати наявність безлічі способів проникнення в житло, які, на нашу думку, доцільно класифікувати на відповідні групи.

Першу групу становлять дії з таємного проникнення фігуранта в житло, які супроводжуються зломом перепони, зокрема шляхом:

- злому вхідних дверей і замикаючих пристроїв, зокрема за допомогою руйнування полотнища дверей поштовхом плеча або ноги, зняття їх з навісних петель;

- віджиму або згинання ригеля врізного накладного замка та інших замикаючих пристроїв;

- виведення з ладу (розчинення) механізму замка за допомогою концентрованої суміші азотної та соляної кислоти (так званої царської горілки) або інших найсильніших окислювачів;

– висвердлювання пружинного механізму врізного циліндрового замка;

– руйнування короба навісного замка, виривання, перепилоування або перекушування його дужки тощо;

– виставлення, вирізання або видавлювання шибок, злому стулок віконної рами, кватирки або дверей на лоджіях чи балконах;

– руйнування конструктивних елементів будівель, наприклад стелі, стіни, підлоги, розбору пічної кладки й інших перешкод [2, с. 127].

За цією групою характерними слідами вчинення квартирної крадіжки можуть бути:

1) відбитки підошви взуття;

2) сліди штукатурки, дерев'яні тріски, елементи замикаючих пристроїв, їх кріплення;

3) нашарування сторонніх речовин (волокон тканини, слідів рук);

4) сліди кислотного впливу у вигляді плавлення та патьоків металу (у разі використання концентрованої суміші азотної та соляної кислоти);

5) сліди віджиму від знарядь злому;

6) сліди рук на осколках скла, пофарбованих поверхнях вікна, ручках і шпінгалетах, до яких міг доторкнутися злодій;

7) мікросліди й біологічні сліди (волокна тканини від одягу, плями крові) [3, с. 110].

Друга група охоплює низку способів таємного проникнення у квартиру не шляхом зламування перепони, а завдяки:

– підбору або підробці, ключа до замка вхідних дверей або за допомогою використання «відмички». Вказаний спосіб досить часто використовують професійні квартирні злодії;

– використання заздалегідь викраденого в жертви одного з наявного комплекту ключів від вхідних дверей. Цей спосіб для фігурантів є небезпечним, оскільки господарі в будь-якому випадку виявлять пропажу та можуть змінити замок. Так само це дає можливість правоохоронним органам значно знизити коло підозрюваних, залишаючи лише тих, хто мав змогу викрасти ключі;

– виявлення та використання ключа від вхідних дверей, захованого жертвою в узгодженому з членами сім'ї місці (під дверним килимком, у прорізі електрошита, поштовій скриньці тощо), у легкодоступному для сторонніх осіб місці;

– вільному проходу через залишені жертвою на деякий час відкритими вхідні двері, лоджії, балкони, вікна або віконні кватирки [4, с. 65].

До третьої групи належать способи крадіжок, у процесі яких проникнення особи в житло здійснюється не таємно, а за згодою жертви, зокрема:

– під задалегідь вигаданим і слухним для жертви приводом. У таких випадках фігурант, використовуючи довіру потерпілого, представляється працівником ЖЕКу, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку чи аналогічної структури, водопровідником, слюсарем, електриком, телефонним майстром тощо;

– крадіжки з відкритим проникненням у приміщення осіб циганської національності. Найчастіше вони діють групами і входять до квартири під приводом потреби перевдягнути дитину, пропозиції поворожити тощо. Потрапивши в приміщення, вони розходяться кімнатами та заволодівають речами, що лежать на поверхні (можуть також здійснювати огляд шаф, сервантів тощо);

– проникнення у квартиру з використанням пристрасті потерпілого до спиртного. Фігуранти, які діють у такий спосіб, зазвичай мають добрі комунікативні здібності, а отже, легко знайомляться з потерпілими в барах, кафе чи пивних ятках;

– учинення квартирної крадіжки шляхом обману. Найчастіше для цієї мети залучають потерпілих, які мають дітей або осіб, що страждають на психічні розлади. Представившись знайомими батьків, зловмисник пояснює, що він повинен винести або віддати йому певну суму грошей або яку-небудь річ, яку просили принести його батьки або інші родичі;

– учинення крадіжки внаслідок спільного проживання з жертвою або сталих довірчих відносин з нею [5, с. 97].

Четверту групу способів учинення крадіжок з квартир становлять дії фігурантів, що не пов'язані з описаним вище типовим проникненням у житло, а саме:

– за допомогою так званих «вудок» або «гачків», якими зазвичай слугує шматок міцної мотузки чи палиця з гачком. Така «вудка» дає змогу зачепити й будь-яку річ, навіть через щілину вікна за наявності на ньому захисної металевої решітки;

– з незасклених лоджій і балконів, на яких можуть вившувати (виставляти) й залишати без нагляду цінні речі (предмети), для викрадення яких злодієві часом досить підстрибнути або скористатися допомогою співучасника, залізши йому на спину [6, с. 77].

П'яту групу становлять крадіжки, які трапляються на практиці досить рідко. Вони передбачають проникнення до приміщення через стіни, підлогу, стелю, зокрема шляхом:

- руйнування стіни, підлоги або стелі за допомогою домкрата, пилок, сокир й інших предметів;
- розбирання димоходу або горищних покриттів;
- здійснення підкопу.

Під час підготовки до вчинення квартирних крадіжок фігурант може здійснювати:

- вибір об'єкта (квартири, котеджу, дачі тощо), у якому передбачено вчинити крадіжку (шляхом безпосередньої розвідки або за попереднім інформуванням інших осіб, зокрема майбутньої жертви);

- вивчення об'єкта крадіжки й обстановки, у якій злодієві доведеться діяти. З цією метою під будь-яким слушним приводом (наприклад, під виглядом медичного працівника, страхового агента, майстра-ремонтника, фахівця телефонного зв'язку) злочинець проникає у квартиру і, переконавшись у наявності цінностей та оглянувши умови охорони, створює необхідні умови для реалізації злочинного наміру (пошкоджує наявну охоронну сигналізацію, телефонний кабель, викрадає або робить зліпок ключа вхідних дверей тощо);

- вибір найбільш ефективного способу проникнення в житло та підготовку необхідних технічних засобів, що полегшують учинення злочинного наміру (спеціальних знарядь, призначених для подолання перешкоди; підшукування транспортних засобів для пересування до об'єкта крадіжки та перевезення краденого майна тощо);

- вибір способу приховання слідів квартирної крадіжки, зокрема укриття або збуту цінностей, які передбачається викрасти;

- досягнення попередньої змови між співучасниками квартирної крадіжки, розподіл ролі та ступеня їх участі в злочині, а також (за потреби) забезпечення їх алібі [7, с. 25].

Крім способів підготовки й учинення квартирних крадіжок, у структурі злочинних дій варті уваги способи приховування злочину як системи цілеспрямованих дій щодо дезорієнтації можливих очевидців квартирної крадіжки, а також знищення слідів злочину.

Найбільш типовими способами приховування вчинення квартирних крадіжок є:

- маскування – зміна уявлення в осіб, які стали свідками крадіжки, про злочинний характер учинення дії та причетності до них певної особи. Характерними ознаками маскування є

вчинення підготовчих до крадіжки дій під слухним для жертви приводом щодо мети відвідування його житла; подолання перешкоди під час гучного шуму, наприклад, автомобіля, автобуса чи трамвая; зміна злодієм свого зовнішнього вигляду (за допомогою перуки, темних окулярів, капронових панчіх з прорізом для очей), що ускладнює і навіть унеможлиблює запам'ятовування його особи ймовірними очевидцями крадіжки та подальше впізнання; застосування рукавичок або носових хусток, шарфів, шкарпеток, нанесення на кінчики пальців клею або їх знежирення спеціальним розчином тощо; відновлення порядку у квартирі зі сподіванням, що потерпілий не відразу виявить крадіжку (з цією метою квартирні злодії повертають на місце речі й меблі, протирають підлогу, закривають вхідні двері);

– фальсифікація – підробка, створення фальшивої інформації або її носіїв, що може полягати в умисному залишенні на місці крадіжки чужих слідів рук й інших речових доказів причетності до крадіжки певної людини; підміна, дублювання предметів крадіжки; повна або часткова підробка документів на викрадені номерні речі; часткова переробка краденого з метою зміни його зовнішнього вигляду або призначення; обмова співучасників. Комбінованим способом фальсифікації є помилкове алібі шляхом створення злочинцем помилкового уявлення про своє перебування в момент учинення крадіжки в іншому місці; інсценування «домашньої крадіжки», коли злодій забирає лише частину цінностей або грошей, щоб потерпілий підозрював у розкраданні кого-небудь з родичів і не повідомляв про те, що трапилось, до поліції;

– знищення (ліквідація) злочинцем слідів, за якими його можна викрити в учиненні крадіжки. Таке знищення може бути повним (наприклад, стирання капілярних візерунків рук з поверхні предметів, на яких їх залишено; спалювання одягу та взуття, у які були одягнені фігуранти в момент учинення квартирної крадіжки) або частковим (наприклад, застосування злочинцем перед тим, як покинути обкрадену квартиру, порошку гірчиці, тютюну, одеколону, які, на його думку, нейтралізують (знищують) запахові сліди та унеможлиблюють роботу службового собаки, а також вилучення слідів шляхом одорологічного відбору запахових слідів);

– приховування – залишення працівника карного розшуку (слідчого) в невіданні щодо тих чи інших обставин учинення крадіжки або джерел доказової інформації. Характерними ознаками цього способу є: приховування злочинцем знарядь

злому і крадених цінностей; замовчування або відмова від дачі правдивих показань; невиконання законних вимог слідчого, спрямованих на встановлення істини в кримінальному провадженні тощо; учинення злочинів за межами району проживання або виїзд в іншу місцевість відразу після вчинення крадіжки. За місцем проживання квартирні злодії намагаються не потрапляти в поле зору правоохоронних органів; можуть мати фіктивні документи про наявність інвалідності або психічного захворювання; викрадені предмети й цінності нерідко переховують у місцях природного укриття (у водоймах, землі). Фігурант може залишити крадене у своїх знайомих за попередньою змовою або без неї, іноді останні можуть і не знати про злочинну діяльність особи, яка залишила в них речі. Щоб унеможливити впізнання потерпілим викраденого в нього майна фігуранти вдаються до зміни його початкового вигляду. Наприклад, викрадені ювелірні вироби можуть переплавляти в злитки [8, с. 59].

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що найбільш поширеними способами вчинення та приховування квартирних крадіжок є: дії з таємного проникнення фігуранта в житло, які супроводжуються зломом перепони; способи таємного проникнення у квартиру, що не передбачають зламування перепони; способи крадіжок, у процесі яких проникнення особи в житло здійснюється не таємно, а за згодою жертви; дії фігурантів, що не пов'язані з типовим проникненням у житло, зокрема за допомогою «вудок» або «гачків», із незасклених лоджій і балконів тощо; крадіжки за допомогою проникнення через стіни, підлогу, стелю. Основним способом приховування квартирної крадіжки є збут краденого майна, що нерідко є більш складним, ніж власне крадіжка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дрозд Ю. В. Організація діяльності з розкриття квартирних крадіжок підрозділами карного розшуку / Ю. В. Дрозд // *Південноукраїнський правничий часопис.* – № 2. – 2007. – С. 195–198.
2. Макаренко Є. І. Крадіжки з квартир: мистецтво розслідування : монографія / Є. І. Макаренко. – Дніпропетровськ, 2009. – 127 с.
3. Бондар В. С. Методика розслідування квартирних крадіжок : навч.-метод. посіб. / [В. С. Бондар, С. В. Головін, О. А. Єршов та ін.]. – Луганськ : ЛДУВС, 2011. – 399 с.
4. Никифорчук Д. Й. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії у схемах : посібник / [Д. Й. Никифорчук, Л. М. Зима, О. С. Тарасенко, В. І. Василичук]; за заг. ред. В. В. Коваленка. – Київ, 2012. – 155 с.

5. Ганжа О. О. Оперативно-розшукова протидія діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок із квартир : монографія / [О. О. Ганжа, О. О. Дерев'ягін, М. В. Стацак та ін.] ; за заг. ред. В. В. Шендрика. – Харків : Діса плюс, 2016. – 168 с.

6. Бондар В. С. Проблеми теорії та практики застосування спеціальних криміналістичних знань у розслідуванні квартирних крадіжок : монографія / В. С. Бондар, М. Я. Сегай. – Луганськ, 2011. – 311 с.

7. Василичук В. І. Протидія грабеджам оперативними підрозділами МВС України : навч. посіб. / [В. І. Василичук, В. І. Гаврилюк, Д. Й. Никифорчук та ін.]. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 115 с.

8. Василичук В. І. Протидія підрозділами карного розшуку кишеньковим крадіжкам : метод. рек. / [В. І. Василичук, Н. В. Харечко, О. М. Гайовий та ін.]. – Київ : Кандиба Т. П., 2015 – 59 с.

REFERENCES

1. Drozd, Yu.V. (2007). Orhanizatsiia diialnosti z rozkryttia kvartyrnykh kradizhok pidrozdilamy karnoho rozshuku [Organization of activities for the disclosure of apartment thefts by units of criminal prosecution]. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys, South Ukrainian law magazine*, 2, 195-198 [in Ukrainian].

2. Makarenko, Ye.I. (2009). *Kradizhky z kvartyr: mystetstvo rozsliduvannia [Theft of apartments: the art of investigation]*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

3. Bondar, V.S., Holovkin, S.V., & Yershiv, O.A. (et al.). (2011). *Metodyka rozsliduvannia kvartyrnykh kradizhok [The method of investigation of apartment thefts]*. Luhansk: LDUVS [in Ukrainian].

4. Nykyforchuk, D.Y., Zyma, L.M., Tarasenko, O.S., & Vasylynchuk, V.I. (2012). *Operatyvno-rozshukova diialnist ta nehlasni slidchi (rozshukovi) dii u skhemakh [Operative search activity and secret investigative (wanted) actions in the schemes]*. V.V Kovalenko (Eds.). Kyiv [in Ukrainian].

5. Hanzha, O.O., Dereviahin, O.O., & Stashchak, M.V. (et al.). *Operatyvno-rozshukova protydiia diialnosti orhanizovanykh hrup, yaki hotuiut vchynennia kradizhok iz kvartyr [Operational and investigative counteraction to the activities of organized groups that prepare theft of apartments]*. V.V. Shendryk (Eds.). Kharkiv: Disa plus [in Ukrainian].

6. Bondar, V.S., & Sehai, M.Ya. (2011). *Problemy teorii ta praktyky zastosuvannia spetsialnykh kryminalistychnykh znan u rozsliduvanni kvartyrnykh kradizhok [Problems of the theory and practice of using special forensic knowledge in the investigation of apartment thefts]*. Luhansk [in Ukrainian].

7. Vasylynchuk, V.I., Havryliuk, V.I., & Nykyforchuk, D.Y. (et al.). (2011). *Protydiia hrabezham operatyvnymy pidrozdilamy MVS Ukrainy [Opposition to robberies by operational units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. Khmelnytskyi: KhNU [in Ukrainian].

8. Vasylynchuk, V.I., Kharchenko, N.V., & Haiyovi, O.M. (et al.). (2015). *Protydiia pidrozdilamy karnoho rozshuku kyshenkovym kradizhkam [Opposing units of criminal search for pocket thefts]*. Kyiv: Kandyba T.P. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2018

Markov M. – Ph.D in Law, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal, Kyiv, Ukraine

Methods of Committing and Concealment of Burglary

Author made a conclusion that burglary which systematically made by the same persons for a long time differs from single criminal acts with higher level of social danger. They acquire serial style signs and become a part of criminal activity. Supposed that exist a plenty methods of burgling which are divided into next groups: first group includes actions related to secret penetration of a person in home, that are accompanied by breaking barriers, namely by such ways: breaking front doors and its locking devices; bending a deadbolt and another locking devices; disabling (dissolution) lock mechanism by using a concentrated mixture of nitric and hydrochloric acid (the so-called «royal vodka») or another acids; drilling of the spring mechanism of the mortise cylinder lock; destroying elements of padlock, tearing and sawing its shackle etc.; cutting or pressing of windows, damaging shutters of window frame or balcony door; destroying elements of building including roof, ceil, floor, stove and another obstacles. Another group includes plenty methods of secret penetration of a burglar in home by: selection or forgery a key for a door's lock or by using a passkey for this goal; using of pre-stolen from owner key; detection and using key, hidden by owner in special place, known by family members; free passage through open for a short time by victim front doors, loggias, balconies, windows. Third group includes ways, in which burgling makes not in secret form, but with the consent of the victim. Main method of concealment of burgling is a selling of stolen thing that sometimes is more difficult issue than burgling.

Keywords: burgling; methods; concealment; operational units.

UDC 351.753.6:343.344

Beznohykh V. – Ph.D in Law, Independent Expert, Kyiv, Ukraine; ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-0954-1420>

Illicit Trafficking and Unlawful Use of Firearms, Explosive Devices and Substances: Arising Threats

The article reveals the current threats that are associated with the growth of illicit trafficking and the use of weapons in Ukraine. The beginning of hostilities in eastern Ukraine, inspired by the leadership of the Russian Federation, has become a certain trigger for the growth of leakage, illicit trafficking and the use of weapons in the country. As a result, there is an increase in the incidences of armed attacks and the lethal consequences of them, suicides among the former participants in the anti-terrorist operations and deaths of the members of their families from weapons brought from the ATO zone, increased cases of armed resistance to law enforcement agencies, the use of weapons at raider seizures of property, accidents due to the unconscious handling of weapons and explosives by ordinary citizens, and especially children, acts of hooliganism with the use of firearms, explosive devices and means for the defeat of armored vehicles or fortifications. The society has lowered the critical barrier on weapons possession and use. Criminal groups, both local and international, are trying to get profit from the situation with the illegal market, take it under their control, involving ordinary citizens into the illicit trafficking of weapons. The growth of criminal tensions reduces investment attractiveness of the country and worsens the economic situation. The deterioration of the situation with regard to the increase of circulation and illegal use of weapons as a whole creates an additional burden on law enforcement authorities. This requires more rational use of the available forces, the acquisition of additional skills by law enforcement officers, which would help to make the correct assessment of the situation, correct balance of forces, interaction between the governmental bodies and involvement of the civil society potential. The proper information strategy must be realized among the population. Despite the rather high professionalism of law enforcement officers, they need to master modern methods of work, use special means in the sphere of countering the illegal arms trade. It requires additional training aimed at the correct response in emergencies, planning of special activities and operations. Establishment of working contacts with foreign colleagues and mutual exchange of information and planning special activities remain is an important element in counteraction to the international organized crime. Overall, the awareness of population about legislation on legal arms circulation, criminal liability for illicit weapons, rules for the safe handling of weapons and explosive devices and substances, or any unknown subjects that may be explosive devices remains very low. People have no skills and are not trained in behavior in the accidents of shooting in crowded places, or in the cases of the detection of armed persons, or information on such persons who intend to commit a terrorist attack in a crowded place. Insufficient knowledge of the actions in the case of using weapons or explosive devices in places of congestion of people lead to the health danger and unwanted casualties. All this requires additional measures by law enforcement agencies and society to stabilize the situation, to improve coordination, interaction and capacity building of Ukrainian law enforcement agencies involved in counteracting to the leakage and illicit arms trafficking.

Keywords: antiterrorist operation; leakage of weapon; illegal weapons (arms) trafficking; organized crime; explosive devices; explosive substances; mass shooting.

Problem statement. The conflict, which has continued in the east of Ukraine since 2014, has created a lot of problems for the eastern regions and the state as a whole. First of all, this is the increasing number of deaths of people and especially children. According to estimates by UN specialists, as of April 14, 2018, 2,725 civilians, including 140 children, have been killed during the hostilities [1]. Problems of the humanitarian plan, such as internally displaced people (IDP) [2], declining living standards [3], inability of the state to fulfill their social programs and ensure the safety of the citizens in non-controlled by the government areas, deterioration of the environmental situation. Among other issues can be identified an increase in the circulation of illegal weapons and explosive devices, which results from leakage of weapons from the conflict zone and illegal smuggling from other countries. That increase triggers a whole series of negative phenomena, such as rise in cases of armed attacks against citizens and fatal accidents resulted from these attacks; suicides of the demobilized ATO participants, and the deaths of their family members from weapons that were brought from anti-terrorist operations region; increase in cases of use of weapons in opposition to law enforcement officers; use of weapons at raider seizures of property; casualties due to accidental falling weapons into the hands of ordinary citizens and especially children and unsafe handling with weapons or explosives; hooligan actions with the use of firearms, grenade launchers, explosive devices and substances. According to the General Prosecutor's Office of Ukraine, in 2017, there were registered 8002 crimes under the Article 263 of the Criminal Code of Ukraine «Unlawful handling of weapons, ammunition or explosives», which is 15,4 % more in comparison with (pre-war) 2013 (6929).

During the last year (2017), 761 crimes were committed using weapons, 66 assassinations and 53 armed robberies. Despite the fact that in comparison with 2014–2015, the rage of armed violence has declined, yet its level remains high enough. For the period from 2013 to 2017, the law enforcement agencies of Ukraine seized 4,739 units of rifled weapons, 232 units of grenade launchers and jet systems, 8463 hand grenades, 205 mines, 1323 improvised explosive devices, 16919 kg of explosives. Due to the high level of latency, statistics on crimes of the other types with the use of arms is not complete, and law enforcement agencies, unfortunately, do not have comprehensive information about them.

According to the Chief Military Prosecutor, during 2014–2018 more than 15,000 firearms were lost by Armed Forces of Ukraine. There are almost 7645 automatic rifles, 3000 pistols, 2200 machine guns, 2258 grenade launcher. In spite of the fact that the losses of

weapons by mercenaries supported by Russia are approximately equal, Ukrainian Armed Forces has registered for the whole war period only 258 units of the trophy weapons [4].

According to the «Arms Surveys Survey in Ukraine» conducted by the «Small Arms Survey» Project (SAS), at least 300,000 small arms and light weapons have been plundered or lost since 2013 to 2015, according to officials estimates. 200,000 of them were lost mainly in the ATO zone, and another 100,000 – in the Crimea. It is reported that of this number of weapons only 4,000 were found [5].

Analysis of recent research and publications. The issues of investigation of offenses related to the legal circulation of weapons and prevention of illicit arms trafficking in Ukraine are described in many scientific works and researches of domestic and foreign scientists. These issues were highlighted in the work on criminal law, criminology, criminal procedure and criminalistics. We may find interesting approaches in works by D. Andreyev, Yu. Antonian, I. Barannik, Yu. Baulin, P. Bilenchuk, Yu. Blovshtein, S. Bobrovnik, I. Danshin, A. Dzhuzha, P. Fris, A. Glinkin, V. Gorbachevsky, V. Glushkov, B. Kalachev, L. Kanevsky, E. Kisilyuk, Yu. Kondratiev, A. Kofanov, A. Kvasha, A. Kostenko, I. Lanovenko, S. Maximov, M. Melnyk, V. Myslyvyi, V. Nekrasov, D. Nikiforchuk, V. Osadchy, N. Osipov, M. Pogoretsky, Yu. Ponomarenko, A. Savchenko, V. Stashis, V. Tasii, V. Tychy, V. Vasilevich, P. Vorobey, A. Zakalyuk, A. Zelinsky, G. Zorin et al. At the same time, most of the work is aimed at research of the criminal assessment of crimes related to weapons and the development of procedural techniques for their investigation, as well as assessing the feasibility of a possible extension of the permission to possess small arms by citizens; an integrated approach to research the illicit arms market in general, factors affecting its functioning, flows of coming-in and coming-out of arms, the impact of illegal arms trafficking on society and methods of interaction with the population to counteract illegal consequences from the arms trafficking was not carried out in Ukraine.

The **purpose** of the article is to research the risks for the society arising from the expansion of illegal arms trafficking in modern conditions of Ukraine, to identify factors that contribute to the growth of these risks and to develop possible measures to minimize the negative consequences.

Presenting main material. As noted at the Conference of the Parties to the United Nations Convention against Transnational Organized Crime in May 2018:

«Illicit trafficking in firearms, their parts and components and ammunition is a global and transnational threat often linked to other

forms and manifestations of organized crime, other serious crimes and terrorism. Illicit firearms are frequently a common denominator and a cross-cutting element in many crimes, from urban gang violence to transnational organized crime and terrorism. They serve as facilitators of violent crimes and as lucrative trafficking commodities that fuel armed conflicts, crime and insecurity, which in turn negatively impact development, safety and security» [6].

The UN Convention was adopted by the United Nations in November 2000 [7] to counteract the growing threat of transnational international crime, one of the main threats to human security that hinders the social, economic, political and cultural development of countries around the world. The Convention was aimed at combating numerous aspects of transnational organized crime, including illicit drug trafficking, trafficking in human beings, smuggling of migrants and money laundering. It applies only to countries that have ratified it and obliges them to take a number of measures to combat these crimes. These measures include the development of relevant national criminal law to fight against this problem, the adoption of a framework for mutual legal assistance, extradition agreements, cooperation in law enforcement, as well as technical assistance and training.

In addition to the UN Conventions in May 2001, a Firearms Protocol [8] was adopted, the main objective of which is to develop and strengthen cooperation between Member States to prevent and eliminate the illicit manufacturing of and trafficking in firearms, their main parts and components and ammunition, and fighting it. The Verkhovna Rada (Parliament) of Ukraine ratified the UN Convention against Transnational Organized Crime in May 2004, and subsequently the Protocol to it [9; 10]. Relying on the provisions of this Convention and the Protocol and other international instruments, national legislation, the Government of Ukraine is taking a range of measures to counter organized crime and illicit arms trafficking as one of its dangerous manifestations.

Reducing the illicit flow of small arms is recognized as an important component of the United Nations Goals for the Sustainable Development [11]. Target 16.4 of the United Nations Sustainable Development Goals, adopted in September 2015, obliges the states to reduce illegal flows of weapons by 2030.

As noted above, after the Revolution of Dignity, which led to the change of power in the state and the outbreak of an international armed conflict in the east of the country, Ukraine has suffered a significant increase in the illegal circulation of weapons and related other criminal manifestations.

Table 1

**Number of weapon related crimes committed in period
 2013–2017 (Data of General Prosecutor Office [12])**

	2013	2014	2015	2016	2017
Total number of crimes committed with the use of arms	761	2523	1576	579	583
rifled	633	2362	1446	491	506
smoothbore	128	161	130	88	77
assassinations	62	320	194	95	66
armed robberies	100	411	194	85	53
use of explosives	65	112	60	48	43
assassinations with the use of explosives	1	6	0	2	1
Illicit handling (possession) of weapons, ammunitions or explosives, Art. 263	6929	728	7409	6307	8002

Violence from illegal weapons becomes more deadly and prolonged and filling of insecurity is augmenting, pushing in its turn to the increase of the demand for weapons. In addition to this, where armed violence is widely used as a solution to differences and conflicts, there is no legal and peaceful dispute resolution and rule of law. In addition, separate attention should be paid to the cases of suicides among the demobilized troops and the deaths of their families' members or casual citizens in the cases of the careless use of the weapons and explosive devices brought from the combat zone. As Chief Military Prosecutor states [13], «according to the data of the URPI* at the beginning of 2018, among almost 313 thousand participants of the ATO, 518 persons committed suicide. No one counts how much of them committed crimes in the civil life as a result of post-traumatic syndrome».

During the first months of the counteraction to the military aggression of the Russian Federation, a large number of volunteers who used their own firearms were involved in the defense of the country – legally acquired civilian versions of «Saiga» rifles (based on AK rifle) or smoothbore hunting guns to stop the enemy. Volunteers joined the campaign of bringing military weapon and munition into the country, including individual samples of small arms, especially sniper ones, which were used for sniper duels with the enemy. Due to these

* Unified Register of Pretrial Investigations.

actions, the country managed to stop the enemy, but at the same time the threshold for society's perception of the requirements for the circulation of weapons and the range of subjects for whom is allowed to carry arms, the safe conduct of citizens with weapons and explosive devices and substances has been lowered, moral barriers to use of weapons and explosives have been removed [14]. On the one hand, it leads to the increase in the number of fatal accidents and serious injuries, on the other hand, citizens are unwittingly had been engaged in illicit trafficking in weapons and explosives, and this creates a consumer base for interregional and international crime.

Table 2

**Weapons seizures in period 2013–2017
(data of General Prosecutor Office)**

	2013	2014	2015	2016	2017
Smoothbore	91	118	98	61	85
Rifled	620	1159	1066	764	1130
Other firearms	982	1051	805	467	995
Grenade and rocket launchers	0	38	112	20	62
Cartridges	67854	128580	202142	174954	278238
Grenades	116	1615	2099	2698	1935
Mines	17	44	26	61	57
IEDs	216	958	59	44	46
Steel arms	2036	1711	982	578	1020
Gas and pneumatic arms	573	64	24	35	36
Explosives (kg)	3544,00	1677,09	1292,12	5803,61	4603,13

The high level of armed violence threat seriously hinders the investment climate and threatens the economic growth of the country as a whole.

Increasing leakage and circulation of illegal firearms and explosive devices create the following threats to society:

1. Threat to life and health of citizens;
2. Threat to the basics of the rule of law;
3. Threat to public order;
4. Threat to the investment climate and stable economic development.

5. Creation of a consumer base for organized crime, including international arms trafficking groups.

Law enforcement bodies have fragmentary information about leakage, illegal circulation of weapons, explosive devices and substances, their illegal use, organized crime groups which involved in the circulation and the negative effects caused by illegal weapons and explosives. The General Prosecutor's Office publishes statistics on crimes related to the unlawful handling of weapons, ammunition or explosives or crimes committed with the use of firearms. This information does not allow making comprehensive qualitative assessment, since it does not reflect the sources of weapons, the direction of their transportation, the most affected regions, and the characteristics of the persons involved in illicit trafficking, information on accidents and fatalities because of the use of firearms and explosive devices, cases of suicides and others. Listed on the websites of law enforcement agencies press releases about the seizures of weapons or termination of offenses of unlawful handling weapons and explosive devices are additional sources of information that contains qualitative information on the circumstances of the seizures of weapons, their types, detainees, and others.

According to the Small Arm Survey, «Government efforts to combat illegal weapons are scattered. Ukraine has an incomplete and contradictory regulatory framework for the regulation of the production, acquisition, storage, accounting, transportation, use and possession of firearms» [5]. Joint proper processing of this information at the state level and its use for analysis is an urgent need in this sense. This requires the development of the necessary tools, interdepartmental agreements for their joint use and arrangement special trainings of the personnel.

There is no regular national monitoring of the situation on identified problematic issues and subsequent planning of containment measures. It also requires separate trainings of special personnel capable for such monitoring and analysis.

The deterioration of the situation with regard to the increase of circulation and illegal use of weapons as a whole creates an additional burden on law enforcement authorities. This requires more rational use of the available forces, the acquisition of additional skills by law enforcement officers, which would help to make the correct assessment of the situation, correct balance of forces, interaction between the governmental bodies and involvement of the civil society potential. The proper information strategy must be realized among the population. Despite the rather high professionalism of law enforcement officers, they need to master modern methods of work, use special means in the sphere of countering the illegal arms trade. It requires additional training aimed at the correct response in emergencies,

planning of special activities and operations. Establishment of working contacts with foreign colleagues and mutual exchange of information and planning special activities remain is an important element in counteraction to the international organized crime.

In spite of the huge support of the armed forces by volunteers and civil society organizations and their interaction with them, the attitude to the law enforcement agencies, especially to the newly created police, has recently become much colder. The leaders of different levels of the police forces do not sufficiently use the potential of civil society, especially its most active members, united in the organization. A broader involvement of the population in cooperation, defining the problems, which may be solved by joint efforts, could move the deadlock and create new forms of interaction. In this sense, cooperation within the framework of jointly developed by representatives of the civil society and police scope of tasks on development public security may improve the situation. Police poorly applies new mechanisms of interaction with the public society, especially use of modern means of communication (social networks, specially trained communications officers, communication platforms).

Overall, the awareness of pupalation about legislation on legal arms circulation, criminal liability for illicit weapons, rules for the safe handling of weapons and explosive devices and substances, or any unknown subjects that may be explosive devices remains very low. People have no skills and are not trained in behavior in the accidents of shooting in crowded places, or in the cases of the detection of armed persons, or information on such persons who intend to commit a terrorist attack in a crowded place. Insufficient knowledges of the actions in the case of using weapons or explosive devices in places of congestion of people lead to the health danger and unwanted casualties.

Measures to decrease negative consequences of illegal arm trafficking:

1. Improve coordination, interaction and capacity building of Ukrainian law enforcement agencies involved in counteracting to the leakage and illicit arms trafficking. Acquire new analytical and practical skills. Enhance practical skills in planning, organizing and conducting special activities aimed at detecting, preventing and stopping illicit arms trafficking.

2. Organize familiarization and training of operational personnel to work with advanced technologies and modern techniques that should allow the quick and reliable identification of the type of cartridge and weapons from which the detected bullets and shells

had been shot immediately during the inspection of the scene of crime or other urgent investigation activity.

3. Develop cooperation between law enforcement agencies and civil society in the implementation of measures aligned at protection of citizens from the consequences of illicit arms trafficking and their illegal use.

4. Increase people's awareness on issues related to the counteraction to illicit arms trafficking, security measures in case of detection of weapons or explosive devices, in cases of illegal use of weapons in public places and first aid for people affected by a crime with the use of weapons, careless handling of explosive objects, weapons, or as a result of shooting in crowded places.

5. Develop and implement programs aimed at training of public activists, volunteer organizations and civil society organizations working with veterans of the antiterrorist operation in the east of the country to prevent suicide and casual death of their family members. Creation of sites and conditions for provision of social and psychological assistance to this category of people.

REFERENCES

1. Za period boiovykh dii na Donbasi zahynuly 2 725 tsyvilnykh osib - zvit Verkhovnoho komisara OON z prav liudyny [During the fighting period in the Donbass, 2,725 civilians were killed - a report by the United Nations High Commissioner for Human Rights]. (n.d.). *hromadske.ua*. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/za-period-boiovykh-dii-na-donbasi-zahynuly-2-725-tsyvilnykh-osib-zvit-verkhovnoho-komisara-oon-z-prav-liudyn> [in Ukrainian].

2. Sait Minsotspolityky "Oblikovano 1 510 708 pereselentsiv" [Sirte Ministry of Social Policy "Recorded 1 510 708 persons"]. (n.d.). *www.msp.gov.ua*. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/15462.html> [in Ukrainian].

3. Shist faktiv, yaki potribno znaty pro humanitarnu kryzu v Ukraini [Six facts that you need to know about the humanitarian crisis in Ukraine]. (n.d.). *www.un.org.ua*. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/informatsiyniy-tsentr/news/4372-shist-rechei-ia-ki-potribno-znaty-pro-humanitarnu-kryzu-v-ukraini> [in Ukrainian].

4. S 2014 goda VSU poteriali bolee 15 tysiach "stvolov" [Since 2014, the APU lost more than 15 thousand "trunks"]. (n.d.). *glavred.info*. Retrieved from <https://glavred.info/ukraine/514506-s-2014-goda-vsu-poteryali-bolee-15-tysyach-stvolov-matios.html> [in Russian].

5. Doslidzhennia nezakonnykh potokiv zbroi (Small Arms Survey). Korotkyi informatsiynyi dokument [Investigation of Small Arms Survey. Brief information document]. (n.d.). *www.smallarmssurvey.org*. Retrieved from <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP3-Ukraine-UKR.pdf> [in Ukrainian].

6. Conference of the Parties to th United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Vienna, 2-3 May 2018. (n.d.). *undocs.org*. Retrieved from <http://undocs.org/en/CTOC/COP/WG.6/2018/2>.

7. Resolution adopted by the General Assembly (without reference to a Main Committee (A/55/383) 55/25. United Nations Convention against Transnational Organized Crime. (n.d.). *www.unodc.org*. Retrieved from https://www.unodc.org/pdf/crime/a_res_55/res5525e.pdf.

8. Resolution adopted by the General Assembly (without reference to a Main Committee (A/55/383/Add.2) 55/255. Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. (n.d.). [www.unodc.org](http://www.unodc.org/treaties/UNTOC/Publications/A-RES%2055-255/55r255e.pdf). Retrieved from <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/A-RES%2055-255/55r255e.pdf>.

9. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. Pryniata rezoliutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15 lystop. 2000 r. [United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 [in Ukrainian].

10. Protokol proty nezakonnoho vyhotovlennia ta obihu vohnepalnoi zbroi, yii skladovykh chastyn i komponentiv, a takozh boieprypasiv do nei, yakyi dopovniuie Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. Rezoliutsiia 55/255 Heneralnoi Asamblei vid 31 trav. 2001 r. [Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. General Assembly resolution 55/255 of May 31, 2001]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792 [in Ukrainian].

11. United Nation Organization Sustainable Development Goals. (n.d.). [sustainabledevelopment.un.org](https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300). Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>.

12. Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan [The only register of pre-trial investigations]. (n.d.). erdr.gp.gov.ua. Retrieved from <https://erdr.gp.gov.ua/erdr/erdr.web.system.LoginPage.cls?CSPCHD=013000020000mnkrekwQQWz7UJvE Dk3FJPuU35G3xZNidDbdHT> [in Ukrainian].

13. Matios nazvav novu kilkist samohubstv sered uchasnnykiv ATO [Matios called a new number of suicides among ATO participants]. (n.d.). www.unian.ua. Retrieved from <https://www.unian.ua/war/10021772-matios-nazvav-novu-kilkist-samogubstv-sered-uchasnykiv-ato.html> [in Ukrainian].

14. Car explodes in Kyiv, four children injured (Photo). (n.d.). www.unian.info. Retrieved from <https://www.unian.info/society/10153295-car-explodes-in-kyiv-four-children-injured-photo.html>.

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2018

Безногих В. С. – кандидат юридичних наук, незалежний експерт, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0954-1420>

Сучасні загрози від незаконного обігу та використання зброї, вибухових пристроїв і речовин

Розкрито сучасні загрози, які пов'язані зі зростанням незаконного обігу та використанням зброї в Україні. Початок бойових дій на Сході України спричинив активізацію витоку, незаконного обігу та застосування зброї в країні. Унаслідок цього спостерігається зростання випадів збройних нападів і летальних наслідків від них, суїциди колишніх учасників антитерористичної операції та загибель

членів їх сімей від зброї, яку було привезено з місць проведення АТО, збільшення випадків збройного опору правоохоронним органам, використання зброї під час рейдерських захоплень власності, нещасні випадки внаслідок випадкового потрапляння зброї та вибухівки до рук пересічних громадян, особливо дітей, хуліганські дії з використанням вогнепальної зброї. Констатовано зниження в суспільстві критичної межі щодо володіння зброєю та її застосування. Злочинні угруповання (як місцеві, так і міжнародні) намагаються використати ситуацію з нелегальним ринком на свою користь, узяти його під свій контроль, втягуючи до незаконного обігу зброї пересічних громадян. Доведено, що зростання кримінальної напруженості знижує інвестиційну привабливість країни та погіршує економічний стан. Важливим елементом визнано встановлення ділових контактів із закордонними колегами, а також проведення інших заходів відповідного характеру. Встановлено низький рівень обізнаності широких верств населення щодо законодавства про обіг зброї та кримінальної відповідальності за незаконні дії зі зброєю, правила безпечного поводження зі зброєю, вибухонебезпечними пристроями та речовинами, а також будь-якими невідомими предметами, які можуть виявитися вибуховими пристроями.

Ключові слова: антитерористична операція; виток зброї; незаконний обіг зброї; організована злочинність; вибухові пристрої; вибухові речовини; стрілянина в публічних місцях.

УДК 343.85:343.53-055.2(477)

Таран Т. Г. – здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8708-9762>

Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству, що вчиняють жінки, в Україні

Розглянуто стан наукового розроблення проблем запобігання жіночій злочинності в Україні. Системний аналіз наукових досліджень створює теоретичне підґрунтя для дослідження проблем запобігання шахрайству, що вчиняють жінки в Україні. Увагу акцентовано на наукових працях іноземних учених. З огляду на наукові здобутки попередників, висвітлено ті аспекти, що залишилися недослідженими й потребують вивчення. За результатами опитування респондентів визначено, що подальше вивчення питання слід спрямувати на: формулювання визначення та здійснення класифікації шахрайств, що вчиняють жінки (63 %); обґрунтування доцільності використання зарубіжного досвіду запобігання шахрайству, що вчиняють жінки (69 %); комплексну кримінологічну характеристику шахрайств, що вчиняють жінки (72 %); з'ясування детермінант, які позначаються на характері та динаміці шахрайств, що вчиняють жінки; систематизування кримінологічних ознак особи злочинця – жінки, яка вчиняє шахрайство (74,2 %); розроблення спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів, що спрямовані на вдосконалення запобігання шахрайству, яке вчиняють жінки (77,1 %). Підсумовано, що комплексне кримінологічне дослідження запобігання шахрайству, що вчиняють жінки, в Україні не здійснювали.

Ключові слова: розроблення; дослідження; жіноча злочинність; шахрайство; запобігання.

Постановка проблеми. У структурі злочинності можна виокремити злочинність серед жінок як окремий, специфічний вид злочинності [1, с. 1], оскільки, крім рис, властивих злочинності загалом, він має додаткові негативні наслідки для суспільства, деструктивно позначаючись, передусім, на інституті сім'ї, вихованні молодого покоління, унаслідок чого формується «резерв» для майбутніх злочинців. Саме тому слушною видається думка про те, що показник злочинності серед жінок є своєрідним індикатором здоров'я суспільного життя [2, с. 1].

Негативною тенденцією жіночої злочинності слід вважати підвищення рівня її професіоналізму й організованості (встановлено факти, коли організованими злочинними угрупованнями керують жінки) [3, с. 49].

Сфери, де жінка вчиняє злочини, пов'язані передусім, із можливістю вільного доступу до матеріальних цінностей (наприклад, торгівля, громадське харчування, бухгалтерія) або

до корупційних схем (медицина, освіта тощо). Здебільшого жінки працюють у такій криміналізованій сфері, як торгівля, тому не випадково вони превалюють у шахрайстві [4].

Шахрайство, яке вчиняють жінки, може бути побутовим, професійним і фінансовим. Найпоширенішими способами шахрайства є: позичання грошей і цінних речей без наміру їх повернення власникові; псевдопосередництво в підкупі посадовців; фальсифікаційні обмани; шахрайство в операціях із нерухомістю або з купівлі-продажу автомобілів; удаване сприяння в придбанні товарів; обман щодо предметів, речей, їх якості й кількості. Найчастіше такі діяння вчиняють на ринках, біля магазинів, складів, баз, вокзалів. Шахраї діють у групі із завчасно розподіленими ролями. Вони миттєво реагують на зміну ситуації та, у разі виникнення небезпеки викриття, передбачають можливі варіанти зникнення [5, с. 195]. Активізуються нові види жіночого шахрайства, пов'язаного з наданням інтимних послуг. Тому дослідження окресленої проблеми є актуальним і потребує посиленої уваги з боку науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запобігання різним видам шахрайства досліджували у своїх працях С. І. Афанасенко, О. Г. Беліх, О. П. Буцан, В. О. Гацелюк, В. П. Головіна, О. М. Джужа, А. М. Єрмошенко, І. М. Зубач, О. М. Заєць, П. М. Коваленко, В. В. Корнієнко, О. В. Кришевич, О. В. Курман, О. В. Лисодед, В. Р. Мойсик, Т. А. Пазинич, В. Д. Поливанюк, В. М. Попович, Л. М. Стрельбицька, В. В. Черней, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін.

На рівні дисертаційного дослідження питання запобігання жіночій злочинності в незалежній Україні розглядали: А. Б. Блага (2000), В. В. Федусик (2001), М. В. Стрюк (2001), В. О. Меркулова (2003), О. М. Подільчак (2005), В. А. Бадира (2006), Г. С. Резніченко (2009), В. С. Багатиргареєва (2010), В. Ф. Лагоцька (2016)

Водночас в українській кримінології залишається недостатньо висвітленою проблема запобігання шахрайству, що вчиняють жінки в Україні, оскільки монографічних досліджень за цим напрямом не здійснювали.

З огляду на зазначене **метою** статті є аналіз стану наукової розробленості проблем запобігання шахрайству, що вчиняють жінки в Україні.

У цьому контексті С. О. Павленко [6, с. 107] слушно зазначає, що: головною умовою будь-якого наукового дослідження є ґрунтовний аналіз наукового доробку вітчизняних та іноземних учених різних історичних періодів. Такий аналіз надасть можливість з'ясувати найвагоміші з-поміж них, що стали

теоретичним підґрунтям предмета дослідження, з одного боку, й акцентувати на проблемних аспектах, що залишилися поза межами дослідження попередників, у контексті соціально-економічних, політичних, нормативно-правових, криміногенних та інших чинників – з іншого [6, с. 107].

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний аналіз засвідчує, що першими, хто почав відокремлювати жіночу природу від чоловічої, були філософи Платон й Арістотель. На їхню думку, чоловіки були духовнішими від народження, а тому менше схильні до вчинення злочину, на противагу особам жіночої статі [2, с. 140].

В історії кримінології панує думка, що вивчення жіночої злочинності як самостійного структурного елементу злочинності розпочато в другій половині XIX століття, що пов'язують з іменами Л. А. Ж. Кетле (1796–1874) і Ч. Ломброзо (1836–1909). Саме після опублікування робіт Ч. Ломброзо фахівці почали здійснювати дослідження особи злочинця. Зокрема, учений у своїх роботах стверджував, що жінки є більш схильними до вчинення злочинів, порівняно з чоловіками. Тому кримінально-антропологічна школа Ч. Ломброзо надавала велике значення анатомічним і фізіологічним властивостям людського організму в механізмі злочинної поведінки [7].

Згодом психофізіологічні відмінності чоловіка і жінки щодо вчинення злочинів досліджував Г. Бушан у праці «Наука про людину» (1911). Зокрема, автор обґрунтував висновок про те, що чоловік і жінка мають різні схильності до вчинення злочину. Так, на думку вченого, чоловік учиняє злочин здебільшого обдумано, розраховуючи на свою фізичну силу, а жінка використовує для цього хитрість, обман, підступність [8; 9].

Зрештою, у жіночій злочинності переважають такі протиправні дії, як шахрайство (обман), шпигунство. Усесвітньо відомою є історія шпигунки Соньки Золотої Ручки (Софії Блувштейн) та ін. [9, с. 4].

Згідно з даними, виявленими внаслідок здійснених досліджень [10; 11], Сонька Золота Ручка у своїй злочинній діяльності досягла неабиякого рівня професіоналізму в учиненні шахрайства. Загалом успіх їй забезпечували освіченість, знання іноземних мов, артистизм та акторський хист до театрального переміщення.

Розглядаючи комплексні дослідження вітчизняних учених, слід зазначити, що однією з перших праць, присвячених цій проблематиці, у незалежній Україні була робота А. Б. Благі «Кримінологічні особливості жіночої злочинності в Україні»

(2000). У дисертації обґрунтовано низку положень, висновків, рекомендацій, що мають теоретичне і практичне значення. Зокрема, визначено фактори, що обумовлюють злочинність серед жінок. Здійснено аналіз особливостей детермінації індивідуальної злочинної поведінки засуджених жінок, зовнішніх факторів (конкретної життєвої ситуації) та внутрішніх, індивідуальних рис, сформованих під впливом оточення та генетичних схильностей. Також у роботі окреслено напрями вдосконалення заходів із запобігання жіночій злочинності, розроблено ефективні корекційні програми, на підставі сучасних напрацювань прикладних галузей психології. Констатовано позитивний вплив на процес ресоціалізації цієї категорії осіб таких громадських інститутів, як трудові колективи, релігійні конфесії, жіночі та благодійні організації [12].

Згодом М. В. Стрюк у дисертаційному дослідженні «Кримінологічна характеристика жіночої злочинності» (2001). уперше здійснив детальний статистичний аналіз злочинності жінок в Україні порівняно з іншими підсистемами злочинності. За результатами здійсненого дослідження сформульовано низку нових наукових положень, найбільш значущими з яких є такі: обґрунтовано, що жіноча злочинність становить окрему підсистему загальної злочинності, її необхідно спеціально досліджувати; здійснено кримінологічну характеристику жіночої злочинності, висвітлено, властиві їй закономірності на підставі вивчення зарубіжних і вітчизняних джерел в історичному аспекті; визначено типові риси особи жінки-злочинця; з'ясовано причини й умови жіночої злочинності в контексті сучасного соціально-економічного становища в Україні; запропоновано методичні рекомендації з удосконалення загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів профілактики [13].

Також слід акцентувати увагу на дисертації В. В. Федусика «Жіноча злочинність в Україні» (2001) [14], у якій обґрунтовано низку наукових положень, зокрема:

– обґрунтовано, що жіночу злочинність необхідно розглядати не тільки як специфічний соціологічний, а і як специфічний правовий феномен;

– визначено проблеми предмета, структури й методології кримінології жіночої злочинності як спеціальної кримінологічної теорії;

– обґрунтовано пропозицію розробити комплексну програму профілактики жіночої злочинності в Україні, окреслено напрями вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування [15].

У контексті нашого дослідження також слід зауважити про дисертаційне дослідження В. О. Меркулової «Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності» (2003). На підставі досягнень кримінологічної, кримінально-правової, кримінально-виконавчої науки, систематичного й історичного тлумачення чинного кримінального, виправно-трудового законодавств, даних спеціального емпіричного дослідження, узагальнення практичного досвіду автора розглянуто питання впливу психофізіологічних особливостей жінки на її суспільно-правову поведінку, історичні витоки особливостей кримінальної відповідальності жінок, проблеми законодавчого визначення жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності за чинним законодавством, психологічні передумови та наслідки відбування жінками покарання у вигляді позбавлення волі. Запропоновано низку пропозицій, пов'язаних із удосконаленням кримінального та виправно-трудового законодавств, щодо кримінально-правового примусу, порядку й умов кримінальної відповідальності жінок, які вчинили злочин, тощо [9].

Слід зазначити також про дисертаційне дослідження О. М. Подільчак «Мотиви та мотивація злочинів, учинених жінками» (2005). Дисертація присвячена комплексному дослідженню проблем мотивів і мотивації жіночої злочинності з позиції її кримінологічних, кримінально-правових, соціальних і психологічних складових, особливостей їх формування, історичного розвитку [16].

Необхідно також проаналізувати монографічне дослідження В. А. Бадири «Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання» (2006). Наукова новизна праці полягає в тому, що вона є першим в Україні дослідженням з питань виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мети покарання на підставі гендерного підходу [17].

Крім того, важливе значення має наукова робота Г. С. Резніченко «Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок» (2009). У висновках дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягало у вивченні особливостей виконання й відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок; аналізі кримінального, кримінально-виконавчого законодавства щодо відповідності змісту та сутності правових норм основним напрямом реформування системи виконання покарання стосовно жінок, засуджених до позбавлення волі; розроблено пропозиції щодо подальшого вдосконалення законодавчого

регулювання у сфері виконання й відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно цієї категорії засуджених [18].

Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук В. С. Багатиргареевої «Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні» (2010) у контексті нашого дослідження потребує посиленої уваги, зокрема: кримінологічний аналіз кількісно-якісних показників, що позначаються на динаміці зростання рівня жіночої рецидивної злочинності, а саме: а) збільшення протягом останніх років питомої ваги рецидивізму в жіночій злочинності майже на третину; б) збереження донещодавна тенденції до зростання жіночої рецидивної злочинності, темпи приросту якої в окремі роки випереджають відповідні показники рецидивної злочинності чоловіків; в) питома вага жінок-рецидивісток серед усіх злочинців-рецидивістів на рівні 7–8 %, водночас, за радянських часів вона не перевищувала 5–7 %, причому за чинним на той час кримінальним законодавством рецидив становили випадки вчинення як умисних, так і необережних злочинів; г) вища, ніж у чоловіків, наркотична залежність, що зумовлює перевагу в структурі жіночого рецидивізму злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, порівняно з аналогічними злочинами рецидивістів-чоловіків. Виокремлено основні тенденції розвитку жіночого рецидивізму в Україні, зокрема: а) кардинальна зміна, порівняно з минулими часами, його характеру внаслідок переважання наркотичної злочинності над злочинами насильницької спрямованості; б) вузький спектр злочинних виявів, порівняно зі структурою первинної злочинності жінок; в) переважання серед рецидивісток спеціального рецидиву; г) незначна частка злочинів, учинених з помсти або ревнощів; д) відсутність у середовищі рецидивісток ідейних «злочинниць-кар'єристок»; е) ускладнений процес соціальної адаптації, порівняно з адаптацією чоловіків, унаслідок більш тяжких соціальних наслідків відбування покарань тощо [19].

Значний внесок у розв'язання проблеми запобігання економічній злочинності зробила В. Ф. Лагоцька, яка у дисертації «Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності жінок» (2016) акцентувала увагу на тому, що серед злочинів проти власності, що вчиняють жінки-рецидивістки, поширеним є шахрайство, яке полягає в заволодінні чужим майном або правом на майно шляхом обману або зловживання довірою (ст. 190 КК України). Поширеність таких злочинів серед жінок-рецидивісток пов'язана з тим, що вони, порівняно з чоловіками, здатні позитивно налаштувати до себе жертву злочину, вони є

більш винахідливими й артистичними. Саме це допомагає жінкам-рецидивісткам налагоджувати довірливі стосунки з людьми та, відповідно, користуючись цим, заволодівати їх майном або правом на майно [20, с. 50].

Комплексні дослідження з окресленої проблематики здійснили зарубіжні вчені (країн СНД), серед яких слід виокремити праці Л. І. Шиллера (2003), Л. М. Щербакова (2008), М. В. Карпушина (2013), Е. В. Гузь (2014) та ін.

3-поміж зарубіжних досліджень для нашої роботи важливе значення має дисертація Н. О. Чекишевої «Жіноче шахрайство: кримінологічна та віктимологічна характеристика» (2011). Наукова новизна цієї роботи полягає в тому, що монографічне дослідження присвячене комплексному аналізу шахрайства, що вчиняють жінки, а також аналізу віктимологічних проблем жіночого шахрайства. У цій роботі здійснена комплексне поєднання кримінально-правових і кримінологічних заходів профілактики [10].

Також варто зазначити про низку наукових статей вітчизняних учених, які стосуються проблематики нашого дослідження. Наприклад, це розробки В. Ф. Будз, Т. В. Гапека, О. М. Гаргат-Українчук, М. Євдокімова, Т. В. Корнякова, М. О. Міщенко, О. П. Олійник, О. В. Радзевілова, В. Г. Севрука, І. В. Топоркова, Г. М. Філоненко, М. М. Чаплик, Н. О. Чечель та ін.

Серед іноземних нарахувань слід зауважити про дослідження Д. Ін і С. Ханши «Соціальний аналіз психології жіночої злочинності» (2009), С. Цзянь «Аналіз причин сучасної жіночої злочинності в Китаї» (2010), Л. І. Мейсян «Обговорення причин жіночої злочинності, її контроль та профілактика» (2013), К. Лайдлер і Д. Хант «Роль жінок у банді» (2001) та ін.

Необхідно акцентувати увагу на роботах американського кримінолога М. Чесні-Лінд, зокрема: «Жіночі банди в Америці» (1999); «Дівчата, жінки та злочинність» (2004); «Патріархія, злочинність, правосуддя: фемінська кримінологія в епоху люффа» (2006).

Висновки. Констатуючи безсумнівну дослідницьку цінність робіт вітчизняних учених, слід зазначити, що комплексного кримінологічного дослідження запобіганню шахрайству, що вчиняють жінки, в Україні не проводили. За результатами опитування визначено, що стан наукової розробленості досліджуваного питання потребує вдосконалення за такими напрямками: сформулювати визначення та здійснити класифікацію шахрайств, що вчиняють жінки (63 %); обґрунтувати доцільність використання зарубіжного досвіду запобіганню шахрайству, що

вчиняють жінки (69 %); дати комплексну кримінологічну характеристику шахрайств, що вчиняють жінки (72 %); з'ясувати детермінанти, які впливають на характер і динаміку шахрайств, учинюваних жінками; систематизувати кримінологічні ознаки особи злочинця – жінки, яка вчиняє шахрайство (74,2 %); розробити спеціально-кримінологічні й індивідуально-профілактичні заходи, спрямовані на вдосконалення запобігання шахрайству, що вчиняють жінки (77,1 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Надьон О. Жіноча злочинність: деякі особливості розслідування справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1111/%CD>. – Назва з екрана.
2. Євдокімова М. Історичний аналіз жіночої злочинності [Електронний ресурс] / М. Євдокімова // Підприємництво, господарство і право. – 2018. – № 3. – С. 140–142. – Режим доступу: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/3/27.pdf>. – Назва з екрана.
3. Корнякова Т. В. Кримінологічний аналіз жіночої злочинності [Електронний ресурс] / Т. В. Корнякова // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 1. – С. 49–51. – Режим доступу: http://apnl.dnu.in.ua/1_2016/13.pdf. – Назва з екрана.
4. Чаплик М. М. Тенденції жіночої злочинності в Україні [Електронний ресурс] / М. М. Чаплик // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. – 2012. – № 189. – Т. 201. – С. 114–118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2012_201_189_24. – Назва з екрана.
5. Шевченко Л. О. Соціально-психологічні особливості жінок, що вчинили корисливі злочини [Електронний ресурс] / Л. О. Шевченко // Право і Безпека. – 2009. – № 4. – С. 193–198. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_4_45. – Назва з екрана.
6. Павленко С. О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативного-розшукової тактики [Електронний ресурс] / С. О. Павленко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2018. – № 2 (107). – С. 105–122. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknivs_2018_2_12. – Назва з екрана.
7. Чечель Н. О. Деякі історичні аспекти поняття та змісту жіночої злочинності [Електронний ресурс] / Н. О. Чечель // Університетські наукові записки. – 2010. – № 4 (36). – С. 214–220. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_4_39. – Назва з екрана.
8. Д-ръ Г. Бушан. Наука о человеке / Д-ръ Г. Бушан. – М.: Сфинкс, 1911. – С. 197.
9. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: монографія / В. О. Меркулова. – Вид. 2-ге. – Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. – 281 с.
10. Чикишева Н. А. Женское мошенничество: криминологическая и виктимологическая характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. А. Чикишева. – Владивосток, 2011. – 187 с.
11. Великие мошенницы XX века Сонька Золотая Ручка – новая легенда старой России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://oborona1.livejournal.com/20406.html>. – Загл. с экрана.
12. Блага А. Б. Кримінологічні особливості жіночої злочинності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Б. Блага. – Харків, 2000. – 16 с.

13. Стрюк М. В. Кримінологічна характеристика жіночої злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Стрюк. – Київ, 2001. – 249 с.
14. Набруско М. С. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності на початковому етапі розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. С. Набруско. – Київ, 2015. – 20 с.
15. Федусик В. В. Жіноча злочинність в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Федусик. – Одеса, 2001. – 20 с.
16. Подільчак О. М. Мотиви та мотивація злочинів, учинених жінками : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Подільчак. – Харків, 2005. – 22 с.
17. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Бадира. – Львів, 2006. – 20 с.
18. Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Резніченко. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
19. Ботиргареева В. С. Кримінологічні засади рецидивної злочинності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. С. Ботиргареева. – Харків, 2010. – 46 с.
20. Лагоцька В. Ф. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності жінок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Ф. Лагоцька. – Дніпро, 2016. – 235 с.

REFERENCES

1. Nadon, O. Zhinocha zlochyynnist: deiaki osoblyvosti rozsliduvannia sprav [Female crime: some features of the investigation of cases]. (n.d.). www.pravoznavec.com.ua. Retrieved from <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1111/%CD> [in Ukrainian].
2. Yevdokimova, M. (2018). Istorychnyi analiz zhinochoi zlochyynnosti [Historical analysis of female criminality]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 3, 140-142. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/3/27.pdf> [in Ukrainian].
3. Korniakova, T.V. (2016). Kryminolohichniy analiz zhinochoi zlochyynnosti [Criminological analysis of female crime]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii, Actual problems of domestic jurisprudence*, 1, 49-51. Retrieved from http://apnl.dnu.in.ua/1_2016/13.pdf [in Ukrainian].
4. Chaplyk, M.M. (2012). Tendentsii zhinochoi zlochyynnosti v Ukraini [Trends in female criminality in Ukraine]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyla, The scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla*, 189, 114-118. (Vols. 201). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2012_201_189_24 [in Ukrainian].
5. Shevchenko, L.O. (2009). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti zhink, shcho vchynyli koryslyvi zlochyyny [Socio-psychological peculiarities of women who committed mercenary crimes]. *Pravo i Bezpeka, Law and Safety*, 4, 193-198. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_4_45 [in Ukrainian].
6. Pavlenko, S.O. (2018). Analiz suchasnoho stanu naukovykh doslidzhen problem operativno-rozshukovoi taktyky [An analysis of the current state of scientific research of the problems of operational-search tactics]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(107), 105-122. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvus_2018_2_12 [in Ukrainian].
7. Chechel, N.O. (2010). Deiaki istorychni aspekty poniattia ta zmistu zhinochoi zlochyynnosti [Some historical aspects of the concept and content of female

criminality]. *Universytetski naukovi zapysky, University scientific notes*, 4(36), 214-220. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_4_39 [in Ukrainian].

8. Д-ръ Н. Bushan. (1911). *Nauka o cheloveke [Science about man]*. Moscow: Sfinks [in Russian].

9. Merkulova, V.O. (2003). *Zhinka yak subiekt kryminalnoi vidpovidalnosti [Woman as a subject of criminal liability]* (2nd ed.). Odesa: NDRVV OYul NUVS [in Ukrainian].

10. Chikisheva, N.A. (2011). Jenskoe moshennichestvo: kriminologicheskaia i viktimologicheskaia harakteristika [Female fraud: criminological and victimological characteristics]. *Candidate's thesis*. Vladivostok [in Russian].

11. Velikie moshennicy XX veka Sonka Zolotaia Ruchka - novaia legenda staroi Rossii [The great fraudsters of the twentieth century Sonya the Golden Hand - a new legend of old Russia]. (n.d.). *oborona1.livejournal.com*. Retrieved from <https://oborona1.livejournal.com/20406.html> [in Russian].

12. Blaha, A.B. (2000). Kryminolohichni osoblyvosti zhinochoi zlochynnosti v Ukraini [Criminological peculiarities of female criminality in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

13. Striuk, M.V. (2001). Kryminolohichna kharakterystyka zhinochoi zlochynnosti [Criminological characteristics of female crime]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

14. Nabrusko, M.S. (2015). Vykorystannia materialiv operatyvno-rozshukovoi diialnosti na pochatkovomu etapi rozsliduvannia torhivli liudmy [Use of investigative activities at the initial stage of the investigation of trafficking in human beings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

15. Fedusyk, V.V. (2001). Zhinocha zlochynnist v Ukraini [Women's crime in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

16. Podilchak, O.M. (2005). Motyvy ta motyvatsiia zlochyniv, uchynenykh zhinkamy [Motives and motivation of crimes committed by women]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

17. Badyra, V.A. (2006). Vypravlennia zhinok, zasudzhenykh do pozbavlennia voli, yak meta pokarannia [Correction of women sentenced to imprisonment as the purpose of punishment]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

18. Reznichenko, H.S. (2009). Osoblyvosti vykonannia i vidbuvannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli stosovno zasudzhenykh zhinok [Peculiarities of execution and serving of sentence in the form of deprivation of liberty for convicted women]. *Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

19. Botyhareieva, V.S. (2010). Kryminolohichni zasady retsydyvnoi zlochynnosti v Ukraini [Criminological principles of recidivism in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

20. Lahotska, V.F. (2016). Kryminolohichna kharakterystyka retsydyvnoi zlochynnosti zhinok [Criminological characteristic of recurrent crime of women]. *Candidate's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2018

Taran T. – Researcher of the Scientific Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8708-9762>

State of Scientific Development of the Problems of Prevention of the Fraints Made by Women in Ukraine

The article examines the state of scientific development of the problems of preventing female crime in Ukraine. The system analysis of the proposed scientific research creates theoretical foundations for the study of the problems of fraud prevention committed by women in Ukraine. Particular attention is paid to the scientific works of foreign scientists. Based on the scientific achievements of predecessors, those aspects are highlighted that remain outside the scope of research and require solution. In particular, according to the results of the survey of respondents, it was determined that the state of scientific elaboration of the studied issue requires improvement in the following areas: to formulate a definition and classify fraud committed by women (63 %); justify the use of foreign experience in preventing fraud committed by women (69 %); give a complex criminological characteristics of fraud committed by women (72 %); find out the determinants that influence the nature and dynamics of fraud, is done by women; systematize the criminological characteristics of women who commit fraud (74,2 %); develop special criminological and individual preventive measures aimed at improving the prevention of fraud committed by women (77,1 %). It was concluded that a comprehensive criminological study of the prevention of fraud committed by women in Ukraine was not conducted.

Keywords: development; research; female crime; fraud; prevention.

УДК 343.973

Полянська В. С. – аспірант Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

Кримінологічна характеристика учасників транснаціональних організованих злочинних угруповань економічної спрямованості

Розглянуто кримінологічну характеристику особи членів транснаціональних організованих злочинних угруповань економічної спрямованості. Визначено, що кримінологічна характеристика учасників транснаціональних злочинних угруповань спрямована на виявлення та систематизацію даних про особистісні риси та рольовий статус членів цих угруповань з метою пізнання особливостей механізму формування і функціонування таких злочинних об'єднань. Установлено, що лідерам й активним учасникам транснаціональних організованих злочинних угруповань економічної спрямованості притаманні такі характеристики: здебільшого це особи чоловічої статі, старші, порівняно із загальнокримінальними злочинцями, за віком, які часто не мають кримінального минулого, наділені високим соціальним статусом, мають належний освітній та інтелектуальний рівні, рівень професійної підготовки, знання в галузі інформаційних технологій, економіки, фінансів, міжнародної торгівлі, досвід зарубіжних поїздок, широке коло спілкування, розвинені комунікативні здібності, володіють однією або кількома іноземними мовами. Зазначено, що учасники транснаціонального злочинного угруповання можуть бути громадянами різних держав. Констатовано, що до складу транснаціональних злочинних угруповань економічної спрямованості можуть входити колишні та чинні працівники органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема депутати різних рівнів, правоохоронці, судді, митники, прикордонники, працівники фінансово-кредитних установ, особи, що надають посередницькі, страхові й інші послуги, адвокати, юристи.

Ключові слова: злочинність, транснаціональна організована злочинність, транснаціональна організована економічна злочинність, організовані злочинні угруповання, особа злочинця.

Постановка проблеми. Протягом останніх років у світі стрімко зростає рівень транснаціональної економічної злочинності, що стимулюють досягнення в галузі технологій, засобів зв'язку, безпрецедентне розширення міжнародної комерційної та економічної діяльності, перевезення і туризму.

Транснаціональні злочинні угруповання ефективно використовують нову економічну обстановку, повсякчас збільшують доходи від своєї діяльності. Поширеними є легалізація (відмивання) коштів і майна, здобутого злочинним шляхом, транснаціональна корупція, фальшивомонетництво, транснаціональна кіберзлочинність, порушення прав

інтелектуальної власності, контрабанда, незаконний обіг предметів мистецтва, злочини у фінансово-кредитній сфері.

Найактивніше використовують корупційні механізми, за допомогою яких встановлюють контроль як над правоохоронними структурами, так і над іншими органами державної влади.

З огляду на очевидну небезпеку, яку становить поширення цього виду злочинності, питання кримінологічної характеристики особи членів транснаціональних організованих злочинних угруповань у сфері економіки є актуальними для наукової та практичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним засадам протидії транснаціональній організованій злочинності присвячено роботи М. Г. Вербенського, О. М. Бандурки, П. Д. Біленчука, В. В. Голіни, О. М. Джужі, А. Д. Дорошенка, В. М. Дрьоміна, Г. П. Жаровської, А. П. Закалюка, Н. А. Зелінської, О. В. Козаченко, Г. П. Пожидаєва, О. С. Проневича, І. В. Пшеничного, Е. В. Расюка, Є. Д. Скулиша, Ю. Ю. Сорочика, О. В. Столярського, О. Ю. Шостко та ін.

Метою статті є аналіз специфіки особистісних рис і рольового статусу членів транснаціональних злочинних угруповань у сфері економіки.

Виклад основного матеріалу. На вивченні особи злочинця традиційно акцентують увагу в кримінологічній науці, оскільки без визначення специфічних характеристик особи з протиправною поведінкою, а також процесу її формування неможливо ефективно протистояти таким діям, організувати протидію як окремим злочинам, так і злочинності загалом.

Кримінологічна характеристика учасників транснаціональних злочинних угруповань спрямована на виявлення та систематизацію даних про особистісні риси та рольовий статус членів цих угруповань з метою пізнання особливостей механізму формування та функціонування таких злочинних об'єднань.

Однак здійснити повне кримінологічне дослідження учасників транснаціональних злочинних угруповань складно у зв'язку з недостатністю статистичних даних, тіньовим характером діяльності та добре організованим захистом таких угруповань від соціального контролю, а також недостатнім рівнем наукового розроблення цієї проблематики.

Крім того, узагальнена кримінологічна характеристика особи учасників транснаціональних злочинних угруповань буде мати умовний характер, оскільки правопорушники, що вчиняють правопорушення з різних категорій транснаціональних

економічних злочинів, різняться між собою (наприклад, особа фальшивомонетника, контрабандиста та ін.).

За рольовими характеристиками серед злочинців цієї категорії переважно виокремлюють три основні ланки.

Так, Т. В. Мельничук у структурі організованих злочинних угруповань у сфері зовнішньоекономічної діяльності визначає:

- 1) безпосередніх виконавців;
- 2) осіб, що виконують організаторсько-допоміжні функції;
- 3) осіб, що очолюють злочинні угруповання та здійснюють організаційно-управлінські функції [1, с. 87].

Дослідники В. К. Лисиченко та Р. М. Шехавцов виокремлюють групи керівників, забезпечення безпеки функціонування злочинного утворення, матеріально-технічного забезпечення, виконавців [2, с. 25].

Суттєвою ознакою та важливим елементом характеристики транснаціонального злочинного угруповання є наявність лідера (керівника). Необхідність у керуванні постає у злочинній групі (організації) об'єктивно, оскільки ускладнення злочинної діяльності, прагнення отримання максимальних злочинних прибутків потребує координації та управління. В угрупованні обов'язково з'являється особа, яка здатна до аналізу ситуації, управління людьми й обізнана з технологіями злочинного бізнесу. Лідер стає центральною фігурою у злочинному угрупованні. Він згуртовує групу, надає її діяльності єдності та цілеспрямованості.

Обрання лідера злочинного угруповання здійснюють під впливом двох факторів: об'єктивного, тобто в лідери висувають того члена групи, який найкраще виявив себе в підготовці та вчиненні злочинів, і суб'єктивного, відповідно до якого в лідери висувають особу завдяки її особистісним якостям, які необхідні для здійснення функцій лідера в злочинній групі [3, с. 9].

Фахівці виокремлюють низку функцій, які виконує лідер у процесі функціонування злочинного угруповання:

– організаторська – лідер упорядковує діяльність угруповання, розробляє заходи захисту, керує підготовкою, учиненням і приховуванням злочинів. Власне лідери можуть і не володіти спеціальними знаннями в міжнародному кримінальному бізнесі, унаслідок чого залучають до своєї діяльності радників і консультантів;

– кадрова – вербування нових членів угруповання та навчання їх злочинних навичок;

– інформаційна – лідер забезпечує надходження необхідної інформації, аналізує її та за необхідності передає членам злочинної групи;

– фінансова – облік і розподіл доходів, отриманих угрупованням, створення матеріальних фондів угруповання, їх зберігання, визначення порядку використання тощо;

– ідеологічна – лідер формує морально-психологічний клімат не лише у злочинному середовищі, а й на рівні суспільства, демонструючи стандарти життя, не досяжні для більшості людей, тим самим поширюючи уявлення про всемогутність злочинних угруповань;

– стратегічна – полягає в тому, що угруповання функціонують згідно з ідеями та планами лідерів (керівників);

– нормативна – лідер визначає допустимі межі й норми поведінки всередині злочинного угруповання, встановлює заборони, за порушення яких застосовує відповідні санкції;

– дисциплінарна (впливає з нормативної), зокрема обов'язок вирішувати різноманітні конфлікти, які нерідко виникають усередині угруповання [4, с. 46–48; 5, с. 123–124].

Керівник (лідер) транснаціонального злочинного угруповання переважно має специфічні особистісні риси, що є психологічними передумовами для здійснення організаторської діяльності (організаторські здібності, лідерські риси тощо). Часто особистісними рисами лідерів цих злочинних угруповань є такі: наявність кримінального досвіду, розвинені фізичні дані, заповзятливість, кмітливість, рішучість, схильність до ризику, здатність швидко орієнтуватися в новій обстановці та приймати рішення в складних ситуаціях, підпорядковувати своїй волі інших, уміння забезпечити конспіративність злочинів, які готують.

Ці риси надають лідерам угруповань можливість впливати на інших людей, залучати їх до злочинної діяльності, організувати злочинну групу (організацію), розробити плани як тривалої злочинної діяльності, так і вчинення конкретного злочину, власними прикладом й авторитетом спонукати співників до злочинних дій.

У спеціальних дослідженнях зазначено, що лідерами злочинних угруповань економічної спрямованості є переважно особи чоловічої статі віком від 30-ти до 50 років, які раніше не були судимі, не мають кримінального минулого. У переважній більшості вони одружені, мають дітей, що засвідчує прагнення до респектабельності. Серед них – представники корпоративізованого сектору економіки, де є значні надприбутки (керівники підприємств – експортерів стратегічної сировини,

зайняті у фінансово-кредитній і посередницькій сферах, нафтогазовій галузі, сферах реалізації підакцизних товарів). Вони добре обізнані з господарським законодавством, правилами ринкової економіки, часто – дипломовані, досвідчені фахівці, орієнтуються в політичній та економічній ситуації та ринковій кон'юктурі [6, с. 116].

Лідери транснаціональних злочинних угруповань намагаються перейти (і переходять) на інший, вищий, рівень діяльності, отримуючи владу й офіційне визнання, входячи до органів законодавчої, виконавчої і судової влади.

Лідери й активні члени таких угруповань нерідко виїжджають за кордон, де набувають громадянства інших держав і, переховуючись від правоохоронних органів, залишаються там на постійне проживання. Перебуваючи за межами держави, вони продовжують керувати злочинними угрупованнями, створюють спільні фірми для легалізації своїх доходів та іншої злочинної діяльності [7, с. 133].

Представники умовної середньої ланки (організаційно-контрольної) виконують такі функції, як розвідка та контррозвідка, встановлення і підтримання корумпованих зв'язків з державними чиновниками середнього та нижчого рівнів, безпосереднє забезпечення безпеки діяльності злочинної організації, а також виконання керівних господарських функцій без прийняття важливих рішень.

Члени цих ланок – здебільшого перевірені особи з відповідним рівнем професійної підготовки, яким можна доручити виконання складних завдань. Це переважно особи чоловічої статі, віком від 25-ти до 40 років, які мають вищу економічну, юридичну чи технічну освіту [6, с. 116].

Усередині цієї ланки виокремлюють:

– консультантів (радників), якими є особи, добре обізнані про стан справ в економічній сфері, у якій реалізують злочинну діяльність транснаціональні угруповання. Іноді консультанти достеменно можуть і не знати, як і хто саме використовує їхні спеціальні знання. Водночас такими консультантами можуть бути досвідчені юристи, які використовують свої знання та зв'язки зі співробітниками правоохоронних органів для отримання інформації, до якої немає легального доступу, і виконання інших злочинних завдань угруповання;

– учасників, які забезпечують безпеку угруповання – здійснюють розвідувальну і контррозвідувальну діяльність, протидію та компрометацію працівників правоохоронних органів, уживають заходів щодо звільнення членів угруповання від

кримінальної відповідальності. До виконання таких функцій нерідко залучають колишніх працівників силових структур, які володіють основами оперативної та слідчої роботи, можуть кваліфіковано здійснювати зовнішнє спостереження, прослуховувати телефонні переговори, отримувати інформацію з комп'ютерних мереж;

– осіб, які безпосередньо не беруть участі в учиненні злочинів членами угруповання, однак сприяють його діяльності, – корумповані співробітники державного апарату, правоохоронних і контролюючих органів, адвокати, юристи, журналісти та ін. [4, с. 56–58].

На виконавців покладають безпосереднє вчинення діянь, які охоплені ознаками об'єктивної сторони складу злочину, а також виконання інших допоміжних функцій (транспортування, охорона, контакти з дрібними посередниками тощо). Саме від їхніх дій залежать результати діяльності угруповання та розмір отриманого доходу.

Часто виконавцями транснаціональних економічних злочинів є особи, яким притаманний високий рівень кримінального професіоналізму, сформованість навичок з підготовки, учинення і приховування злочинів, у галузі інформаційних технологій, економіки, фінансів, міжнародної торгівлі. Вони нерідко мають досвід закордонних поїздок, широке коло спілкування, розвинені комунікативні здібності, часто володіють однією або кількома іноземними мовами.

Як і у випадку з радниками (консультантами), члени нижчих ланок, навіть за умови фактичного виконання значного обсягу роботи, іноді можуть не здогадуватися про кримінальний характер діяльності всієї організації.

Безпосередні виконавці, як і інші члени транснаціонального злочинного угруповання, можуть бути громадянами різних держав.

В окремих дослідженнях зазначають про старший вік учасників транснаціональних економічних злочинних угруповань, порівняно з іншими категоріями злочинців, особливо загальнокримінальних, їхній вищий освітній та інтелектуальний рівні. Більшість із цих осіб у побуті характеризуються позитивно, мають сім'ї, до кримінальної відповідальності не притягалися [1, с. 93–94].

Такі відомості наводить, зокрема, М. Г. Вербенський, який стверджує, що особи, які вчиняють транснаціональні злочини у сфері економіки, здебільшого мають високий освітній цenz, рівень соціальної адаптованості, значний соціальний статус. Приналежність до освіченого прошарку суспільства

стала підставою для поширення терміна «білокомірцева злочинність» [8, с. 379].

Серед учасників транснаціональних злочинних угруповань значно переважають чоловіки. З-поміж психологічних рис для них властиві прагнення до наживи, отримання прибутку незаконним шляхом, самоствердження, ігнорування норм закону та моралі, а також інтересів держави, суспільства й окремих осіб, зневажливе ставлення до основних людських цінностей, чужої власності.

До складу транснаціональних злочинних угруповань економічної спрямованості можуть входити колишні та чинні працівники органів державної влади й місцевого самоврядування, зокрема депутати різних рівнів, правоохоронці, судді, митники, прикордонники, працівники фінансово-кредитних установ, особи, що надають посередницькі, страхові й інші послуги, адвокати, юристи.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, необхідно зазначити, що лідерам й активним учасникам транснаціональних організованих злочинних угруповань економічної спрямованості притаманні такі характеристики: здебільшого це особи чоловічої статі, старші, порівняно із загальнокримінальними злочинцями, за віком, які часто не мають кримінального минулого, наділені високим соціальним статусом, мають належний освітній та інтелектуальний рівні, рівень професійної підготовки, знання в галузі інформаційних технологій, економіки, фінансів, міжнародної торгівлі, досвід зарубіжних поїздок, широке коло спілкування, розвинені комунікативні здібності, володіють однією або кількома іноземними мовами. Учасники транснаціонального злочинного угруповання можуть бути громадянами різних держав. До складу транснаціональних злочинних угруповань економічної спрямованості можуть входити колишні та чинні працівники органів державної влади та місцевого самоврядування, інші посадовці.

Перспективними напрямками подальших досліджень вбачається глибоке вивчення особи злочинців, що вчиняють транснаціональні економічні злочини, а також механізмів формування та функціонування транснаціональних організованих злочинних угруповань економічної спрямованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко А. М. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини у сфері економіки в складі злочинних організацій [Електронний ресурс] / А. М. Бойко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2003. – Вип. 180. – С. 115–118. – (Серія «Правознавство»). – Режим доступу: http://library.chnu.edu.ua/res//library/elib/visnyk_chnu/visnyk_chnu_2003_0180.pdf. – Назва з екрана.

2. Вербенський М. Г. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють транснаціональні злочини у сфері економіки [Електронний ресурс] / М. Г. Вербенський // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – № 53. – С. 378–383. – Режим доступу: http://file:///C:/Users/1/Downloads/apdp_2010_53.pdf. – Назва з екрана.

3. Корнієнко М. В. Організована злочинність в Україні: сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії / М. В. Корнієнко. – Київ : Фонд Юрнауки, 2004. – 300 с.

4. Костроміна О. Г. Наукові засади розслідування економічних злочинів, вчинених організованими групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Г. Костроміна. – Київ, 2003. – 17 с.

5. Лисиченко В. К. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями / В. К. Лисиченко, Р. М. Шехавцов. – Луганськ : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 304 с.

6. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері : монографія / Т. В. Мельничук. – Одеса : Феникс, 2010. – 246 с.

7. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монографія / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 304 с.

8. Черноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія / Ю. М. Черноус. – Київ : Скіф, 2012. – 448 с.

REFERENCES

1. Boik, A.M. (2003). Kryminolohichna kharakterystyka osob, yaki vchyniaui zlochnyny u sferi ekonomiky v skladi zlochnnykh orhanizatsii [Criminological characteristics of persons committing crimes in the field of economics as part of criminal organizations]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, 180, 115-118. Retrieved from http://library.chnu.edu.ua/res/library/elib/visnyk_chnu/visnyk_chnu_2003_0180.pdf [in Ukrainian].

2. Varbenskyi, M.H. (2010). Kryminolohichna kharakterystyka osob, yaki vchyniaui transnatsionalni zlochnyny u sferi ekonomiky [Criminological characteristics of persons committing transnational crimes in the sphere of economics]. *Aktualni problemy derzhavy i prava, Actual problems of state and law*, 53, 378-383. Retrieved from http://file:///C:/Users/1/Downloads/apdp_2010_53.pdf [in Ukrainian].

3. Korniienko, M.V. (2004). *Orhanizovana zlochnynnist v Ukraini: suchasnyi stan, kryminolohichna kharakterystyka, zakhody protyidii* [Organized Crime in Ukraine: Current Situation, Criminological Characteristics, Measures of Counteraction]. Kyiv: Fond Yurmauky [in Ukrainian].

4. Kostromina, O.H. (2003). *Naukovi zasady rozsliduvannya ekonomichnykh zlochnyiv, vchynenykh orhanizovanymy hrupamy* [Scientific principles of investigation of economic crimes committed by organized groups]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Lysychenko, V.K., & Shekhavtsov, R.M. (2009). *Problemy teorii ta praktyky podolannya protyidii rozsliduvanniu okremykh riznovydiv zlochnyiv, vchynenykh orhanizovanymy hrupamy, zlochnnyimi orhanizatsiiamy* [Problems of the theory and practice of overcoming the counteraction to the investigation of certain types of crimes committed by organized groups, criminal organizations]. Luhansk: LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].

6. Melnychuk, T.V. (2010). *Orhanizovani formy zlochnynoi diialnosti u zovnishnoekonomichnii sferi [Organized forms of criminal activity in the foreign economic sphere]*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].

7. Chaplynskyi, K.O. (2010). *Taktychne zabezpechennia rozsliduvannia diialnosti zlochnynykh uhrupovan [Tactical provision of investigation of the activities of criminal gangs]*. Dnipropetrovsk: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

8. Chornous, Yu.M. (2012). *Teoria i praktyka kryminalistychnoho zabezpechennia dosudovoho slidstva u spravakh pro zlochnyny mizhnarodnoho kharakteru [Theory and practice of forensic provision of pre-trial investigation in cases of international crimes]*. Kyiv: Skif [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.2018

Polianska V. – Postgraduate Student of the University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine

Criminological Characteristics of Personality of Transnational Organized Economic Crime Associations' Members

This article is concerning on research of persons of transnational organized economic crime associations' members. It is specified that criminological characteristics of transnational crime associations' members is aimed at defining and systematization of data on their personal qualities and role status with the purpose of determination of peculiarities of these associations' forming and functioning mechanisms. It is ascertained that transnational organized economic crime associations' leaders and active members are usually males, having older age (in comparison with usual criminals), frequently without previous criminal past, higher social status, appropriate educational and intellectual level, relevant professional training, knowledge and expertise in the field of informational technologies, economics, finance, international trading, foreign trips experience, wide circle of contacts, good communication and skills, able to speak one or more foreign languages. It is stated that transnational crime associations' members could be citizens of different states. It is noted that former and current state and local government servants, deputies of different levels, law enforcement officers, judges, customs officers, border guards officers, lending and financial institutions officials, lawyers, intermediary and insurance service providers could be transnational organized economic crime associations' members.

Keywords: crime; transnational organized crime; transnational organized economic crime; organized crime associations; personality of criminal.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.351

Стрільців О. М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Василинчук В. І. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Вязмікін С. А. – кандидат юридичних наук, перший заступник начальника Департаменту захисту економіки Національної поліції України, м. Київ

Визначення платоспроможності особи як один зі способів перевірки її незаконного збагачення

Окреслено загальні напрями перевірки платоспроможності особи, яка може бути причетна до незаконного збагачення. Визначено, що така перевірка має охоплювати аналіз (порівняння) за певний період часу двох основних складових: а) отримані активи (доходи) зазначеної особи та членів її сім'ї; б) видатки і стиль життя. Під час визначення дохідної та видаткової частин необхідно ґрунтуватися на декларації особи, яка може бути причетна до незаконного збагачення, а також членів її сім'ї. Також слід урахувувати в процесі підрахунку дохідної частини коштів кожного повнолітнього працездатного члена сім'ї, який зазначений у декларації, сум коштів, що не підлягають декларуванню (50 прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб на 1 січня звітного року). Запропоновано одним зі способів використання як доказів у кримінальному провадженні про незаконне збагачення встановлення витрати побутового рівня – урахувувати суму мінімального прожиткового мінімуму, згідно зі щорічним чинним законодавством України, на одну особу. Для цього спочатку слід встановити різницю між загальною сумою отриманих активів (доходів) особи, яка може бути причетна до незаконного збагачення, та членів її сім'ї із загальною сумою витрат на побутовому рівні, а потім отриману суму порівняти з активами, які є предметом незаконного збагачення. Зазначене надасть додаткові докази щодо протиправного стилю життя особи та членів її сім'ї, а також можливостей отримувати протиправні активи.

Ключові слова: незаконне збагачення; службова особа; моніторинг стилю життя; декларування.

Постановка проблеми. Таке явище, як незаконне збагачення особи, уповноваженої на виконання державних функцій або місцевого самоврядування, стало поширеним у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Ратифікація Кримінальної

конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією [1], Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції [2], прийняття антикорупційного пакету законів, що передбачає запровадження декларування та відповідного пакету норм примусу, зокрема кримінальної та адміністративної відповідальності для певних категорій службовців, стало вагомим зрушенням, що сприяло обмеженню можливостей щодо корупціонерів вільного отримання та користування неконтрольованими доходами, а також необхідністю систематично зазначати свої статки, а громадськість стала контролювати їх спосіб життя та видатки.

Запроваджені заходи у сфері протидії корупції та позиція громадськості змусили корупціонерів застосовувати нові шляхи конспірації, розробляти замасковані способи отримання неправомірних активів, створювати багаторівневі схеми легалізації отриманих доходів і подальшого їх використання.

Зазначене актуалізує необхідність застосування правоохоронними органами нових форм протидії корупції, основними важелями якої є виявлення та доказування незаконного збагачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання складу злочину, передбаченого ст. 368² КК України, розглядали Л. П. Брич, Р. В. Білоус, Д. О. Гарбазей, О. І. Гузоватий, О. П. Деніга, О. О. Дудоров, О. О. Книженко, В. М. Киричко, М. В. Кочеров, В. Н. Кубальський, Д. Г. Михайленко, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, О. Ю. Шостко, І. М. Ясінь та інші. Водночас поза увагою науковців залишалися способи встановлення платоспроможності особи, окремі напрями якої відображено в посібнику «Методологія як організувати незалежний моніторинг відповідності стилю життя задекларованим статкам службовців?» [3].

Метою статті є окреслення загальних напрямів перевірки платоспроможності особи, яку притягують до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Виклад основного матеріалу. Предметом злочинного посягання, відповідно до ст. 368² КК України [4], є активи, які тлумачать як майно, грошові кошти, інше та доходи, отримані від грошових коштів і майна.

Поняття «майно» може охоплювати будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені в речах або у правах, а також юридичні документи чи активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес щодо них. Майно – це окрема річ або сукупність речей, які є об'єктом права власності та можуть бути предметом різних цивільно-

правових (зокрема купівлі-продажу, дарування, найму, оренди, прядру, страхування, управління майном, факторингу) та господарсько-правових (поставки, контракції сільськогосподарської продукції, енергопостачання, комерційної концесії) договорів. До особливих видів майна, крім грошей (грошових коштів) і валютних цінностей, що може бути об'єктом незаконного збагачення, можна віднести підприємство як єдиний майновий комплекс (окремі його приміщення), будівлі, приміщення зокрема об'єкт незавершеного будівництва, земельні ділянки. Отже, у широкому значенні майно – це відповідні матеріальні цінності, майнові права й обов'язки, матеріальні та нематеріальні блага, юридичні документи тощо [5].

До грошових коштів належить національна валюта України – грошові знаки у вигляді випущених Національним банком України паперових грошових знаків (банкнот) і розмінної металевої монети, що знаходяться в обігу та є законним платіжним засобом на території України; б) іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, металевої монети, що знаходяться в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави (іноземних держав). Гроші можуть бути як у готівковій, так і в безготівковій формах у вигляді коштів на рахунках в установах банку, акредитивах, у підзвітних осіб і депозитах.

Доходи від грошових коштів і майна – це поняття, яке активно застосовують як у загальному, економічному значенні, так і на побутовому рівні. Такими доходами є загальна сума фінансових надходжень, що отримує суб'єкт унаслідок якої-небудь діяльності (виробничої, комерційної, посередницької тощо), або різниця між виручкою від реалізованої продукції, виконаних робіт і наданих послуг та матеріальними і прирівняними до них витратами (зокрема, є доходи від реалізації, інші операційні доходи, доходи від участі в капіталі, інші фінансові доходи, надзвичайні доходи).

У контексті кваліфікації злочинів (кримінальних правопорушень) суму неоподаткованого мінімуму встановлюють на рівні податкової соціальної пільги, визначеної пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV КК України для відповідного року (тобто у розмірі, що становить 50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), установленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку). Отже, неоподатковуваний мінімум доходів громадян відповідає податковій соціальній пільзі (50 % від прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), установленому законом на 1 січня звітного

податкового року, тобто 50 % від 1600 грн станом на 1 січня 2017 року, тобто 800 грн).

Згідно з положеннями ст. 368² КК України, відповідальність за передбачений злочин виключається, якщо: а) розмір активів, що набувають у власність або передають, є незначним; б) предметом злочинного посягання є щось інше, а не грошові кошти, майно або доходи від грошових коштів і майна (зокрема, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру) незалежно від їх розміру.

Для набуття активів у власність шляхом учинення певних видів злочинів чи адміністративних правопорушень застосовують різні форми корупційних діянь.

Важливим компонентом доказування в них кримінальних провадженнях є перевірка можливості легального набуття виявлених активів особою, яка може бути причетна до незаконного збагачення, і доказування характеру протиправного їх походження. Для цього розроблено схему розрахунку та перевірки платоспроможності підозрюваного. Таке оцінювання здійснюють шляхом порівняльного аналізу кількості отриманих підозрюваним і членами його сім'ї активів (доходів) з відповідними витратами.

З метою оцінювання фінансового стану підозрюваного спершу здійснюють аналіз його сукупного річного доходу та членів його сім'ї, який передбачає такі позиції:

– сума річного доходу підозрюваного, яка зазначена ним у декларації. До цієї суми належать щомісячна заробітна плата, доходи від збережень на рахунках у банках, доходи від педагогічної та наукової діяльності, інші отримані доходи, зазначені в декларації. З огляду на положення чинного законодавства, кожна особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, повинна під час призначення на посаду, щороку, у день звільнення з посади та через рік після звільнення з посади заповнити декларацію, у якій зазначає всі наявні в неї та членів її сім'ї активи;

– максимальна сума коштів, яку дозволено не вносити в декларацію та яка може бути в підозрюваного. Відповідно до положень п. 12 декларації, не підлягають декларуванню наявні грошові активи (зокрема готівкові кошти, кошти, розміщені на банківських рахунках, внески до кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ, кошти, позичені третім особам) й активи в дорогоцінних (банківських) металах, сукупна вартість яких не перевищує 50 прожиткових мінімумів, встановлених для

працевдатних осіб на 1 січня звітного року. До таких доходів, наприклад, можуть належати входити кошти, отримані внаслідок продажу певних речей, зокрема мобільних телефонів старих моделей, коштовностей, комп'ютерної техніки тощо;

– сума річного доходу кожного повнолітнього члена сім'ї підозрюваного, яка зазначена ним у декларації. Необхідно врахувати, що члени сім'ї, а також їхні доходи не обов'язково можуть бути зазначені в декларації за різних обставин, а саме для приховування злочинно отриманих статків;

– максимальна сума коштів, яку дозволено не вносити в декларацію і яка може бути в повнолітніх членів сім'ї підозрюваного – 50 прожиткових мінімумів, встановлених для працевдатних осіб на 1 січня звітного року.

Таким чином, загальною сумою отриманих доходів за певний рік слід вважати задекларовані у звітному періоді доходи підозрюваного та членів його сім'ї, а також суму активів кожного повнолітнього члена сім'ї, що працює, яку дозволено не вносити в декларацію.

Потім підраховують сукупний сумарний дохід підозрюваного та членів його сім'ї за роками з моменту декларування (проте не раніше ніж із квітня 2015 року) або з періоду, коли особа працює на певній посаді.

Наступним важливим компонентом перевірки платоспроможності підозрюваного є визначення за той період, за який підраховували його та членів його сім'ї дохід, загальної суми витрат на побутовому рівні. На нашу думку, на цьому етапі не підлягають урахуванню активи, які є предметом незаконного збагачення. Такі витрати охоплюють такі позиції:

– загальна сума мінімального прожиткового мінімуму підозрюваного, яку встановлюють на підставі законів України про державний бюджет України на певний рік та «Про прожитковий мінімум» [6]. Здебільшого складно порівняти прожитковий мінімум середньо статистичного українця та багатія, водночас, це юридично закріплені суми, якими необхідно оперувати. Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені та документально підтверджені інші суми витрат, що характеризують стиль життя підозрюваного або членів його сім'ї, ними можна також оперувати в кримінальному провадженні;

– загальна сума мінімального прожиткового мінімуму кожного члена сім'ї підозрюваного;

– витрати, які здійснив підозрюваний і члени його сім'ї та які зазначені в його декларації. Такі витрати зазвичай перевищують

50 прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб на 1 січня звітного року;

– витрати на утримання транспортних засобів, якщо такі наявні в підозрюваного та членів його сім'ї. До таких витрат належать: платіж за щорічне страхування транспортного засобу; витрати на паливе, відповідно до зафіксованого документально кілометропробігу; видатки на експлуатацію транспортного засобу (за даними компанії, яка його обслуговувала, або з інших офіційних джерел);

– витрати на утримання будинку(-ів), у якому мешкає підозрюваний і члени його сім'ї, якщо така сума значно перевищує показники, які визначені прожитковим мінімумом. Якщо такі видатки обирають як основу, відповідно, зменшується сума на утримання приміщення, яка визначена в мінімальному прожитковому мінімуму;

– витрати на коштовні хобі підозрюваного та членів його сім'ї, якщо такі дані мають документальне підтвердження (наприклад, отримані дані з фітнес-клубу);

– витрати на відпочинок, які здійснив підозрюваний й члени його сім'ї, якщо такі дані мають документальне підтвердження (документи, що отримані від туристичного агентства, готелів, авіакомпаній, інформація про відбуття/прибуття, отримані від прикордонної служби, тощо);

– витрати на утримання в дошкільних закладах і навчання дітей підозрюваного – платіжні документи про щомісячну оплату дитячого садка, навчання в школі, посеместрову оплату навчання в закладі вищої освіти в Україні чи за кордоном;

– витрати на придбання коштовних речей підозрюваним, про які стало відомо, і мають документальне підтвердження (платіжні документи про придбання коштовних телефонів, теле-, аудио-, комп'ютерної техніки, коштовностей, цінних речей тощо);

– інші витрати підозрюваного та членів його сім'ї, які були встановлені за результатами проведення слідчих (розшукових) дій та які мають документальне підтвердження.

Наступним компонентом перевірки платоспроможності підозрюваного є визначення різниці між отриманими доходами та здійсненими витратами на побутовому рівні, а також встановлення можливості придбати активи незаконного збагачення. Із цією метою від загальної суми отриманих доходів підозрюваного та членів його сім'ї віднімають встановлену загальну суму витрат. Отримують суму (залишок коштів), яку підозрюваний міг теоретично використати з метою придбання

активів, що фігурують у кримінальному провадженні як предмет незаконного збагачення.

Якщо загальна сума отриманих доходів буде меншою від загальної суми витрат, то це буде додатковим доказом, що спосіб життя підозрюваного та членів його сім'ї не відповідають задекларованим статкам.

Якщо загальна сума отриманих доходів буде позитивною, то до встановленої суми необхідно додати 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – суму, з якої настає кримінальна відповідальність за незаконне збагачення на момент учинення злочину. Отриманий результат додатково засвідчить наявність підстав для кримінальної відповідальності (отримана сума є значно меншою за виявлені активи незаконного збагачення) [7].

Висновки. Отже, перевірка платоспроможності (моніторинг стилю життя) особи, яку підозрюють у незаконному збагаченні, є важливим компонентом під час розслідування цього виду злочину. Необхідно здійснити аналіз (порівняння) за певний період часу двох основних складових – отриманих активів (доходів) підозрюваного та членів його сім'ї з їхніми видатками та стилем життя. Дохідну частину визначають з декларацій особи, яка може бути причетна до незаконного збагачення, і членів її сім'ї. Обов'язково враховують кошти кожного повнолітнього працездатного члена сім'ї, зазначеного в декларації, сум коштів, що не підлягають декларуванню (50 прожиткових мінімумів, установлених для працездатних осіб на 1 січня звітного року). Видатки на побутовому рівні можна підраховувати на підставі суми мінімального прожиткового мінімуму, що встановлюється щорічним чинним законодавством України, на одну особу. Різниця між отриманими активами (доходами) та видатками надасть додаткові докази щодо протиправного стилю життя особи і членів його сім'ї та про можливість в отриманні протиправних активів або, навпаки, засвідчить про непричетність особи до цього злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 27 січ. 1999 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_101. – Назва з екрана.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 31 жовт. 2003 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_c16. – Назва з екрана.
3. Методологія як організувати незалежний моніторинг відповідності стилю життя задекларованим статкам службовців? [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/43.pdf. – Назва з екрана.

4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.

5. Азаров Д. С. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джузі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – Київ : Юрінком Інтер, 2017. – С. 883.

6. Про прожитковий мінімум [Електронний ресурс] : Закон України від 15 лип. 1999 р. № 966-XIV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/966-14>. – Назва з екрана.

7. Розслідування незаконного збагачення : метод. рек. / [О. М. Стрільців, В. І. Василичук, В. В. Крижна та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. – 86 с.

REFERENCES

1. Kryminalna konventsia pro borotbu z koruptsiieiu (ETS 173): vid 27 sich. 1999 r. [Criminal convention against corruption from January 27, 1999]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_101 [in Ukrainian].

2. Konventsia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: vid 31 zhovt. 2003 r. [United Nations Convention against Corruption from October 31, 2003]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_c16 [in Ukrainian].

3. Metodolohiia yak orhanizuvaty nezalezhnyi monitorynh vidpovidnosti stylu zhyttia zadeklarovanykh statkam sluzhbovtziv? [Methodology how to organize an independent monitoring of the suitability of the life style of the declared employees' wages?]. (n.d.). nazk.gov.ua. Retrieved from https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/43.pdf [in Ukrainian].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

5. Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., & Savchenko, A.V. (et al.). (2017). [Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine]. O.M. Dzhuzha, A.V. Savchenko, V.V. Cherniei (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy "Pro prozhytkovyi minimum": vid 15 lyp. 1999 r. No. 966-XIV [Law of Ukraine "On the subsistence minimum": from July 15, 1999, No. 966-XIV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/966-14> [in Ukrainian].

7. Striltsiv, O.M., Vasylynchuk, V.I., & Kryzhna, V.V. (et al.). (2018). *Rozsliduvannia nezakonnoho zbahachennia [Investigation of illegal enrichment]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2018

Striltsiv O. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Head of the Scientific Laboratory on the Problems of Criminal Police of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Vasylynchuk V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Operative and Searching Activities of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Viazmikin S. – Ph.D in Law, First Deputy Chief of the Department of Economic Protection of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Determination the Solvency of a Person as One of the Ways of Checking his Illegal Enrichment

In article determinates general ways of person's solvency audition, that may be participated in illegal enrichment. Determined, that such audition have to consist of analysis (comparing) for a certain period of time two main parts: a) received actives (incomes) that person and its relatives; b) expenditures and lifestyle. Herewith during determination of incomes and expenditures it is necessary to use declaration of person, that can be involved in illegal enrichment crimes, and its relatives. Emphasizes the need to take into account funds which are not an object of declaration (50 subsistence minimum established for able-bodied persons on January 1 of the reporting year) during process of calculating income part of funds of any adult able-bodied member of the family mentioned in declaration. Was proposed, as one of the ways of using as evidence in criminal proceedings about illegal enrichment, determination of household living expenses – determine amount of the minimum subsistence minimum established by the annual Ukrainian legislation in force per one person. It is considered necessary at first establish the difference between the total amount of the received assets (revenues) of the person that can be involved in illegal enrichment and his relatives with general amount of household living expenses. Secondary, gained sum compare with actives which are the object of illegal enrichment. The specified will provide additional evidences about illegal lifestyle of person and its family and about possibility in receiving illegal actives.

Keywords: illegal enrichment; official; monitoring of lifestyle; declaration.

УДК 351.811

Скрипа Є. В. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Реєстраційні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті

На основі аналізу норм чинного законодавства розглянуто реєстраційні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Надано авторське визначення поняття реєстраційних процедур у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Констатовано, що вони мають позитивний характер і слугують ефективним засобом забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Визначено, що практично всі здійснювані МВС України та Державною службою України з безпеки на транспорті реєстраційні процедури стосуються сфери експлуатації автомобільного транспорту, спрямовані на забезпечення безпеки в цій галузі. Доктринальна суть вказаних процедур відповідає їхньому практичному змісту, тобто йдеться про «прості» дії, які реалізують в адміністративному порядку шляхом збирання, обробки та внесення інформації у відповідні реєстри, книги, списки тощо. Наголошено, що реєстраційні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті є об'єктом активного впровадження інформаційних технологій, що виявляється у створенні електронних баз даних для накопичення інформації замість їх паперових аналогів, що, безперечно, підвищує ефективність реєстраційних процедур та надає їм вищого ступеня оперативності.

Ключові слова: реєстраційна процедура; забезпечення безпеки; автомобільний транспорт; реєстраційні документи; міжнародні перевезення.

Постановка проблеми. Розвиток законодавства спонукає до значних змін у правовідносинах, які виникають між публічною адміністрацією, з одного боку, та юридичними й фізичними особами, з іншого. Вони пов'язані з реалізацією прав і законних інтересів останніх, що обумовлює потребу у створенні ефективної системи правового регулювання цих соціальних відносин. Для виконання цього завдання потрібно не лише вдосконалити чинне законодавство, а й створити низку принципово важливих правових інститутів, до яких належить, зокрема, інститут реєстрації. Інститут реєстрації посідає одне з чільних місць у науці адміністративного права. Окремі види державної реєстрації активно застосовують у всіх сферах суспільного життя. Здійснення реєстрації покладено на публічну адміністрацію, тобто на органи, які задовольняють загальний публічний інтерес у сфері публічного управління [1, с. 7]. Ця теза найбільш оптимально відображає важливість і своєрідність реєстрації в усіх сферах суспільного життя. Не менш значущою є реєстрація у сфері забезпечення безпеки на

автомобільному транспорті, що набуває вираження в окремих адміністративних процедурах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі адміністративні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті у своїх наукових працях розглядали С. Г. Братель, В. В. Галунько, В. Ю. Кікінчук, А. М. Луцик, М. С. Морозова, В. І. Олефір, М. П. Пихтін, О. Ю. Салманова, Д. І. Сирота, Е. В. Талапін, В. А. Тарасов, В. П. Тимощук, Ю. А. Тихомиров та багато інших учених. Однак, попри чималу кількість наукових розробок, єдиного комплексного дослідження, присвяченого реєстраційним процедурам у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, проведено так і не було.

Метою статті є визначення сутності реєстраційних процедур у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті.

Виклад основного матеріалу. Реєстраційні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті є сукупністю передбачених законодавством дій уповноважених на їх здійснення органів державної влади щодо отримання, обробки та внесення інформації до офіційних реєстрів з метою посвідчення юридичних фактів, які породжують, продовжують чи припиняють правові відносини, що відіграють важливе значення в контексті забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Ідеться про комплекс адміністративних процедур, здійсненням яких займаються різні органи державної влади.

Наприклад, провадження окремих реєстраційних процедур є компетенцією територіальних сервісних центрів МВС України. Відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Положення про територіальний сервісний центр МВС» від 29 грудня 2015 року № 1646, основними реєстраційними функціями зазначених підрозділів, зокрема у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, є:

– здійснення комплексу заходів, пов'язаних з проведенням державної реєстрації (перереєстрації) та зняттям з обліку призначених для експлуатації на вулично-дорожній мережі загального користування транспортних засобів усіх типів;

– проведення реєстрації (перереєстрації) транспортних засобів з видачею свідоцтв про реєстрацію, тимчасових реєстраційних талонів і номерних знаків на транспортні засоби, здійснення обміну реєстраційних документів та номерних знаків на транспортні засоби, зняття з обліку зареєстрованих транспортних засобів;

– внесення до Єдиного державного реєстру МВС інформації про накладення або зняття встановлених у визначеному

законодавством порядку обмежень щодо транспортних засобів або їх власників;

– ведення реєстру підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю транспортними засобами та їх складовими частинами, що мають ідентифікаційні номери тощо [2].

Особливості здійснення реєстраційних процедур сервісними центрами МВС України деталізовано в інших цільових офіційних державних актах. Наприклад, існує спеціальний Порядок, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 року № 1388, який встановлює єдину процедуру державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотокотясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, а також оформлення та видачі реєстраційних документів і номерних знаків [3].

У Порядку зазначено, що транспортні засоби реєструються за юридичними та фізичними особами в сервісних центрах МВС України або через центри надання адміністративних послуг. Державна реєстрація (перереєстрація) транспортних засобів проводиться на підставі заяв власників, поданих особисто або уповноваженим представником, і документів, що посвідчують їх особу, підтверджують повноваження представника, а також правомірність придбання, отримання, ввезення, митного оформлення транспортних засобів, відповідність конструкції транспортних засобів установленим вимогам безпеки дорожнього руху, а також вимогам, які є підставою для внесення змін до реєстраційних документів [3].

Важливою гарантією законності реєстраційної процедури та забезпечення безпеки у сфері автомобільного транспорту є вимога щодо обов'язковості під час проведення державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку огляду транспортних засобів фахівцями експертної служби МВС України з метою звірення ідентифікаційних номерів їх складових з номерами, зазначеними в поданих власником для реєстрації документах. За результатами огляду в документах, які подаються для державної реєстрації, роблять відповідну відмітку або складають акт огляду. Експертне дослідження транспортного засобу та реєстраційних документів на транспортний засіб (інших документів, які є підставою для реєстрації транспортного засобу) проводять за заявою власника з метою визначення справжності ідентифікаційних номерів транспортного засобу та реєстраційних документів.

Крім того, у межах реєстраційної процедури уповноважені особи сервісного центру МВС України здійснюють встановлення відповідності конструкції транспортного засобу, перевірку за Єдиним державним реєстром МВС України, автоматизованою базою даних про розшукувані транспортні засоби, банком даних Генерального секретаріату Інтерполу, перевірку відомостей про обмеження відчуження за Державним реєстром обтяжень рухомого майна та відомостей про документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, а також про реєстрацію місця проживання за Єдиним державним демографічним реєстром, відомостей про особу за Єдиним реєстром боржників [3].

Важливість проведення сервісними центрами МВС України вищенаведеної реєстраційної процедури в контексті забезпечення безпеки на автомобільному транспорті полягає в чіткому встановленні та постійному оновленні інформації щодо власників автомобільного транспорту. Фактично реєстрація встановлює правовий зв'язок конкретного громадянина із його транспортним засобом, через що будь-які дії щодо зміни цього правового статусу, наприклад, з приводу відчуження автомобіля, потребують проведення обов'язкової процедури, яка відображається в офіційних реєстрах. Такий підхід забезпечує:

- облік усіх власників автомобільного транспорту, що в разі виникнення дорожньо-транспортної пригоди дає змогу встановити учасників, якщо попередньо їх особи не відомі;

- обов'язок власників транспортних засобів пильнувати належне їм майно, дотримуватись у процесі його використання правил і вимог законодавства щодо безпеки експлуатації автомобільного транспорту, адже в разі їх порушення останні можуть підлягати юридичної відповідальності.

Не менш важливою складовою реєстраційної діяльності сервісних центрів МВС України у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті є реєстрація та облік суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю транспортними засобами та їх складовими, що мають ідентифікаційні номери. Формування та ведення електронних реєстрів подібних установ, підприємств та органів покладається на Головний сервісний центр МВС України. Однак на сьогодні реалізація цієї процедури реєстрації не має належної нормативної основи, адже регламентуючі норми закріплено в застарілому документі – наказі МВС України від 5 серпня 2010 року № 361, положення якого не відповідають сучасним правовим реаліям [4; 5]. виправити цю ситуацію можна лише шляхом оновлення підзаконної бази. Проте, попри значущість вказаного питання,

значних кроків у напрямі подолання цього негативного аспекту досі не було здійснено.

На нашу думку, нагальною є потреба в прийнятті нового нормативного документа, який би визначив порядок реєстрації, обліку та ведення реєстру підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю транспортними засобами та їхніми частинами, що мають ідентифікаційні номери, сервісними центрами МВС України. Адже проведення цієї реєстраційної процедури має важливе значення в контексті державного регулювання діяльності вказаних підприємств і контролю продукції, яку вони реалізують. Крім того, реєстрація цих організацій засвідчує факт того, що провадження ними своїх функцій має цілком законний з точки зору нормативних положень характер.

Низку важливих реєстраційних процедур у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті реалізовує Державна служба України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпека), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра інфраструктури та який реалізує державну політику з питань безпеки на наземному транспорті. Наприклад, це відомство здійснює реєстрацію автостанцій у межах процесу їх атестації. Відповідно до Порядку регулювання діяльності автостанцій, атестація останніх передбачає: розроблення та затвердження власником автостанції паспорта автостанції; проведення за зверненням власника до Укртрансбезпеки обстеження автостанції; включення автостанції до переліку атестованих автостанцій, який веде Укртрансбезпека; видачу свідоцтва про атестацію автостанції [6].

Таким чином, реєстраційна процедура є складовою процесу атестації. Водночас у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті вона має позитивний і важливий характер, адже дає змогу вести облік атестованих автостанцій, а також посвідчувати факт проходження належної перевірки та відповідності встановленим законодавством стандартам щодо: наявності планів евакуації; режиму роботи автостанції; внутрішньої інфраструктури та забезпеченості місць зупинки транспортних засобів, спеціалізованих платформ, пунктів розвороту автобусів тощо [6].

Однак вищенаведена адміністративна процедура є не єдиною процедурою, реалізація якої здійснюється в межах більш широкого процесу. Так, реєстрацію також проводять під час ліцензування Укртрансбезпекою провадження господарської

діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів і небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом. У процесі видачі ліцензії суб'єкту господарської діяльності відомості щодо нього вносять у спеціальну Єдину інформаційно-аналітичну систему – реєстр, функцією якого є збирання, накопичення, облік і надання інформації про засоби провадження діяльності, матеріально-технічну базу та персонал ліцензіата [7].

Якщо говорити безпосередньо про сферу безпеки на автомобільному транспорті, то процедура реєстрації суб'єктів господарювання, які провадять господарську діяльність, що потребує ліцензування, та реєстрація в цьому контексті є логічним інструментом обліку суб'єктів, які отримали право на здійснення конкретного виду роботи та, відповідно, засвідчення цього факту. Адаже перевезення пасажирів, небезпечних вантажів і відходів автомобільним транспортом, міжнародні перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом – це потенційні зони ризику, виникнення порушень у межах яких може призвести до негативних наслідків, які стосуватимуться не тільки безпосередньо сфери безпеки на автомобільному транспорті, а й життя та здоров'я громадян, у зв'язку з чим право провадити діяльність у цьому напрямі потребує додаткового державного засвідчення.

У своїй роботі Укртрансбезпека, відповідно до наказу Міністерства інфраструктури України від 20 травня 2013 року № 305, з метою підвищення безпеки перевезень автомобільним транспортом забезпечує ведення Єдиного електронного реєстру – єдиної електронної бази даних, яка містить відомості про міжнародні, міжміські та приміські автобусні маршрути загального користування, їх реєстраційні номери, організаторів пасажирських перевезень на відповідних автобусних маршрутах загального користування, а також автомобільних перевізників, що надають послуги з перевезень пасажирів на таких маршрутах. Формування та ведення реєстру полягає у реєстрації та відображенні актуального стану маршрутної мережі, внесенні до неї нових, реєстрації змін до діючих, а також виключення з неї автобусних маршрутів загального користування, що здійснюється на підставі інформації, наданої організаторами пасажирських перевезень [8].

Основними підставами для внесення відомостей у реєстр є отримана інформація від організатора пасажирських перевезень про: відкриття, закриття маршруту, продовження строку дії дозволу на міжнародні регулярні пасажирські перевезення; визначення переможця конкурсу на перевезення пасажирів на

автобусному маршруті загального користування; внесення змін постійного характеру до автобусного маршруту (продовження, скорочення, зміна шляху проходження між зупинками), введення або вилучення зупинок та/або зміна графіка руху; розірвання договору про організацію перевезення на автобусних маршрутах загального користування або анулювання дозволу на перевезення [8].

Висновки. Завершуючи представлене наукове дослідження, зауважимо, що наведені реєстраційні процедури, реалізація яких є сферою безпосередньої діяльності таких державних відомств, як сервісні центри МВС України та Укртрансбезпека, загалом мають позитивний характер і слугують ефективним засобом забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Цей аспект підтверджують такі факти:

– практично всі здійснювані МВС України та Укртрансбезпекою реєстраційні процедури, що стосуються сфери експлуатації автомобільного транспорту, спрямовані на забезпечення безпеки в цій галузі;

– доктринальна суть вказаних процедур відповідає їхньому практичному змісту, тобто йдеться про «прості» дії, які реалізують в адміністративному порядку шляхом збирання, обробки та внесення інформації у відповідні реєстри, книги, списки тощо;

– реєстраційні процедури у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті є об'єктом активного впровадження інформаційних технологій, що виявляється у створенні електронних баз даних для накопичення інформації замість їх паперових аналогів, що, безперечно, підвищує ефективність реєстраційних процедур і надає їм вищого ступеня оперативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект : монографія / М. П. Гурковський. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – 204 с.

2. Про затвердження Положення про територіальний сервісний центр МВС [Електронний ресурс] : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29 груд. 2015 р. № 1646. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0156-16>. – Назва з екрана.

3. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 верес. 1998 р. № 1388. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-%D0%BF>. – Назва з екрана.

4. Про затвердження положення про Головний сервісний центр МВС [Електронний ресурс] : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 трав.

2017 р. № 401. – Режим доступу: <http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/3066-31.03.2017.pdf>. – Назва з екрана.

5. Про затвердження Порядку обліку, створення та ведення реєстру підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю транспортними засобами та їх складовими частинами, що мають ідентифікаційні номери [Електронний ресурс] : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 5 серп. 2010 р. № 361. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1007-10>. – Назва з екрана.

6. Про затвердження Порядку регулювання діяльності автостанцій [Електронний ресурс] : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 27 верес. 2010 р. № 700. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1068-10>. – Назва з екрана.

7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2015 р. № 1001. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2015-%D0%BF>. – Назва з екрана.

8. Про затвердження Порядку формування, затвердження та ведення реєстру міжнародних, міжміських та приміських автобусних маршрутів загального користування [Електронний ресурс] : наказ Міністерства Інфраструктури України від 20 трав. 2013 р. № 305. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1144-13>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Hurkovskiy, M.P. (2012). *Reiestratsiina diialnist publichnoi administratsii: orhanizatsiino-pravovyyi aspekt [Registration activity of public administration: organizational and legal aspect]*. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

2. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukraini "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro teritorialnyi servisnyi tsentr MVS": vid 29 hrud. 2015 r. No. 1646 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On Approval of the Regulation on the Territorial Service Center of the Ministry of Internal Affairs" from December 29, 2015, No. 1646]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0156-16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0156-16> [in Ukrainian].

3. Postanova Kabiinetu Ministriv Ukraini "Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi reiestratsii (perereiestratsii), zniattia z obliku avtomobiliv, avtobusiv, a takozh samokhidnykh mashyn, skonstruiovanykh na shasi avtomobiliv, mototsykliv usikh typiv, marok i modelei, pryseptiv, napivpryseptiv, motokoluasok, unshykh pryivniansnykh do nykh transportnykh zasobiv ta mopediv": vid 7 veres. 1998 r. No. 1388 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "About approval of the Procedure of state registration (re-registration), registration of cars, buses, and also self-propelled cars, designed on the chassis of cars, motorcycles of all types, brands and models, trailers, semitrailers, motorcycles, other equated vehicles and mopeds" from September 7, 1998, No. 1388]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-%D0%BF). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-%D0%BF> [in Ukrainian].

4. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukraini "Pro zatverdzhennia polozhennia pro Holovnyi servisnyi tsentr MVS": vid 19 trav. 2017 r. No. 401 [Order of the Ministry of Internal Affairs " On Approval of the Regulation on the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs" from May 19, 2017, No. 401]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/3066-31.03.2017.pdf). Retrieved from <http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/3066-31.03.2017.pdf> [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukraini "Pro zatverdzhennia Poriadku obliku, stvorennia ta vedennia reiestru pidpriemstv, ustanov, orhanizatsii ta inshykh

subiektiv hospodariuvannia, yaki zdiisniuit torhivliu transportnymy zasobamy ta yikh skladovymy chastynamy, shcho maiut identifikatsiini nomery": vid 5 serp. 2010 r. No. 361 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On Approval of the Procedure for the Registration, Creation and Maintenance of the Register of Enterprises, Institutions, Organizations and Other Business Entities engaged in the Trade of Vehicles and their Components that have Identification Numbers" from August 5, 2010, No. 361]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1007-10> [in Ukrainian].

6. Nakaz Ministerstva transportu ta zviazku Ukraini "Pro zatverdzhennia Poriadku rehuliuвання діяльності автостанцій": vid 27 veres. 2010 r. No. 87 [Order of the Ministry of Transport of Ukraine "On Approval of the Procedure for Regulation of Bus Activities" from September 27, 2010, No. 1388]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1068-10> [in Ukrainian].

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z perevezennia pasazhyriv, nebezpechnykh vantazhiv ta nebezpechnykh vidhodiv avtomobilnym transportom, mizhnarodnykh perevezen pasazhyriv ta vantazhiv avtomobilnym transportom": vid 2 hrud. 2015 r. No. 1001 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of Licensing Conditions for the Carrying-out of Economic Activities for the Carriage of Passengers, Dangerous Goods and Hazardous Wastes by Road, International Carriage of Passengers and Cargo by Road" from December 2, 2015, No. 1001]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].

8. Nakaz Ministerstva Infrastruktury Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poryadku formuvannya, zatverdzhennia ta vedennia reiestru mizhnarodnykh, mizhmiskykh ta prymiskykh avtobusnykh marshrutiv zahalnoho korystuvannia": vid 20 trav. 2013 r. No. 305 [The Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine "On Approval of the Procedure for the Formation, Approval and Maintenance of the Register of International, Intercity and Suburban Bus Public Trails" from May 20, 2013, No. 305]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1144-13> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.08.2018

Skrypa Ye. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of Police Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Registration Procedures for Road Transport Safety

The purpose of the article is to identify and consider registration procedures in the field of road transport safety. In the article, based on the analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, the registration procedures in the field of safety of road transport are considered. Author's definition of the concept of registration procedures in the field of safety of road transport is provided. It is noted that they are positive and are an effective means of ensuring road safety. It has been determined that virtually all registration procedures carried out by the Ministry of Internal Affairs and Ukrtransbe and affecting the sphere of operation of motor transport in one way or another are aimed at ensuring safety in this area, and also

the doctrinal nature of these procedures corresponds to their practical content, in other words, these are "simple" actions conducted in an administrative manner, the implementation of which is aimed at collecting, processing and submitting information to the relevant registries, books, lists, etc. It was emphasized that registration procedures in the field of safety of road transport are the object of active introduction of information technologies, which is expressed in the creation of electronic databases for the accumulation of information instead of their paper analogues, which, of course, improves the efficiency of registration procedures and gives them a higher degree. efficiency. It is concluded that the registration procedures, the realization of which is the sphere of direct activity of such state departments as service centers of the Ministry of Internal Affairs and Ukrtranssabspekta, in general, are of a positive character and serve as an effective means of ensuring safety in road transport.

Keywords: procedure; registration procedure; safety; road transport; registration documents; international transportation.

УДК 343.137.5:343.37

Сітайло О. М. – аспірант наукової лабораторії з проблем розслідування злочинів навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Виконання доручень слідчих щодо розшуку осіб, які ухиляються від слідства за господарські злочини

Висвітлено особливості виконання оперативними підрозділами доручень слідчих щодо розшуку осіб, які ухиляються від слідства за господарські злочини. У процесі виконання доручень слідчого щодо розшуку осіб, які ухиляються від слідства за вчинені господарські злочини, важливе значення мають форми взаємодії слідчого з уповноваженими оперативними підрозділами: а) процесуальні: доручення слідчого щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 40, 246 КПК України); надання допомоги слідчому під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України); б) організаційні: обмін інформацією; координація; консультації. Дорученням слідчого слід вважати письмову вимогу слідчого до керівника оперативного підрозділу, що передбачає спільну й узгоджену співпрацю з розподілом компетенції, функцій, повноважень, взаємних обов'язків, спрямовану на встановлення та затримання осіб, які ухиляються від слідства за господарські злочини. Запропоновано припинити практику формулювання слідчими завдань у дорученнях, які не належать до слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, та внести зміни до ч. 1 ст. 41 КПК України, передбачивши можливість дачі доручень слідчого не лише на проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а й на проведення інших процесуальних дій у кримінальному провадженні.

Ключові слова: доручення; господарські злочини; слідчий; оперативний підрозділ; розшукуваний; слідчі (розшукові) дії; негласні слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Розшук обвинуваченого, який ухиляється від слідства за господарські злочини, є складним і комплексним процесом, що часто потребує залучення значного обсягу матеріальних та людських ресурсів. Під час розшукової роботи постає необхідність спільної діяльності слідчого та працівника оперативного підрозділу в проведенні слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій [1]. Одна з основних форм такої взаємодії, згідно з вимогами ст. 40 КПК України, передбачає доручення проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам [2].

Відповідно до ч. 4 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативні підрозділи проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку,

передбаченому КПК України. Письмові доручення щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, надані слідчим, прокурором у межах компетенції та в установленому порядку, є обов'язковими до виконання оперативним підрозділом [3].

На думку практиків, доручення слідчого щодо розшуку осіб, які ухиляються від суду за господарські злочини, є найбільш проблематичним, у зв'язку з чим це питання набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії слідчого й оперативного працівника в різні періоди досліджували відомі вітчизняні й іноземні науковці: Ю. П. Алєнін, О. М. Бандурка, Б. І. Баранєнко, І. В. Басиста, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, В. І. Василичук, В. І. Галаган, Е. О. Дідорєнко, О. Ф. Долженков, А. Я. Дубинський, А. В. Іщенко, В. П. Захаров, Н. С. Карпов, С. М. Карпіка, В. С. Кузьмічов, Л. М. Лобойко, Л. В. Максимів, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорєцький, В. Л. Регульський, М. В. Салтевський, М. Я. Сєгай, Л. Д. Удалова, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шєпїтько, І. Р. Шинкарєнко, М. Є. Шумило та ін.

Однак питання, пов'язані з виконанням доручення слідчого щодо розшуку осіб, які ухиляються від суду за господарські злочини, комплексно не досліджено.

Метою підготовки цієї статті є виявлення прогалин у нормативному регулюванні виконання доручень слідчого, розроблення алгоритму виконання доручень слідчого щодо розшуку осіб, які ухиляються від суду за господарські злочини, а також розроблення пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз практики в сучасних умовах стосовно роботи слідчого з оперативним працівником засвідчує, що проблемним питанням залишається етап взаємодії під час виконання доручення слідчого, наданого в порядку ст. 40 КПК України, на розшук осіб, які ухиляються від слідства за вчинення господарських злочинів.

Аналіз практики засвідчує, що діяльність оперативних підрозділів, пов'язана із взаємодією зі слідчими в межах виконання доручень, ускладнюється низкою проблемних питань, що негативно позначаються на якості виконання доручень, завантажує персонал оперативних підрозділів зайвою роботою тощо. Так, форма та зміст доручень не завжди відповідають положенням п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, стосовно чого неоднозначними є думки практичних працівників. І якщо зміна

форми доручення суттєво не впливає на якість його виконання, то його зміст є більш значущим. Ми поділяємо думку А. Сороки та В. Корольова, які стверджують, що, формулюючи в дорученні завдання, слідчі порушують вимогу КПК України про те, що доручення може бути надане лише на проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (п. 3 ч. 2 ст. 40 та ч. 1 ст. 41 КПК України). Натомість у дорученнях вимагають виконати заходи, які не є ні слідчими (розшуковими), ні негласними слідчими (розшуковими) діями, відповідно до глав 20 і 21 КПК України. Так, у дорученнях слідчі можуть вимагати проведення такого заходу: «здійснити оперативно-розшукову діяльність з метою встановлення місця знаходження особи, яка вчинила господарський злочин» тощо. Отже, цей захід не пов'язаний зі слідчими (розшуковими) та негласними слідчими (розшуковими) діями, а проведення інших процесуальних дій законодавець у ч. 1 ст. 41 КПК України не передбачає [4].

Вагоме місце в процесі виконання доручень слідчого щодо розшуку осіб, які ухиляються від слідства за вчинені господарські злочини, належить формам взаємодії слідчого з уповноваженими оперативними підрозділами. Згідно з результатами аналізу практики, слід виокремити такі основні форми взаємодії:

а) *процесуальні*: доручення слідчого щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 40, 246 КПК України); надання допомоги слідчому під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України);

б) *організаційні*: обмін інформацією; координація; консультації [5].

Однак дискусійним залишається питання, чи є оперативний працівник суб'єктом доказування в кримінальному провадженні. Відповідно до вимог ст. 93 КПК України, збирання доказів здійснюють сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом [2]. Отже, слід з'ясувати, чи є співробітник оперативного підрозділу стороною кримінального провадження. У нормах КПК України встановлено, що сторонами кримінального

провадження з боку обвинувачення є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених цим Кодексом. Однак у ст. 41 КПК зазначено, що до сторони обвинувачення входять також оперативні підрозділи. Згідно з ч. 2 ст. 41 КПК України, під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого, однак вони не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Винятком є право заводити оперативно-розшукову справу стосовно осіб, що ухиляються від досудового розслідування та суду, і під час забезпечення захисту осіб у кримінальному судочинстві [3].

Отже, збирання доказів оперативний підрозділ здійснює лише тими способами й у тих формах, які встановлені кримінальним процесуальним законодавством. Ми поділяємо позицію М. Гапонюк, відповідно до якої забезпечення інтересів кримінального судочинства є метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, що передбачає дотримання стану режиму законності під час кримінального провадження з боку всіх суб'єктів. Тому компетенція оперативних підрозділів не повинна порушувати межі повноважень, встановлених законодавством [6].

Слідчі перед оголошенням у розшук осіб, які ухиляються від слідства за господарські злочини, уживають заходів щодо встановлення їх місцеперебування. У разі невстановлення їх місцеперебування слідчі оголошують розшук. У день прийняття такого процесуального рішення слідчий доповідає про оголошення розшуку керівникові органу досудового розслідування для погодження та подальшого направлення керівникові підрозділу, до компетенції якого належить проведення розшуку цих осіб.

Зазначені матеріали повинні містити витяг із ЄРДР, копії письмового повідомлення про підозру, постанови про оголошення розшуку підозрюваного або постанови про зупинення досудового розслідування, ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу, довідку про особу або копію документа, який посвідчує особу.

У кримінальних провадженнях за господарськими злочинами, зокрема якщо ці злочини є тяжкими й особливо тяжкими, слідчий вносить за погодженням із прокурором клопотання до слідчого

судді про дозвіл на затримання підозрюваного з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу.

Відповідно до вимог нормативно-правових актів, організація розшукової роботи покладається на керівників оперативних підрозділів.

Отже, слідчий виносить постанову, на підставі якої проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій доручають у порядку, передбаченому ст. 246–275 КПК України, уповноваженим оперативним підрозділам, назви яких обов'язково зазначають у постанові про оголошення розшуку.

Доручення оперативному підрозділу про проведення розшуку осіб, які ухиляються від слідства за господарські злочини, слід тлумачити як вимогу слідчого до керівника оперативного підрозділу виконати у визначений термін певні дії та повідомити про їх результати.

Зазначені доручення надають у письмовій формі, вони є обов'язковими для оперативного підрозділу (ч. 1, 3 ст. 41 КПК України).

Доручення, які дають оперативному підрозділу, реєструють у канцелярії територіального органу, їх передають у порядку, передбаченому нормативним актом про організацію діловодства.

У дорученнях зазначають:

– керівника оперативного підрозділу, якому доручено проведення негласної слідчої (розшукової) дії;

– найменування кримінального провадження;

– його реєстраційний номер і дату початку досудового розслідування;

– правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КК України;

– стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення;

– конкретний перелік слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, які потрібно виконати;

– інші відомості, необхідні для виконання цих дій.

Отримавши доручення слідчого, уповноважені оперативні підрозділи вживають заходів щодо отримання інформації стосовно розшукуваних осіб, а в разі встановлення місцеперебування таких осіб здійснюють їх затримання.

Виконання доручень слідчих необхідно здійснювати в строки, встановлені в дорученнях. Недопустимим є надання

слідчим оперативному підрозділу неконкретизованих доручень і доручень без встановленого строку їх виконання [7].

У КПК України строк виконання доручення законодавцем не визначено, тому його встановлює слідчий. Строк виконання доручення має бути розумним і достатнім. На нашу думку, така позиція законодавця є правильною, оскільки, залежно від складності завдань, поставлених слідчим у дорученні, слід визначати строк його виконання. Термін реалізації доручень слідчих не має перевищувати встановленого в них строку.

У разі неможливості своєчасного виконання доручення продовження строку його виконання письмово погоджують зі слідчим, який дав доручення.

Слідчі контролюють виконання оперативними підрозділами письмових доручень слідчих. Із цією метою вповноважені оперативні підрозділи щомісяця письмово інформують слідчих про заходи, ужиті для встановлення їх місцеперебування.

Матеріали про виконання доручень слідчих надсилають до органу досудового розслідування разом із супровідним листом за підписом керівника структурного підрозділу, який виконував доручення слідчого. Ці матеріали реєструють у канцелярії відповідного органу.

Контроль за виконанням доручень слідчих працівниками оперативних підрозділів покладено на керівника підрозділу, який зобов'язаний визначати конкретних осіб із числа працівників оперативних підрозділів, на яких покладено обов'язки з виконання доручень слідчих.

Керівник органу досудового розслідування розглядає матеріали виконаного доручення слідчого, які надійшли від оперативного підрозділу. Керівники оперативних підрозділів мають слідкувати, щоб оперативні працівники не виходили за межі доручень слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України). У разі його неналежного виконання повертає матеріали відповідно до вимог діловодства керівникові оперативного підрозділу для усунення недоліків і вжиття до винних заходів дисциплінарного впливу в установленому порядку.

У разі необхідності керівникові органу досудового розслідування, а також слідчому, дотримуючись режиму таємності, надають можливість ознайомитися з матеріалами оперативно-розшукової справи [8].

Висновки. Доручення оперативному підрозділу – це письмова вимога слідчого до керівника оперативного підрозділу, яка передбачає спільну й узгоджену співпрацю з розподілом

компетенції, функцій, повноважень, взаємних обов'язків, спрямовану на встановлення та затримання осіб, які ухиляються від слідства за господарські злочини.

Необхідно припинити практику формулювання слідчими завдань у дорученнях, які не належать до слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, і внести зміни до ч. 1 ст. 41 КПК України, передбачивши можливість дачі доручень слідчого не лише на проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а й на проведення інших процесуальних дій у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпіка С. М. Виконання доручень слідчих як основна форма діяльності оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві / С. М. Карпіка // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 6-2. – Т. 4. – С. 81–84. – (Серія «Юридичні науки»).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

3. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана.

4. Сорока А. Виконання доручень слідчого оперативними підрозділами Держприкордонслужби України [Електронний ресурс] / А. Сорока, В. Корольов // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2018. – Вип. 1. – Режим доступу: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_1_2018_ur.pdf. – Назва з екрана.

5. Актуальні проблеми досудового розслідування [Електронний ресурс] : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 360 с. – Режим доступу: <https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2015/zbirn-probl-dos-rozslid.pdf>. – Назва з екрана.

6. Гапонюк М. Виконання доручень слідчих як основна форма діяльності оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] / М. Гапонюк. – Режим доступу: [http://jurblog.com.ua/2017/04/operupovnovazheniyu-urovnovazheniyu/](http://jurblog.com.ua/2017/04/operupovnovazheniyu-urovnovazheniy/). – Назва з екрана.

7. Сорока С. О. Взаємодія слідчого із співробітниками інших підрозділів під час досудового розслідування [Електронний ресурс] / С. О. Сорока, Г. С. Римарчук. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/32182/1/58-347-354.pdf>. – Назва з екрана.

8. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Karpika, S.M. (2014). Vykonnannya doruchen slidchykh yak osnovna forma diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv u kryminalnomu sudochynstvi [Execution of instructions of investigators as the main form of operations of operational units in criminal justice]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Scientific Bulletin of Kherson State University*, 6-2, 81-84 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist": vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity" from February 18, 1992, No. 2135-XII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].
4. Soroka, A., & Korol, V. (2018). Vykonnannya doruchen slidchoho operatyvnymy pidrozdilamy Derzhprykordonsluzhby Ukrainy [Execution of instructions from investigators by operational units of the State Border Guard Service of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 1. (n.d.). *nadpsu.edu.ua*. Retrieved from https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_1_2018_ur.pdf [in Ukrainian].
5. Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannya, Actual problems of pre-trial investigation: Proceedings of the 4th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (2015). Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav. (n.d.). *www.naiou.kiev.ua*. Retrieved from <https://www.naiou.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2015/zbirn-probl-dos-rozslid.pdf> [in Ukrainian].
6. Haponiuk, M. *Vykonnannya doruchen slidchykh yak osnovna forma diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv u kryminalnomu sudochynstvi [Execution of instructions of investigators as the main form of operations of operational units in criminal proceedings]*. Retrieved from <http://jurblog.com.ua/2017/04/operupovnovazheniy-ne-povnovazheniy> [in Ukrainian].
7. Soroka, S.O., & Rymarchuk, H.S. *Vzaiemodiia slidchoho iz spivrobotnykamy inshykh pidrozdiliv pid chas dosudovoho rozsliduvannya [Interaction of the investigator with employees of other subdivisions during pre-trial investigation]*. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/32182/1/58-347-354.pdf> [in Ukrainian].
8. Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannya z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni": vid 7 lyp. 2017 r. No. 575 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On Approval of the Instruction on the Organization of Interaction of the Pre-trial Investigation Bodies with Other Bodies and Departments of the National Police of Ukraine in Prevention, Detection and Investigation of Criminal Offenses" from July 7, 2017, No. 575]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.08.2018

Sitailo O. – Postgraduate Student of the Scientific Laboratory on the Problems of Crime Investigation of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Execution of Orders of Investigators about Searching Persons who Evade Investigation for Economic Crimes

In this article author revealed features of execution of operational units of orders of investigators about searching persons who evade investigation for economic crimes. In process of execution investigator's orders about searching persons who evade investigation for committed economic crimes main attention related to form of cooperation between investigator and operational: a) processual: instructions from investigator about carrying out secret investigative (searching) action (Articles 40 and 246 Criminal Procedural Code of Ukraine); help to investigator in process of realization secret investigative (searching) (Article 40 Criminal Procedural Code of Ukraine); б) organizational: exchange of information; cooperation; consultations. Author proposed to consider under investigator's order written demand from investigator to head of operational unit that includes mutual aids, joint and agreed cooperation with division of competences, functions, powers and responsibilities and directed on identification and arrest of persons, who evade from investigation for economic crimes. Is proposed to stop a practice of forming investigator's issues, that not attitude to investigative (searching) and secret investigative (searching) action. Also proposed to make changes in part 1 of Article 41 Criminal Procedural Code of Ukraine where anticipate the possibility of giving orders by investigator not only for carrying out investigative (searching) and secret investigative (searching) actions, but also for carrying out another processual actions during criminal proceedings.

Keywords: orders; economic crimes; investigator; operational unit; wanted; investigative (searching) action; secret investigative (searching) actions.

УДК 316.454.56:[351.741:061.2](477)

Лебедева Н. В. – ад'юнкт кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6195-0777>;

Ткачов А. С. – помічник голови Національної поліції України, м. Київ

Практична взаємодія поліції та громади як запорука безпеки громадян в Україні

Проаналізовано діяльність Національної поліції України на прикладі проектів ефективної співпраці цього органу з громадою в контексті тісної взаємодії дільничного офіцера поліції з об'єднаною територіальною громадою, урахування поліцейським її потреб. Висвітлено теоретичні та практичні засади цієї співпраці в умовах перехідного етапу суспільних перетворень. Увагу акцентовано на механізмі координаційних угод між органами поліції та органами місцевого самоврядування, його ролі в спільному забезпеченні правопорядку на місцевому рівні. Доведено, що запровадження громадянського контролю над діяльністю Національної поліції України дасть змогу враховувати принцип гуманізму, оптимально реалізувати правову реформу в Україні. У процесі вивчення правової бази взаємодії громадянського суспільства та новоствореної поліції виявлено низку актів законодавчого й підзаконного рівнів, що регламентують відносини, пов'язані зі спільною діяльністю Національної поліції та інститутів громадянського суспільства. Ця робота має ґрунтуватися на принципах діяльності поліції, головними з-поміж яких є принципи верховенства права, забезпечення прав і свобод людини, справедливості, відкритості й прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на основі партнерства. Розглянуто взаємодію поліції, зокрема служби дільничних офіцерів поліції, із громадою як важливий елемент участі громадян у забезпеченні громадської безпеки в громадах України з налагодження співробітництва поліції з населенням, залучення громадян до профілактики правопорушень, протидії злочинності.

Ключові слова: дільничний офіцер поліції; співпраця; об'єднана територіальна громада; відеоспостереження; безпека.

Постановка проблеми. Шлях реформування ключових підвалин державності завжди вносить певні корективи в суспільне життя. Багатовекторність змін у змісті й формі функціонування правоохоронних органів спонукає до визначення науково обґрунтованих засад їх здійснення. Залучення до зазначеного процесу досягнень психологічної галузі знань дедалі більше актуалізується. На цьому наголошує Міністр внутрішніх справ України А. Аваков: «Реформування поліції завершиться тоді, коли молоді офіцери, які є носіями нової ідеології та зараз прийшли на низові посади в поліції, піднімуться до рівня керівництва Національної поліції України. Тоді реформа, я

вважаю, завершена. Тобто коли кадри – нова поліцейська еліта – зросте» [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим питанням взаємодії правоохоронних органів присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В. Б. Авер'янов, В. О. Басс, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, А. А. Бова, Ф. А. Буарі, В. І. Варивода, О. В. Джафарова, Д. С. Каблов, В. В. Ковальська, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, М. В. Лошицький, О. П. Поволоцький, О. В. Покоłodна, В. О. Соколов, Ю. О. Свеженцева, В. В. Сукачов, В. Д. Суценко, В. Т. Томін, І. Ч. Шушкевич та ін. Попри ґрунтовні напрацювання вищезазначених науковців, проблема співпраці в системі правоохоронних органів і поліції залишається малодослідженою.

Публікація має на меті висвітлення практичної взаємодії поліції та громади як запоруки безпеки громадян в Україні, підтримання належного стану публічного порядку.

Виклад основного матеріалу. Зміни в сучасному українському соціумі, його економічній і політичній сферах закономірно впливають на процес формування нових взаємовідносин між державою, її інституціями та громадянським суспільством. Взаємодія влади й суспільства на постійній основі – передумова політичної стабільності й процвітання кожної держави, адже проблеми її розвитку неможливо розв'язати без підтримки суспільства. Це стосується й такого державного інституту, як органи внутрішніх справ, зокрема поліції [2, с. 7].

Так, згідно з основними принципами, діяльність Національної поліції України здійснюється на засадах партнерства в тісній співпраці з населенням, територіальними громадами, громадськими об'єднаннями та спрямована на задоволення їхніх потреб. З метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад [3].

Норми щодо проведення спільних проектів, програм і заходів відповідають ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» (Взаємодія з населенням на засадах партнерства), де зазначено, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб, а також п. 18 Європейського кодексу поліцейської етики 2001 року, у якому визначено, що поліція має бути організована в такий спосіб, щоб сприяла міцним зв'язкам поліції з громадськістю і, за потреби, – ефективній співпраці з

іншими органами, місцевими громадами, неурядовими організаціями та іншими представниками громадськості, зокрема етнічними меншинами.

У Рекомендації (2001) 10 Комітету міністрів державам – учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухваленій Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року, зафіксовано такі стандарти співпраці між поліцією та громадськістю: діяльність поліції значною мірою провадять у тісному контакті з громадськістю; ефективність функціонування цього органу залежить від публічної підтримки; більшість європейських поліцейських організацій, крім забезпечення правопорядку, виконують соціальні, а також сервісні функції в суспільстві; довіра населення до поліції тісно пов'язана зі ставленням її до громадськості, зокрема повагою до людської гідності та основоположних прав і свобод особи, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, поліція має бути організована таким чином, щоб бути вартою публічної поваги як професійний поборник права й постачальник послуг для громадськості.

Відповідно до Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 року, установи системи кримінального правосуддя та кожен орган охорони правопорядку мають представляти громадськість загалом, бути їй підзвітними. Відповідно, служіння суспільству передбачає також надання послуг і допомоги тим членам громади, які з особистих, економічних, соціальних або інших причин надзвичайного характеру потребують негайної допомоги. Посадові особи органів правопорядку, що дотримуються положень Кодексу, заслуговують на повагу, максимальну підтримку та співпрацю з боку суспільства й установи правопорядку, у якому вони служать, а також осіб, залучених до підтримання правопорядку.

Спільними проектами поліції та громадськості можна вважати:

- проведення спільних наукових досліджень;
- розроблення інструкцій, програм, проектів законів тощо;
- проведення спільної експертизи нормативно-правових актів;
- участь поліцейських у роботі громадських приймалень і центрів правової допомоги населенню;
- організація телефонних гарячих ліній, виступів та оприлюднення публікацій у засобах масової інформації [4].

Національна поліція України взаємодіє з громадськістю також шляхом розроблення та реалізації спільних проектів,

програм і заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання покладених на неї завдань. Співпраця спрямована на виявлення й усунення проблем, пов'язаних із провадженням поліцейської діяльності та застосуванням сучасних методів підвищення її результативності. Зазначений орган підтримує програми правового виховання, пропагує правові знання в освітніх установах, засобах масової інформації тощо [5, с. 154].

Нині в Україні тривають два важливі процеси, пов'язані зі сферою безпеки громад, – реформування правоохоронних органів і децентралізація.

На початковому етапі реформування правоохоронних органів більшість експертів наголошували на тому, що не лише майбутня поліція, а й безпосередньо громада має піклуватися про безпеку її членів. Цей процес передбачає взаємодію правоохоронців та органів місцевого самоврядування. Водночас те, якою саме має бути зазначена співучасть громади, донині залишається предметом дискусій з-поміж політиків, зокрема очільників відповідних міністерств [6].

Вартий уваги приклад реалізації проекту взаємодії дільничного офіцера поліції з мешканцями села на Львівщині, де дільничний разом із мешканцями встановив більш як сто камер відеоспостереження. Так, рівень учинення крадіжок суттєво знизився. Старший дільничний офіцер поліції Пустомитівського відділення поліції Р. Таратула з 2007 року обслуговує Солонківську адміністративну зону, до якої входить чотири сільські ради (майже 20 тис. мешканців). Згідно з даними поліції, на час призначення дільничного на цю посаду рівень злочинності на його території нічим не відрізнявся від інших аналогічних дільниць.

Спочатку люди не поспішали надавати власні кошти на встановлення камер відеоспостереження. Першу партію обладнання було закуплено за рахунок коштів сільської ради. Згодом до фінансування проекту долучились місцеві підприємці, а потім й інші мешканці. Прозорість механізму зрештою сприяла схвальному сприйняттю цих новацій. Процес тривав близько чотирьох років. Відтоді в Солонці не сталося жодної квартирної крадіжки, правоохоронці розкривають навіть розшукові дорожньо-транспортні пригоди, у тому числі вчинені за межами населеного пункту – на міжнародній трасі «Київ – Чоп». Нині на вулицях с. Солонки розміщено понад 100 камер відеоспостереження, заплановано додатково встановити ще 200. Дільничний офіцер планує поширити цей досвід на інші села, райони та навіть на всю Львівську область [7].

Усі відеокамери під'єднано до моніторингового центру, працівники якого мають змогу вести спостереження. Якщо вони помічають небезпечні речі або підозрілих людей, то задля недопущення загрози звертаються до правоохоронних органів. Односельчани схвально ставляться до того, що на вулицях та у власних домівках стало набагато безпечніше, і всіляко підтримують ініціативи свого дільничного. Про рівень довіри до нього свідчить те, що цей проект мешканці фінансують без жодних упереджень як власним коштом, так і за рахунок об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. Щодо ефективної співпраці поліції з громадою зазначений правоохоронець стверджує, що рівень технічного забезпечення поліції має бути не нижчим, ніж у злочинців. Це забезпечить і розкриття, і високий рівень довіри з боку населення. Запорукою успіху є активна роз'яснювальна робота, виконання власних обіцянок [8].

Упроваджуючи досвід у регіоні, слід урахувати, що кошти на встановлення камер можуть надходити з різних джерел. По-перше, на території будівель і закладів загальноміського користування обладнання може бути закуплене за кошти з бюджету. По-друге, з огляду на активне зведення новобудов у Львові, відеокамери можна встановити коштом забудовників, які прагнуть усіяко зацікавити покупця, який, купуючи квартиру, бажає жити в безпеці. По-третє, у місці масового скупчення офісів фірм, магазинів підприємці також встановлюють камери відеонагляду, щоб також працювати і приймати своїх клієнтів у безпечних умовах. Львів'яни активно діляться своїми приватними відео в соцмережах, коли хочуть довести чийсь або свою правоту. Нерідко завдяки таким роликам можна з'ясувати обставини ДТП, зокрема встановити злочинця [9]. Облаштування відеокамер – це профілактика крадіжок і ДТП, а також стимул, спроможний дисциплінувати тих, хто звик ігнорувати закон [10].

Системи відеоспостереження активно облаштовують керівники організацій і підприємств. Обсяг фінансування встановлення цього обладнання залежить від технічних характеристик камер, їх кількості й вимог замовника [11].

Допоки можновладці вирішують, як громада може впливати на злочинців та правопорушників, у деяких селах уже давно є «шерифи». У межах проекту «Шерифи для нових громад» ми дослідили діяльність цієї категорії осіб в Україні та світі [6]. До речі, можливість захистити себе насправді є не лише привілеєм громадянина України, а й конституційним правом, яке гарантовано Основним Законом держави (право на самооборону, захист своєї гідності, житла, власності тощо) [12, с. 114]. Таким

чином, запровадження пілотного проекту в м. Дніпрі та в Україні загалом довело, що «дільничний має бути частиною громади й надавати якісні послуги людям» [13].

Національна поліція розпочала реалізацію проекту «Поліцейський офіцер громади». Департамент комунікації Національної поліції України, у м. Дніпрі незабаром буде запроваджено перший пілотний проект. Мета проекту – тісна взаємодія дільничного з об'єднаною територіальною громадою та орієнтація поліцейського на її потреби. Про це йшлося 8 листопада 2018 року під час зустрічі керівництва Нацполіції з представниками Посольства США в Україні та проекту технічної допомоги ICITAP. Під час заходу заступник голови Нацполіції Фацевич О. зазначив: «Робота поліцейського офіцера громади буде більш широкою, ніж у його колег. Дільничний повинен бути частиною громади і надавати якісні послуги людям. З одного боку, хочеться порадіти за мешканців Дніпра, яким пощастить працювати з “поліцейськими офіцерами громади”. З іншого боку, слід зауважити, що згідно з чинним законодавством усі дільничні офіцери поліції мусять працювати в тісній взаємодії з громадами». Так, відповідно до Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, затвердженої наказом МВС України від 28 липня 2017 року № 650, завданнями дільничних офіцерів поліції є:

1) діяльність, що ґрунтується на принципі взаємодії з населенням на засадах партнерства та має на меті співпрацю з громадянами, громадськими організаціями, установами, підприємствами різних форм власності;

2) взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування, населенням й утвореними відповідно до чинного законодавства громадськими формуваннями з охорони громадського порядку;

3) виконання завдань, спрямованих на дотримання прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави.

Крім того, у розділі 3 цієї Інструкції («Взаємодія з населенням») зазначено:

1. Дільничний офіцер поліції з метою впровадження принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства організовує роботу за такими напрямками:

1) протидія злочинності, профілактика правопорушень та охорона публічного порядку за участю населення;

2) співпраця з органами місцевого самоврядування, представниками територіальних громад, населенням, керівниками підприємств, соціальних, навчальних і культурних закладів, закладів захисту дітей з метою реалізації принципу взаємодії

з населенням на засадах партнерства, обмін інформацією для подальшого її використання під час виконання службових обов'язків;

3) визначення спільних пріоритетних напрямів роботи та її оцінювання з урахуванням думки і потреб громадськості.

2. Дільничний офіцер поліції проводить відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування областей, районів, міст і сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування й населенням. Він інформує про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території.

3. У межах поліцейської дільниці дільничний офіцер поліції проводить серед населення роз'яснювальну роботу для формування в населення правової культури, негативного ставлення до суспільно небезпечних явищ з метою підняття іміджу поліції та про способи захисту й самооборони від злочинних посягань.

4. Дільничний офіцер поліції у межах взаємодії з органами соціального захисту населення місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, службами в справах дітей, благодійними, громадськими організаціями, представниками територіальних громад, спеціалізованими установами для осіб, які відбули покарання, здійснює роботу із запобігання вчиненню правопорушень, у тому числі стосовно осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах [13].

Висновки. Для забезпечення стабільної системи безпеки, запобігання злочинності в кожній малій і середній громаді доцільно заснувати інститут шерифів, тобто передбачити наявність людини-захисника (шерифа), що дасть змогу розв'язувати правові та соціальні проблеми швидко й ефективно, із залученням державних і суспільних ресурсів надання безоплатної правової допомоги, а також застосування методів медіації.

З огляду на зазначене, нормативно-правові акти потребують відповідних змін щодо можливості надання повноважень шерифам, а також розроблення механізму впровадження інституту шерифів в об'єднаних територіальних громадах і сільських радах. Нині бракує правового врегулювання діяльності добровільних помічників дільничних офіцерів поліції, так званих добровольців, або народних патрульних. Зокрема, потрібно розробити нормативний документ, який би законодавчо регламентував діяльність громадських (добровільних) помічників дільничних офіцерів поліції як важливого елемента участі

громадян в забезпеченні громадської безпеки в громадах України з налагодження співробітництва поліції з населенням, залучення громадян до профілактики правопорушень, боротьби зі злочинністю [6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аваков А. Реформа поліції завершиться, коли виросте нова поліцейська еліта [Електронний ресурс] / А. Аваков. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1761613;sessionid=09716DBCE5D118A64CF92127E6229264>. – Назва з екрана.
2. Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі [Електронний ресурс] : матеріали круглого столу (Львів, 23 листоп. 2017 р.). / упоряд. З. Р. Кісіль, Л. Й. Гуменюк. – Львів : ЛьвДУВС, 2017. – 172 с. – Режим доступу: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_23_11_2017.pdf. – Назва з екрана.
3. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19>. – Назва з екрана.
4. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» [Електронний ресурс] / кол. авт. ; кер. авт. кол. Т. П. Мінка. – Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 480 с. – Режим доступу: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/374/1/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%20%D0%9D%D0%90%D0%A6%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%A3%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%A6%D0%AE.pdf>. – Назва з екрана.
5. Дячук О. В. Правові засади партнерських відносин між поліцією та населенням [Електронний ресурс] / О. В. Дячук // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3. – С. 153–156. – Режим доступу: http://pap.in.ua/3_2015/47.pdf. – Назва з екрана.
6. Дослідження роботи «шерифів» в Україні та світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgoru.org/index.php/politsiya-dlya-gromadi/item/30014-doslidzhennia-roboty-sheryfiv-v-ukraini-ta-sviti>. – Назва з екрана.
7. Дільничний у селі на Львівщині встановив 100 камер нагляду. Крадіжок поменшало [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/22/228136>. – Назва з екрана.
8. На Львівщині дільничний офіцер поліції за власною ініціативою встановив в селі більше ста камер відеоспостереження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inlviv.in.ua/lviv/na-lvivshhyni-dilnychnyj-ofitser-politsiyi-za-vlasnoyu-initsiatyvoyu-vstanovuv-u-seli-bilshe-sta-kamer-videosposterezheniya>. – Назва з екрана.
9. Відеокamери: і як безпека, і як поміч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/37517>. – Назва з екрана.
10. Kamери відеоспостереження встановлено у Ротмистрівській громаді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.auc.org.ua/uspiky/kamery-videosposterezheniya-vstanovleno-u-rotmystrivskiy-gromadi>. – Назва з екрана.
11. Кошторис на відеоспостереження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tren.com.ua/koshtoris-na-videosposterezheniya>. – Назва з екрана.
12. Варивода В. І. Реалізація права громадян на самооборону: адміністративно-правовий аспект [Електронний ресурс] / В. І. Варивода // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 5. – С. 109–115. – Режим доступу: <http://elar.naiua.kiev.ua/bitstream/123456789/>

1722/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%E2%84%96%5%202011.pdf. – Назва з екрана.

13. «Поліцейський офіцер громади» – «пілотний проєкт» чи повсякденна робота поліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgoru.org/index.php/politsiya-dlya-gromadi/item/36132-politsejskiy-ofitser-hromady-pilotny-proekt-chy-povsiakdennia-robot-politsii>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Avakov, A. Reforma politzii zavershytsia, koly vyroste nova politseiska elita [The police reform will be completed when a new police elite grows up]. (n.d.). www.mvs.gov.ua. Retrieved from <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1761613;jsessionid=09716DBCE5D118A64CF92127E6229264> [in Ukrainian].

2. Kisil, Z.R., & Humeniuk, L.Y. (Ed.). (2017). *Suchasni stratehii ta perspektyvy optymizatsii vzaiemodii politzii i naseleattia v sotsiumi [Modern strategies and prospects for optimizing the interaction of the police and the population in society]: Proceddiangs of the Round Table*. Lviv: LvDUVS. Retrieved from http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_23_11_2017.pdf [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politziiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). zakon1.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19> [in Ukrainian].

4. Minka, T.P. (Ed.). (2017). *Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy "Pro Natsionalnu politziiu" [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On National Police"]*. Dnipro: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav. Retrieved from <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/374/1/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%98%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%20%D0%9D%D0%90%D0%A6%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%A3%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%A6%D0%AE.pdf> [in Ukrainian].

5. Diachuk, O.V. (2015). Pravovi zasady partnerskykh vidnosyn mizh politziiu ta naseleattia [Legal principles of partnership between the police and the population]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical right*, 3, 153-156. Retrieved from http://pap.in.ua/3_2015/47.pdf [in Ukrainian].

6. Doslidzhennia roboty "sheryfiv" v Ukraini ta sviti [Research of the work of "sheriffs" in Ukraine and in the world]. (n.d.). vgoru.org. Retrieved from <http://vgoru.org/index.php/politsiya-dlya-gromadi/item/30014-doslidzhennia-roboty-sheryfiv-v-ukraini-ta-sviti> [in Ukrainian].

7. Dilnychnyi u seli na Lvivshchyni vstanovyv 100 kamer nahliadu. Kradizhok pomenshalo [A district in a village in Lviv region installed 100 surveillance cameras. The event has decreased]. (n.d.). life.pravda.com.ua. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/22/228136> [in Ukrainian].

8. Na Lvivshchyni dilnychnyi ofitser politzii za vlasnoiu initsiatyvoiu vstanovyv u seli bilshе sta kamer videosposterezhenia [In Lviv region, a police officer on his own initiative set up more than a hundred video surveillance cameras in the village.]. (n.d.). inlviv.in.ua. Retrieved from <https://inlviv.in.ua/lviv-na-lvivshchyni-dilnychnyi-ofitser-politsiyi-za-vlasnoyu-initsiatyvoyu-vstanovyv-u-seli-bilshе-sta-kamer-videosposterezhenia> [in Ukrainian].

9. Videokamery: i yak bezpeka, i yak pomich [Videocameras: both as security and as a helper]. (n.d.). www.lvivpost.net. Retrieved from <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/37517> [in Ukrainian].

10. Kamery videosposterezhennia vstanovleno u Rotmystrivskii hromadi [Surveillance cameras installed in Rotmystrivskiy community] (n.d.). *www.auc.org.ua*. Retrieved from <https://www.auc.org.ua/uspiky/kamery-videosposterezhennya-vstanovleno-u-rotmystrivskiy-gromadi> [in Ukrainian].

11. Koshtorys na videosposterezhennia [Cost estimate for video surveillance]. (n.d.). *tren.com.ua*. Retrieved from <http://tren.com.ua/koshtoris-na-videosposterezhennya> [in Ukrainian].

12. Varyvoda, V.I. (2011). Realizatsiia prava hromadian na samooboronu: administratyvno-pravovyi aspekt [Implementation of the right of citizens to self-defense: the administrative-legal aspect]. *Naukovyyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 5, 109-115. Retrieved from <http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/1722/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%E2%84%96%202011.pdf> [in Ukrainian].

13. "Politseisky ofitser hromady" - "pilotnyi proekt" chy povsiakdenna robota politsii ["Police officer of the community" - "pilot project" or daily work of the police]. (n.d.). *vgoru.org*. Retrieved from <http://vgoru.org/index.php/politsiya-dlya-gromadi/item/36132-politseisky-ofitser-hromady-pilotnyi-proekt-chy-povsiakdennia-robota-politsii> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2018

Lebedieva N. – Postgraduate Student of the Department of Police Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6195-0777>;

Tkachov A. – Assistant to the Head of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The Practical Interaction Between the Police and the Community is a Guarantee of the Security of Citizens in Ukraine

The article carried out a theoretical and practical analysis of the activities of the National Police of Ukraine on the example of projects of effective police cooperation with the public in video surveillance and a project for the interaction of the district police officer with the united territorial community (OTG) and the orientation of the police officer to her needs. This scientific article deals with theoretical and legal grounds of cooperation of civil society and National police of Ukraine in the context of transitional stage of public transformation. Particular attention is paid to the mechanism of the agreements on coordination between police and municipal bodies and their part in insurance of law and order on the local level. Involvement of civilian control over activity of National police will bring it on the principles of humanism and also demonstrate citizens principal aim of legal reform in Ukraine. In the process of establishing and analyzing the legal basis for interaction between civil society and new Ukrainian police the author has found out that under this legal basis we mean a set of regulations of legislative and by-law

levels regulating the relations related to the joint activity of the National Police and institutions of civil society. Special attention is paid to the fact that such work should be based on the principles of the police activities. The main principles is the rule of law, keeping human rights and freedoms, justice, openness and transparency, political neutrality, interaction with the population based on the partnership principles, continuity. The significance of realizing the tasks and functions of the police activities finds its external identification in the relevant forms that are defined by the type of relationship in a particular area of human activity. The author also considered the scope of the interaction of the National Police (namely, police officers) with the community as an important element of citizen participation in the provision of public security in the communities of Ukraine for establishing cooperation between the police and the population, involving citizens in the prevention of offenses, and combating crime.

Keywords: local police officer; cooperation; united territorial community; video surveillance; security.

УДК 343.988:[343.61-053.2/.5]

Зеленяк П. А. – ад'юнкт кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0615-0803>

Віктимологічна профілактика злочинів проти життя та здоров'я дітей

Досліджено особливості застосування заходів віктимологічної профілактики злочинів проти життя та здоров'я дітей. Визначено види цих злочинів. Зауважено, що особливої уваги потребує аналіз злочинів, учинених спеціальним суб'єктом (батьками або особами, що їх замінюють). Необхідність дослідження жертви злочину зумовлена підвищенням ефективності профілактики конкретних злочинів та профілактики злочинності шляхом впливу на потенційного потерпілого. Схарактеризовано сучасний стан і тенденції віктимізації дітей у контексті злочинів проти життя та здоров'я. Констатовано значущість охорони життя і здоров'я неповнолітнього, а також визначено особливості кримінальної відповідальності, передбаченої за посягання на нього. Важливим для розуміння потенційної віктимності дитини є визначення середовища, у якому відбувається її становлення, віктимогенних факторів та умов. Оскільки процес віктимізації є динамічним, що обумовлено взаємодією різноманітних складових – сукупністю обставин у житті дитини й суспільства, які детермінують процес перетворення особистості на жертву злочину, вони так чи інакше сприяють його реалізації. Специфіка дитини як потерпілого зумовлена віком, рівнем знань, недостатнім життєвим досвідом, конформними якостями тощо. Проаналізовано нормативно-правові засади діяльності суб'єктів віктимологічної профілактики, систему заходів, яких вони вживають. Запропоновано шляхи вдосконалення віктимологічної профілактики на загальносоціальному, спеціальному й індивідуальному рівнях.

Ключові слова: діти; неповнолітні; злочин; життя та здоров'я дітей; жертва злочину; віктимологічна профілактика; заходи віктимологічної профілактики; суб'єкти віктимологічної профілактики.

Постановка проблеми. Діти є найбільш незахищеною та вразливою соціальною групою, адже стають жертвами злочинів проти життя та здоров'я. Рівень віктимізації українського суспільства залежить від ступеня захищеності прав і свобод людини. Слід констатувати, що нині віктимізація населення суттєво активізувалася, оскільки загалом знизився показник захищеності громадян. Попри призупинення зростання рівня злочинності, навіть без урахування латентності, ступінь віктимності населення залишається високим. Брак повних даних про дітей, що стали жертвами злочинів проти життя та здоров'я, обмежує можливість впливу на їхню віктимність.

Проблема психотравмувальних наслідків насильства для дитини має не тільки психологічний, а й соціальний і юридичний аспекти. Порушення, що виникають у зв'язку насильством,

позначаються на всіх сферах розвитку й діяльності дитини, призводять до стійких особистісних змін, обмежень подальшої реалізації особистості. Занепокоєння викликає не тільки факт учинення насильницького злочину щодо дитини, а й наслідки, які можуть вплинути на все подальше життя. Учені розрізняють найближчі та віддалені наслідки вчиненого насильства щодо дітей. До найближчих наслідків належать фізичні травми, гострі психічні порушення та будь-яка форма агресії, бажання бігти, сховатися, глибокої загальмованості, зовнішньої байдужості. Дитина гостро переживає страх, тривогу та гнів. У дітей старшого віку можливий розвиток тяжкої депресії з відчуттям власної неповноцінності. Серед віддалених наслідків виокремлюють порушення фізичного та психічного розвитку дитини, різноманітні соматичні захворювання, особистісні й емоційні порушення, соціальні наслідки.

Гостро постала проблема жорстокого поведіння з дитиною в родині, яке не тільки спричиняє агресивну поведінку стосовно інших дітей, але й призводить до насилля та жорстокості в дорослому житті, перетворює фізичну агресію на стиль життя особи. Високий рівень агресії визначає вибір людиною відповідних форм поведінки, наприклад, зростають показники реактивної агресії, роздратованості. Часто жорстокість обумовлена не тільки емоційно, вона зароджується на підґрунті інтелектуальної нездатності та фанатизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслені питання досліджували вітчизняні й іноземні вчені, а саме: Г. Гассер, Б. М. Головкін, А. О. Джужа, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. І. Женунтій, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, Г. Еленбергерг, О. Г. Колб, О. М. Костенко, Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунєєв, М. І. Мельник, Б. Мендельсон, В. С. Мінська, Є. М. Моїсеєв, В. І. Осадчий, В. І. Полубинський, В. Я. Рибальська, Д. В. Рівман, А. В. Савченко, В. О. Туляков, Л. В. Франк, Г. Хентіг, Г. І. Чечель, А. Фаттах та ін.

Аспекти поведінки жертви злочинів, її правового захисту, розроблення заходів віктимологічної профілактики висвітлювали сучасні дослідники, а саме: В. А. Туляков у праці «Вчення про жертву злочину: соціальні та правові основи», у монографіях О. М. Джужі, Є. М. Моїсеєва «Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти)», О. М. Джужі «Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма», А. О. Джужі «Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика».

Виклад основного матеріалу. Попри значну кількість здійснених наукових досліджень, які надали можливість сформулювати фундаментальні засади кримінологічної віктимології та систему віктимологічної профілактики, нині потребує подальшого вивчення питання захисту дітей від злочинів, що посягають на життя та здоров'я, а також розроблення заходів віктимологічної профілактики щодо дітей.

В Україні діє розгалужена система нормативно-правових актів, які безпосередньо закріплюють юридичний механізм забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні. Цей механізм загалом відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав дитини.

У ст. 6 «Дитина» Сімейного кодексу України визначено правовий статус дитини як особи до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважають дитину до досягнення нею віку чотирнадцяти років. Неповнолітньою є дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [1].

У ст. 3 Конституції України проголошено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2].

До злочинів, що посягають на життя та здоров'я дитини, належать діяння, що передбачені розділом II «Злочини проти життя та здоров'я» Кримінального кодексу України (ст. 115–145) [3]. Це суспільно небезпечні протиправні діяння, що посягають на життя, здоров'я особи, руйнують і спотворюють найважливіші блага, а також наражають на небезпеку заподіяння їм шкоди. У розділі об'єднано посягання на два різні родові об'єкти – життя та здоров'я особи. Кожний злочин проти життя завжди пов'язаний із заподіянням шкоди здоров'ю, проте не кожне посягання проти здоров'я зашкоджує життю. Життя і здоров'я особи також є безпосередніми об'єктами відповідних злочинів [4].

Специфічні ознаки аналізованих злочинів, що мають обтяжуючі обставини, окреслено в п. 2 ч. 2 ст. 115 (умисне вбивство), ст. 117 (умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини), ч. 3 ст. 120 (доведення до самогубства), ч. 3 ст. 130 (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби), ч. 2, 3 ст. 133 (зараження венеричною хворобою), ст. 135 (залишення в небезпеці), ч. 2, 3 ст. 136, 137 (неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я

дітей), ч. 2 ст. 140 (неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником), ст. 141 (порушення прав пацієнта), ч. 2 ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною), ч. 2, 3 ст. 144 [3].

У ч. 6 ст. 67 КК України визначено обставини, які обтяжують покарання. За кримінально-правовим змістом обставини, які обтяжують покарання, є більш конкретними показниками ступеня тяжкості вчиненого злочину. У кримінальному законодавстві, а саме в ст. 65 КК України «Загальні засади призначення покарання», вказано на обставини як на самостійний чинник, що впливає на призначення конкретної міри покарання. Законодавець виокремив їх як чинник, що впливає на призначення покарання одночасно зі ступенем тяжкості вчиненого злочину, тому суд і враховує відповідні обставини в межах зазначеного чинника.

У цьому контексті слід акцентувати увагу на важливості охорони життя і здоров'я неповнолітнього, особливостях кримінальної відповідальності, передбаченої за посягання на нього. Специфіка дитини як потерпілого пов'язана з віком, рівнем знань, обмеженістю життєвого досвіду, конформними рисами тощо. На цій підставі встановлено обтяжуючі ознаки в кримінальному законодавстві, розроблено систему захисту зазначеної категорії.

Важливим для вивчення потенційної віктимності дитини є дослідження середовища, у якому перебуває дитина, процесу її формування, віктимогенних факторів та умов. Оскільки процес віктимізації є динамічним, зумовлений взаємодією різноманітних складових компонентів – сукупністю обставин у житті дитини й суспільства, які детермінують процес перетворення особи на жертву злочину, вони сприяють його реалізації. Віктимізація пов'язана з різноманітними явищами об'єктивного та суб'єктивного спрямування, які підвищують можливість дитини стати жертвою злочину, оскільки певні властивості дитини визначають ступінь її вразливості до злочинів.

Зміст віктимності дитини охоплює особистісний і ситуативні компоненти. Особистісний компонент віктимності дитини визначає риси суб'єктивного спрямування, що підвищує вразливість до посягань на життя та здоров'я. Ситуативний компонент віктимності містить сукупність обставин об'єктивного характеру, що формують особистісні компоненти або підвищують їх роль і значення в процесі віктимізації дитини.

Основним чинником віктимності неповнолітніх є їхній вік, що зумовлює незавершеність формування особи в біологічному контексті, з огляду на це – неможливість дати опір злочинним

посяганням, у соціальному аспекті – нездатність адекватно оцінювати обстановку, унаслідок чого виникає вірогідність стати жертвою злочину [5].

Віктимні риси, притаманні дітям, учені поділяють на дві групи – загальні й індивідуальні. До загальних (що властиві віку дітей) належать: довірливість, наївність, допитливість, невміння адекватно реагувати на ситуацію, відставання психічного розвитку від фізичного, перевага у психічній діяльності процесів збудження над гальмуванням, фізична слабкість. Індивідуальні психічні властивості поділяють на біопсихологічні, власне психологічні та соціально-психологічні. До власне психологічних належать агресивність, тривожність, жорстокість, схильність до ризику, емоційна неврівноваженість; до соціально-психологічних – потреба у спілкуванні, самоствердженні, незнання головних методів забезпечення особистої безпеки; до психологічних – тип темпераменту, наявність певних рис характеру [6].

Взаємодія суб'єктивних та об'єктивних факторів призводить до віктимізації дитини, стимулює процес перетворення дитини на потенційну жертву. Тому, досліджуючи детермінанти віктимізації, необхідно визначити механізм, який становить систему елементів й етапів зміни віктимності дитини внаслідок взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. Об'єктивна (зовнішня) складова є комплексом умов, що наявні в суспільстві та яким притаманний віктимогенний потенціал, а суб'єктивні (внутрішні) фактори – це система психічних процесів, що формують віктимну мотивацію поведінки. З огляду на безпосередній характер соціального механізму віктимізації, віктимологічна профілактика має сприяти не тільки виявленню конкретних життєвих обставин потенційної жертви, а й моделюванню віктимогенної ситуації. Підвищена віктимність дітей пов'язана не тільки з їхніми психофізіологічними рисами, а й соціальними ролями, місцем у системі соціальних відносин, становищем, яке вони мають у сім'ї.

Жертвами злочинів проти життя та здоров'я є малолітні діти. Домашнє насильство над дітьми має високий рівень латентності, який підвищують страх перед дорослими та переконаність у тому, що ніхто не зможе допомогти дитині. Інколи неможливо розмежувати насильство над дитиною та злочинну недбалість щодо немовляти. Відчуття страху або сорому перед друзями та знайомими, острах перед осудом або висміюванням, що притаманно дитячому середовищу, дитина не завжди прагне розповідати про те, що відбувається. Внутрішні переживання негативно позначаються на розвитку дитини. У зв'язку із цим

насильство над дітьми необхідно досліджувати не тільки як кримінально-правову проблему, а й, передусім, як соціальну.

Запобіжна стратегія, принципи профілактичної роботи мають ґрунтуватися на припиненні злочину щодо дитини. Учені розробляли модель, що пояснює механізм дитячої віктимізації. Унаслідок дослідження циклу розвитку агресивних тенденцій у дитини було виявлено, що діти, стосовно яких було вчинено насильницькі дії, були агресивнішими до інших дітей: «індекс агресії» для ображеної дитини був вищим на 93 %, ніж в решту дітей. Передусім це властиво для дітей, щодо яких вчиняли насильство в сім'ї: така дитина має нижчу здатність опрацьовувати інформацію та розв'язувати проблеми міжособистісного спілкування в толерантній формі [7]. Модель агресивної поведінки, що відтворюється в ранньому дитинстві, може екстраполюватися на майбутні дії. Віктимізація дитини детермінує криміналізацію дорослого. Тому завдання віктимологічної профілактики полягає в тому, щоб не допустити цього.

Слід акцентувати увагу й на можливій «вторинній» віктимізації, яка з'являється в процесі судового розгляду під час відтворення обставин злочину. У бесіді з дитиною про вчинений злочин не може бути допущено безтактну, грубу поведінку або зневажливе ставлення до дитини, осуд її. Несприйняття жертви її найближчим оточенням, нерозуміння та осуд будуть спричиняти де соціалізацію: дитина може залишити дім, родину, уживати алкоголь, наркотики, потрапити до девіантного середовища, наслідком чого стає вторинна віктимізація.

Виявлення всіх соціальних явищ і процесів у взаємозв'язку має вагомe значення для розроблення заходів віктимологічної профілактики, що будуть сприяти мінімізації (нейтралізації) явищ і процесів, які породжують злочинність.

Віктимологічна профілактика – це комплекс заходів, які здійснюють державні органи та громадські організації, спрямовані на зниження в населення й окремих громадян ризику стати жертвами злочинних посягань [9]. Заходи віктимологічної профілактики мають ґрунтуватися на: сукупності знань про жертву, особливості її поведінки до, під час, і після вчинення злочину, специфіці відносин «злочинець – жертва», конкретних життєвих обставинах, що спричинили перетворення особи на жертву злочину. Завданням віктимологічної профілактики на сучасному етапі є наукове пояснення та прогнозування віктимологічних процесів з метою забезпечення інтенсифікації профілактичного впливу на злочинність на підставі

нетрадиційних підходів, в основі яких перебуватиме особа, яка за певних обставин може стати жертвою злочинного посягання.

Нині розроблено правові засади віктимологічної профілактики, які охоплюють Декларацію ООН «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою», кримінальне процесуальне, кримінальне законодавство України, що відображає та частково вирішує окремі загальні питання віктимологічного запобігання злочинам, закони України «Про Національну поліцію», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальні послуги», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Указ Президента України «Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів» тощо.

Сформовано складну багатосуб'єктну систему нейтралізації віктимізації як населення загалом, так й окремих соціальних груп. Ця система є комплексом практичних заходів із перетворення соціальних відносин відповідно до мети девіктимізації особи, обмеження негативних наслідків кримінальних ексцесів для соціуму, дотримання режиму законності, принципу справедливості.

Процес виявлення потенційних потерпілих слід спрямувати за трьома напрямками: від ситуації, коли, виявляючи й аналізуючи обстановку, визначають конкретно потенційно вразливих у цій ситуації осіб; від злочинця, коли шляхом вивчення його зв'язків або типової поведінки встановлюють коло можливих потенційних потерпілих від його дій; від потерпілого, коли на конкретну особу «виходять» через притаманні їй віктимні риси [8].

Суб'єктами віктимологічної профілактики є державні органи, громадські організації, посадові особи, громадяни, що здійснюють заходи традиційної профілактики. Також можуть створювати спеціальні структури, що забезпечують роботу з жертвами в аспекті їх захисту від протиправних посягань. Це, зокрема, органи соціального захисту населення.

Заходи індивідуального впливу доцільно розділити на два види: заходи переконання і заходи допомоги. Заходи переконання можуть бути захисними і виховними. Це бесіди, роз'яснення про те, як не стати жертвою злочину, як зберегти здоров'я та майно. Віктимологічна профілактика також полягає в запобіганні пияцтву. До заходів допомоги належить, передусім, організація спеціальних консультативних пунктів, центрів соціально-психологічного захисту громадян від злочинів, основним завданням яких є інформування населення про заходи захисту від злочинів. У пунктах і центрах психологічної допомоги необхідно організувати групові й індивідуальні консультації з потенційними

жертвами злочинів, на яких слід надавати їм соціально-психологічну допомогу, прогнозувати їхню індивідуальну віктимну поведінку, виявляти й намагатися разом із ними нейтралізувати віктимологічно значущі риси особи, особливості поведінки.

Важливе значення має психопрофілактична робота з дітьми з девіктимізації – активне навчання для формування соціально важливих навичок. Таку діяльність може бути реалізовано у формі групових навчань (тренінгів), наприклад, у навчальних закладах.

На жаль, віктимологічна профілактика не може розв'язати всі проблеми. У поєднанні із заходами традиційної профілактики вона суттєво може підвищити ефективність профілактики злочинності шляхом застосування комплексних заходів. Тому не можна нехтувати потенціалом віктимологічної профілактики чи ігнорувати його, оскільки це суттєво обмежить можливість протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. – Назва з екрана.
2. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
3. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.
4. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – Київ : Паливода А. В., 2005. – 640 с.
5. Віктимологія : навч. посіб. / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.]; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. – Харків : Право, 2018. – 308 с.
6. Юрченко О. Ю. Проблеми безпеки дітей в соціальних мережах та Інтернеті (віктимологічний аспект) [Електронний ресурс] / О. Ю. Юрченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 336–338. – Режим доступу: http://pap.in.ua/3-1_2013/8/Yurchenko%20O.Yu.pdf. – Назва з екрана.
7. Варчук Т. В. Віктимологія : учеб. пособие / Т. В. Варчук, К. В. Вишневецкий ; под ред. С. Я. Лебедева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2008. – 191 с.
8. Франк Л. В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л. В. Франк. – Душанбе, 1977. – С. 110.
9. Джужа А. О. Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика : монографія / А. О. Джужа. – Київ : НАВС, 2017. – 416 с.

REFERENCES

1. Simeinyi kodeks Ukrainy: vid 10 sich. 2002 r. No. 2947-III [Family Code of Ukraine from January 10, 2002, No. 2947-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

4. Savchenko A.V., Kuznetsov V.V., & Shtanko, O.F. (2005). *Suchasne kryminalne pravo [Modern criminal law of Ukraine]*. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].

5. Holina, V.V., Holovkin, B.M., & Valuiska, M.Yu. (et al.). (2018). *Viktymolohiia [Victimology]*. V.V. Holina, B.M. Holovkin (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

6. Yurchenko O.Yu. (2013). Problemy bezpeky ditei v sotsialnykh merezhakh ta Interneti (viktymolohichnyi aspekt) [Child safety issues in social networks and the Internet (victimological aspect)]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative analytical law*, 3-1, 336-338. Retrieved from http://pap.in.ua/3-1_2013/8/Yurchenko%20O.Yu.pdf [in Ukrainian].

7. Varchuk, T.V., & Vishneveckii, K.V. (2008). *Viktymologiya [Victimology]*. S.Ya. Lebedev (Ed.). Moscow: YuNITI-DANA; Zakon I pravo [in Russian].

8. Franck, L.V. (1977). *Poterpevsхий ot prestupleniya i problem sovetskoi viktymologii [Victims of crime and problems of Soviet victimology]*. Dushanbe [in Russian].

9. Dzhuzha, A.A. (2017). *Viktymolohichni zasady zapobihannya zlochynam v Ukraini: teoriia ta praktyka [Victimological Principles for the Prevention of Crime in Ukraine: Theory and Practice]*. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.09.2018

Zeleniak P. – Postgraduate Student of the Department of Criminology and Penal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0615-0803>

Victimological Prevention of the Crimes Against Children's Life and Health

In the article the features of application of measures of victimological prevention of crimes against children's life and health are explored. The types of crimes encroaching on children's life and health are defined. Particular attention requires the analysis of crimes committed by a special subject (parents or persons substituting them). The need to study a victim of a crime is due to an increase in the effectiveness of the prevention of specific crimes and the prevention of crime through the impact on the potential victim. The current state and trends of victimization of children from crimes against life and health are characterized. The importance of protecting the life and health of a minor, and the features of criminal liability, which is foreseen for encroachment on him, is determined. It is important to understand the potential victim of a child to determine the environment in which the child is located, the process of its formation, victimogenic factors and conditions. Since the victimization process is dynamic, due to the interaction of various components – a combination of circumstances in the life of the child and society, which determine the process of transforming the person into a victim of crime, they contribute one way or another to its implementation. The conditions of victimization

are various phenomena of objective and subjective nature, which increase the child's ability to become a victim of a crime, because certain characteristics of the child determine the degree of its vulnerability to crime. The specifics of the child as a victim are due to age, level of knowledge, limited experience of life, conformal qualities, etc. This contributed not only to the allocation of aggravating features in criminal legislation, but also to the development of a system of protection for this category of people. The normative-legal basis of the activity of the subjects of victimological prevention, the system of measures that are applied to them is analyzed. The factors that determine the victimhood of children, as well as the interaction of the personality of the minor and the specific life circumstances that contribute to victimization are identified. Improvement of measures of victimological prevention on the general social, special and individual levels is offered.

Keywords: children; minors; crime; life and health of children; victim of crime; victimological prevention; measures of victimological prevention; subjects of victimological prevention.

УДК 343.98:343.575

Калиновська О. І. – ад'юнкт наукової лабораторії з проблем розслідування злочинів навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6448-9720>

Особливості тактики обшуку під час розслідування злочинів у сфері нелегального обігу синтетичних наркотиків

Одним з основних чинників, який призводить до поширення наркотиків, насамперед «синтетичних», є їх легкодоступність. Реалії сьогодення засвідчують, що масштабне розповсюдження наркотиків здійснюють через мережу Інтернет, тому будь-хто (незалежно від віку) може придбати ці речовини, причому забезпечують сувору конфіденційність зацікавлених осіб. Синтетичні наркотичні речовини мають «формально легальний» характер, тому що законом не встановлена на них заборона. Висвітлено особливості підготовки та проведення обшуку в провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, виокремлено речовини, що становлять оперативний інтерес, можливі місця їх виявлення, проаналізовано вплив цих особливостей на проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Основною метою обшуку є виявлення та вилучення всіх речей і предметів, що знаходяться в незаконному обігу. В розглядуваній категорії проваджень відшукують і вилучають переважно такі предмети: наркотики; пристосування для їх зберігання, виготовлення, перероблення зі слідами наркотиків (посуд, пакування тощо.); гроші, цінності, предмети, одержані злочинним шляхом; підроблені медичні рецепти, квитанції, що стосуються справи; телефони, банківські карти тощо. Цей перелік не є вичерпним, оскільки під час обшуку об'єктами можуть бути різноманітні предмети матеріального світу. Увагу акцентовано на необхідності ретельної підготовки до проведення обшуку. Саме ретельність є запорукою належного затримання наркозлочинців, інакше як конкретна особа, підозрювана у вчиненні злочину, так і група, у складі якої вона діяла, можуть приховати сліди злочину. До негативних чинників, що ускладнюють розслідування злочинів у сфері нелегального обігу синтетичних наркотиків, належать такі: несформованість чіткої системи виявлення споживачів наркотиків; високий попит на наркотики в різних соціальних групах; недостатній контроль з боку правоохоронних органів за масовим розповсюдженням наркотиків через мережу Інтернет, ослаблення профілактичного напрямку їх роботи.

Ключові слова: наркотичні засоби; незаконний обіг; слідча ситуація; нарколабораторія; синтетичні наркотичні засоби; прекурсори; кримінальне провадження; слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Масштаби і тенденції незаконного виготовлення й обігу наркотичних засобів та психотропних речовин упродовж тривалого часу становлять серйозну загрозу для здоров'я й добробуту людей, чинять негативний вплив на економічні, культурні й політичні засади суспільства.

В Україні вже немає жодного регіону, який мав би низький рівень наркотизації населення. Демографічні та соціологічні дослідження процесу поширення явища наркоманії протягом останніх десяти років засвідчують незворотні наслідки у структурі споживачів наркозасобів. Збільшується кількість осіб, що не працюють, частка жінок і неповнолітніх споживачів наркозасобів.

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в державі, і труднощі, яких об'єктивно зазнає суспільство, вимагають від правоохоронних органів забезпечення надійної протидії незаконному обігу наркотичних засобів.

Правоохоронні органи України взяли на озброєння поряд з основними методами й засобами оперативно-розшукової діяльності також і порівняно новітні засоби кримінальної процесуальної діяльності – негласні слідчі (розшукові) дії, зокрема контроль за вчиненням злочину, проведення якого в кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, здійснюють, переважно, у таких основних формах, як контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка. Крім цього, щорічно проводять спеціальні операції «Мак» і «Допінг», забезпечують участь у міжнародних операціях із протидії наркозлочинності. Однак причинами недостатньо ефективної протидії незаконному обігу наркотичних засобів залишаються недосконалість окремих методів розслідування, недовіра рекомендацій з проведення слідчих (розшукових) дій, відсутність криміналістичних програм з вирішення проблемних слідчих ситуацій, недосконалість розроблених криміналістичних комплексів, зокрема тактичних операцій, тощо.

Зазначене актуалізує окреслену проблему з-поміж напрямів криміналістичних досліджень.

Діяльність, пов'язана з процесуальними та криміналістичними проблемами проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, потребує детального врегулювання й удосконалення у зв'язку з появою нових способів учинення злочинів цієї категорії, а також розробленням нових ефективних засобів протидії розкриттю цих злочинів, що, з одного боку, ускладнює виконання завдання кримінального провадження, а з іншого – надає нові можливості для ефективної протидії злочинам цієї категорії, швидкого й ефективного розслідування та розкриття злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, установалення осіб, які їх вчиняють, каналів постачання наркотичних засобів, місць їх збуту тощо [1, с. 214].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів цієї категорії висвітлено в працях таких учених: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. В. Бірюкова, К. Г. Бичкової, С. Є. Віцина, В. І. Галагана, Ф. В. Глазиріна, Т. Б. Кулікової, Л. В. Лазаревої, Г. М. Меретукова, В. І. Михайлова, Л. П. Ніколаєвої, О. В. Одерія, І. В. Пирога, М. А. Погорецького, А. М. Поляха, С. О. Роганова, М. В. Салтевського, С. В. Слінька, І. І. Стативи, В. М. Федченка, А. Г. Філіпова, Р. М. Хакімова, К. О. Чаплинського, А. А. Шахмат'єва, В. М. Шевчука, А. А. Ялбуганова та ін. Водночас специфіку проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, у провадженнях про незаконний обіг синтетичних наркотиків дослідники вивчали лише побіжно, що пов'язано зі стрімким розвитком індустрії цих речовин.

Метою статті є аналіз особливостей тактики проведення обшуку під час розслідування злочинів у сфері нелегального обігу синтетичних наркотичних засобів з метою їх удосконалення для ефективного використання в процесі діяльності правоохоронних органів під час виявлення й розслідування злочинів цієї категорії.

Виклад основного матеріалу. Успішне розслідування злочинів безпосередньо залежить від кваліфікованого та швидкого проведення слідчих (розшукових) дій, перелік яких визначений кримінальним процесуальним законодавством України. Послідовність їх проведення залежить від конкретної слідчої ситуації.

Так, однією з основних слідчих (розшукових) дій у справах про незаконне виготовлення, зберігання і збут синтетичних наркотичних засобів є обшук. Головне його завдання – це виявлення слідів злочину (отримання нових і перевірка наявних доказів у кримінальному провадженні), а також перевірка слідчих та розшукових версій, встановлення обставин, які сприяють учиненню злочинів. Головна мета обшуку як пошукової дії полягає у виявленні джерел доказової та орієнтуючої інформації (виявлення знарядь злочину, речі, цінності, здобуті злочинним шляхом, або їх використання із цією метою) [2, с. 67].

Мета цієї слідчої (розшукової) дії залежить не лише від виду злочину (незаконного виготовлення, зберігання, збуту «синтетики»), а й від тих обов'язків особи, які вона виконувала в групі, місця проведення обшуку тощо.

Здійснене дослідження засвідчило, що об'єктами обшуку здебільшого є: житлові і нежитлові приміщення, підозрювані особи, їхній одяг. Обшук необхідно проводити несподівано для

обшукуваного та враховувати, що хімічне устаткування, хімічні речовини, напівпродукт «синтетики» і готовий до вживання наркотик можуть знаходитися в різних місцях, тому важливо спланувати одночасне проведення цієї слідчої дії.

Із цього приводу С. В. Войцеховська, Г. І. Грамович та Л. М. Калинкович зазначають, що особливість обшуку у справах, пов'язаних із незаконним обігом і вживанням наркотиків, полягає в тому, що розшукують переважно речовини та предмети невеликих і навіть дуже малих розмірів та доз, для приховування яких можуть бути використані різноманітні об'єкти повсякденного побуту й діяльності людини, вичерпний перелік яких заздалегідь скласти неможливо [3, с. 145].

Згідно з результатами аналізу слідчої практики в цій категорії злочинів, у житлових і нежитлових приміщеннях як схованки, призначені для зберігання наркотичних речовин і пов'язаних із наркотиками предметів та цінностей, здебільшого використовують:

а) електроприлади: системи пожежної сигналізації; вимикачі системи освітлення, розетки, електродзвінки; кондиціонери; розподільні щити, електропроводка, телевізійні антени; настінні телефонні апарати; холодильники (у фруктах, овочах, м'ясі тощо); телевізори, світильники, світломузичні системи; люмінесцентні лампи; електрообігрівачі;

б) меблі: оббивка і ніжки меблів, матраци, постільна білизна; складки фіранок і порт'єр; дитячі ліжечка, візки, іграшки;

в) вентиляційно-каналізаційні системи: неробочі трубопроводи; пічні термоізолятори, труби; стелі, димоходи; повітроводи, водостічні жолоби, труби; унітази, раковини, ванни; контрольні люки водопровідної системи;

г) столярна обробка: порожнини дверей підвіконь, карнизів для фіранок, різноманітних перегородок (внутрішніх і зовнішніх стін), вікна, козирки дверей, віконні ручки, коробки, віконниці, тенти; екрани, які прикривають радіатори; опори сходів, перила; паркет, облицювальні плитки, килимки; рами картин, плінтуси, окантовка дзеркал, ікони; ящики і клітки для домашніх тварин;

д) предмети господарського призначення й особистого користування: сировина для нагрівальних приладів; резервуари з водою для гасіння пожеж; ящики для інструментів; пристосування для чищення димоходів, ганчірки для підлоги, порожнини ручок щіток для чищення унітазів, рулони туалетного паперу; предмети в аерозольній упаковці, баночки з-під крему, тюбики зубної пасти, тримачі для електричних зубних щіток, упаковки з-під лез, ручки помазків, флакони з парфумерними

рідинами; підставки до прасувальної дошки, білизняні карнизи; аптечки, лікарські упаковки, бинти, упаковки з-під них, рулони фольги; пакети зі сміттям і харчовими відходами; перуки; запечатані сигаретні пачки; собачі нашійники; різні пробірки й інші ємності; дрібні предмети, коробки з-під них, складені газети; конверти, закриті папки; шланги та пилозбиральні мішки пиłosосів; шкатулки з ювелірними виробами; матерчаті частини складних ліжок і порожнини їхніх каркасів; пустотілі елементи батарейок; фени, манікюрні набори, шахові дошки; подушечки зі шпильками або голками [3, с.146].

Значну кількість наркотичних речовин зберігають на кухні в холодильниках, газових плитах, замаскованими під різні спеції. Там тримають посуд та прилади, призначені для виготовлення наркотичних засобів. Характерними ознаками такого посуду є наявність бурих і темно-зелених плям, а також специфічних запахів.

Поширеними є випадки зберігання наркотиків у спеціально обладнаних схованках у стінах приміщення. Тому в процесі обшуку слід зважати на сліди свіжої штукатурки, фарбування стін, щойно поклеєних шпалер, дощок і колод, що відрізняються за фактурою чи іншими ознаками від решти матеріалів; більш глухий звук під час простукування стіни; брак вапна або штукатурки в пазах між дошками тощо.

Наркотичні речовини можуть зберігати також на території, що прилягає до будинку, у ємностях, закопаних у землю, під плитками садових доріжок, у частинах огорожі, льохах, вигрібних ямах.

Під час проведення обшуку слід враховувати, що устаткування, призначене для виготовлення синтетичних наркотиків, може знаходитися в трьох видах (станах):

1) робоче та зібране в установку для синтезу одного, декількох циклів виробництва наркотичного засобу або для процесу виготовлення загалом.

2) робоче та зберігається у валізах, коробках, дорожніх сумках тощо після проведення стадій синтезу наркотиків;

3) не придатне для подальшого використання, знаходиться в приміщенні в смітєвих відрах, целофанових пакетах, інших контейнерах, приготівлене для викидання.

У процесі проведення обшуку вилученню підлягають: синтетичні наркотики, хімічні речовини й обладнання, які застосовували під час їх синтезу, пакування й фасування; вітаміни й інші препарати, що додають у «синтетику» для ослаблення наркотичного ефекту, збільшення маси; захисні засоби, що застосовують у процесі виробництва, якими здебільшого є протигази та гумові рукавиці; предмети, у яких переносили,

зберігали, перевозили хімічні речовини, безпосередньо синтетичні наркотичні засоби; пакувальний матеріал, зокрема ампули різної ємності з дешевими за вартістю лікарськими препаратами, оскільки злочинці виливають з них ліки, заповнюють синтетичним наркотиком і запаюють горлечко ампул; предмети, що використовують для споживання синтетичних наркотиків, сліди рук на предметах; машинописні або рукописні тексти із записами про виготовлення, зберігання, збут «синтетики», канали постачання хімічних речовин, обладнання; проїзні квитки, чеки про купівлю препаратів, що додають у «синтетику»; гроші, матеріальні цінності, отримані за виготовлення, зберігання, збут синтетичних наркотичних засобів.

Під час обшуку необхідно вилучати гроші та матеріальні цінності, що належать не тільки злочинцеві, а й особам, які перебувають на його утриманні, тим, з якими він спільно мешкає, веде спільне господарство.

Перед проведенням такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, слід визначити технічні засоби пошуку й інструменти, які необхідні для виявлення та нейтралізації перешкод (наприклад, металошукач, щуп, лабораторні ваги, оптичні прилади, викрутки, кліщі, розвідні ключі тощо). Для визначення виду синтетичного наркотику використовують експрес-аналіз за допомогою тестів (наприклад, фірми «Ваалтекс», США), унаслідок яких виявлені порошкоподібні речовини (залишки речовин на фільтрі, усередині колби) можуть набути певного забарвлення (наприклад, для фенциклідину характерне яскраво-блакитне забарвлення).

До складу слідчо-оперативної групи повинні входити відповідні фахівці, а саме: хіміки, фармацевти, пожежні, підричники, які допоможуть не тільки розпізнати виявлені речовини й одразу здійснити їх дослідження, а й ужити заходів для забезпечення безпеки слідчо-оперативної групи під час проведення обшуку. Фахівці-криміналісти можуть надати допомогу у виявленні схованок. Зібраний емпіричний матеріал засвідчує, що в 12,5 % кримінальних проваджень злочинці використовували схованки. Якщо об'єктом обшуку є квартира, офіс тощо, обов'язково необхідно спланувати спосіб проникнення в приміщення [3, с. 143].

У процесі обшуку підпільної лабораторії з виробництва «синтетики» заборонено курити, уживати їжу, визначати на смак і запах виявлені хімічні речовини. Деякі синтетичні наркотики в концентрованому вигляді можуть справити такий самий вплив на організм людини, як і отрута. Можливим є виявлення легкозаймистих (наприклад, спирту, толуолу) і вибухонебезпечних речовин тощо. Американські експерти вважають лабораторії з

виробництва фентанілу найбільш небезпечними для здоров'я поліцейських, що спеціалізуються на операціях із захоплення підпільних лабораторій. «...Вдихання цієї речовини в приміщенні захопленої лабораторії навіть протягом однієї хвилини може спричинити трагічні наслідки: припинення функціонування центральної нервової системи і летального результату... Сполуки фентанілу легко проникають через шкіру, очі, ніс, порожнину середнього вуха, рот, слизову оболонку, порізи на тілі, навіть невеликі» [4, с. 17]. Дослідники зауважують, що суха фракція триметилфентаніл, схожа на порошок какао, за своїм впливом на організм людини в чотири рази сильніша за ціанистий калій. Після проведення обшуку членам слідчо-оперативної групи необхідно ретельно вимити з милом руки.

Доцільно акцентувати увагу на предметах, ділянках приміщення, які пов'язані з незаконним виготовленням, зберіганням і збутом синтетичних наркотиків. Зокрема, це:

- портфель, рюкзак, сумка, дипломат, у яких, можливо, переносили хімічні речовини, обладнання, на яких можна виявити сліди (наприклад мікрооб'єкти);

- тіло підозрюваного, його одяг, у якому він був вбраний під час синтезу або збуту синтетичних наркотиків. На них можуть бути виявлені запахові сліди (запах від здійснених хімічних реакцій) або хімічні речовини, використані для виготовлення синтетичних наркотиків, що випадково потрапили на одяг; з тіла підозрюваного проводять змиви медичним спиртом;

- місця викидання та знищення відходів;

- жорсткий диск у процесорі комп'ютера, гнучкі диски, флеш-носії;

- письмові документи (конверт з адресою відправника, листи, квитанції, чеки, грошові перекази, записки із зафіксованими в них фактами виготовлення, зберігання, збуту, записні книжки, щоденник підозрюваного), а також чисті зошити, блокноти або записні книжки з вирваними сторінками (на них можуть бути виявлені, наприклад, сліди від натискання приладом для письма) про хімічні стадії синтезу наркотиків; у письмових документах іноді фіксують відомості про надходження хімічних реактивів, обладнання, а також факти постачання синтетичних наркотиків збувальникам.

На практиці траплялися випадки, коли наркотики поміщали в батарейках кишенькового ліхтарика, запальничці з-під цигарок, фотоапаратах, упаковці з-під ліків, пачках масла, термосах інгальатора, футлярах для окулярів і контактних лінз, внутрішніх та нижніх частинах корпусу годинників. Здійснюють заливання наркотичних засобів з метою нейтралізації їх запаху воском, приховання в музичних інструментах, кисневих балонах акваланга.

Наркотики перевозили в продовольчих товарах (у плитках шоколаду, хлібних виробих). Під час обшуку необхідно слідкувати, щоб обшукуваний не викинув або не підкинув якихось предметів комусь із присутніх, а після закінчення слідчої (розшукової) дії варто оглянути місце її проведення, оскільки обшукуваний міг щось сховати або викинути перед початком обшуку [5, с. 59].

Також під час обшуку підлягають вилученню всі виявлені хімічні речовини й обладнання. На цій підставі експерт-хімік складає повний та об'єктивний висновок щодо можливості синтезу певного наркотику з вилучених речовин. Вчені зауважують, що обов'язковою вимогою є забезпечення герметичного упакування, оскільки хімічні речовини можуть бути леткими, отруйними, розкладатися в повітрі. Перевагу надають скляному посуду, з огляду на те, що деякі речовини, наприклад дихлоретан, можуть роз'їдати пластиковий посуд [4, с. 8]. Необхідно дотримуватися рекомендацій, які використовують під час пакування хімічних речовин:

- усі хімічні речовини повинні бути упаковані герметично;
- для недопущення взаємодії хімічних речовин у процесі транспортування та зберігання окремо один від одного упаковують: органічні розчинники та реакційні суміші з їх вмістом; кислоти і реакційні суміші з кислотою реакцією середовища; луги та реакційні суміші з лужною реакцією середовища; металевий натрій або калій і суміші з їх вмістом (зазвичай розчинники, у які ці метали додають для видалення вологи); отруйні речовини (ціанистий натрій, ціанистий калій тощо);

- для забезпечення об'єктивності експертного дослідження об'єктів щодо наявності слідів наркотичних засобів, вихідних реактивів і прекурсорів не можна допускати попадання на об'єкти речовин з інших ємностей;

- тонкостінний скляний посуд, передусім із хімічними речовинами, перед поміщенням у коробку або ящик слід обгорнути м'яким матеріалом (ватою, ганчіркою) для запобігання його пошкодження під час транспортування й зберігання;

- на бирках ємностей із хімічними речовинами слід зазначити, де речовину було вилучено, чи було її переміщено з будь-якої іншої ємності або зібрано з будь-якої поверхні, а також відомості про вміст ємності, якщо вони є [6, с. 8–9].

Увагу приділяють вилученню, упакуванню, транспортуванню вдавлених слідів на папері. Категорично заборонено використовувати їх з будь-якою іншою метою (наприклад, як підставку під предмети).

Висновки. Одним з найнебезпечніших «винаходів» сучасності стала поява синтетичних наркотиків, які одержують хімічним

шляхом. Від наркотиків, вироблених з рослинної сировини, вони відрізняються за такими ознаками: вартість; посилена дія на організм людини; підвищена небезпека для здоров'я. Синтетичні наркотики стали лідером у списках продажів.

Під час підготовки до проведення обшуку у процесі розслідування злочинів у сфері нелегального обігу синтетичних наркотиків необхідно враховувати всі можливі та несприятливі ситуації, оскільки злочинець може приховувати наркотичні засоби в будь-якому місці (об'єкти, що його оточують, і навіть порожнини тіла).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сачко О. В. Процесуальні і тактичні проблеми проведення слідчих дій під час розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків [Електронний ресурс] / О. В. Сачко // Право і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 213–218. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_3_39. – Назва з екрана.
2. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Харків : Одиссей. – 2013. – 232 с.
3. Методика расследования незаконных операций с наркотиками : науч.-практ. пособие / [С. В. Войцеховская, Г. И. Грамович, Л. Н. Калининвич и др.] ; под ред. Н. И. Николаичика. – Минск : Харвест, 2003. – 224 с.
4. Воробьев И. А. Некоторые аспекты борьбы с незаконным оборотом наркотиков за рубежом : пособие / И. А. Воробьев, В. В. Князев. – Минск, 1995. – 68 с.
5. Албуд С. В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій : метод. рек. / С. В. Албуд, С. В. Андрусенко. – Одеса : ОДУВС, 2018. – 100 с.
6. Бурдонова В. С. Расследование преступлений о незаконных действиях с наркотическими средствами / В. С. Бурдонова, К. С. Кузьминых // Особенности расследования изготовления синтетических наркотических средств на подпольных производствах и их сбыта. – СПб., 1996. – 194 с.

REFERENCES

1. Sachko, O.V. (2015). Protsesualni i taktychni problemy provedennia slidchykh dii pid chas rozkryttia ta rozsliduvannia zlochniv, poviazanykh iz nezakonnym obihom narkotykiv [Procedural and tactical problems in conducting investigative actions during the disclosure and investigation of crimes related to illicit drug trafficking]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 3, 213-218. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_3_39 [in Ukrainian].
2. Shepitko, V.Yu. (2013). *Dovidnyk slidchoho [Investigator's Guide]* (4th ed., rev.). Kharkiv : Odissei [in Ukrainian].
3. Voicehovskaia, S.V., Gramovich, G.I., & Kalinkovich, L.N. (et al.). (2003). *Metodika rassledovaniia nezakonnnykh operacii s narkotikami [Investigation Technique for Illegal Drug Operations]*. N.I. Nikolaichik (ed.). Minsk : Harvest [in Russian].
4. Vorobev, I.A., & Kniazev, V.V. (1995). *Nekotorye aspekty borby s nezakonnym oborotom narkotikov za rubejom [Some aspects of the fight against drug trafficking abroad]*. Minsk [in Russian].
5. Albud, S.V., & Andrusenko, S.V. (2018). *Zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rečovyn, yikh analogiv abo prekursoriv:*

taktyka provedennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) ta nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Crimes in the area of the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors: the tactics of conducting separate investigators (investigators) and secret investigators (investigatory) actions]. Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

6. Burdonova, V.S., & Kuzminykh, K.S. (1996). *Rassledovanie prestuplenii o nezakonnykh deistviiah s narkotichesкими sredstvami [Investigation of crimes of illegal actions with narcotic drugs]. Osobennosti rassledovaniia izgotovleniia sinteticheskikh narkoticheskikh sredstv na podpolnykh proizvodstvakh i ih sbyta, Features of the investigation of the manufacture of synthetic drugs in clandestine industries and their sales.* SPb. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 24.09.2018

Kalynovska O. – Postgraduate Student of the Scientific Laboratory on the Problems of Crime Investigation of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6448-9720>

Certain Aspects of Search Strategy During Crime Investigation in the Area of Illegal Synthetic Drugs

The accessibility of drugs is one of the main reasons why this substance, namely, «synthetic», acquires distribution. The facts of contemporary life indicate that the large-scale distribution of drugs is carried out through the Internet, anyone (regardless of age) can buy narcotic substances via this channel since there is a complete confidentiality of people concerned from both sides. Another important factor is that synthetic drugs formally have a legal nature, because the Law does not prohibit them, since a lengthy legislative process needs to be completed in order to prohibit any new psychotropic substance. Finally, when it comes to prohibition, the new alternatives have already emerged at the market, causing a lot of problems. For example, Chief Physician of Department for Drug Addiction Treatment at one of the hospitals in Munich warns that synthetic drugs used nowadays have a much stronger effect than those that were known before. «The peculiarity is that the experience of using new substances is imperfect, therefore, overdosing often occurs», the physician explains. Such drugs usage results in confused insanity, vital dysfunctions, and sometimes even fatal cases. This article tackles the aspects of preparation for and conduct of search in proceedings related to illegal drugs trafficking and psychotropic substances; also, it reviews which substances are of interest for Operations Department, where such substances can be found, and their effect on conducting this investigative (search) procedure. The main purpose of the search is to find and withdraw all the objects and items that are being illegally trafficked. In this category of proceedings, the following items are usually found and withdrawn: drugs; objects and devices for their storage, manufacturing, and processing with traces of drugs (kitchenware, packaging, etc.); money, values, and objects acquired illegally; counterfeited medical prescriptions, various bills and receipts related to the case; phones, credit cards, etc. This list is not exhaustive, as diverse tangible objects can be found during the search. Also, this article states that

it is necessary to carefully prepare for the search, because it is well-known that those persons, who deal with the sale of drugs, store the main party outside the place of their residence. Suddenness is the main attribute in arresting the drug-related criminals; otherwise, there is a high probability that a certain person suspected of committing a crime and the group such person was a part of will decide to cover the traces of crime. As of today, the situation related to drugs is adverse. It is explained by several factors, for example: absence of a clear system for detecting the drug users (not taking into account those persons who are under the apparent influence of drugs); high demand for drugs from diverse social groups of people; insufficient control by Law enforcement bodies of mass drug distribution over the Internet and diminishment of preventive work. In addition, it should always be remembered that it is not a problem to buy the drugs; instead, it is necessary to focus and work diligently in the field of crime prevention.

Keywords: drug trafficking; investigative situation; drug laboratory; synthetic drugs; precursors; criminal proceedings; investigative (search) procedures.

УДК 343.272:343.132

Зелькіна Т. Є. – аспірант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Сутність та актуальні питання арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування

***Метою** публікації є дослідження сутності й актуальних питань арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. **Методологія дослідження.** У роботі використано загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, поєднання яких обумовлене метою й завданнями дослідження. Використання формально-логічного методу дало змогу визначити окремі поняття категорії, а також упорядкувати понятійно-категоріальний апарат. Застосовано методи формальної та змістовної логіки, зокрема аналогії, узагальнення, аналізу й синтезу, дедукції та індукції тощо. **Наукова новизна** статті полягає в дослідженні арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування на сучасному етапі державно-правового розвитку, зокрема виокремлення низки актуальних проблем у цій сфері. **Висновки та перспективи подальших досліджень.** На сьогодні арешт майна є одним із найбільш поширених прикладів обмеження майнових прав осіб у кримінальному процесі на етапі досудового дослідження. Подальші наукові дослідження в цій сфері слід пов'язувати з детальним розробленням окремих проблем правового регулювання у вказаній сфері. Це, наприклад, забезпечення прав третіх осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт. Проблемами означений арешт цінних паперів, що передбачає створення дієвого механізму контролю за їх обігом. Варта уваги також можливість накладення арешту на майно, тобто кошти у вигляді так званої криптовалюти, статус якої як об'єкта цивільно-правових відносин на сьогодні чітко не визначено, а його кримінальний процесуальний статус і поготів.*

Ключові слова: майно; арешт; кримінальне провадження; досудове розслідування; процедура; кримінальний процес.

Постановка проблеми. Кримінальне судочинство є такою сферою державної діяльності, у якій права громадян може бути порушено найбільше, причому з боку держави та її органів. Учасниками кримінально-процесуальної діяльності є не лише особи, притягнуті до кримінальної відповідальності, фактично винні в учиненні кримінально-караних дій, а й особи, які постраждали від цих злочинів, та інші громадяни. Права зазначених осіб має бути забезпечено належним чином, причому особливої уваги потребує проблема забезпечення особистих прав у досудовій стадії процесу, оскільки саме там заходи процесуального примусу застосовуються особливо часто. Важливими передумовами вжиття примусових заходів є законність та обґрунтованість їх здійснення [1, с. 3]. Застосування

примусу з боку держави задля задоволення суспільних та особистих інтересів, які не можуть бути досягнуті без відповідного примусу, не є і не можуть бути добровільними відносно громадян. З огляду на зазначене, актуалізуються питання кримінальної процесуальної регламентації питань арешту майна на стадії досудового розслідування як примусового заходу, спрямованого на забезпечення кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окресленим питанням присвятили праці О. М. Бондаренко, О. В. Верхогляд-Герасименко, І. І. Войтович, І. А. Воробйова, В. О. Гринюк, Я. В. Замкова, Г. М. Куцкір, Д. В. Лісніченко, Т. В. Лукашкіна, Ю. М. Мирошниченко, Н. С. Моргун, В. В. Муранова, С. М. Смоков, О. Ю. Татаров, О. Г. Шило, А. Е. Щасна та інші вчені. Водночас актуальним залишається дослідження сутності арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування на сучасному етапі.

Метою статті є дослідження сутності й актуальних питань арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному провадженні примус поширюється на фізичну свободу громадян, можливість вибору їх місця проживання, вибір обстановки спілкування. Okремі напрями примусу спрямовані на обмеження майнових прав або інший вплив на сферу майнових відносин громадян та юридичних осіб. Цей напрям є майновим примусом і виражається в цільовому впливі на майнові права учасників кримінального судочинства та інших осіб, який обумовлений необхідністю встановлення належного порядку кримінального провадження та забезпечення прав зацікавлених осіб. Майнове примусове виконання здійснюється через застосування конкретних примусових заходів, тобто визначених законом обмежень майнових прав, заснованих на трансформованому цивільно-правовому зобов'язанні осіб, залучених у сферу кримінально-процесуальних відносин, у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом [2].

Одним із завдань кримінального судочинства є захист прав і законних інтересів осіб та організацій, потерпілих від злочинів. Захист прав і законних інтересів потерпілих від злочинних посягань забезпечується шляхом кримінального переслідування осіб, які вчинили злочин, виявлення розмірів шкоди, заподіяної злочинцем, а також ужиття заходів щодо забезпечення її відшкодування та справедливого покарання винних осіб.

Накладення арешту на майно є фактично єдиним заходом, здатним забезпечити виконання вимог за заявленим цивільним позовом у межах розглянутого кримінального провадження за відсутності добровільного погашення.

Накладення арешту на майно – це захід процесуального примусу, що полягає в адресованій власнику майна забороні розпоряджатися і в деяких випадках користуватися ним, а також у фактичному вилученні майна та передачі його на зберігання [3, с. 8].

Накладення арешту на майно посідає чільне місце серед засобів забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, оскільки він завершує діяльність щодо розшуку майна, набутого злочинним шляхом, і слугує основним засобом забезпечення звернення до нього в подальшому [4, с. 54]. Накладення арешту на майно – це захід процесуального примусу, суть якого полягає в забороні власника майна розпоряджатися або користуватися ним, а також у виключенні майна з обігу та передачі його на зберігання. Арештоване майно не може бути продане, подароване, обмінене, знищене, здане або закладене. Ціль накладення арешту на майно – встановлення перешкод його можливого відчуження або приховування [4, с. 31].

На думку В. Б. Іскандірова, накладення арешту на майно – це процесуальна примусова дія, яка має подвійну процедурну природу, що здійснюється як за ініціативою слідчого, так і за дорученням інших учасників кримінального судочинства, що має на меті забезпечити виконання судового рішення, заборонити відчуження та укриття майна від зборів та (або) можливої конфіскації майна, що полягає у встановленні заборони власнику майна розпоряджатися і в необхідних випадках користуватися ним, або в примусовому вилученні майна з передачею на зберігання його власнику чи іншій особі, а також спрямоване на збирання, перевірку й оцінку доказової інформації [5, с. 35–39].

Арешт, який накладається на майно, полягає в забороні власнику розпоряджатися майном, забороні операцій з грошовими коштами або іншими цінностями, що знаходяться на зберіганні, рахунку або вкладі в кредитних організаціях в межах, в яких накладається арешт.

Накладення арешту на майно як захід кримінально-процесуального примусу є правоохоронним заходом, за якого юридичні обмеження мають суто майновий характер. Особа, на майно якої накладено арешт, позбавляється права розпоряджатися, а в окремих випадках – і правом користуватися своїм майном. Вона зберігає лише право володіння та не втрачає право власності на своє майно – до винесення

остаточного рішення судом, який і визначає остаточною долю заарештованого майна [6, с. 61]. Водночас у теорії та в судовій практиці зазначено, що ці обмеження мають тимчасовий характер. Власне факт накладення арешту на майно не пов'язаний з позбавленням власника прав на майно, а також з їх переходом до іншої особи чи держави. Встановлені в цьому випадку обмеження правомочності власності, користування та розпорядження майном мають тимчасовий характер [7, с. 91].

Питання законодавчого забезпечення арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування є досить динамічними. У вказаній сфері постійно виникають нові проблеми.

Наприклад, Законом України від 18 лютого 2016 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно вдосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» КПК України доповнено ст. 64² «Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт» та внесені зміни до п. 25, 26 ч. 1 ст. 3, ч. 4 ст. 20, гл. 17, ч. 1 ст. 393 КПК України [8].

У ч. 4 ст. 170 КПК України зазначено, що в випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 цієї статті, арешт накладається на майно третьої особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених КК України. Арешт накладається на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно або за вищу (нижчу) ринкову вартість і знала (мала знати), що таке майно відповідає будь-якій з ознак, зазначених у п. 1–4 ч. 1 ст. 96² КПК України.

Системний аналіз ч. 1–4 ст. 170 КПК України дає змогу дійти висновку, що арешт на майно третьої особи може бути накладений у двох випадках: по-перше, з метою збереження речових доказів; по-друге, – забезпечення спеціальної конфіскації. Залежно від цього матеріально-правовими (фактичними) підставами арешту майна вищезазначених осіб у конкретному кримінальному провадженні можуть бути достатні підстави вважати, що: 1) речі, документи, гроші є знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, у тому числі предмети, що були об'єктом кримінально-протиправних дій, гроші, цінності та інші

речі, набуті кримінально-протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення, тобто відповідають критеріям, які ставляться до речових доказів (ч. 3 ст. 3, ст. 170, 98 КПК України); 2) майно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених КК України, зокрема гроші, цінності та інше майно, що одержані внаслідок учинення злочину та (або) які є доходами від такого майна, призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування та (або) матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення; були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а в разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання (абз. 1 ч. 4 ст. 170 КПК Україна, ч. 1 ст. 96² КК Україна) [9, с. 21].

У ч. 1 ст. 64 КПК України зазначено, що третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особи. Оскільки вимоги до таких осіб чітко не визначено, на практиці такий підхід означає, що фактично відповідні примусові заходи у вигляді арешту майна можуть бути застосовані до будь-якої особи. Попри те, що в ч. 3 вказаної статті визначено, що третя особа, відносно майна якої вирішується питання про арешт, має права та обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, у частині, що стосуються арешту майна, фактично ці особи є досить вразливими учасниками кримінального процесу та існує низка ризиків порушення їх прав.

Висновки. Таким чином, на сьогодні арешт майна є одним із найбільш поширених заходів обмеження майнових прав осіб у кримінальному процесі на етапі досудового дослідження. Подальші наукові дослідження в цій сфері передбачають розроблення проблем правового регулювання у вказаній сфері. Наприклад, ідеться про забезпечення прав третіх осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт. Проблеми виникають і в разі арешту цінних паперів, що передбачає створення дієвого механізму контролю за їх обігом. Варта уваги також можливість накладення арешту на майно, тобто кошти у вигляді так званої криптовалюти, статус якої як об'єкта цивільно-правових відносин на сьогодні чітко не визначено, а його кримінальний процесуальний статус і поготів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Искандиров В. Б. Наложение ареста на имущество в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Б. Искандиров. – Челябинск, 2012. – 22 с.
2. Петрикин В. Ю. Обеспечение имущественных прав граждан при применении мер уголовно-процессуального принуждения [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Ю. Петрикин. – Краснодар, 2007. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/obespechenie-imushchestvennykh-prav-grazhdan-pri-primeneni-mer-ugolovno-protsessualnogo-pri>. – Загл. с экрана.
3. Синенко С. А. Обеспечение прав и законных интересов потерпевшего в уголовном судопроизводстве: теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / С. А. Синенко. – М., 2014. – 230 с.
4. Ионов В. А. Наложение ареста на имущество при производстве предварительного расследования по уголовным делам об экономических преступлениях : монография / В. А. Ионов. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 192 с.
5. Искандиров В. Б. Исторический аспект развития и становления наложения ареста на имущество как меры принуждения в России [Электронный ресурс] / В. Б. Искандиров // Проблемы и вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики. – 2010. – Вып. 24. – С. 35–39. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/istoricheskiy-aspekt-razvitiya-i-stanovleniya-nalozheniya-aresta-na-imuschestvo-kak-mery-prinuzhdeniya-v-rossii>. – Загл. с экрана.
6. Ханов Т. А. Некоторые проблемы, связанные с наложением ареста на имущество, находящееся у других лиц / Т. А. Ханов // Уголовный закон: проблемы теоретического моделирования и правоприменения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Омск, 14 февр. 2008 г.). – Омск : Омск. юрид. ин-т, 2008. – С. 61–64.
7. Кривошенко Н. В. Наложение ареста на имущество как основная мера обеспечения возмещения вреда, причиненного преступлением / Н. В. Кривошенко // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2014. – № 1 (27). – С. 88–97. – Режим доступа: <http://www.naukatipk.ru/ru/ct-menu-item-9.html?id=410>. – Загл. с экрана.
8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 2016 р. № 1019-VIII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-19>. – Назва з екрана.
9. Верховляд-Герасименко О. В. До питання накладення арешту на майно третіх осіб у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] / О. В. Верховляд-Герасименко // Вісник кримінального судочинства. – 2017. – № 1. – С. 20–27. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2017_1_4. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Iskandirov, V.B. (2012). Nalojenie aresta na imuscestvo v ugovolnom processe [Seizure of property in criminal proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Cheliabinsk [in Russian].
2. Petrikin, V.Yu. (2007). Obespechenie imuscestvennyh prav grajdan pri primeneni mer ugovolno-processualnogo prinuzhdeniia [Ensuring property rights of citizens in the application of measures of criminal procedural coercion]. *Extended*

abstract of candidate's thesis. Krasnodar. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/obespechenie-imushchestvennykh-prav-grazhdan-pri-primenenii-mer-ugolovno-protsessualnogo-pri> [in Russian].

3. Synenko, S.A. (2014). Obespechenie prav i zakonnyh interesov poterevshogo v ugovnom sudoproizvodstve: teoreticheskie, zakonodatelnye i pravoprimitelinye problem [Ensuring the rights and legitimate interests of the victim in criminal proceedings: theoretical, legislative and law-enforcement problems]. *Doctor's thesis.* Moscow [in Russian].

4. Ionov, V.A. (2012). *Nalojenie aresta na imuscestvo pri proizvodstve predvaritel'nogo rassledovaniia po ugovnym delam ob ekonomicheskikh prestupleniiah* [Seizure of property during the preliminary investigation of criminal cases of economic crimes]. Moscow: Yurlitinform [in Russian].

5. Iskandirov, V.B. (2010). Istoricheskii aspekt razvitiia i stanovleniia nalojenia aresta na imuscestvo kak mery prynuzhdeniia v Rossii [The historical aspect of the development and formation of the seizure of property as a measure of coercion in Russia]. *Problemy i voprosy ugovnogo prava, ugovnogo processa i kriminalistiki, Problems and issues of criminal law, criminal procedure and criminalistics*, 24, 35-39 [in Russian].

6. Hanov, T.A. (2008). Nekotorye problemy, sviazannye s nalojeniem aresta na imuscestvo, nahodiasceesia u drugih lic [Some problems associated with the seizure of property held by others]. *Ugovnyi zakon: problemy teoreticheskogo modelirovaniia i pravoprimeneniia, Criminal law: problems of theoretical modeling and law enforcement: Proceedings of International Scientific and Practical Conference.* (pp. 61-64). Omsk: Omsk. yurid. in-t [in Russian].

7. Krivoscenkov, N.V. (2014). Nalojenie aresta na imuscestvo kak osnovnaia mera obespecheniia vozmescheniia vreda, prichinennogo prestupleniem [Seizure of property as the main measure to ensure compensation for harm caused by a crime]. *Yuridicheskaiia nauka i pravoohranitelnaia praktika, Legal science and law enforcement practice*, 1(27), 88-97. Retrieved from <http://www.naukatipk.ru/ct-menu-item-9.html?id=410> [in Russian].

8. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo ta Kryminalnogo protsesualnogo kodeksiv Ukrainy shchodo vykonannia rekomendatsi, yaki mistiatsia u shostii dopovidi Yevropeiskoi komisii pro stan vykonannia Ukrainoiu Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy, stosovno udoskonalennia protsedury areшту maina ta instytutu spetsialnoi konfiskatsii": vid 18 liut. 2016 r. No. 1019-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine on the implementation of the recommendations contained in the sixth report of the European Commission on the implementation by Ukraine of the Action Plan for the liberalization of the European Union visa regime for Ukraine in relation to the improvement of the procedure for the arrest of property and the institution of special confiscation " from February 18, 2016. No. 1019-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-19> [in Ukrainian].

9. Verkhohliad-Herasymenko, O.V. (2017). Do pyttannia nakladennia areшту na maino tretikh osib u kryminalnomu provadzhenni [To the issue of seizure of property of third parties in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings*, 1, 20-27 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2018

Zelkina T. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Entity and Current Questions of Property Seizure in Criminal Proceedings at the Stage of Pre-Trial Investigation

*The purpose of the article is to study the essence and actual issues of property seizure in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation. **Research methodology.** The paper uses general scientific and special-scientific methods of cognition, the concrete combination of which is determined by the purpose and objectives of the study. Using the formal-logical method has allowed to define, clarify and supplement the individual concepts of the category and thus to organize the conceptual-categorical apparatus. Methods of formal and logical logic were also used, in particular methods of analysis and synthesis, deduction and induction, analogies and generalizations, and others like that. **The scientific novelty** of the article is due to the fact that it is a study of the seizure of property in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation at the present stage of state-legal development with the allocation of a number of urgent problems in this area. **Conclusions and perspectives of further research.** Today, the seizure of property is one of the most common examples of limiting the property rights of individuals in the criminal process at the pre-trial stage. Further research in this area should be linked to the detailed elaboration of specific legal regulation issues in this area. As an example, this is a matter of ensuring the rights of third parties, the property of which the issue of arrest is being resolved. Problems arise in the case of securities seizure. The seizure of securities requires the creation of an effective mechanism for controlling their circulation. Another interesting issue is the possibility of arresting property that has funds in the form of so-called criminals, whose status as an object of civil-legal relations is not clearly defined today, not to mention the criminal procedural status of this phenomenon, etc.*

Keywords: property; arrest; criminal proceedings; pre-trial investigation; procedure; criminal process.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.974(477)(048.83)

Бесчастний В. М. – доктор юридичних наук, професор, ректор Донецького юридичного інституту МВС України, м. Кривий Ріг

Правові й організаційні засади протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: концептуальне бачення

Рец. на кн.: Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія : монографія / Г. П. Жаровська. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2018. – 568 с.

Монографія Г. П. Жаровської є одним із перших в Україні комплексних наукових досліджень, у якому з позиції системного підходу здійснено комплексне кримінологічне дослідження феномена транснаціональної організованої злочинності в Україні. Виокремлено аспекти його становлення, детермінації, співвідношення з іншими явищами. Наведено порівняльну характеристику основних моделей побудови транснаціональних злочинних організацій у країнах Європи, Америки та Азії, визначено характер впливу цього явища на суспільно-політичні процеси сучасної України. Запропоновано нове бачення правових, організаційних і практичних заходів протидії транснаціональної організованої злочинності на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та міжнародному рівнях.

Шлях України до європейського співтовариства, динамічний розвиток міжнародного співробітництва нашої держави з іноземними країнами в економічній, культурній, інформаційній площині породжують нові загрози і виклики, які виникають на тлі активізації співпраці українського злочинного світу з організованими злочинними угрупованнями в країнах дальнього та ближнього зарубіжжя. Ситуація, що склалася під впливом цивілізаційних, історико-політичних, культурних та економічних факторів, ставить перед вітчизняною кримінологією нові завдання, актуалізує питання, пов'язані з розробленням науково-практичних підходів до аналізу проблем, спричинених розвитком транснаціональної злочинності. Транснаціональні організовані угруповання на сьогодні діють на території більшості країн світу й постійно розширюють масштаби та сфери організованої

злочинної діяльності, збільшуючи таким чином єдиний кримінальний простір.

На початку XXI століття транснаціональна злочинність набуває принципово нових рис, сучасні злочинні транснаціональні організації сягають за межі економічної злочинної діяльності, втручаються в політичні процеси, посягають на безпеку особистості, суспільства, держави, що в концентрованій формі можна спостерігати в сучасній Україні. У державі транснаціональна організована злочинність доводить свою здатність створювати загрозу національній безпеці та реалізувати її в практичній площині.

Руйнівний вплив такого небезпечного явища потребує розроблення адекватних та ефективних заходів, передусім кримінально-правового та кримінологічного характеру.

Попри те, що впродовж останніх десятиліть здійснено чимало досліджень, присвячених питанням протидії транснаціональної злочинності, у теорії донині наявна розбіжність думок щодо актуальних питань кримінально-правової та кримінологічної характеристики цих злочинів. За безсумнівної цінності досліджень науковців, які займалися цією проблемою, окремі питання залишаються недостатньо вивченими, певні аспекти розглянуто лише в контексті постановки проблеми, деякі теоретичні положення і практичні рекомендації є сумнівними. Вищевикладене свідчить про необхідність поглибленого теоретичного аналізу та практичної складової в питаннях кримінально-правового та кримінологічного аналізу й протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні, що обумовлює потребу в комплексній цільовій розробці зазначеної проблеми.

Таким чином, можна констатувати, що стан розроблення цієї проблеми не відповідає вимогам сьогодення. Існує потреба в проведенні сучасних досліджень, зокрема таких, як робота Г. П. Жаровської.

У монографії вперше актуалізовано й розв'язано наукову проблему розроблення цілісного доктринального підходу до формування концепції протидії транснаціональній організованій злочинності, що надало можливість обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства та практики його застосування правоохоронними органами України. Висвітлено сучасний стан наукових досліджень, обґрунтовано наукові підходи до визначення транснаціональної організованої злочинності та її ознак. Розкрито еволюцію глобалізаційних процесів і зміст детермінант, що сприяють криміналізації цієї сфери суспільних відносин. Охарактеризовано структуру та динаміку злочинів,

пов'язаних із різними формами транснаціональної організованої злочинності, досліджено моделі злочинних угруповань у цій сфері. Запропоновано концептуальне бачення шляхів реалізації правових та організаційних заходів протидії на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях. З урахуванням специфіки предмета дослідження, обґрунтовано та підтверджено авторську позицію щодо змісту кримінологічних категорій, напрямів взаємодії правоохоронних органів під час розкриття та розслідування окремих видів транснаціональних злочинів та участі України в роботі міжнародних організацій за цим напрямом.

Автором підготовлено алгоритм системи стратегічного управління, а також розроблено систему організаційного забезпечення протидії транснаціональній організованій злочинності, якою є: суб'єкти (державні та недержавні органи, установи й організації, до компетенції яких входить протидія злочинності та які здійснюють управління, координацію та взаємодію суб'єктів зазначеної діяльності в межах своїх повноважень); об'єкт (діяльність суб'єктів протидії злочинності, яка пов'язана з використанням і розподіленням кадрових, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів у вказаній сфері); мета і принципи такої діяльності; форми й методи; система заходів протидії.

Не можна не погодитися з намаганням автора концептуально розширити традиційне уявлення про «транснаціональну організовану злочинність», зокрема шляхом аналізу сучасного стану злочинності в Україні та пов'язаних із ним загроз, здійснення комплексного кримінологічного супроводу протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні та реалізації цього процесу за напрямом удосконалення нормативно-правового, організаційного, інформаційного та науково-методичного забезпечення зазначеної діяльності.

У своїй роботі дослідник не лише розкрив місце протидії транснаціональній організованій злочинності в системі національної безпеки країни, а й дослідив зміст елементів кримінологічної характеристики транснаціональних злочинів, зокрема відомості про стан, структуру й динаміку кримінально караних діянь цієї категорії, причини й умови, які сприяють їх учиненню, соціально-психологічні ознаки правопорушників і потерпілих, а також наведено кореляційні зв'язки між окремими елементами, зокрема доведено зв'язок поведінки потерпілих зі ступенем латентності злочинів та ефективністю вжиття заходів протидії.

Усе це сприятиме підвищенню ефективності протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні, оскільки руйнуватиме політичну та економічну складову цього протиправного виду злочинної діяльності.

Варті окремої уваги запропоновані в роботі організаційні засади проведення підрозділами Національної поліції заходів протидії транснаціональній злочинності в Україні, шляхом: створення Департаменту протидії організованій злочинності Національної поліції України; удосконалення системи підготовки працівників за принципом галузевої спеціалізації; створення спільної єдиної автоматизованої системи оперативного обліку членів міжнародних організованих злочинних угруповань, що знаходяться на території України і зарубіжних країнах; правові та організаційні засади взаємодії підрозділів Національної поліції України з іншими правоохоронними органами України та зарубіжних країн, міжнародними правоохоронними організаціями у виявленні та припиненні злочинної діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань, які спеціалізуються на різних формах транснаціональної злочинності.

Структура монографії цілком відповідає логіці дослідження й поставленим задачам, що дало змогу автору послідовно зосередитися на головних проблемах протидії транснаціональній злочинності в Україні і шляхах їх вирішення. Викладення матеріалу ґрунтується на глибокому системному аналізі законодавчих та інших нормативних актів, спеціальної наукової літератури. Висновки монографії ґрунтуються на українському та зарубіжному кримінальному законодавстві, кримінально-правовій і кримінологічній доктрині, судовій практиці й можуть бути використані під час протидії злочинності в Україні загалом.

Одержані автором висновки ґрунтуються на результатах багаторічного вивчення оперативно-розшукової, слідчої та судової практики. Емпіричною основою монографічного дослідження стали аналітичні дані Генеральної прокуратури України, МВС України, Національної поліції України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної судової адміністрації України за 2009–2018 роки, а також матеріали практики Європейського суду з прав людини, вивчення 35 кримінальних проваджень, що були розглянуті судами впродовж 2014–2018 рр.; зведені дані анкетування 26 прокурорів, 30 слідчих та 110 оперативних працівників Національної поліції України, які безпосередньо займалися розслідуванням таких злочинів; експертні оцінки міжнародних та національних організацій (Європол; Дослідний

інститут ООН з питань злочинності та правосуддя; Міжнародна програма ООН з контролю за наркотиками (представники проекту «Ошський вузол»); Вашингтонський Центр вивчення транснаціональної злочинності і корупції (Transnational Crime and Corruption Center); відділи боротьби з організованою злочинністю та наркотиками Міністерства юстиції США; Transparency International).

Підсумовуючи, зауважимо, що монографія «Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія» підготовлена на високому професійному рівні, є завершеною та самостійною науковою працею, що означена новизною та є вагомим внеском у вітчизняну науку теорії права, а також у розвиток вітчизняної юридичної практики.

Рецензія надійшла до редколегії 14.09.2018

Beschastnyi V. – Doctor of Law, Professor, Rector of the Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kryvyi Rih, Ukraine

Legal and Organizational Principles of Combating Transnational Organized Crime in Ukraine: Conceptual Vision

Review of the book: Zharovska H. Transnational Organized Crime in Ukraine: a Phenomenon, Determination, Opposition : monograph / H. Zharovska. – Chernivtsi : Cherniv. nats. un-t, 2018. – 568 p.

УДК 340.12(048.83)

Бочаров Д. О. – кандидат юридичних наук, доцент, ректор Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро

Уроборос III, або семіотичний трикутник і герменевтичне коло

Рец. на кн.: Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія / О. В. Павлишин. – Харків : Право, 2017. – 336 с.

Один із братів Шлегелів колись сказав, що кожний письменник упродовж усього свого життя пише єдину книгу. Цей вислів часто згадують, по-різному тлумачать і наводять для доведення цілком протилежних думок. Але тут не йтиметься про авторство вказаного вислову чи про його справжній смисл. Деякі рецензенти так само пишуть усе своє життя одну й ту саму рецензію. Необережно назвавши «Уроборосом» відгук на чудову й дотепер, здається, належно не оцінену науковим загалом працю В. В. Речицького «Символічна реальність і право» [1], а згодом так само назвавши й рецензію на роботу О. М. Балинської «Семіотика права» [2], що муситиме робити необачний рецензент, якщо до його рук потрапить книга О. В. Павлишина з промовистою назвою «Правова реальність як знакова система» [3]? Звісно, скоритися долі й узятися за третій «Уроборос»...

Із назви монографії безпосередньо випливає, що книгу О. В. Павлишина присвячено знаковій природі правової реальності. Авторська інтенція полягає в окресленні теоретико-методологічних засад семіотики права як парадигми філософсько-правового пізнання та у вивченні можливостей використання семіотичного підходу для аналізу елементного складу правової реальності [3, с. 8–9]. Реалізація першої частини замислу авторові, без перебільшення, вдалася. Дослідник ретельно й ґрунтовно висвітлив історичні витоки загальної теорії знаків [3, с. 14–52] та семіотики права [3, с. 64–68], охарактеризував зміст й особливості окремих підходів [3, с. 60–62, 65–67]. Він дійшов цілком слушного висновку, що право є зразком багатовимірної реальності, яку можна розглядати як знакову систему, утворювану численними й різноманітними знаковими конструкціями – сталими конфігураціями груп понять, що використовуються в теоретичній науці та юридичній практиці. Ґрунтуючись на здобутках В. Проппа, автор слушно припускає: знакова система права передбачає наявність системи

формальних елементів, які поєднуються в змінні комбінації відповідно до визначених принципів структури; кількість цих елементів відносно незначна, але вони здатні утворювати значну кількість теоретично можливих комбінацій [3, с. 136].

На думку О. В. Павлишина, елементарною складовою права як знакової системи є правовий знак – феномен дійсності, обраний або створений людиною, який набуває правового значення. Між двоелементною моделлю знака Ф. де Сосюра й триелементною моделлю Ч. Пірса автор цілком слушно обирає останню як таку, що передбачає зв'язок із дійсністю. Репрезентована семіотичним трикутником модель знака є досить продуктивною в аспекті усвідомлення природи семіозису й будови знакових конструкцій. Власне аналіз характеру співвідношення «кутів» знака та геометрії його екстер'єру й становить, здебільшого суть семіотичного підходу.

Знак – це своєрідний місток між реальностями, що відображає не безпосередньо дійсність, а відсилає до тієї чи іншої її моделі. Однак це не применшує дієвості знаків: правова норма, у якій втілюються моделі належної чи можливої поведінки, є єдиною ланкою між свідомістю та діяльністю. Невипадково У. Еко розглядав м'язову реакцію, рух, дію як остаточний інтерпретант знака. Знакові конструкції правової реальності є моделями, які через знакові структури поєднують сфери правосвідомості, праворозуміння, правотворчості та правореалізації [3, с. 142, 169]. Адже в правовій реальності як знаковій системі справді можна виділити три основні рівні: «ідеї права», «норми» й «правового життя»; кожному з цих рівнів притаманні загальносеміотичні риси та специфічні знакові закономірності [3, с. 139, 143]. У полі зору семіотики права перебуває весь знаковий світ права, його дійсність і можливість: й об'єктивовані в принципах цінності, і законодавство, і правове життя [3, с. 78]. Це відкриває для семіотико-правового аналізу широкі перспективи як фундаментального методу дослідження правової реальності.

Висвітлення автором теоретико-методологічних засад семіотики права та перспектив застосування семіотичного підходу для аналізу елементного складу правової реальності [3, с. 8–9] означене виваженістю й ґрунтовністю. Водночас якщо на рівні ідеї права дослідник відчувається доволі впевнено, синтезуючи ідеї свободи, справедливості, рівності, загального блага, миру (як істотної передумови загального блага), солідарності й порядку в переконливу глобальну знакову конструкцію [3, с. 145–150], то вже на рівні норми й правового

життя «досягнення граничної ясності під час визначення сутності та формальних характеристик правових знаків» [3, с. 106] залишається радше бажаним, аніж дійсним. Бо навряд чи достатньо лише констатувати, як це робить О. В. Павлишин, що правовий семіозис проходить три основні стадії, кожна з яких передбачає свій тип знаків – індекси, копії, символи, – не завадило б також виявити характер зв'язку цих типів знаків, їх дещо химерну ієрархію, кореляцію з певним рівнем правової реальності (ідея права – символ, нормативний рівень – ікона, правове життя – індекс) та способи сполучення в ролі субзнаків і самостійних знаків у конструкціях; з'ясувати характер їх трансформацій у перебігу правового семіозису; здійснити детальний наскрізний аналіз реальних правових знакових конструкцій від рівня ідеї до рівня життя, від абстрактної цінності – до конкретного судового рішення тощо.

Водночас принципову застосовність цього засобу дослідження права О. В. Павлишин успішно доводить на прикладі розгляду питання, пов'язаного із застосуванням власне права. Наразі у вітчизняній науці сформувалася традиція називати правозастосовним усе, що дотичне до застосування права. Причому здебільшого не враховують ні смислові нюанси, ні характер позначуваної активності чи властивості. Виправдані в такому контексті «правозастосовний принцип» і «стратегія» зазвичай є суміжними з правозастосовною діяльністю, де вочевидь слід було б наголосити на активній, дієвій складовій, а натомість акцентовано на пасивній. У дослідника ці питання чітко розмежовано: там, де активність має значення, він рекомендує вживати форму «правозастосовчий (-ча, -че, -чі)» орган, рішення, акт, а там, де йдеться про пасивну функцію (у ролі методу, засобу, матеріалу/сировини) чи про непридатність до застосування, допускає форму «застосовний (-на, -не, -ні)». «Акцентована активна позиція забезпечується використанням суфікса “-ч-”, – цілком слушно зазначає вчений. – Активну властивість органу, рішення, акта, котра виявляється в застосуванні ними або через них норм права... відображає слово “правозастосовчий”, а термін “правозастосовний”, навпаки, характеризує пасивну ознаку об'єкта описування. Якщо ми хочемо висловити думку про те, що певний акт принципово не може бути застосованим, ми будемо говорити “незастосовний акт”, отже, відповідно і “незастосовний правозастосовчий акт”, адже цей акт з об'єктивних причин принципово не може бути введений у дію» [3, с. 178–179]. Так само й семіотико-правовий підхід може виявитися незастосовним як засіб/метод наукового

дослідження за браком розуміння того, як його застосовувати. Адже цього – хай навіть блискучого – прикладу лінгвістично-семіологічного аналізу недостатньо для усвідомлення специфіки застосування методу загалом.

Отже, загалом друга частина авторського замислу [3, с. 8], що полягала у вивченні й демонстрації можливостей використання семіотичного підходу реалізована лише в першому наближенні й передбачає подальшу копітку роботу. Результатом цієї роботи має стати щось на кшталт «S/Z» Р. Барта [4], детального й ґрунтовного проекту з деконструкції знакових структур і прискіпливого дослідження характеру смислових зв'язків між їх елементами. До речі, подібно до Р. Барта, що у своїй «кращій і головній книзі» пов'язує конотації (символічні смисли) з ідеологією й міфологією [4, с. 8, 13], О. В. Павлишин також зауважує, що міфологічна свідомість є не лише історичним явищем, оскільки суттєво впливає на життя сучасної людини та залишається невід'ємною частиною її світогляду, життєдіяльності та суспільної практики.

У книзі «Правова реальність як знакова система» чимало інших вартих підтримки ідей і міркувань як суто філософсько-правового, так і практичного штибу. Головною ж її перевагою є можливість ефективної реалізації обстоюваних автором підходів без докорінної зміни усталених доктринальних уявлень про право, за принципом доповнюваності. Семіотичний підхід у дослідженні права може розглядатись у контексті аналітичного напрямку й загалом відповідає парадигмі позитивізму (без його онтологічних крайнощів). Семіотичний підхід цілком відповідає природно-правовому розумінню з акцентом на цінностях як основоположних змістових елементах так званого першого рівня правової реальності.

Насамкінець варто зазначити, що в працях В. В. Речицького, О. М. Балинської й О. В. Павлишина рух і розвиток знання здійснюється за схемою не стільки семіотичного трикутника, скільки герменевтичного кола. Фігура герменевтичного кола використовувалася вже в античній риторичі; нового життя цей символ набув у романтичній герменевтиці, згідно з якою частини кожного складного повідомлення слід тлумачити з огляду на цілісність їх взаємозв'язку, а також головної думки, яка позначається на повідомленні загалом. Не слід ототожнювати герменевтичне коло з хибним колом у міркуванні, адже йдеться про різні речі. Фігура герменевтичного кола означає, що розуміння фрагмента зумовлене розумінням цілого, яке розуміємо через тлумачення всіх фрагментів, і навпаки.

Найбільш оптимально пошуки всіх наведених дослідників репрезентує схоже на уроборос герменевтичне коло, адже кожен із них, окресливши засадничі положення здійснюваних операцій, заглиблюється у свою царину знаковості права й знову повертається до цілісного бачення... Залишається лише сподіватися, що колообіг-циркуляція пов'язаних із семіотичним трикутником смислів зрештою сприятиме встановленню нової досконалої форми знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Речицкий В. В. Символическая реальность и право / В. В. Речицкий. – Львов : ВНТЛ-Классика, 2007. – 730 с.
2. Балинська О. М. Семіотика права / О. М. Балинська. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 416 с.
3. Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система / О. В. Павлишин. – Харків : Право, 2017. – 336 с.
4. Барт Р. SZ / Р. Барт ; пер. с фр. – М. : Академ. проект, 2009. – 373 с.
5. Бочаров Д. О. Юридичний доказ як динамічна знакова конструкція / Д. О. Бочаров // Право України. – 2011. – № 2. – С. 186–192.

REFERENCES

1. Rechickii, V.V. (2007). *Simvolicheskaia realnost i pravo [Symbolic reality and law]*. Lvov: VNТL-Klassika [in Russian].
2. Balynska, O.M. (2013). *Semiotyka prava [The semiotics of law]*. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
3. Pavlyshyn, O.V. (2017). *Pravova realnist yak znakova sistema [Legal reality as a sign system]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Bart, R. (2009). *SZ*. Moscow: Akadem. proekt [in Russian].
5. Bocharov, D.O. (2011). Yurydychnyi dokaz yak dynamichna znakova konstruktsiia [Legal evidence as a dynamic sign design]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 2, 186-192 [in Ukrainian].

Рецензія надійшла до редколегії 30.08.2018

Bocharov D. – Ph.D in Law, Associate Professor, Rector of the University of Customs and Finance

Uroboros III or Semiotic Triangle and the Hermeneutic Circle

Review of the book: Pavlyshin O. Legal Reality as a Sign System : monograph / O. Pavlyshyn. – Kharkiv : Pravo, 2017. – 336 p.

До уваги авторів!

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (з юридичних наук);
- **«Юридична психологія»** (з юридичних і психологічних наук).

Вимоги до змісту статей

Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 і наказу МОН України «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України» від 15.01.2018 № 32, **наукові статті мають містити такі необхідні елементи:**

- ***постановка проблеми*** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- ***аналіз останніх досліджень і публікацій***, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на яких ґрунтується автор;
- ***виокремлення недосліджених аспектів загальної проблеми***, яким присвячено статтю;
- ***формулювання мети статті*** (постановка завдання);
- ***виклад основного матеріалу*** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- ***висновки та перспективи подальших розвідок*** у цьому напрямі.

Обов'язкові складові статті

Індекс УДК розташовують перед заголовком статті з вирівнюванням по лівому краю.

Відомості про автора (авторів): прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Ці відомості подаються трьома мовами: українською, російською, англійською (див. табл.). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта).

Заголовок (назва) статті подають трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не повинна перевищувати 90 символів (ураховуючи пробіли).

Анотацію слід подавати розширену (у формі реферату) трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше 1800 знаків (з ключовими словами, пробілами, без абзацних відступів). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);

- **методологія** (методологічний інструментарій);

- **наукова новизна** (основні результати дослідження);

- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

До анотації додають 6–10 **ключових слів** (або словосполучень, які складаються щонайбільше з двох-трьох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами.

Текст статті повинен бути структурованим за зазначеними вище елементами й мати мінімальний обсяг 10–12 сторінок (без списку літератури, анотацій та ключових слів) на папері А4, шрифт Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5. Електронні варіанти рисунків і таблиць подають окремими файлами у форматі А5.

Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела *в порядку наведення посилань у тексті*, наприклад: [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45]. Стаття, що подається англійською мовою, обов'язково має супроводжуватися її україномовним перекладом.

Список використаних джерел подають після тексту статті, його оформляють відповідно до наявних стандартів бібліографічного опису (ДСТУ 7152:2010 «Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках», ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. «СІБВС. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання»). Слова і словосполучення скорочують відповідно до ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила», а також ГОСТ 7.12.93 «СИБИД. Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и

правила». Перевагу слід надавати першоджерелам, включеним до Web of Science та Scopus.

Додатково слід оформити бібліографічний опис відповідно до стилю APA (*транслітерований*).

Список літератури не повинен перевищувати 12–14 джерел та містити посилань автора на самого себе.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;

- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;

- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку;

- зовнішню рецензію від доктора наук, до кола наукових інтересів якого належить досліджувана в статті проблема (виняток становлять статті, підготовлені докторами наук або за їх співавторства).

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: 097-851-72-96, 14-48.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком чотири рази на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);

- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком двічі на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);

- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, внутр. 12-82 (відповідальна особа – Павлишин Олег Володимирович);

- **«Юридична психологія»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, 561-18-74, внутр. 15-56 – кафедра юридичної психології (відповідальна особа – Казміренко Людмила Іванівна).

Таблиця

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

ТЕРМІН УКРАЇНСЬКОЮ	МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ ПЕРЕКЛАДУ
доктор юридичних наук	Doctor of Law* Doctor of Science of Law Doctor of Juridical Science Doctor of Legal Science
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law Candidate of Science of Law Candidate of Juridical Science Candidate of Legal Science Candidate of Law/Laws
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law) Philosophy Doctor (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor Docent Assistant Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow Leading/Senior/Junior Fellow Leading/Senior/Junior Researcher
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student Graduate Student Graduate
здобувач	Researcher

* Напівжирним виділенням позначені рекомендовані редакцією варіанти перекладу.

Юридичний часопис

2
(16)
2018

Національної
академії
внутрішніх
справ

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Редагування

О. П. Антіпова,

В. С. Таран

Оформлення, комп'ютерний набір і верстка

Я. В. Шумко

Видавець:
Відділ підготовки навчально-наукових
видань Національної академії
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 21.12.2018
Формат 60x84/16
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 25,5
Ум. друк. арк. 23,71
Вид. № 27/II
Наклад 50 прим.

Law Magazine

2
(16)
2018

of the National
Academy
of Internal
Affairs

Scientific Magazine

◆ Published semiannually

Editing

*O. Antipova,
V. Taran*

Figuration, computer typing and making up

Ya. Shumko

Publisher:
Unit of preparation of educational
and scientific publications
of the National Academy of Internal Affairs
Ukraine 03035 Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
December 21th, 2018
Dimensions: 60x84/16
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 25,5
Simulated publisher's pages 23,71
Edition No. 27/II
Circulation 50